

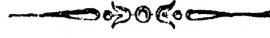
શારંગધર સંહિતા વૈદ્યક.

બીજો ગ્રંથ.

કીં પોણા બે રૂપિયા.

શ્રી
શાર્દૂલધરસંહિતા વૈદ્યક.

૧૭૭૬

મહાવિખ્યાત શારંગધરાચાર્ય રૂપિએ વખાણવા લાયક
સંસ્કૃત શ્લોકોથી ત્રણ ખંડમાં વૈદ્યકનો
ગ્રંથ રચેલો છે; તે મધ્યેના.

ખીજા ખંડનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

આવૃત્તિ પેહલી.

*Registered according to Act XXV of 1867 and Right of
Translation Reserved.*

છપાવનાર અને વેચનાર

મુંબઈનાં કાળકા દેવીને રસ્તે રામવાડી પાશે

ઈશ્વરદાસ લાયબ્રરીવાલા.

“ નિર્ણયસાગર ” પ્રેસમાં છાપ્યું છે.

સને ૧૮૭૮.

કીંમત રૂ. ૧-૧૨-૦

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૨૦૭

બીજા પંડની અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.		પૃષ્ઠ.
	પ્રથમ અધ્યાય પ્રારંભ.	શતાવરીનો અંગરસ; પિત્તશૂ-
	સર્વે આષડોનું વર્ણન. ... ૧	જોડિયર. ૪
	આષડોનું અંગરસ લક્ષણ ... ૧	કન્યારસ એટલે કુવારનો અં-
	અંગરસોનો બીજો પ્રકાર... ૧	ગરસ; પેટના ખીલા, ફેફસા
	અંગરસનો ત્રીજો પ્રકાર ... ૨	ધ્યાદિક રોગ, ગળાની ગ-
	સ્વરસો; આષડોમાં બીજી વ-	ળગંડ, અપચીડિયર. ... ૪
	સ્તુ નાંખવાનું વળન. ... ૨	અલંબુષાદિ રસ; ગંડમાળા,
	અમૃતાદિ સ્વરસ; પરમાના રો-	અપચી રોગ, કમળાદિક
	ગડિયર. ૨	રોગડિયર. ૪
	વાસકાદિ અંગરસ; રક્તપિ-	શસલાના મસ્તકનો રસ; અ-
	તાદિક અને કમળાના રો-	ર્ધશીશી કે સૂર્યાવર્તાદિક.... ૪
	ગડિયર. ૨	આદ્ય્યાદિસ્વરસ; ઉન્માદ રો-
	તુલસી, દ્રોણપુષ્પીનાં અંગ-	ગડિયર. ૫
	રસ; વિષમજ્વર કે તાવઉ-	ક્રમાંડક રસ; મદ, કેક, મિ-
	પર. ૩	ણો ચડેલાડિયર. ૫
	જંબવાદિ અંગરસ; રક્તાતિ-	ચિકણા કે ગવેરાકાનો સ્વરસ;
	સાર, લોહી ઝાડાડિયર... ૩	ત્રણ કે ધા, જખમડિયર... ૫
	ખાવળનો અંગરસ સર્વે અ-	આષડોના પુટપાકો કરવાની
	તિસારડિયર. ૩	રીત. ૫
	આદ્રેક એટલે આદાનો અં-	પુટપાકો કરવાની બીજી રીત. ૬
	ગરસ; વૃષણવાયુ, વધરાળ,	કુટજ પુટપાક; સર્વાતિસાર-
	દમ, ખાંસી, અજીર્ણ, સ-	ડિયર. ૬
	ળકમ બળગમડિયર. ... ૩	ચોખાનું ધોવણ કરવાની રીત., ૭
	બીજોરા ફળનો અંગરસ; પા-	અલુર પુટપાક; સર્વે પ્રકારના
	સળા, કાઠાના શૂળડિયર. ૪	અતિસારડિયર. ૭

	પૃષ્ઠ.		પૃષ્ઠ.
ન્યઓધાદિક પુટપાક; સર્વે પ્ર-		ત્ર કે દૂધ ઇત્યાદિક નાખ-	
કારના અતિસારઉપર...	૭	વાનું વળન.	૧૧
દાંડમ પુટપાક; સર્વે અતિ-		ઉકાળાના વાસણઉપર ઢાંકણુ	
સારઉપર.	૭	નહી ધાકવાવિધે... ..	૧૧
ખીજોરાદિકનો પુટપાક; ઉલ-		ગુળવેલનો ગુડૂચ્યાદિક કાઢો;	
ટીઉપર.	૮	સર્વે પ્રકારના તાવ કે જવર,	
અડુલસાનો પુટપાક; રક્તપિ-		ઠંડીનો તાવ, તૃષા, ઉલટી,	
તનો તાવ, આસ, દમ,		અરોચક, દાહ, લાળ પડે	
ક્ષયરોગઉપર.	૮	તે, સળકમઉપર... ..	૧૧
ભોંય શીંગણીનો પુટપાક; ખાં-		નાગરાદિ પાચન; સર્વે તાવઉ-	
સી, આસ, દમઉપર. ...	૮	પર, પ્રથમ... ..	૧૨
બેહુડાનો પુટપાક; આસ, દમ,		ક્ષુદ્રાદિ કાઢો; આઠ પ્રકારના	
ખાંસી, સળકમ, બળગમ,		તાવઉપર... ..	૧૨
શબ્દભંગઉપર	૮	ગુડૂચ્યાદિ પાચન; વાયુના તા-	
શુંઠનો પુટપાક; આમાતિસા-		વઉપર	૧૨
રઉપર.	૯	શાલપલ્પ્યાદિ કાઢો; વાયુના	
શુંઠનો પુટપાક; આમવાયુ-		તાવઉપર	૧૨
ઉપર.	૯	કાશ્મર્યાદિ કાઢો; વાયુના તા-	
સૂરણનો પુટપાક; અર્શ કે હ-		વઉપર.	૧૩
ર્શ, બવાશિરઉપર. ...	૯	કટૂજાદિ પાચન; પિત્તના તા-	
મૃગશૃંગ પુટપાક; ર્દદ્યશૂળ,		વઉપર	૧૩
છાતીમાં થતા શૂળઉપર...	૧૦	પર્પટાદિ કાઢો; પિત્તનો તાવ,	
		તૃષા, દાહ, પિત્તલોહીઉપર.	૧૩
		દ્રાક્ષાદિ કાઢો; પિત્તનો તાવ,	
		તૃષા, મૂર્છા, દાહ, રક્તપિત્ત-	
		ઉપર	૧૩
		ખીજપૂરાદિ પાચન; કફના તા-	
		વ ઇત્યાદિકઉપર... ..	૧૪
		બૂનિંખાદિ કાઢો; કફના તાવ	
		ઇત્યાદિકઉપર.	૧૪

બીજો અધ્યાય આરંભ.

કાઠા કે ઉકાળા કરવાની રીત.	૧૦
ઉકાળામાં શાકર કે મધ ના-	
ખવાનું વળન.	૧૧
ઉકાળામાં; જીરું, યુગળ, ખાર,	
શિળાજીત, હિંગ, શુંઠ, મ-	
રી, પિપર, ગોળ, તેલ, મુ-	

પટોળાદિ કાઢો; કફના તાવ
 ઇલાદિકઉપર. ... ૧૪
 પર્પટાદિ કાઢો; વાયુ પિત્તના
 તાવઉપર... ૧૪
 લઘુ ક્ષુદ્રાદિ કાઢો; વાયુ કફ
 ઇલાદિક, સન્નિપાત જ્વર,
 આસ, દમ, ખાંસી, અરુ-
 ચી, શૂળઉપર ... ૧૪
 આરગ્વધાદિ કાઢો; વાયુ અ-
 ને કફનો તાવ, આમશૂળ,
 મળમૂત્ર અટકેલો, બૂખ
 લાગવા ઇલાદિકઉપર ... ૧૫
 અમૃતાષ્ટક; પિત્તસ્તેષ્ઠનો તા-
 વ, પિત્તકફ, ઉલટી, શ-
 રીર અંખાતું, લાળ ગળતી,
 શોષ, દાહ ઇલાદિકઉપર. ૧૫
 પટોળાદિ કાઢો; પિત્તસ્તેષ્ઠ-
 નો તાવ, ઉલટી, દાહ, ખ-
 જવાળ, ઝેર ઇલાદિકઉપર. ૧૫
 કંટકાર્યાદિ પાચન; સર્વે તાવ
 ઇલાદિકઉપર ... ૧૫
 દશમૂળાદિ કાઢો; વાયુકફનો
 તાવ, સન્નિપાતનો તાવ, સુ-
 વાવડનો રોગ, હાથ પગે
 શેત્ય, ભ્રમતા; ખેદ, કાસ,
 ખાંસી, આસ, દમઉપર... ૧૬
 અભયાદિ કાઢો; સન્નિપાતનો
 તાવ, તૃષા, દાહ, ખાંસી,
 ખડખડ, આસ, આંખે અં-
 ધારા કે ગ્રંથ, દીપન, પાચ-

૫૪.
 ન, બૂખ ખેસી જાય, અટકેલું
 કે કલાસરંગે મળ મૂત્ર,
 વાયુ, ઉલટી, શોષ, ગળા-
 ની; અરુચિ ઇલાદિકઉપર. ૧૬
 અષ્ટાદશાંગ કાઢો; પાસળાના
 શૂળ, સન્નિપાતનો તાવ,
 આસ, દમ ખાંસી, ઉલ-
 ટી, હેડકી, અંધારા, ગ્રંથ,
 ત્વદ્ય પીડા ઉપર... ૧૭
 કટ્કળાદિ કાઢો; ખાંસી, તાવ,
 આસ, દમ, કફ અને કંઠ
 અને ગળાના વહીવટનો
 અટકાવ ઉપર ... ૧૭
 ગુડૂર્યાદિ કાઢો; પર્પટાદિક
 જીર્ણ જ્વર, હાડધગીનો
 તાવ, પિત્તજ્વર ઉપર ... ૧૭
 નિદગ્ધિકાદિ કાઢો; આસ,
 દમ, ખાંસી, અર્ધિત વાયુ,
 સળકમ, ખળગમ, મુખે
 અરુચિ, શબ્દભંગ, શૂળ,
 હાડીતાવ ઉપર... ૧૭
 દેવદાર્યાદિ કાઢો; સુવાવડના
 રોગો સંબંધી શૂળ, ખાંસી,
 તાવ, આસ, દમ, મૂર્છા,
 કંપારો, મસ્તક પીડા ઉપર. ૧૮
 ક્ષુદ્રાદિ કાઢો; સર્વે પિત્તના કે
 ટાડીયા તાવ ઉપર ... ૧૮
 મુસ્તાદિ કાઢો; વિષમજ્વર,
 એકાંતરો, ચાંચો, તાવ. ૧૮
 પટોળાદિ કાઢો; એકાંતરો તાવ. ૧૮

૫૪.	૫૪.
પટોળાદિ કાઢો; સંતતાદિ સ- તત, એકાંતરો, ખીજી દિવસે, ત્રીજી દિવસે; વિ- ષમજવર, દાહસહિત જવર, નવજવર, ઇત્યાદિ સન્નિષા- તજવર ઉપર ૧૯	ત્યાદિક તાવ, બૂખ, આ- મશૂળ ઉપર ૨૧
ગુડૂઆદિ કાઢો; ત્રીજી દિવસે આવતા તાવ ઉપર ... ૧૯	ધાતકયાદિ કાઢો; ખાળકોને સર્વે અતિસારના ઝાડા. ૨૨
દેવદાર્વાદિ કાઢો; ચાઠ્ઠોતાવ, આસ, દમ, ખાંસી, બૂખ ખેસીજવા ઉપર ૨૦	શાળપર્ણાદિ કાઢો; પેટ ડુગી, શૂળ સાથે સંગ્રહણીના ઝાડા ઉપર ૨૨
ગુડૂઆદિ કાઢો; રક્તપિત્તનો લોહી ઝાડો અને ઉલટી, તાવ ઉપર... ... ૨૦	ચતુર્ભદ્રાદિ કાઢો; આમસાથે સંગ્રહણી, મળમૂત્ર અટકે- લા દીપન પાચન ઉપર... ૨૨
નાગરાદિ કાઢો; જવરાતિસા- ર ઉપર ૨૦	ઇંદ્રજવાદિ કાઢો; સર્વે પ્રકાર- ના અતિસાર ઉપર ... ૨૨
ધાન્ય પંચક કાઢો; આમશૂળ, મળમૂત્રનો અટકાવ, બૂખ ખેસીજવા ઉપર ૨૦	ત્રિકૂળાદિ કાઢો; ક્રમિકે જંત રોગ, તાવ, કર્મના ઉછા- ળા ઉપર ૨૩
ધાન્યકાદિ કાઢો; બૂખ માટે, દીપન પાચન થાય, આ- મવાયુ ઉપર ૨૧	ત્રિકૂળાદિ કાઢો; કમળો, પાંડુ- રોગઉપર... ... ૨૩
વત્સકાદિ કાઢો; આમાતિ- સાર અને રક્તાતિસાર ઉપર ૨૧	પુનર્નવાદિ કાઢો; પાંડુરોગ, ખાંસી, પેટનો રોગ, આસ, દમ, શૂળ, શરીરે સોળ- ઉપર ૨૩
કુટળાષ્ટકસંસક કાઢો; અતિ- સારમાં દાહ, લાહી, રક્ત- શૂળ, આમશૂળ, આમાતિ- સાર ઉપર ૨૧	વાસાદિ કાઢો; રક્તપિત્તાદિ એટલે લોહી ઝાડો અને ઉલટી, દમ, ખાંસી, આસ આશ્લુ ઉપર ૨૩
ખીજીરાદિ કાઢો; અતિસાર ઇ-	વાસક કાઢો; રક્તપિત્ત, લોહીનો ઝાડો, ઉલટી, ક્ષયરોગ, ખાં- સી, કફ, પિત્તજવર ઉપર... ૨૪
	વાસાદિ કાઢો; ખાંસી અને તાવ ઉપર... ... ૨૪

૫૪.	૫૪.
ભાયરિંગણીનો કાઢો; ખાંસી ઉપર ... ૨૪	દશમુળાદિ કાઢો; છાતીના રોગ, પેટમાં ગોળાનો, શૂળ, આસ, દમ, ખાંસી હૃદ્રોગાદિક ઉપર ... ૨૮
કુદ્રાદિ કાઢો; ખાંસી, આસ, દમ આફળ ઉપર ... ૨૪	હરીતક્યાદિ કાઢો; પિશાખ વાયુથી અટકે, દાહ, તન્મ, મૂત્રકૃચ્છ્ર રોગ ઉપર ... ૨૮
રેણુકાદિ કાઢો; પાંચ પ્રકારની હેડકી કે ઉચકી ઉપર. ૨૪	વીરતવીદિ કાઢો; પિશાખ વાયુથી અટકે અથવા પઠરીનો રોગ, મૂત્રકૃચ્છ્ર, મૂત્રઘાત રોગ ઉપર... ૨૮
દશમુળાદિ કાઢો; ગૃધ્રસી વાયુ કે પગ લૂલા પડવા ઉપર. ૨૪	એલાદિ કાઢો; પિશાખમાં પઠરીનો અસ્મરી રોગ, મૂત્રકૃચ્છ્રનો શકરાદિક ઉપર ૨૯
ખિલ્વાદિ કાઢો; પિત્તકોષથી કે ત્રણે દોષથી થએલી ઉલટી ઉપર ... ૨૫	ગોક્ષુરાદિ કાઢો; પિશાખમાં ઉણુ વાયુ અને મૂત્રકૃચ્છ્ર. ૨૯
રાસ્નાપંચક; સમધાતુગત વાયુ, સર્વોગ વાયુ ઉપર. ... ૨૫	ત્રિકુળાદિ કાઢો; પિશાખ માર્ગે પર્માના રોગ ઉપર ૨૯
રાસ્નાસપ્તક કાઢો; પગ પોટલીનો, કુંખરનો, પાસળાનો, વાસાનો, જંગનો ઈત્યાદિક વાયુ, શૂળ, આમ વાયુ ઉપર ... ૨૫	ફળત્રિકાદિ કાઢો; સર્વે પર્માના રોગઉપર... ૨૯
મહારાસ્નાદિ કાઢો; આખા શરીરના વાયુ રોગ ઉપર ૨૫	દાવ્યાદિ કાઢો; સ્ત્રિવોને પિશાખ માર્ગે ધાતુ વહે કે ધુપણીના રોગઉપર ... ૩૦
એરેડ સપ્તક; સ્તનાદિ એટલે સ્તન કે થાન, ખાંદ, કુંખર, લિંગ, છાતી, ઈત્યાદિ ઠંડાણે વાયુસંબંધી પીડા ઉપર ૨૭	ન્યગ્રોધાદિ કાઢો; સ્ત્રિવોને પિશાખની જગ્યાએ રોગ, કાઠને જખમ, હાડકું ભાંગવાનો રોગ. દાહ, મેદોરોગ, પર્માનો રોગ, વિષ કે ગ્રેરદોષઉપર ... ૩૦
નાગરાદિ કાઢો; વાયુના શૂળ રોગ ઉપર... ૨૭	ખિલ્વાદિ કાઢો; આખા શરીર
ત્રિકુળાદિ કાઢો; રક્તપિત્ત, દાહ અને પિત્તશૂળ ઉપર ... ૨૭	
એરેડમુળાદિ કાઢો; છાતી, વાંસામાં કેકસંબંધી શૂળ ... ૨૭	

	૫૪.		૫૪.
૨માં ચરખી વધીને કુગાસી		૨મુખી વિદ્રધી, હઠમી ગાંઠ,	
આવી મેદો રોગઉપર...	૩૧	પાઠા, નાકને પિત્તસરોગઉપર.	૩૩
ત્રિકુળાદિ કાઢો; મેદો રોગ.	૩૨	ઉપકાદિ ગણુ; કફ, મૂત્રકૃમ્મ,	
ચઆદિ કાઢો; પેટના ઉદર		પિશાખ અટકે, પઠરીનો	
રોગઉપર... ..	૩૨	રોગ, પેટમાં ગોળાનો ગુ-	
પુનર્નવાદિ કાઢો; પેટઉપર સો-		દમરોગ, મેદોરોગઉપર...	૩૪
ળ, શોષોદરાઉપર ...	૩૨	ખદિરાદિ કાઢો; ભગંદર ઉપર.	૩૪
પથ્યાદિ કાઢો; યકૃતપ્લીહાદિ-		પટોલાદિ કાઢો; સર્વે ગરમી કે	
કા, પેટની જમણી અને		ખદ્દેલીના ઉપદંશ ઉપર.	૩૪
ડહાબી ખાળુના રોગઉપર.	૩૨	અમૃતાદિ કાઢો; શરીર સડતો	
પુનર્નવાદિ કાઢો; આખા શ-		વાતરક્ત રોગઉપર. ...	૩૪
રીરે સોળ ચહડેલાઉપર.	૩૨	પટોળાદિ કાઢો; શરીરે દાહ-	
ત્રિકુળાદિ કાઢો; વધરાળના		સહિત સડતો મ્હોટો રોગ	
સોળઉપર... ..	૩૨	વાતરક્તઉપર	૩૫
રાસ્નાદિ કાઢો; વધરાળ મ્હો-		અવલગુળાદિ કાઢો; સફેદ	
ટી થાય તેઉપર... ..	૩૨	કોહોડઉપર... ..	૩૫
કાંચનારાદિ કાઢો; ગળાને ગં-		લધુમંજીષ્ઠાદિ કાઢો; શરીરે	
ડમાળા રોગઉપર... ..	૩૨	મ્હોટો રોગ, કુષ્ઠાદિ, કુષ્ઠ	
શાખોટક કાઢો; પગને હાથી		રોગનો ભેદ, કપાલિકા	
પગાનો શ્લીપદરોગ, વાઝ-		રોગ, ખરજ, શરીરસડો,	
ળરોગ, શરીરે ચરખી વધી		લોહીવિકારઉપર... ..	૩૫
મેદોરોગ ઉપર	૩૨	બૃહ-મંજીષ્ઠાદિ કાઢો; અઢાર	
પુનર્નવાદિ કાઢો; હઠમી ગાંઠ,		પ્રકારે કુષ્ઠ કે શરીર સડ-	
પાઠા કે અંતર્વિદ્રધી ઉપર.	૩૩	તા રોગ, પીતરક્ત, મ્હોટો	
વાઝણાદિ કાઢો; કાચી અંતર-		સડો, ગર્મીનો સડો, હાઠી	
મુખી હઠમી ગાંઠ, પાઠાની		પગાનો, શરીરે ખહેર, અ-	
વિદ્રધી રોગઉપર... ..	૩૩	ર્ધા અંગનો પક્ષવાયુ, મેદો-	
વાયવર્ણાદિ કાઢો; કફ, મેદો-		રોગ, આંખના નેત્રરોગ	
રોગ, મસ્તકશૂળ, પેટમાં		ઉપર.	૩૫
ઝાળાનો યુદ્ધરોગ, અંત-		પથ્યાદિ કાઢો; મસ્તકશૂળ,	
		ભિંજણ, અને શાખકર્ણમાં	

પૃષ્ઠ.	પૃષ્ઠ.
શૂળ, અર્ધશીશી, અર્ધી મસ્તકે શૂળ, દાંત હાલતા કે શૂળ, રાત આંધળાનો, આંખ દુખવાનો કે પડળ અથવા કુલા પડેલાના રો- ગ ઉપર... ... ૩૫	પાનાદિ કલ્પના; તૃષા, કે જવર ઉપર; આપડનું પન્હા કે કઢી, સાર પીવાની રીત. ૩૯ ઉશીરાદિ પાનક; પિપાસા કે તૃષા, જવરાદિક ઉપર ... ૩૯ ઉખણ; કે ગર્ભ કરેલા પાણીની રીત, જવરાદિક ખાંસી, આસ, દમ, જવર ઇત્યા- દિક ઉપર... ... ૪૦ દૂધના પાકની વિધિ; આમ- શૂળ ઉપર... ... ૪૦ પંચમૂળી ક્ષીરપાક; એટલે દૂ- ધની ખીર, સર્વે હાડધંગી તાવ, આસ, દમ, ખાંસી, મસ્તકશૂળ, વાસાના શૂળ, સળકમ, ખળગમ, છર્ણુ- જવર, સંપૂર્ણ જવરો ઉપર. ૪૦ ત્રિકંટકાદિ ખીર પાક; કક- નો તાવ, મળમૂત્ર શાક થવા ઉપર... ... ૪૧ અન્નરવરૂપ યવાગૂ; શરીર પુષ્ટ અને વાધુ દૂરકર્તા શિરો ... ... ૪૧ વિલેપી; લક્ષણ લાપશી કરવાની રીત, ધાતુની વૃદ્ધિ, શરીર પુષ્ટ, તદ્દયને હિતકારક, પિત્તનો નાશકર્તા ... ૪૧ પેયા; લક્ષણ, કાંજી ખનાવ- વાની રીત ... ... ૪૨ ચોખા ખાશીને મંડ, કરવાનો પ્રકાર ૪૨
વાસાદિ કાઢો; આંખોના સર્વે રોગ, શબ્દભંગ, નાકને પીનસરોગ, આસ, દમ, છાતીના ઉરક્ષત, હ- યાનો રોગ ઉપર. ... ૩૭	
અમૃતાદિ કાઢો; આંખોના સર્વે નેત્ર રોગ ઉપર ... ૩૭	
અમૃત્યાદિ કાઢો; નાસૂર, ... જખમ, સોજો, સ્ત્રીપુર- ધને ગર્ભી, ખદ્દેલીના રોગ ધોવા ઉપર ... ૩૭	
પ્રમથ્ય વિધાન; એટલે આપ- ડોનું પ્રમથ્ય કરવાની રીત ૩૭	
મુસ્તાદિ પ્રમથ્યા; લોહી ઝા- ડાના રક્તાતિસાર ઉપર... ૩૮	
યવાગૂ; એટલે આપડનો શિ- રો કે માવો કરવાની રીત ૩૮	
આઆદિ યવાગૂ; ઝાડાનો સંગ્રહણી ઉપર ૩૮	
યૂષા વિધિ એટલે આપડની કાંજી કરવાની રીત ... ૩૮	
સમમુષ્ટિકયૂષ; સન્નિપાતાદિક કફવાયુ, સન્નિપાતજવર, આમવાયુ, તદ્દયનું કે હયાનું શોધનકર્તા ૩૯	

શુદ્ધમંડ; ચોખ્ખાનું આટોલું કરવાની રીત, પાચન-શ- ક્તિ વધારનાર ... ૪૨	૫૪.	કાર, મદ, કેફ, મિણો, લોહીઉકાળાઉપર... ૪૬	૫૪.
અઘુગુણમંડ; ધાન્યાદિકની કાંજ વાદ્યમંડ, કફપિત્તનો કોપ દૂર થાય, કંઠને હિતકાર- ક, રક્તપિત્ત, લોહી ઉકા- ળા દૂર કર્તા ... ૪૩	૪૨	મસૂરાદિ મંથ; ત્રણે દોષમાંથી થયેલી ઉલટીઉપર. ... ૪૬	૪૬
લાળમંડ; કફપિત્ત, જવરાદિક, સંગ્રહણી, અતિસાર, તૃષા- સહિત તાવ ઉપર ... ૪૩	૪૩	જવનો મંથ; તૂળણાદિક, તૃષા, દાહ, રક્તપિત્ત, લોહી ઉ- કાળાઉપર... ૪૬	૪૬
—————			
ત્રીજો અધ્યાય પ્રારંભ.		ચોટો અધ્યાય પ્રારંભ.	
ઓષડોના કાઠામાં ચૂર્ણ ના- ખીને પીવાનું વજન... ૪૩	૪૩	હિમ ઓષડો કરવાની રીત. ૪૬	૪૬
મધુકાદિ કાંટ; વાત પિત્ત જવરો, દાહ, તૃષા, મૂર્છા, અરિચિ, ભ્રમ, લોહીઝાડો ઉલટીનો, રક્તપિત્ત, મદ કે ઉન્મત્તઉપર ... ૪૪	૪૪	આત્રાદિ હિમ; રક્તપિત્ત લો- હીઝાડો, ઉલટી કે લોહી ઉકાળાઉપર ... ૪૭	૪૭
આત્રાદિ કાંટ; પિપાસા, તૃષા, ઉલટી, અતિસાર, શાખત મૂર્છાઉપર... ૪૪	૪૪	મરીચ્યાદિ હિમ; તૂળણાદિક કે તૃષા, ઉલટી ઉપર ... ૪૭	૪૭
મધુકાદિ કાંટ; પિત્ત, તૂળણા- દિક, તૃષા, પિત્ત, દાહ, મૂર્છા, ભ્રમઉપર ... ૪૫	૪૫	નીલોત્પલાદિ હિમ; વાતપિત્ત, જવર, ખડખડ, ભ્રમ, ઊ- લટી, મૂર્છા, તૃષારોગઉપર. ૪૭	૪૭
મંથ; એટલે ઉપલા કાંટ ઓ- ષડોનો બેદ. ... ૪૫	૪૫	અમૃતા હિમ; જીર્ણ જવરાદિ- કઉપર ... ૪૭	૪૭
ખજૂરાદિ મંથ; સર્વે મધુવિ-		વાસાહિમ; ખાંસી, દમ, લો- હીઝાડો, ઊલટી, કે લોહી ઉકાળો, રક્તપિત્ત, જવરા- દિકઉપર... ૪૮	૪૮
		ધાન્યહિમ; અંતર્દાહ, શરીરમાં દાહ, તૃષા, મળમૂત્ર શોધન. ૪૮	૪૮
		ધાન્યકાદિ હિમ; રક્તપિત્તાદિક લોહી ઝાડો, ઉલટી, લોહી ઉકાળો, તાવ, દાહ, તૃષા, શોષઉપર... ૪૮	૪૮
		—————	

પાંચમો અધ્યાય પ્રારંભ.	૫૪.
ઓષડોનું કલ્ક; કે ચટણી કે- રવાની રીત.	૪૮
વર્ધમાન પિપલી; પાંડુજ્વરા- દિક ઉપર	૪૯
નિંબકલ્ક; વ્રણાદિકો નાસૂર, જખમ, ઉલટી, સડતો રોગ, જંત કે કર્મરોગ ઉપર ...	૪૯
મહાનિંબકલ્ક; ગૃધ્રસી ઇ- ત્યાદિક વાયુઉપર... ..	૫૦
રસોનકલ્ક; વાયુ, વિષમજ્વર, શક્તવાયુઉપર.	૫૦
સર્વે શક્તવાયુઉપર બીજી રીતે રસોનકલ્ક.	૫૦
પિપલ્યાદિ કલ્ક; ઉરરંભ, હયાના રોગઉપર. ...	૫૧
વિષયુક્તાંતા કલ્ક; પરિણામ શૂળો ઉપર	૫૧
શુંઠનું કલ્ક; પરિણામ શૂળ રોગઉપર... ..	૫૧
અપામાર્ગ કલ્ક; રક્તાશો, લોહીસાથેના હર્ષઉપર...	૫૧
બદરીમૂળ કલ્ક; રક્તાતિસારો. લાક્ષા કલ્ક; રક્તક્ષય, લોહી સાથે બળખાની ખાંસી.	૫૨
તંદુલીય કલ્ક; રક્તપ્રદરો, સ્ત્રિ- વોને પિશાબ માર્ગે ધાતુ- માં લોહી પડવા ઉપર...	૫૨
અંકોળ કલ્ક; અતિસારના ઝાડા ઉપર.	૫૨

કંકોટી કલ્ક; વિષ કે ઝેર ઉપર. અભયાદિ કલ્ક; દીપનપાચન, જૂખ લાગવા ઉપર. ...	૫૩
ત્રિવૃતાદિ કલ્ક; જંતો કે કર્મ- ના જીવડા ઉપર... ..	૫૩
નવનીત કલ્ક; રક્તાશો, લોહી સાથેના હર્ષ ઉપર. ...	૫૩
મસૂર કલ્ક; સંગ્રહણીના ઝાડા.	૫૪

છઠ્ઠો અધ્યાય પ્રારંભ.

ચૂણોની વિધી.	૫૪
આમળક્યાદિ ચૂર્ણ; સર્વે જ્વરો ઉપર.	૫૫
પિપરનું ચૂર્ણ; તાવ ઇત્યાદિક. ત્રિકુળા ચૂર્ણ; મેહાદિકો ઉપર.	૫૫
ત્ર્યુષણ ચૂર્ણ; કફાદિક ઉપર. પંચકોળ ચૂર્ણ; મુખે અરચી, રૂચ્યાદિકો ઉપર... ..	૫૬
ત્રિગંધ વ ચતુર્જાત ચૂર્ણ; કાં- તી વધારનાર.	૫૬
કૃષ્ણાદિચૂર્ણ; બાળકોના જ્વ- રાતિસાર ઉપર.	૫૭
જીવનીયગણ, અને આષ્ટવર્ગ- ગણ; સ્ત્રિવોને ગર્ભ ઉત્પન્ન- કર્તા	૫૭
લવણપંચક ચૂર્ણ; સૃષ્ટિ- ભૂત્ત્યાદિક ઉપર	૫૮
ક્ષારકથન; પેટના ગોળાના રોગ, હર્ષ, સંગ્રહણીના ઝાડો, જૂખમાટે, પેટમાં	

૫૪.	૫૪.
જીવડા કે જંત વિકાર,	મળમૂત્રનું શોધન, ખાંસી,
મરદાઈ, પિશાબમાં પઠ-	જવર ઉપર. ... ૬૪
રીના રોગ ઉપર ... ૫૮	વૃદ્ધ દાડિમાષ્ટક; અતિસાર-
મુદ્દર્શન ચૂર્ણ; સર્વે પ્રકારના	દિક, ક્ષય, પેટમાં ગોળાનો,
તાવ ઉપર ... ૫૮	સંગ્રહણી, કંઠરોગ, બૂખ
ત્રિકુળા પિપલી ચૂર્ણ; ખાંસી,	બેશીજનાર, સળકમ, બ-
આસ, આફળ, તાવ ઉપર. ૬૦	ળગમ, ખાંસી ઉપર. ... ૬૪
કટુકાદિ ચૂર્ણ; જવરાદિક. ૬૦	તાલીસાદિ ચૂર્ણ; આરોચકા-
કટુકાદિ ચૂર્ણ; કંક શૂળાદિક. ૬૦	દિક, રચીકારક, પાચન થા-
બૃહતકટુકાદિક ચૂર્ણ; કંક	ય, ખાંસી, આસ, આફળ,
શૂળાદિક ઉપર. ... ૬૧	જવર, ઉલટી, અતિસાર,
શૃંગાદિ ચૂર્ણ; ખાળકોને ખાં-	શરીરરોષ, પેટને કુગાસી,
સી, તાવ, ઉલટીઉપર... ૬૧	ફેફસાનો, ઝાડાનો સંગ્ર-
યવક્ષારાદિ ચૂર્ણ; ખાળકોને	હણી, પિંડ રોગ ઉપર... ૬૪
પાંચ પ્રકારની ખાંસીઉપર. ૬૧	લવંગાદિ ચૂર્ણ; ક્ષયાદિક, બૂખ
શુઠ્યાદિ ચૂર્ણ; આમાતિસાર. ૬૧	લાગવા માટે, રચી થાય,
હરીતકયાદિ ચૂર્ણ; આમાતિ-	પુષ્ટાઈ, સ્ત્રીવિષે, વાયુ, પિત્ત,
સારઉપર... ૬૧	કંક કોપ, લેદ્રોગ, કંઠરોગ,
લઘુ ગંગાધરચૂર્ણ; સર્વાતિસાર. ૬૨	ખાંસી, હેડકી, સળ-
વૃદ્ધ ગંગાધરચૂર્ણ; સર્વાતિસા-	કમ, બળગમ, ક્ષય,
રઉપર. ... ૬૨	તમકે આસ, અતિસાર,
અન્નમોદાદિ ચૂર્ણ; અતિસાર	ઉરક્ષત રોગ, છાતીનો,
ઉપર... ૬૨	પરમો, અરુચિ, પેટમા
મરીચાદિ ચૂર્ણ; ઝાડાના સં-	ગોળાનો, ઝાડાનો સંગ્ર-
ગ્રહણીઉપર. ... ૬૩	હણી ઉપર... ૬૫
કપિથાષ્ટક ચૂર્ણ; સંગ્રહણી,	જતીફલાદિ ચૂર્ણ; ગ્રહણ્યાદિ,
ગળાનો, અતિસાર, ક્ષય,	ખાંસી, આસ, આફળ,
પેટનાં ગોળા ઉપર. ... ૬૩	શરીર જખડાતુ, ક્ષય, વા-
દાડિમાષ્ટક; ગ્રહણ્યાદિક, રચિ,	યુ, કંક કોપનો, સળકમ,
બૂખ લાગવાને, કંઠને હીત,	બળગમ ઉપર. ... ૬૬

૫૪.
મહાખાંડવ ચૂર્ણ; અરચ્યા-
દિક, બૂખ લાગવા માટે,
તદ્દયને હિત, ખાંસી, અ-
તિસાર, તદ્દ્રોગ, કંઠરોગ,
પેટનો, મુખનો, મોરચી-
નો, પેટ કુગવાનો, હર્ષનો,
પેટમાં ગોળાનો, જંતવિ-
કાર, ઉલટીનો, શ્વાસ, દ-
મ, આકુણ ઉપર. ... ૬૬
નારાયણાદિ ચૂર્ણ; ઉદરરોગા-
દિક, સર્વે રોગ, તદ્દ્રોગ,
પાંડુ રોગ, શ્વાસ, આકુણ,
ખાંસી, ભગંદર, બૂખ બે-
સી જાય, તાવ, શરીરસ-
ડો, સંગ્રહણીનો ઝાડો,
ગળગ્રહ ઉપર. ... ૬૭
હયુષાદિ ચૂર્ણ; અજીર્ણ, ઉદ-
રાદિક, ફેફસાનો, પેટમાં
ગોળાનો, સોજો, હર્ષ,
બૂખ બેસી જવાનો, કમ-
જો, પાંડુ રોગ, પેટના સ-
ર્વે રોગ ઉપર. ... ૬૮
પંચસત્ર ચૂર્ણ; શૂળાદિક, પે-
ટ કુગવાનો, બૂખ બેસી
જવાનો, હર્ષ, આમવાયુ. ૬૯
નારાયણ ચૂર્ણ; પેટ કુગવાનો,
પેટનો સર્વે રોગ, કફ પિત્ત
શૂળ, મળમૂત્ર રોધન ઉપર. ૬૯
લવણુત્રિતપાદિ ચૂર્ણ; યકૃત,
પ્લીહાદિક, કલેજનો, ફે-
ફસાનો, કંબર તથા પાસ-

૫૪.
ળાનો શૂળ, ઝાડાનો, ગુ-
દનો, હયાનો, હર્ષનો, મ-
ળમૂત્રનો, બૂખ બેસી જ-
વાનો, પેટમાં ગોળાનો,
અજીર્ણ વાયુનો, પેટનો
સર્વે, હેડકીનો, પેટ કુગવા-
નો, શ્વાસ, આકુણ, ખાં-
સી ઉપર. ... ૬૯
તુંબરુણાદિ ચૂર્ણ; શૂળાદિક ઉ-
પર, પેટના સર્વે રોગ, ગો-
ળાનો, પેટ કુગવાઉપર... ૭૦
ચિત્રકાદિ ચૂર્ણ; ગુદમાદિક ઉપર,
પેટના રોગ, ગોળાનો,
સંગ્રહણી ઝાડાનો, આ-
મનો, કફનો, બૂખઉપર. ૭૧
વડવાનલ ચૂર્ણ; મંદાગ્ન્યાદિ-
કાઉપર. ... ૭૧
અજમોદાદિ ચૂર્ણ; આમવાતા-
દિકાઉપર, સોજો, આમ-
વાયુ, સાંધાનું દુખ, પગ
લૂલા પડવાનો, કંબર,
વાંસો, ઝાડાનો રોગ, પગ-
નો રોગ, સર્વે વાયુના રોગ;
કફવાયુ. સર્વે રોગઉપર... ૭૨
હિંગ્વાદિ ચૂર્ણ; શૂળાદિકાઉપર,
વાયુ કફનો, પેટમાં ગોળા-
નો રોગ, હયાનો રોગ,
સર્વે વાયુના રોગ, મળમૂ-
ત્રના રોગ, પાસળાનો,
શૂળ, પાંડુરોગ, શરીર જખ-

૫૪.

ડવાનો રોગ, હેડકી, પેટની
જમણી અને ડહાબી ખા-
જીના રોગ, શ્વાસ, આંધ-
ણ, દમ, ખાંસી, ગળાનો,
હર્ષક્રિપર ૭૩

યવાની ખાંડવ ચૂર્ણ; અરોચ-
કાદિક રોગ, પાંડુરોગ,
હયાનો રોગ, સંઘ્રહણી ઝા-
ડાનો, તાવ, ઉલટી, શરીર-
શોષ, અતિસાર, ફેફસાનો
પેટમાં રોગ, મળમૂત્ર રોગ,
શૂળ, બૂખ બેસી જવાનો
રોગ, હર્ષ, જીભ, ગળાના
રોગક્રિપર... .. ૭૩

તાલિસાદિ ચૂર્ણ; અરોચકા-
દિકક્રિપર, મુખે રૂચીઆવે,
ખોરાક પચે, ખાંસી, શ્વાસ,
દમ, જર, ઉલટી, અતિ-
સાર, શરીરશોષ, તૃષ્ણા,
પેટકુગો, ફેફસાનો રોગ,
ઝાડાનો સંઘ્રહણી, પાંડુ
રોગક્રિપર... .. ૭૪

સિતોપલાદિ ચૂર્ણ; ખાંસી,
શ્વાસ, દમ, ક્ષયરોગ, હાથ
પગને બળતર, બૂખ બેસી
જાય, જીભે ખહેર, પાસળા-
ને શૂળ, શરીર અંખાય,
મસ્તકે લોહી વિકાર, પિત્ત
વિકાર ક્રિપર ૭૪

ભાસ્કર લવણ ચૂર્ણ; વાયુક્ર-

૫૪.

નો પેટમાં ગોળાનો રોગ,
પેટનો સર્વે રોગ, ફેફસાનો
રોગ, ક્ષયરોગ, હર્ષ, ઝા-
ડાનો રોગ, સડોનો રોગ,
મળમૂત્ર રોગ, ભગંદર,
શૂળ, સોજો, શ્વાસ, દમ,
ખાંસી, આમવાયુ, હૃદ્રોગ,
બૂખ બેસી જવાનો રોગ. ૭૫

એલાદિ ચૂર્ણ; ત્રણે દોષની
ઉલટીક્રિપર. ૭૬

પંચનિંબ ચૂર્ણ; સર્વે કુષ્ઠાદિકા
અને સર્વે રોગક્રિપર. ... ૭૬

શતાવરી ચૂર્ણ; વાજકરણી
કે સ્ત્રિધ્વજાક્રિપર... .. ૭૭

અધ્વગંધાદિ ચૂર્ણ; પુષ્ટીક્રિપર... ૭૭

મૂસળી ચૂર્ણ; ધાતુ વૃદ્ધિક્રિપર. ૭૮

નવાયસાદિ ચૂર્ણ; ઉગ્ર પાંડુરો-
ગ, ત્રણે દોષનો ભગંદર,
સોજો, શરીરસડો, કો-
હોડ, પેટના રોગ, હર્ષ,
બૂખ બેસી જવાનો, શરીર
જખડવાનો, જંતવિકાર. ૭૮

આકાર કરભાદિ ચૂર્ણ; સ્તં-
ભનો ક્રિપર... .. ૭૮

સાતમે અધ્યાય પ્રારંભ,
ઓષડોના વડા; વડી, ગોળી,
લાડવો, મૂડયા, પાક કરવા
ની રીત. ૭૯

ખટુસાળચુડ; સર્વે પ્રકારના

૫૪.

હર્ષરોગ, પેટમાં ગોળાનો
રોગ, શરીર જખડવાનો
વાતોદર, સળકમ, ઝાડાનો
સંગ્રહણી, ક્ષયરોગ, પીનસ,
હલીમક કમળો, પાંડુરોગ,
પરમાઉઘર ... ૧૦
વ્યાધીજીરકાદિ ગુટિકા; ચઢતા
વાયુ, મહાઆસ, તમક-
આસ, આકુણ, દમ ... ૧૧
ગુડાદિ ગુટિકા; આસ, આકુણ,
ખાંસીઉપર ... ૧૧
આમળકયાદિ ગુટિકા; તૃણા-
દિક, ધ્યાસઉપર... ૧૧
સંછવની ગુટિકા; અજીર્ણાદિક,
ભોરચી, સર્પના ડંખ, સ-
ન્નિપાત રોગઉપર. ... ૧૨
વ્યોષાદિ ગુટિકા; આમ, પી-
નસાદિ, સળકમ, આસ,
આકુણ, ખાંસી, આમવાયુ
ઉપર, મુખને રચીમાટે. ૧૨
વૃદ્ધ દારૂ મોદક; છ પ્રકારના
હર્ષ રોગ ઉપર ... ૧૩
મુગણુ વટક; છ પ્રકારના હર્ષ
રોગ ઉપર ... ૧૩
બૃહત્સૂરણુવટક; બૂખ લાગવા-
ને, હર્ષ, ઝાડાનો સંગ્રહણી,
ફેફસાનો રોગ, હાથીપગા-
નો, હેડકી, પરમો, ભગંદર,
ખાલ સફેદ થવાનો, ખુદી-
નો, આમડીને કરચલીનો. ૧૩

૫૪.

મંડૂરવટક; કમળો, પાંડુરોગ,
પરમો, હર્ષ, સોજો, શરીર-
સડો, કોહોડ, કફવિદ્, ,
પગ જખડવાનો જવા
અજીર્ણ, ફેફસાનો રોગ. ૧૪
ચંદ્રપ્રભા ગુટિકા; પ્રમેહાદિક
સર્વે રોગ, પરમો, મૂત્ર-
કૃમ્મ, મૂત્રધાત, પઠરીનો
રોગ, મળમૂત્ર અટકે, પેટ
કુગે. શૂળ, પ્રમેહપિટિકા,
અર્ધુદની ઉઠમી ગાંઠ, વધ-
રાળ, પાંડુરોગ, કમળો,
અંતર્ગળ વાયુ, કંપરનો
શૂળ, આસ, આકુણ, પેટ
કુગે, વિચર્યાંકા, શરીરસડો,
કોહોડ, હર્ષ, ખુજલી, ફે-
ફસાનો, ભગંદર, આંખો-
નો રોગ, સ્ત્રિવોને અડ-
કાવનો રોગ, પુરુષને ધાતુ-
ગત રોગ, બૂખ ખેસી જતા-
નો, શરીર જખડવાનો રો-
ગ, વાયુ, પિત્ત, કફકોપ,
સર્વે રોગઉપર ... ૧૫
કાંકાયનગુટિકા; ગુહમાદિક, પેટ-
માં ગોળાનો રોગ. હયાનો
રોગ, ઝાડાનો સંગ્રહણી,
શૂળ, જંતવિકાર, હર્ષઉપર. ૧૬
યોગરાજ ગુગુળ; વાતાદિ
રોગો ઉપર, ત્રણ દોષનો
સન્નિપાત, દુષ્ટ રોગ, શ-

૫૪.

શરીરસડો, કાહોડ, હર્ષ,
ઝાડાનો સંચલણી, પરમો,
ગળ કાહોડ, નાભીશુળ,
લ દાવર્તવાયુ, ક્ષ-
યરોગ, પટના ગોળાનો
રોગ, ફેફરાનો, ઉરોચ્છ
રોગ, બૂખ ખેસી જવાનો,
ખાંસી, શ્વાસ, આંધળ,
શરીર જખડવાનો, સર્વે
વાયુના કોપથી રોગ ઉપર. ૮૭

કુશોર ગુગુળ; વાત રક્તાદિ-
કા, સર્વે શરીરસડા, કા-
હોડ, ત્રણે દોષનો સન્નિ-
પાત, ગળત કાહોડ, સર્વે
નાસૂર, પેટમાં ગોળાનો
રોગ, પ્રમેહપિટિકા, પર-
માનો રોગ, પેટના ઉદર
રોગ, બૂખ ખેસી જવાનો,
ખાંસી, સોજો, પાંડુરોગ,
સર્વે રોગ, આંખોના રો-
ગ ઉપર. ... ૮૮

ત્રિકુળ ગુગુળ; ભગંદર, સો-
જો, પેટમાં ગોળાનો, હર્ષ. ૯૦

ગોક્ષુરાદિ ગુગુળ પ્રમેહાદિ-
કા, પરમો, મૂત્રકૃચ્છ્ર, સ્ત્રિ-
વાને પિશાખમાર્ગે ધુપ-
ણી, મૂત્રાધાત, ગળત કા-
હોડ, વાયુનો રોગ, ધાતુ-
વિકાર, પઠરીના રોગ... ૯૦

ત્રિકુળ મોદક; કુષ્ઠાદિક, સર્વે

૫૪.

શરીરસડો, ત્રણે દોષનો
ભગંદર, ફેફસાનો, પેટમાં
ગોળાનો, જીભનો, ટાળ-
વાનો, મસ્તક, આંખોનો,
ભવાનો, ગરદનનો, વા-
સાનો, પગ લૂલા પડવાનો. ૯૧

કાંચનાર ગુગુળ; ગંડમાળા-
દિકા, ગંડમાળા, અપચી-
ની ગળામાં ગાંઠો, ઉઠમી
પાઠાની ગાંઠો, ફાલીનો,
નાસૂરનો, પેટમાં ગોળા-
નો, શરીરસડો, ભગંદર. ૯૨

માપાદિ મોદક; ધાતુપુષ્ટી ઉપર. ૯૩

આઠમો અધ્યાય પ્રારંભ.

આપડોની આપણી; પાક કર-
વાની વિધી. ... ૯૪

કંઠકાર્યાવલેહ; હેડકી, શ્વાસ,
દમ, ખાંસી ઉપર, ... ૯૪

અવન પ્રાશ્યાવલેહ; ક્ષયાદિક,
શરીર ધસારો, ક્ષીણતા,
જખમ કે ધારા, ધાતુનજ,
છાતીના રોગ, કંઠરોગ,
શ્વાસ, દમ, ખાંસી, વ્યાસ,
તૃષા, ગળત કાહોડ, હ-
યાનો રોગ, વાયુ અને
પિત્તનો કોપ, ધાતુદોષ,
મૂત્રદોષ, પુષ્ટાઈ ઉપર. ૯૫

કૂમાંડકાવલેહ; રક્તપિત્તનો
લોહી ઉકાળો, ઝાડો, ઉ-

૫૪.
લટી, ક્ષય, તાવ, શરીર-
રોષ, તૃષા, આંખોને અં-
ધારા, ઉલટી, આસ, આ-
કુણ, ખાંસી, હયાનો,
છાતીનો, ધાતુની વૃદ્ધિ ઉપર. ૯૭
કૂંઠાંડખંડલેહ; અર્શદિરોગ,
હર્શનો, શરીર જખડવા-
નો, મૂઠ વાડુનો, બૂખ
ખેસી જવા ઉપર. ... ૯૮
અગસ્ત્ય હરીતકી; ક્ષયાદિક,
ખાંસી, જવર, આસ, દમ,
હેડકી, હર્શ, શરીર જખ-
ડવાનો, નાકનો રોગ, ઝા-
ડાનો સંગ્રહણી, રાફેદ ખાલ,
નખળાઈ ઉપર. ... ૯૮
કુટબવલેહ; હર્શ, ભગંદર, ઝા-
ડાનો અતિસાર, કે સં-
ગ્રહણી, શરીર જખડવાનો,
પાંડુ રોગ, રક્તપિત્તનો
લોહી ઝાડો ઉલટી કે ઉકા-
ળો, આંખોને કમળાનો,
મોત્યાનો, આમ્લપિત્ત, સો-
જો, શરીર તવાય, પ્રવા-
હિકા, અતિસાર ભેદના
સર્વે રોગ ઉપર.... ૯૯
આર્દ્રકુટબવલેહ; સર્વાતિસા-
રાદિક, સ્ત્રિવેને પિશાખ
માર્ગે ધુપણી, હર્શ ઉપર. ૧૦૦

નવમો અધ્યાય પ્રારંભ.
ધી, તેલમાં આપડોનો પાક

૫૪.
કરવાની રીત. ... ૧૦૧
ધૃતોનો સાધન પ્રકાર; ફેફ-
સાનો, વિષમ જવર, કે
તાવ, બૂખ ખેસી જવા,
અભિમાંદ, રૂચી ઉપર. ૧૦૪
ચાંગેરીધૃત; અતિસાર અને
સંગ્રહણીના ઝાડા, હર્શરોગ,
મળમૂત્રનો અંધકોષ, મુ-
ખને દૂરગંધી, ગુદનું ખહાર
નિકળવું, મૂત્રકૃચ્છ્ર, પ્રવા-
હિકા, અતિસારના ભેદ. ૧૦૪
મસૂરધૃત; અતિસારાદિક ઝા-
ડા, સંગ્રહણી, પ્રવાહિકા. ૧૦૫
કામદેવધૃત; રક્તપિત્તાદિકનો
લોહી ઉકાળો, ઝાડો કે
ઉલટી, હયાનો, પાંડુ રોગ,
કમળો, શબ્દક્ષય, ઝડતો
શરીરસડો, મૂત્રકૃચ્છ્ર, ધા-
તુક્ષય, છાતીમાં ખળતર,
શરીર ધસારો, ઓજા-
તુનો ક્ષય, વાંઝણી સ્ત્રીને
ગર્ભ, પુરૂષને ધાતુની વૃદ્ધિ,
શરીર પુષ્ટી ઉપર... ૧૦૫
પાનીયકલ્યાણ ધૃત; ફેફસાનો,
તાવ, ક્ષયરોગ, ઉન્મત્ત,
ગળતકોહોડ, બૂખ ખેસી
જવાનો, સળકમ, કંખરનો
શૂળ, એકાંતરો ચોઠયો
તાવ, પિશાખ અટકે, પ-
ગનો રોગ, ખજવાળ,
પાંડુરોગ, સર્પનો ડંખ, વ-

ચનાગાદિકનું ઝેર, પરમેા,
બૂતવાયુ, યક્ષ, રાક્ષસનો
દોષ ચાંઝણી સ્ત્રીને ગર્ભ
રહેજાઉંપર. ... ૧૦૭

અમૃતાદિ ધૃત; ઝડતો શરીર-
સડો, હરથેક સડતા રોગ. ૧૦૭

મહાતિક્તકધૃત; કુષ્ઠાદિક, હર-
થેક તથા ઝડતો શરીર-
સડો, કોહોડ, લોહી ઝાડો
ઉલટી, લોહીસાથે હર્થ,
પાંડુરોગ, હયાનો રોગ,
પેટમાં ગોળાનો, વિસર્પ,
સ્ત્રીવોને ધુપણીનો, ગંડ-
માળા, ક્ષુદ્ર, તાવઉપર... ૧૦૮

સૂર્યપાક; સિદ્ધ કાસીસાચ
ધૃત, સર્વે પ્રકારે શરીર-
સડો, દાહ, ખરજ, પગને
કાટો, કળતર, વિચર્યાંકા,
પુરૂષના લિંગનો, શુક્રસં-
સક, વિસર્પ, ગળતકોહોડ,
વિસર્પકોટક, મસ્તકે કોહોડ,
ઉપદંશ, નસોને નાસૂર,
સોળે, ભગંદરઉપર ... ૧૦૮

જાત્યાદિ ધૃત; વ્રણાદિક, ઝી-
ણા નાસૂરોઉપર... ૧૦૯

ખિંદુધૃત; ઉદરાદિક, આઠ પ્રકારે
પેટના સર્વે રોગ, પેટના
ગોળાનો, શરીરસડો, શૂળ,
ચઢતો વાયુ સોળે, આધ-
માન, ભગંદર, ઢાળ ઉપર. ૧૧૦

૫૪.

૫૪.
ત્રિક્ષણધૃત; નેત્રના સર્વે રોગો. ૧૧૧
ગૌર્યાચધૃત; વ્રણાદિક, શરીર-
સડો, નાસૂરઉપર. ... ૧૧૨

મપૂરધૃત; મસ્તકના રોગ, ચડતો
વાયુ, ગરદન, ગળાનું જ-
ખડાવું, મુખ વાકુ થવાનો,
કાનનો, આંખોનો, જીભ-
નો, ગાલનો, શૂળાદિકઉપર. ૧૧૨

ફળધૃત; વાઝણીને પુત્ર થવા
માટે, જેને છોકરા બચે
નહી તેઉપર ... ૧૧૩

પંચતિક્તકધૃત; વિષમજ્વરા-
દિક, એકાંતરો, ચોઠથો
તાવ, પાંડુરોગ, શરીરસડો,
વિસર્પ, જંતવિકાર, હર્થ. ૧૧૪

લધુક્ષળધૃત; સ્ત્રીવોની યોનિ
રોગો, પિસાબની જગ્યાએ
સર્વે રોગ, વાઝણીને... ૧૧૫

તેલનો પાક કરવાનું સાધન;
પ્રથમ લાખનું તેલ કર-
વાની રીત; અંકાતરો,
ચોઠીથો તાવ, વિષમજ્વર,
ખાંસી, દમ, સળકમ, કં-
ખર અથવા વાસાનો શૂળ,
વાયુના સર્વે રોગ, પિત્ત-
નો કોપ, ફેફરાનો, ઉન્મત્ત,
યક્ષ, રાક્ષસપીડા, ખરજ,
શરીરે દુર્ગંધ, શૂળ, ધૂળરો,
ખેચતાણુ, ગર્ભવાન સ્ત્રીને. ૧૧૫

નારાયણતેલ; સર્વે વાયુ, અ-

૫૪.

ધૃશરીર લુલૂ પડવાનો,
દાઢી વાંકી થવાનો, ગરદ-
નનો, કંઠનો, પગ જૂલા
પડવાનો, શરીર સૂન્ય પડ-
વાનો, ગતિભંગ થવાનો,
લોહીવિકાર કે તેનો ક્ષય,
વધરાળનો, દાંતનો, મસ્ત-
કનો, પાંગળા થવાનો,
બુદ્ધિભ્રમ થવાનો, ઇત્યાદિ
સર્વે વાયુકોપક્રિપર. ... ૧૧૬

ખળાતેલ; વાતાદિક, વાઝ-
ણીને, પુરુષની ધાતુ ક્ષી-
ણનો, ઠંકોટાનો, ગાત્રો
ક્ષીણ થવાનો, શુવાવડીનો,
ઇત્યાદિક વાયુના રોગક્રિપર. ૧૧૮

પસારણીતેલ; વાતકક્ષન્ય
અને વાયુ કક્ષની ખુંધ, પાં-
ગળો, પગ જૂલા પડવાનો,
દાઢી વાકી થવાનો, વાયુ-
ના સર્વે રોગક્રિપર, ... ૧૧૯

માષાદિતેલ; ગરદન અને હાથ
અકડવાનો, અર્ધા અંગ
વાયુ, આસેપવાયુ, છાતી-
નો, હાથપગને કંપારો,
મસ્તકને કંપારો, સર્વે વા-
યુના કોપક્રિપર ... ૧૨૦

કૃષ્ણાત્રેય કથિત શતાવરી તેલ;
સ્ત્રીસંગને, ગર્ભને, યોની
શૂળ, અંગશૂળ, મસ્તકશૂળ,
કમળો, પાંકરોગ, ઝેરદોષ,

૫૪.

પગ જૂલા પડવાનો, ફેફ-
સાનો, શરીરશોષ, પરમો,
લાકડાજેવું શરીર જખડ-
વાનો, કમાન જેવું શરીર
વાકું થવાનો, દંડાપતાનક
વાયુ, દાહસહીત લોહી ઉ-
કાળો, શરીરસડો, ગળત
કોહોડ, સ્ત્રિયોને ધુપણી-
નો, પેટ કુગવાનો, લોહી
ઝાડો કે ઉલટીક્રિપર. ... ૧૨૧

કાશીસાદિ તેલ; અર્ચાદિક,
હર્ષના મસાક્રિપર... ... ૧૨૨

પિંડ તેલ; ગળત કોહોડક્રિપર. ૧૨૩

અર્ક તેલ; ખરજ, વિચરિકા-
ના ફોડલાક્રિપર... ... ૧૨૩

મરીચાદિ તેલ; સર્વે પ્રકારના
શરીરસડા કે ફોડલાક્રિપર. ૧૨૪

ત્રિકુળ તેલ; શરીરે ધણાક
વિંધ, નાસૂર, ધારાક્રિપર. ૧૨૪

નિંખ ખીજ તેલ; સફેદ ખાલ
ક્રિપર ૧૨૫

ચષ્ટિમધુ તેલ; ખાલ લાવનાર. ૧૨૫

કરંજાદિ તેલ; ખાલ ખરી પડ-
તાની તાલકે ઇંદ્રજીવ રોગો
ક્રિપર ૧૨૫

નીલિકાદિ તેલ; સફેદ ખાલ
થતા, મસ્તકે મ્હોટા રોગ
ક્રિપર ૧૨૬

ભુંગરાજ તેલ; મસ્તકે તાલ,
ખજવાળનો રોગ, સફેદ

૫૪.

ખાલ, દાઢી, મૂછના ખાલ
ખરી પડતાઉપર... ... ૧૨૬

ઘરિમેદાદિ તેલ; મુખસંખંધી
સર્વે રોગ, દાંતોના માસને
શડો કે નાસૂર, દાંતેથી
શીતળ કે રૂક્ષ ખટાસ ન
ખવાય, કળતર થાય, દાં-
તમાં ઉઠ્ઠી ગાંઠ, દાંતને
રક્તસંખંધી કૃમી જીવાતો-
નો, દાંતમાંથી પડે, દંત-
શૂળ, દુર્ગંધી; દાંતના સર્વે
રોગ, જીભના, તાળુના,
ઘોઠના રોગઉપર. ... ૧૨૭

હિંગ્વાદિ તેલ; કાનના શૂળ
ઉપર ૧૨૮

ખિલ્વાદિ તેલ; કાનમાંથી પડે
વહેતુ, કે અવાજ, શૂળ,
ખહેરાપાણું, કૃમીના જીવડા,
સર્વે કાનના રોગઉપર... ૧૨૯

પાઠાદિ તેલ; નાકના ભયંકર
રોગઉપર... ... ૧૨૯

વ્યાધી તેલ; નાકના રોગ,
પડે, દુર્ગંધી આવે, પૂતિ
પીનસ રોગઉપર... ... ૧૨૯

કુણ્ઠતેલ; અતિશે છીડો ઉપર. ૧૩૦

ગૃહધૂમાદિ તેલ; નાકમાં થતા
હર્ષના મસાનો નાસાશો
ઉપર ૧૩૦

વજીતેલ; સર્વે પ્રકારના શરીર
સડાઉપર... ... ૧૩૦

૫૪.

કરવીરાદિ તેલ; લોમશાંતના-
દિક, ખાલ ખેરવવા ઉપર. ૧૩૧

દસમેા અધ્યાય પ્રારંભ.

આસવ અને અરિષ્ટાદિક
ઓષડો કરવાની રીત... ૧૩૧

ઉશીરાસવ; રક્તપિત્તાદિકાના
ઝાડા, ઉલટી, લોહીઉકાળો,
પાંડુરોગ, પરમેા, શરીર-
સડો, હર્ષ, કૃમિ રોગની
જીવાત, શરીર શોષઉપર. ૧૩૪

પિપ્પલ્યાસવ; ક્ષયરોગ, પેટ-
ના સર્વે રોગ, ગોળાનો
રોગ, શરીર તવાય, ઝાડા-
નો સંગ્રહણી, પાંડુરોગ,
હર્ષઉપર ૧૩૫

લોહાસવ; પાંડુરોગ, બૂખ બે-
સી જાય, પેટના ગોળાનો,
હર્ષ, શરીરસડો, ફેફસાનો
રોગ, ખજવાળ, આસ,
દમ, ખાંસી, ભગંદર, શ-
રીર જખડવાનો, સંગ્રહ-
ણી, હૈયાના રોગઉપર... ૧૩૫

કુટજારિષ્ટ; સર્વે પ્રકારના તાવ,
કોઠાની અભિ પ્રદીપ થાય. ૧૩૬

વિડંગારિષ્ટ; વિદ્રધ્યાદિક ઉ-
ઠ્ઠી ગાંઠા, નાસૂરનો રોગ,
હૈયાનો રોગ, પઠ્ઠીનો,
પરમેા, ડૂટી નીચે વાયુનો
શૂળ, વાયુનો રોગ, ભગં-

૫૪.

દરરોગ, ઝંડમાળાનો, દા-
ઠી જખડવાના રોગઉપર. ૧૩૭
દેવદાર્વાચરિત્ર; ભયંકર પર-
માનો, વાયુરોગ, હૃથ,
ઝાડાનો સંગ્રહણી, મૂત્ર-
કૃચ્છ્ર, અળ, ખુજલી, શ-
રીરસડા ઉપર... ૧૩૮
અદિરાચરિત્ર, શરીરે ભયંકર
સડા, ગળત કોહોડ, હૈયા-
નો રોગ, પાંડુરોગ, પા-
ઠાની ઉઠમી ગાંઠો, પેટમાં
ગોળાનો, ગાંઠોનો, જંત-
વિકાર, આસ, દમ, ખાંસી,
ફેફસાનો, ખાહારોગઉપર. ૧૩૮
બખ્ખુલારિત્ર; ક્ષયરોગ, શરીર
સડા, અતિસાર, પરમે,
ખાંસી, આસઉપર. ૧૩૯
દ્રાક્ષારિત્ર; હૈયાનો ઉરક્ષત,
ક્ષય, ખાંસી, દમ, આક્રણ,
કંઠરોગ, વાયુ પિત્ત કફ
ઉપર ... ૧૪૦
રોહિતારિત્ર; અર્શાદિક, હૃથ,
સંગ્રહણી, પાંડુરોગ, હૈયાનો,
પેટમાં ડહામી જમણી
ખાજીએ થતા રોગ, ગોળા-
નો, પેટના સર્વે રોગ,
શરીર સડાનો રોગ, સો-
જો, શરીર જખડવાઉપર. ૧૪૦
દશમૂળારિત્ર; ક્ષય, પ્રમેહાદિક,
સંગ્રહણી, શરીર જખડ-
વાનો, આસ, આક્રણ,

૫૪.

ખાંસી, પેટમાં ગોળાનો,
ભગંદર, વાયુના સર્વે રોગ,
ક્ષય, ઉલટી, પાંડુરોગ, ક-
મળો, શરીરસડા, હૃથ,
પરમે, બખ્ખુલારિત્ર જખડાનો,
પેટના સર્વે રોગ, પિશાબમાં
પઠ્ઠીનો, મૂત્રકૃચ્છ્ર રોગ,
ધાતુક્ષયઉપર ... ૧૪૧

અગીયારમે અધ્યાય માર્ગભ.

સુવર્ણાદિક સાતે ધાતુ શોધ-
વાની ભસ્મ કરવાની
રીત... ૧૪૩
સોનાની ભસ્મ કરવાની રીત. ૧૪૪
,, ખીજી રીતે ... ૧૪૫
,, ત્રીજી રીતે ... ૧૪૫
,, ચોઠી રીતે ... ૧૪૬
,, પાંચમી રીતે ... ૧૪૭
રૂપાની ભસ્મ કરવાની રીત. ૧૪૭
,, ખીજી રીતે... ૧૪૮
તામ્રભસ્મ કરવાની રીત ... ૧૪૮
પિત્તળની ભસ્મ કરવાની રીત. ૧૫૦
,, ખીજી રીતે... ૧૫૦
સિંચાની ભસ્મ કરવાની રીત. ૧૫૦
,, ખીજી રીતે... ૧૫૧
કલઈની ભસ્મ કરવાની રીત. ૧૫૧
લોહભસ્મ કરવાની રીત ... ૧૫૨
,, ખીજી રીતે... ૧૫૨
,, ત્રીજી રીતે... ૧૫૩

	૫૪.
સાતે ઉપધાતુની શુદ્ધિ કર- વાની રીત ૧૫૪	
સોનામુખીનું શોધન અને મારણ ૧૫૪	
શૈખમાક્ષિકાનું શોધન અને મારણ ૧૫૪	
મોરથુઠાનું શોધન અને મા- રણ ૧૫૫	
અમ્બ્રખનું શોધન અને મા- રણ ૧૫૫	
„ બીજી રીતે... .. ૧૫૬	
સૂર્યો, ગેર, હિરાકસી, ટંકણ- ખાર, કોડી, શંખ, તુરડી, બોદાર શિંગાદિકનું શો- ધન... .. ૧૫૭	
મનશીલનું શોધન... .. ૧૫૭	
હરતાળનું શોધન ૧૫૭	
કળખાપરીનું શોધન ... ૧૫૮	
સર્વે ધાતૂનું સત્ત્વ કાઢવાને. ૧૫૮	
હિરાનું શોધન અને મારણ. ૧૫૮	
„ બીજી રીતે... .. ૧૫૯	
„ ત્રીજી રીતે... .. ૧૫૯	
વૈક્રાંતાદિકાનું શોધન અને મારણ ૧૬૦	
સંપૂર્ણ રત્નોનું શોધન અને મારણ ૧૬૦	
શિંગાજીતનું શોધન. ... ૧૬૧	
„ ખનાવવાની રીત ... ૧૬૧	
મંડૂર કરવાની રીત... .. ૧૬૧	

	૫૪.
ઝાડનો ખાર કાઢવાની રીત. ૧૬૩	
ખારમો અદ્યથા પ્રારંભ.	
રસાયણ અને ઉપરસ શોધન અને મારણવિધી ... ૧૬૪	
પારાનું શોધન ૧૬૪	
ગંધકનું શોધન ૧૬૬	
હિંગળામાંથી પારો કાઢવો. ૧૬૬	
હિંગળાનું શોધન... .. ૧૬૬	
શુદ્ધ થયેલા પારાને મુખ કરવાનો પ્રકાર... .. ૧૬૬	
„ બીજી રીતે... .. ૧૬૮	
કરછપયંત્રેથી ગંધકનું ભરણ. ૧૬૯	
પારાની ભસ્મ કરવાની રીત. ૧૬૯	
„ બીજી રીતે... .. ૧૭૦	
„ ત્રીજી રીતે... .. ૧૭૧	
„ ચોઠી રીતે... .. ૧૭૧	
જવરાંકુશ રસ. વાતપિત્તાદિક, સર્વે પ્રકારના તાવઉપર... ૧૭૧	
શીતજવરાંર રસ; તહાડીયો તાવ, વિષમજ્વર, દાહપૂર્વક જ્વર, ત્રીન્દ્ર દિવસે, ચો- ઠયો, રાત્રમાં બે વખતે, હમેશો ભરેલો તાવ, અમ- તકારી તાવ, સર્વે જાતના તાવઉપર... .. ૧૭૩	
જવરંધ્રી ગુટિકા; સર્વે પ્રકા- રના તાવઉપર ૧૭૩	
લોકનાથરસ; શરીર ધૂળરો, જખડાતુ, તાવ, લોહીઉ-	

૫૪.
કાળાનો રક્તપિત્ત અને
કફ, આસ, કાંસ, સ્વરભંગ,
નિદ્રા, બ્રૂખ ખેસીજવાનો,
અતિસાર, સંગ્રહણી, અ-
જીર્ણ. શૂળ, પેટનો રોગ,
સર્વે તાવ, ફેફસાનો રોગ,
વાતરક્ત, ઉલટી, હર્ષ, ના-
કચી લોહી પડે, હેડકી. ૧૭૪
લઘુ લોકનાથ રસ; ક્ષયરોગ ૧૭૭
મૃગાંક પોટલીરસ; ક્ષયાદિક,
વાયુનો કોપ, પિત્ત કફ
કોપ, સંગ્રહણી, ખાંસી,
આક્રણ. દમ, શરીર જ-
ખડવાનો, તવાય, બળહિ-
ણુકિપર ૧૭૭
હેમગર્ભ પોટલીરસ; કફ ક્ષયા-
દિક, કફકોપ, ઝાડો, ક્ષય,
ખાંસી, શરીર જખડવાનો,
કફવાયુકિપર ૧૭૯
,, ,, પીઞ રીતે... ૧૮૦
મહાજ્વરાંકુશ; વિષમ જ્વ-
રોકિપર ૧૮૧
આનંદ ભૈરવરસ; અતિસારા-
દિક, ત્રણે દોષનો ઝાડા. ૧૮૧
લઘુસૂચિકાભરણુ રસ; સ-
ન્નિપાતાદિક, મતિભ્રમ ખે-
શુદ્ધ, સર્પના ડંખકિપર ... ૧૮૨
જળમૂડામણિ રસ; સન્નિપા-
તાદિકકિપર ૧૮૩
પંચવક્રરસ; સન્નિપાતાદિક,

૫૪.
કફાદિક, બળવૃદ્ધિ, પાચન
શક્તિકિપર... .. ૧૮૩
ઉન્મત્તરસ; સન્નિપાતાદિકકિપર. ૧૮૪
અંજન રસ; સન્નિપાતાદિક. ૧૮૪
નારાચરસ; શૂળાદિક, પેટ-
કુગી, બંધકોષ્ટ, ઉપર ચહ-
ડતા વાયુકિપર ૧૮૫
ધ્રુવભેદી રસ; શૂળાદિક,
પેટકુગો, બંધકોષ્ટકિપર... ૧૮૫
રાજમૃગાંક રસ; ક્ષયરોગાદિ-
કકિપર ૧૮૫
સ્વયમ્ભિ રસ; ક્ષયાદિક, સર્વે
રોગ, ખાંસી, તાવકિપર. ૧૮૬
સૂર્યાવર્તરસ; આસાદિક, હા-
ફણુકિપર... .. ૧૮૭
સ્વચ્છંદ ભૈરવરસ, વાયુના સર્વે
રોગોકિપર... .. ૧૮૮
હંસ પોટલીરસ; ઝાડાની સં-
ગ્રહણકિપર. ૧૮૮
ત્રિપિક્રમરસ; અસ્મરી રોગો
કિપર ૧૮૯
મહાતાળેશ્વર રસ; કુષ્ઠાદિક,
સર્વે શરીરસડાકિપર ... ૧૮૯
કુષ્ઠકુઠારરસ; સર્વે શરીરસડો,
ગળાકહોડ કિપર. ... ૧૯૦
ઉદ્યાદિત્ય રસ; કુષ્ઠાદિક, પ-
ગને ફાટો કે મિંગડાનો,
દરાજ, શરીરસડો, ગળાક-
હોડ, સફેદ કહોડકિપર... ૧૯૧

	૫૪.
સર્વેશ્વર રસ; કુષ્ઠાદિક, સર્વે	
શરીરસડા, શરીરે બહેર	૧૯૨
સુવર્ણકીરી રસ; દરાજ,	
સુગંધિ રોગઉપર. ...	૧૯૩
પ્રમેહપદ્મરસ; પરમાઉપર ...	૧૯૩
વનિહરસ; જલોદરાદિક, સર્વે	
પેટના રોગ, જળંદર, મૂઠ	
વાયુઉપર... ...	૧૯૪
વિદ્યાધર રસ; ગુદ્માદિક, પે-	
ટના ગોળાનો, ફેફસાનો,	
પેટના સર્વે રોગઉપર... ...	૧૯૪
ત્રિનેત્રરસ; પંક્તિશૂળાદિક,	
વાયુકોપના સર્વે રોગઉપર. ...	૧૯૫
ગજકેસરી રસ; શૂળાદિકઉપર. ...	૧૯૫
અખિતુંડાવટી રસ; મંદામિના	
સર્વે રોગઉપર	૧૯૬
અજીર્ણ કંટકરસ; સર્વે અજીર્ણ	
અને મોરચીના રોગઉપર. ...	૧૯૬
મંથાનું ભૈરવરસ; ક્ષયકાસા-	
દિક, કફ, ખાંસી; ક્ષયરોગ	૧૯૭
વાતનાશનરસ; સર્વે વાયુકો-	
પના રોગઉપર... ...	૧૯૭

	૫૪.
કનક સૂંદરરસ; સન્નિપાતાદિક,	
સફેદ કોહોડ, સર્વે શરીર-	
સડા, દરાજ, વિસર્પ, બ-	
ગંદર, જવર, વિષદોષ, અ-	
જીર્ણના, મોરચીના રોગ. ...	૧૯૮
સન્નિપાતભૈરવરસ; ભયંકર સ-	
ન્નિપાતઉપર	૧૯૯
ગ્રહણીકપાટ રસ; અતિસા-	
રાદિક ઉપર	૨૦૦
વજ્રકપાટ રસ; સંગ્રહણીઉપર. ...	૨૦૧
મદનકામદેવ રસ; વાજીકર-	
ણઉપર	૨૦૧
કંદર્પ સૂંદરરસ; વાજીકર્ણી	૨૦૩
લોહરસાયન; ક્ષયાદિકા, બુખ	
બેસી જાય, આસ, હાફણ,	
દમ, ખાંસી, પાંડુરોગ,	
કફ, વાયુઉપર	૨૦૪
જેપાળાની શુદ્ધિ	૨૦૫
વચનાગશુદ્ધિ... ...	૨૦૬
,, ખીજી રીતે... ...	૨૦૬

શ્રી અથ દ્વિતીયઃખંડપ્રારંભઃ

બીજો ખંડ પ્રારંભ.

પંચકણાયરૂપ ઔષધકથન.

સર્વ ઔષધોનું વર્ણન.

શ્રીગણેશાય નમઃ ॥ અથાતઃ સ્વરસઃ કલકઃ ક્વાથશ્ચ હિમખાંટ-
કૌ ॥ જ્ઞેયાઃ કણાયાઃ પંચૈતે લઘવઃ સ્યુર્યથોત્તરમ્ ॥ ૧ ॥

૧ આંગરસ; ૨ કલક; ૩ ક્વાથ, ઉકાળો; ૪ હિમ; ૫ ફાંટ એ
સર્વે ઔષધો બનાવવાની પાંચ રીતો છે, અને તેની આસીયતમાં, આં-
ગરસથી કલક હલકો; કલકથી ઉકાળો હલકો; એપ્રમાણે એક પછી એ-
કની આસીયત હલકી બાણવી.

પ્રથમ અંગરસલક્ષણ.

ઔષધોનું અંગરસલક્ષણ.

અહતાત્તક્ષણાકૃષ્ટાત્ દ્રવ્યાત્કુણ્ણાત્સમુદ્ધરેત્ ॥ વસ્ત્રનિષ્પીડિતો
યઃ સ રસઃ સ્વરસ ઉચ્યતે ॥ ૨ ॥

કીડ લાગેલી કે અગ્નિ ધત્યાદિકથી બગડેલી ન હોય, એવી વન-
સ્પતિ લાવીને, તે વખતે કુટીને, તેના રસ કપડામાં ગાળવાથી જે રસ
નિકળે તેને અંગરસ કહેછે.

અંગરસોનો બીજો પ્રકાર.

કુઢવં ચૂર્ણિતં દ્રવ્યં સિષ્ણં ચ દ્વિગુણે જલે ॥ અહોરાત્રં સ્થિતં
તસ્માત્ ભવેદ્ધા રસ ઉત્તમઃ ॥ ૩ ॥

કુડવના વજન એટલે ૧૬ તોલા સુકા ઔષધોનું અર્ધકચર કરી,

તેથી એવડા વજને હાંડલામાં પાણી નાંખીને, તેમાં ઉપલું ઠંચેલું આપડ રાત્રિદિવસ ભીજતું રાખવું, પછી ખીજો દિવસે થોડુંક પાણી ગાળીને લેવું.

અંગરસનો ત્રીજો પ્રકાર.

આદાય શુષ્કદ્રવ્યં વા સ્વરસાનામસંભવે ॥ જલેઽષ્ટગુણિતે સા-
ધ્યે પાદશિષ્ટં ચ ગૃહ્યતે ॥ ૪ ॥ સ્વરસસ્ય ગુરુત્વાચ્ચ પલમર્દ્ધં પ્રયુજ્ય-
તે ॥ નિઃશોષિતં ચાગ્નિસિદ્ધં પલમાત્રં રસં પિબેત્ ॥ ૫ ॥

લીલી વનસ્પતિ મલિ નહી, તેા શુક્રી વનસ્પતિનું ચૂર્ણ કરીને, તેથી આઠ ઘણું વજને પાણી નાંખી થોડો દિવસો પાણી રહે ત્યાંસુધી, ઉકાલી કાઢો કરીને અંગરસ ભારી છે, માટે અર્ધપળના વજને એ તોલા લેવું, રાત્રે આપડો પાણીમાં ભીજતા નાંખીને તેના ઉકાળો સવારે ક્રીધાથી તે એક પળ વજને એટલે ચાર તોલા આપવો.

સ્વરસો, આપડોમાં ખીજી વસ્તુ નાંખવાનું વજન.

મધુશ્વેતાગુડક્ષારાન્ જીરકં લવણં તથા ॥

ઘૃતં તૈલં ચ ચૂર્ણાદીન્ કોલમાત્રાન્ રસે ક્ષિપેત્ ॥ ૬ ॥

મધ, શાકર, ગોળ, ખાર, જીર, સિંધાનૂણ, ધી, તેલ અથવા ચૂર્ણાદિક પદાર્થોમાંથી હરએક અંગરસમાં મેળવવા હોય તે, તેલા ૧ થી ૧ ના વજને નાંખવું.

અમૃતાદિ સ્વરસ, પરમાના રોગઉપર.

અમૃતાયાં રસઃ ક્ષૌદ્રયુક્તઃ સર્વપ્રમેહજિત્ ॥

હરિદ્રાચૂર્ણયુક્તો વા રસો ધાત્ર્યાઃ સમાક્ષિકઃ ॥ ૭ ॥

ગુળવેલના અંગ રસમાં મધ મેળવીને પીધાથી તેમજ આંખના અંગરસમાં હલદનું ચૂર્ણ અને મધ મેળવીને પીધાથી સર્વે પ્રકારના પ-
રમાના રોગને છતેછે.

વાસકાદિ અંગરસ, રક્તપિત્તાદિક અને કમળાના રોગ ઉપર.

વાસકઃ સ્વરસઃ પેયો મધુના રક્તપિત્તજિત્ ॥ જ્વરકાસક્ષયહરઃ
કામલાશ્લેષ્મપિત્તહા ॥ ૮ ॥ ત્રિફલાયા રસઃ ક્ષૌદ્રયુક્તો દાર્વીરસો-
થવા ॥ નિંબસ્ય વા ગુદૂચ્યા વા પીતો જયતિ કામલામ્ ॥ ૯ ॥

અડુળસાનો અંગરસ યેથી ચાર તોલાને વજને લઈ, તેમાં તો. ૧ થી ૨ વજને મધ મેળવીને આપવાથી રક્તપિત્તજ્વર, ખાંસી, ક્ષયરોગનો નાશ થાય; તેમજ હરડા, બેહડા, આંખના એ ત્રણેને ત્રિકુળા કહેછે, તેનો અંગરસ, દારૂહલદનો અંગરસ, કડવા લિંબડાનો અંગરસ, ગુળવેલનો અંગરસ એ ચાર પ્રકારના અંગરસમાંથી એકાદ અંગરસ સાથે મધ મેળવીને પીધાથી કમળાનો રોગ દૂર થાયછે.

તુલસી, દ્રોણપુષ્પીનો અંગરસ, વિષમ જ્વરઉપર.

પીતો મરીચચૂર્ણેન તુલસીપત્રજો રસઃ ॥ દ્રોણપુષ્પારસો વાપિ નિ-
હંતિ વિષમજ્વરાન્ ॥ ૧૦ ॥

તુલસીના પાંત્રાનો અંગરસ, તેમજ દ્રોણપુષ્પી એટલે ગુમાના, રોતવડ, રોતચીવર કે કુંભાના ફુલ, એ બેહડો અંગરસમાં મરીચું ચૂર્ણ મેળવીને જીદુ જીદુ પીધાથી એકાંતરો, બિળે, ત્રિળે ચોઢ્યો તાવ દૂર થાયછે.

જંબવાદિ અંગરસ, રક્તાતિસાર એટલે લોહી ઝાડા ઉપર.

જંબુ, આંખા, આંખલી એ ત્રણેના પાંત્રાનો અંગરસમાં મધ, ધી, અને દૂધ મેળવીને પીધાથી અતિ દુઃખદાયક લોહીનો અતિસાર દૂર થાય.

ખાવળના મ્હોટા ઝાડનો અંગરસ, સર્વાતિસાર ઉપર.

સ્થૂલબબ્બૂલિકાપત્રરસઃ પાનાદ્યપોહતિ ॥ સર્વાતિસારાન્ શ્યોના-
કકુટજત્વક્રસોથવા ॥ ૧૨ ॥

ખાવળના મ્હોટા ઝાડના પાંત્રાનો અંગરસ, ટેટુંની છાલનો અંગરસ, કુડાની છાલનો અંગરસ, એ ત્રણમાંથી હરયેકનો અંગરસ પીધાથી સર્વે પ્રકારનો અતિસાર ઝાડાનો રોગ દૂર થાયછે.

આદ્રેક અંગરસ, વૃષણવાયુ અને શ્વાસાદિક, દમ, ખાંસી,

અજીર્ણ, સળકમ ઉપર.

આદ્રેકસ્વરસઃ ક્ષૌદ્રયુક્તો વૃષણવાતજિત્ ॥ શ્વાસકાસારુચિં હંતિ
પ્રતિશ્યાયં વ્યપોહતિ ॥ ૧૩ ॥

આદ્રેક અદરખના રસમાં મધ મેળવીને પીધાથી વૃષણ એટલે અંડ કે

વધરાળનો વાયુરોગ, ધાસ, દમ, ખાંસી, અરોચક, અજીર્ણ, સળકમ, ખળગમ એ સર્વે રોગ દૂર થાયછે.

ખીજોરા કુળનો અંગરસ, પાસળા અને કોઠાના શૂળ ઉપર.

बीजपूररसः पानान्मधुक्षारयुतो जयेत् ॥ पार्श्वहृद्वस्तिशूलानि को-
ष्ठवायुं च दारुणम् ॥ ૧૪ ॥

ખીજોરાના કુળો અથવા તેના મૂળનો અંગરસમાં જવખાર, મધ, મેળવીને પીધાથી પાસળાનો શૂળ, લઘ્યશૂળ, ખરિત, ઝાડા પિશાખની જગ્યાએ થતો શૂળ, વાયુ ખળે કોઠામાં અતિશય થતો શૂળાદિક રોગ દૂર થાયછે.

શતાવરીનો અંગરસ, પિત્તશૂળો ઉપર, કન્યારસ પ્લીહા, ફેફસા ઇત્યાદિક પેટના રોગ, ગળગંડ અને અપચી ઉપર.

शतावर्याश्च मधुना पित्तशूलहरो मतः ॥ निशाचूर्णयुतः कन्यारसः
छीहापचीहरः ॥ ૧૫ ॥

શતાવરીનો અંગરસમાં મધ મેળવીને પીધાથી પિત્તશૂળ દૂર થાય, કન્યારસ, એટલે ધી કુવાર, કુવારના અંગરસમાં હલદ મેળવીને પીધાથી કમળો; પેટમાં થતા ડાહ્યાખી ખાળુએ પાંથરી, ખ્યાહા, ફેફસા ઇત્યાદિ રોગને, તથા ગળામાં થતા ગંડમાળાનો ભેદ અપચી રોગને દૂર કરેછે.

અલંબુષાદિ રસ, ગંડમાળા, અપચી રોગ, કમળાદિક ઉપર.

अलंबुषायाः स्वरसः पीतो द्विपलमात्रया ॥ अपचीगंडमालानां
कामलायाश्च नाशनः ॥ ૧૬ ॥

(મુંડી) એટલે વનસ્પતીમાં લાળળનો ભેદ, જોખરમુંડી કે મંજીરનો અંગરસ તોલા ૬ ને આઠ માસાને વજને પીધાથી અપચી રોગની ગાંઠો, ગંડમાળા, કમળાનો રોગ દૂર થાયછે.

સરાળાના મસ્તકનો રસ, અર્ધશીશી કે સૂર્યાવર્તાદિક ઉપર.

शशमुंदरसः कोष्णो मरीचैरवधूलितः ॥ जयेत्सप्तदिनाभ्यासात्
सूर्यावर्तार्धभेदकौ ॥ ૧૭ ॥

સરાળા નામે જતાવરના મસ્તકનો રસ કે સેરવામાં મરીનું ચૂર્ણ

નાંખીને ગર્ભગર્ભ પીધાથી અર્ધશિશી કે સૂર્યાવર્તાદિ રોગ એટલે સૂર્ય ઉ-
ગતા અર્ધુ માથું દુખવા લાગેછે, તે જ્વેમ સૂર્ય ચઢતો જાય, તેમ મસ્તકને
શૂળ અતિશે થાય, તે મધ્યાન્હસુધી ચડે, અને બપોર પછી નર્મ પડેછે,
તે રોગ દૂર થાયછે.

પ્રાહ્મ્યાદિ સ્વરસ, ઉન્માદ રોગ ઉપર.

બ્રાહ્મીકૂર્માંડકગ્રંથાશંખિનીસ્વરસાઃ પૃથક્ ॥ મધુકુષ્ટયુતાઃ પીતાઃ
સર્વોન્માદાપહારિણઃ ॥ ૧૮ ॥

પ્રાહ્મી એટલે બ્રહ્મદંડી, બ્રહ્મચાર, બ્રહ્મલોહી, તે જમીન ખરા-
ખર ઝાડ થાય, તેના પાંત્રા ગોળાકાર હોયછે; તે પ્રાહ્મી, બૂર કાહડું,
ઘોડાવજ, શંખિની એટલે સાખવેલ, શંખાહુલી, શંખપુખી; એ ચારના જુદા
જુદા અંગરસ કાહડીને તેમાં મધ અને કાષ્ટકનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી
સર્વે પ્રકારના ઉન્માદ રોગ એટલે મસ્તક ખસીને લીવાના પાણું દૂર થાયછે.

કૂર્માંડકરસ, મદરોગ એટલે કેફમિણો ચડેલા ઉપર.

કૂર્માંડકસ્ય સ્વરસો ગુડેન સહ યોજિતઃ ॥ દુષ્ટકોદ્રવસંજાતં મદં
પાનાદ્વ્યપોહતિ ॥ ૧૯ ॥

દુષ્ટ કોદ્રા ધાન્ય એટલે હરીક ઇત્યાદિક પદાર્થ ખાધાથી મિણા કે
મદ ચડેલાને બૂરા કાહલાનો રસમાં ગોળ મેળવીને પીધાથી દૂર થાયછે.

ચિકણા કે ગવેશકાનો સ્વરસ, વ્રણ કે ઘા, જખમ ઉપર.

ચ્વડુગાદિચ્છિન્નગાત્રસ્ય તત્કાલં પૂરિતો વ્રણઃ ॥ ગાંગેરુકીમૂલ-
રસૈર્જાયતે ગતવેદનઃ ॥ ૨૦ ॥

તરવાર ઇત્યાદિ હથીયારનો જખમ શરીરે થવાથી, તૂતે ગાંગેરુકી,
ચિકણા, ગવેશકાના ચૂળનો અંગરસ જખમની અંદર ભરવાથી વેદના
દૂર થઈ, રૂઝાયછે.

ઓષડોના પુટપાકો કરવાની રીત.

પુટપાકસ્ય કલ્કસ્ય સ્વરસો ગૃહ્યતે યતઃ ॥ અતસ્તુ પુટપાકાનાં
યુક્તિરત્રોચ્યતે મયા ॥ ૨૧ ॥

પુટપાક અને કલ્ક એ બેદુનો અંગરસ લેવાયછે, માટે તેની યુક્તિ
નીચે લખેલી છે.

પુટપાકો કરવાની રીત.

પુટપાકસ્ય માત્રેયં લેપસ્યાંગારવર્ણતા ॥ લેપં ચ દ્વચંગુલં સ્થૂલં કુ-
ર્યાદ્દિગુષ્ઠમાત્રયા ॥ ૨૨ ॥ કાશ્મરીવટજંબાદિપત્રૈર્વેષ્ટનમુત્તમમ્ ॥
પલમાત્રરસો ગ્રાહ્યઃ કર્ષમાત્રં મધુ ક્ષિપેત્ ॥ ૨૩ ॥ કલ્કચૂર્ણદ્રવાદ્યાસ્તુ
દેયાઃ સ્વરસવદ્ભૂષૈઃ ॥

તાજી લીલોત્રી બરેલી વનસ્પતિ લાવીને કુટવી, તેના ગોળો ખાંધી
શિવનીના, વડના, જંબુના એ ત્રણમાંથી હરેક પાંત્રામાં આપડના ગોળો
વિઠાળી, તેઉપર જે આગળ મટોડીનો ઠર ચડાવવો, પછી તે ગોળો
સળગેલા છાણુના ધગની વચમાં મુકીને, મટોડીનો ઠર લાલ અગ્નિજે-
વો થાય, ત્યાંસુધી અગ્નિમાં રાખવો. પછી બાહર કાહડી મટોડી અને
પાંત્રા કાહડી આપડના ગોળાનો રસ નીચવી લેવો. અગર કાઢ જગ્યાએ
તાજી લીલી વનસ્પતિ ન મળે તો સુકી લેવી, તેને પાણીમાં કે જે દ્રવ્યમાં
વાટવાનું કહેલું હોય, તેમાં વાટીને ઉપર લખેલી રીતે અંગરસ કાહડવો.
અંગરસ પીવાનું વજન તોલા ૨ થી ૪ સુધીનું જાણવું, અને તે અંગર-
સમાં મધ મેળવવાનું હોય તો એકથી જે તોલાસુધી નાંખવું; કલ્ક, ચૂર્ણ,
દૂધ, પ્રથમ જે દ્રવ, દ્રવ્યોનું વજન, જેવી રીતે અંગરસોમાં નાંખવાનું
લખેલું હોય, તેપ્રમાણે નાંખવું.

કુટજ પુટપાક, સર્વાતિસાર ઉપર.

તત્કાલાકુષ્ટકુટજત્વચં તંડુલવારિણા ॥ ૨૪ ॥ પિષ્ટાં ચતુઃપલ-
મિતાં જંબુપલ્લવવેષ્ટિતાં ॥ સૂત્રેણ બદ્ધા ગોધૂમપિષ્ટેનોપરિવેષ્ટિતામ્ ॥ ૨૫ ॥
લિપ્તાં ચ ઘનપંકેન ગોમયૈર્વિન્હિના દહેત્ ॥ અંગારવર્ણાં ચ મૃદં દૃષ્ટ્વા
વન્હેઃ સમુદ્ધરેત્ ॥ ૨૬ ॥ તતો રસં ગૃહીત્વા ચ શીતં ક્ષૌદ્રયુતં પિબે-
ત્ ॥ જયેત્સર્વાનતીસારાન્ દુસ્તરાન્સુચિરોત્થિતાન્ ॥ ૨૭ ॥

કુડાની છાલ ૧૬ તોલા લાવીને, ચોખાના ધોવણુના પાણીમાં વાટીને
ગોળો કરવો. તે જંબુના પાંત્રામાં વિઠાળી તેઉપર શૂતર ખાંધીને, તે ઉપર
ધણના લોટનો ઠર કરવો, તે ઉપર અતિશે જડો મટોડીનો લેપ ચડાવવો,
અને ગાયના છાણુના છાણુનો ધગ સળગાવી, તેમાં ગોળો મુકીને,
તેની મટોડી અગ્નિ જેવી લાલ થાય, ત્યાંસુધી અગ્નિ આપવો, પછી

ગાળો બાહર કાઢી, પાંત્રા મટોડી દૂર કરીને તેમાંથી રસ નિચવી લેવો, તે પીધાથી ઘણા વર્ષના ઝુના અને શખ્ત અતિસાર હોય તો દૂર થાયછે.

ચોખ્ખાના ધોવણ કરવાની રીત.

કંઢિતં તંદુલપલં જ્વલેઽષ્ટગુણિતં સિપેત્ ॥ જાવયિત્વા જલં ગ્રાહ્યં
દેયં સર્વત્ર કર્મસુ ॥ ૨૮ ॥

છડેલા ચોખ્ખા ચાર તોલાને વજને લઈ, તેથી આઠ ધાણું પાણી નાંખી, હાથે વતી ચોલીને ધોવાથી ધોવણનું પાણી શુદ્ધ થાયછે.

અધુર પુટપાક, સર્વે પ્રકારના અતિસાર ઉપર.

અલૂરત્વકૃતશ્રૈવ પુટપાકોમિદીપનઃ ॥ મધુમોચરસામ્યાં ચ યુક્તઃ
સર્વાતિસારજિત્ ॥ ૨૯ ॥

ટેટૂના ઝાડની છાલ લીલી લાવી, તૂર્ત કુટીને ગાળો બાંધવો, અને પ્રથમ કહેલા પુટપાકોની રીતે અખિમાં બાણી તેનો રસ નિચવી લઈ, તેમાં મધ અને મોચરસ એટલે સાવરીના ઝાડનો ચિક કે તેની છાલનું ચૂરણ નાંખીને પીવું, તેથી સર્વે પ્રકારનો અતિસાર રોગ દૂર થાયછે.

ન્યગ્રોધાદિક પુટપાક, સર્વે પ્રકારના અતિસાર ઉપર.

ન્યગ્રોધાદેશ્ચ કલ્કેન પૂરયેદ્રૌરતિતિરૈઃ ॥ નિરંત્રમુદરં સમ્યક્ પુ-
ટપાકેન તત્પચેત્ ॥ ૩૦ ॥ તત્કલ્કઃ સ્વરસઃ ક્ષૌદ્રયુક્તઃ સર્વાતિસારનુત્ ॥

વડ; ઉખરો; પિપળો; પાયરીને પિપલી કહેછે; જળવેતસને પળસ કહેછે. એ પાંચ ઝાડની અંતરછાલનું ચૂરણ કરીને, પાણીમાં વાટી કલ્ક કરી, સફેદ તિત્તિર નામે જનાવરના પેટમાંથી આંતરડા કાઢી, તેના પેટમાં તે કલ્ક ભરી અખિમાં પુટપાકની રીતે બાણીને તેમાંથી રસ નિચવી લઈ, તેમાં મધ મેળવી પીધાથી સર્વે પ્રકારના અતિસાર રોગ દૂર થાયછે.

દાડંબ પુટપાક, સર્વે અતિસાર ઉપર.

પુટપાકેન વિપચેત્ સુપકં દાડિમીફલં ॥ ૩૧ ॥ તદ્વસો મધુસંયુક્તઃ
સર્વાતિસારનાશનઃ ॥

પાકેલા દાડમ ફળ લાવીને પુટપાકની રીતે અગ્નિમાં પાશી, તેનો રસ નિચવી લેવો, તેમાં મધ મેળવીને પીધાથી સર્વે પ્રકારના અતિસાર રોગ દૂર થાયછે.

ખીજોશદિકનો પુટપાક, ઉલટી ઉપર.

बीजपूराम्रजंबूनां पल्लवानि जटाः पृथक् ॥ ३२ ॥ विपचेत्पुटपा-
केन क्षौद्रयुक्तश्च तद्रसः॥छर्दिं निवारयेद्गोरां सर्वदोषसमुद्भवाम्॥३३॥

ખીજોરાં, આંખા, જંબુના લિલા પાંત્રા કે મૂળ લાવી, તુર્ત કુટીને તેનો ગોળો બાંધવો, પ્રથમ કહેલી પુટપાકની રીતે અગ્નિ આપવો, પછી તેનો રસ નિચવી લઈ, તેમાં મધ મેળવીને પીધાથી સર્વે દોષોમાંથી થયેલી શખ્ત ઉલટીનો રોગ દૂર થાયછે.

અડુલસાનો પુટપાક, રક્તપિત્તનો તાવ, આસ, દમ, ક્ષયરોગ ઉપર.

पिष्टानां वृषपत्राणां पुटपाकरसो हिमः ॥ मधुयुक्तो जयेद्रक्तपि-
त्तकासज्वरक्षयान् ॥ ३४ ॥

અડુલસાના લિલા પાંત્રાને કુટીને ગોળો બાંધવો, અને પુટપાકની રીતે પાશી તેનો રસ નિચવી લેવો, તેમાં મધ મેળવીને પીધાથી રક્તપિત્તજ્વર, આસ, દમ, ક્ષયરોગ દૂર થાયછે.

ભોયરીંગણીનો પુટપાક, ખાંસી, આસ, દમ ઉપર.

पचेत्क्षुद्रां सपंचांगां पुटपाकेन तद्रसः ॥ पिप्पलीचूर्णसंयुक्तः
कासश्वासकफापहः ॥ ३५ ॥

ભોયરીંગણીના ઝાડ ફળ સુદા લાવી તુર્ત કુટીને ગોળો કરવો, પછી પુટપાકની રીતે અગ્નિમાં પાશી, તેનો રસ નિચવી લેવો, તેમાં પીપરનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી શૂક્રી કે કફ સુદાની ખાંસી, આસ, દમ, કાસ, કફ રોગ દૂર થાય.

બેહેડાનો પુટપાક. આસ, દમ, ખાંસી, સળકમ, બળગમ,
શખ્તભંગ ઉપર.

बिभीतकफलं किंचित् घृतेनाभ्यज्य लेपयेत् ॥ गोधूमपिष्टेना-
गारैर्विपचेत्पुटपाकवत् ॥ ३६ ॥ ततः पक्वं समुद्धृत्य त्वचं तस्य मुखे
क्षिपेत् ॥ कासश्वासप्रतिश्यायस्वरभंगान्जयेत्ततः ॥ ३७ ॥

એહડાના કળ લાવી, તેને જરાક ધી લગાડીને એરંડ્યાના પાંચા-
માં પાંધી, તેઉપર ધબના લોટનો ઠર ચડાવી પુટપાકની રીતે પાશી,
તેની છાલ મુખમાં રાખીને રસ ગળવાથી આસ, દમ, પાંસી, સળકમ,
ખળગમ, શબ્દભંગ એટલે ખાલવામાં શબ્દ ટુટે કે ઝીણા થાય તે સર્વે
રોગ દૂર થાયછે.

શુંડનો પુટપાક, આમાતિસાર ઉપર.

ચૂર્ણ કિંચિત્ વૃતાભ્યક્તં શુંઘ્યા ઇરંડજૈર્દલૈઃ ॥ વેષ્ટિતં પુટપાકેન વિ-
પચેન્મંદવન્હિના ॥ ૩૮ ॥ તત્ ઉદ્ઘૃત્ય તચ્ચૂર્ણં ગ્રાહ્યં પ્રાતઃ સિતાસ-
મમ્ ॥ તેન યાંતિ શમં પીડા આમાતીસારસંભવાઃ ॥ ૩૯ ॥

શુંડના ચૂર્ણમાં થોડુંક ધી મેળવીને ગોળો કરવો, અને તે એરં-
ડ્યાના પાંચામાં પાંધી તે ઉપર મટાડીનો ઠર ચડાવી, હલકા અખિમાં
શેકવો, પછી તે પાહર કાડીને, ખડી શાકરના બૂકા સાથે મેળવી, સવા-
રના મરકામાં ખાવું, તેથી આમાતિસારથી જેટલી પીડા થતી હોય,
તે દૂર થાયછે.

શુંડનો પુટપાક, આમવાયુ ઉપર.

શુંઠીકલ્કં વિનિશ્લિપ્ય રસૈરેરંડમૂલજૈઃ ॥ વિપચેત્પુટપાકેન તદ્રસઃ
શૌદ્રસંયુતઃ ॥ ૪૦ ॥ આમવાતસમુદ્ઘૂતાં પીડાં જયતિ દુસ્તરામ્ ॥

એરંડમૂળના રસમાં શુંડનું ચૂર્ણ કાલવીને ગોળો કરવો, તેને પુટ-
પાકની રીતે અખિમાં શેકી, તેના રસ નિચવી લઈ તેમાં મધ મેળવીને
પીધાથી, આમવાયુથી, શરીરે જે જે પીડા ઉત્પન્ન થાયછે તે સર્વે દૂર થાયછે.

સૂરણનો પુટપાક, અર્શ કે હર્શ ખવાશિર ઉપર.

સૌરણં કંદમાદાય પુટપાકેન પાચયેત્ ॥ ૪૧ ॥ સતૈલ-લઘણં તસ્ય
રસશ્રાશૌલિકારનુત્ ॥

સૂરણનો કંદ સુકવીને કુટવો, તેમાં તલનું તેલ અને સિંધા બૂણનું
ચૂર્ણ મેળવીને ગોળો કરી પુટપાકની રીતે અખિમાં શેકવો, પછી તે ગો-
ળામાંથી રસ નિચવી પીધાથી સર્વે પ્રકારનો હર્શ, અર્શ, મુળઆધ, ખ-
વાશિર રોગ દૂર થાયછે.

મૃગશૃંગ પુટપાક, તદ્દયશૂળ છાતીમાં થતા શૂળ ઉપર.

શરાવસંપુટે દગ્ધં શૃંગં હરિણજં પિબેત્ ॥ ૪૨ ॥ ગવ્યેન સર્પિષા
યુક્તં તચ્છૂલં નશ્યતિ ધ્રુવમ્ ॥

મટોડીના કાડ્યામાં હરણુ નામે જનાવરના શિંગડાના ઝીણા ઝીણા
કટકા કરી નાંખવા, તે ઉપર ખીજી કાડીયું બંધુ મુકીને બાંધવું, મટોડીના
ઠર તેની ફરતી ધારને ચડાવી, પુટપાકની રીતે છાણાની અગ્નિમાં શેકીને તેની
ભસ્મ કે ખાક કરવી, તે ખાક સાથે ગાયનું ધી મેળવીને આખ્યાથી તદ્દય
કે છાતીમાં થતા શૂળ, ઈત્યાદિ શૂળ રોગ દૂર થાયછે.

એવી રીતે પુટપાકથી ચૂર્ણ, ભસ્મ, રસ ઈત્યાદિક આપડો થાયછે.
અને સ્વરસ એટલે હર્યેક આપડો અંગરસ નિચવી લેવાની રીત બાણવી.

ખીજો અધ્યાય પ્રારંભ.

કાઠા, કે ઉકાળાની રીત.

પાનીયં ષોડશગુણં ક્ષુણ્ણે દ્રવ્યે પલે ક્ષિપેત્ ॥ ૪૩ ॥ મૃતપાત્રે
ક્વાયયેદ્ ગ્રાહ્યમષ્ટમાંશાવશેષિતમ્ ॥ તજ્જલં પાયયેદ્ધીમાન્ કોણં મૃ-
દ્ધમ્નિસાધિતમ્ ॥ ૪૪ ॥ શૃતઃ ક્વાથઃ કષાયશ્ચ નિર્વ્યૂહઃ સ નિગદ્ય-
તે ॥ આહારરસપાકે ચ સંજાતે દ્વિપલોન્મિતમ્ ॥ ૪૫ ॥ વૃદ્ધવૈદ્યોપ-
દેશેન પિબેત્ક્વાથં સુપાચિતં ॥

આસરે ચાર તોલાના વજન આપડો લાવી, કુટીને ખોખરા કરી
તેથી સોળધાણું પાણી અને આપડ, મટોડીના વાસણમાં નાંખી ઉકાળવું,
તેના આઠમો હિસ્સો પાણી બાકી રહે, ત્યાંસુધી મંદ કે હલકા તાપે
ઉકાળી તૈયાર કરવો, પછી તેને નીચે ઉતારી; ગાળીને થોડો થોડો ગરમ
હોય, તેજ વખતે રોગીને પીવાને આપવો; અને રોગીને તે ઉકાળાથી
સારી રીતે અન્નાદિ ખોરાકનું પાચન થવા લાગેથી વૃદ્ધ વૈદ્યોને પૂછી,
તેમાં વધેલું કરાવીને આપવો, એવી રીતે ઉકાળાની રીતના ચાર બેદ છે,
તેમાં ૧ શૃત; ૨ ક્વાથ; ૩ કષાય; ૪ નિર્વ્યૂહ.

उकालाभां शाकर के मध नांप्पवानुं वजन.

क्राथे क्षिपेत्सितामंशैश्चतुर्थाष्टमषोडशैः ॥ ४६ ॥ वातपित्तकफा-
तंके विपरीतं मधु स्मृतम् ॥

उकालाभां शाकर नांप्पवी होय तो, वायुरोगवाणाने उकालाना
वजनथी योठे हिस्से नांप्पवी; पित्तरोग उपर आठमे हिस्से; क्कुरोग
उपर सोणमे हिस्से नांप्पवी. उकालाभां मध नांप्पवुं होय तो, पित्तरोग
उपर उकालाना सोणमे हिस्से नांप्पवुं; वायुरोग उपर आठमे हिस्से;
क्कुरोग उपर योठे हिस्से नांप्पवुं.

काढो के उकालाभां छुंङ्, गुग्गुल, आर, सिणाञ्जत, हिंग, सुंठ,
भरी, पिपर, धी, गोण, तेल, मूत्र, के दूध धत्यादिक
पातणी वस्तु नांप्पवानुं वजन.

जीरकं गुग्गुलं क्षारं लवणं च शिलाजतु ॥ ४७ ॥ हिंशु त्रिकटुकं
चैव क्राथे शाणोन्मितं क्षिपेत् ॥ क्षीरं घृतं गुडं तैलं मूत्रं चान्यद्द्रवं
तथा ॥ ४८ ॥ कल्कं चूर्णादिकं क्राथे निक्षिपेत्कर्षसंमितम् ॥

छुंङ्, गुग्गुल, जवप्पार, सिंधातूण धत्यादि आर, शिणाञ्जत, हिंग,
सुंठ, भरी, पिपर ये त्रिकूट, येठली वस्तु उकालाभां नांप्पवी होय तो
दसवालथी अक तोलाना वजन सुधी नांप्पवुं; अने दूध, धी, गोण, तेल
मूत्र अने पातणी वस्तु अक तोलाथी ये सुधी दरयेक वप्पते नांप्पिने पावुं.

काढो, के उकालाना वासणुउपर ढाकयुं नही धाकवाविशे.

अपिधानमुखे पात्रे जलं दुर्जलतां व्रजेत् ॥ ४९ ॥ तस्मादावरणं
त्यक्त्वा क्राथादीनां विनिश्चयः ॥

भटोडीना वासणुभां उकालो उकालती वप्पते, तेउपर ढाकयुं धाक-
वाथी रोगीने क्षयघे थतो नथी, माटे निअे ढरावथी ढाकयुं उकालाउपर
नही धाकवुं.

गुणवेसनो गुडूच्यादि काढो, सर्वे प्रकारना ताव के जवर, हुंडीनो
ताव, तृषा, उलटी, अशेयक रोग, दाह, लाण पडे
ते सणकम उपर.

गुडूचीधान्यकारिष्टपद्मका-रक्तचंदनैः ॥ ५० ॥ गुडूच्यादिगणका-

યઃ સર્વજ્વરહરઃ સ્મૃતઃ ॥ દીપનો દાહદૃષ્ટાસતૃષ્ણાહર્ચરુચીર્જયેત્ ॥ ૧૧ ॥

ગુળવેલ, ધાણા, કડવા લિંબડાની છાલ, પશ્તકાષ્ઠ, લાલચંદન, એ પાંચ ઓષડો સરખે ભાગે લેઈ, તેનો ઉકાળો કરી પીધાથી ઉપર લખેલા રોગ દૂર થાયછે.

નાગરાદિ પાચન, સર્વે તાવઉપર પ્રથમ પાચન થવા માટે આપવો.

નાગરં દેવકાષ્ઠં ચ ધાન્યકં બૃહતીદ્વયમ્ ॥ દદ્યાત્પાચનકં પૂર્વં જ્વરિતાનાં જ્વરાપહમ્ ॥ ૧૨ ॥

સુંઠ, દેવદાર, ધાણા, ભોયરિંગણી, મોતરિંગણી; એ પાંચ ઓષડોનો ઉકાળો કરી પાચનકર્તા પ્રથમ જ્વર ઉપર આપવાથી તાવ દૂર થાયછે.

ક્ષુદ્રાદિ કાઢો, આઠ પ્રકારના તાવ ઉપર.

ક્ષુદ્રા કિરાત-તિક્તં ચ શુંઠી છિન્ના ચ પૌષ્કરમ્ ॥ કષાયેષાં શમયેત્પીતશ્રાષ્ટ-વિષં જ્વરમ્ ॥ ૧૩ ॥

ભોયરિંગણી કરીયાતું, કડું, સુંઠ, ગરોળ, એરંડમૂળ. એ છ ઓષડોનો ઉકાળો પીધાથી આઠ પ્રકારના તાવ દૂર થાયછે.

ગુડૂચ્યાદિ પાચન, વાયુના તાવ ઉપર.

ગુડૂચી-પિપ્પલીમૂલ-નાગરૈઃ પાચનં સ્મૃતમ્ ॥ દદ્યાદ્વાત-જ્વરે પૂર્ણ-લિંગે સપ્તમવાસરે ॥ ૧૪ ॥

ગરોળ, પિપ્પલીમૂળ, સુંઠ; એ ત્રણ ઓષડોનો ઉકાળો વાતજ્વરપૂર્ણ જિંગ થવાથી, સાત દિવસ પછી પાચન થવા માટે આપવું, તેથી વાયુનો તાવ દૂર થાયછે.

શાલપર્ણ્યાદિ કાઢો, વાયુના તાવ ઉપર.

શાલપર્ણીં વલ્લઃ દ્રાક્ષા ગુડૂચી સારિવા તથા ॥ આસાં ક્વાથં પિ-
બેત્કોષ્ણં તીવ્રવાતજ્વરચ્છિદમ્ ॥ ૧૫ ॥

રાત્રી ગાંજો એટલે સાળવણુ, ડાવ, ડવળા, ચિકણામૂળ, કાંલીદરાખ, ગરોળ, ઉપલસરી કે ઉપટમુળી. એ પાંચ ઓષડોનો ઉકાળો કરી પીધાથી તીવ્ર વાતજ્વરનો નાશ થાયછે.

કાશ્મર્યાદિ કાઢો, વાયુના તાવ ઉપર.

કાશ્મરી-સારિવા-દ્રાક્ષા-ત્રાયમાણા-મૃતાન્નવઃ ॥ કષાયઃ સગુડઃ
પીતો વાત-જ્વર-વિનાશનઃ ॥ ૧૬ ॥

શિવણી કે ગંભારીના ઝાડની છાલ, ઉપલસરી કે ઉપરમુળી, કાલી-
દરાખ, ત્રાયમાણ, ગરોળ કે ગુળવેલ. એ પાંચ ઓપડોના ઉકાળામાં ગો-
ળ નાંખીને વીધાથી વાતજ્વરનો નાશ થાયછે.

કટુક્ષ્ણાદિ પાચન, પિત્તના તાવ ઉપર.

કટુફલેન્દ્રયવાં-વષ્ટા-તિક્ત્વા-મુસ્તૈઃ સૃજં જલમ્ ॥ પાચનં દશમેઽન્હિ
સ્યા-ત્તીવ્ર-પિત્તજ્વરે નૃણામ્ ॥ ૧૭ ॥

કટુક્ષ્ણ કે કાયક્ષ્ણ, ઇંદ્રજવ, પાહાડમૂળ, કડું, નાગરમેથ કે જટા-
માંસી. એ પાંચ ઓપડોનો કાઢો તીવ્ર પિત્તજ્વર ઉપર દસ દિવસ પછી,
પાચન માટે આપવો તેથી પિત્તનો તીવ્ર જ્વર દૂર થાયછે.

પર્પટાદિ કાઢો, પિત્તનો તાવ, તૃષા, દાહપિત્ત લોહી ઉપર.

પર્પટો વાસકસ્તિક્ત્વા કૈરાતો ધન્વયાસકઃ ॥ પ્રિયંગુશ્ચ કૃતઃ ક્વા-
થ ઇષાં શર્કરયા યુતઃ ॥ ૧૮ ॥ પિપાસા-દાહ-પિત્તા-સ્વયુતં પિત્ત-
જ્વરં જયેત્ ॥

ધાસયો પિત્તપાપડો, અડુલસો, કડું, કરીયાતુ, ધમાસો, વાધાંડી-
ના મૂળ. એ છ ઓપડોના કાઢામાં શાકર નાંખીને વીધાથી ખાસ, શરીરે
દાહ, પિત્ત લોહી ઉકાલો; એ સર્વે મળીને જે પિત્તનો તાવ આવેછે તે
દૂર થાયછે.

દ્રાખાદિ કાઢો, પિત્તનો તાવ, તૃષા, મૂર્છા, દાહ, રક્તપિત્ત ઉપર.

દ્રાક્ષા હરીતકી મુસ્તં કટુકાકૃતમાલકઃ ॥ ૧૯ ॥ પર્પટશ્ચ કૃતઃ
ક્વાથ ઇષાં પિત્તજ્વરાપહઃ ॥ તૃણમૂર્છાદાહપિત્તાસૂક્ષ્મનો બેદનઃ સ્મૃતઃ ૬૦

કાલીદરાખ, મોઠી હરડે, નાગરમેથ કે જટામાંસી, કડું, ગરમાળાની
શીંગનો ગર, ધાસયો પિત્તપાપડો, એ આઠ ઓપડોનો કાઢો; પિત્તજ્વર,
તૃષા, મૂર્છા, દાહ, રક્તપિત્ત, મળમૂત્રાદિકના અટકાવ એ સર્વે દૂર થાયછે.

ખીજપૂરાદિ પાચન, કફના તાવ ઇત્યાદિક ઉપર.

बीजपूरशिवापथ्यानागरग्रंथिकैः सूत्रम् ॥ सक्षारे पाचनं श्लेष्मज्वरे
द्वादश वासरे ॥ ६१ ॥

ખીજેરા ફળના મૂળ, મ્હોટી હરડે, સુંઠ, પિંપલીમૂળ. એ ચાર ઓ-
પડોના કાઢામાં જવખાર નાંખીને ખાર દિવસ પછી, કફજ્વર ઉપર પા-
ચન માટે આપવો, તેથી કફ જ્વર દૂર થાયછે.

ભૂનિંખાદિ કાઢો, કફના તાવ ઇત્યાદિક ઉપર.

भूर्निबनिंबपिप्पल्यः सठी शुंठी शतावरी ॥ गुडूची बृहती चेति
काथो हन्यात्कफज्वरम् ॥ ६२ ॥

કરીયાતુ, કડવા લિંખડાની છાલ, પિપર, કચોરો, સુંઠ, શતાવરી,
ગરોળ, ભાયરિંગણી. એ આઠ ઓપડોના કાઢાથી કફજ્વર દૂર થાયછે.

પટોળાદિ કાઢો, કફના તાવ ઇત્યાદિક ઉપર.

पटोल-त्रिफला-तिक्ता-सठी-वासा-मृताभवः ॥ काथो मधुयुतः
पीतो हन्यात्कफकृतं ज्वरम् ॥ ६३ ॥

પટોળ, હરડા, બેહડા, આંમળા, કડ, કચોરો, અડુળસો, ગરોળ.
એ આઠ ઓપડોના કાઢામાં મધ મેળવીને પીધાથી કફ જ્વર દૂર થાયછે.

પર્પટાદિ કાઢો, વાયુપિત્તના તાવ ઉપર.

पर्पटा-ब्दामृता-विश्वा-कैरातैः साधितं जलं ॥ पंचभद्रमिदं ज्ञेयं
वातपित्तज्वरापहम् ॥ ६४ ॥

ધાસયો પિત્તપાપડો, જટામાંસી, ગરોળ, સુંઠ, કરીયાતુ. એ પાંચ
ઓપડોના કાઢો પીધાથી વાતપિત્ત જ્વર દૂર થાયછે.

લઘુકુદ્રાદિ કાઢો, વાયુ, કફ ઇત્યાદિક, સનિપાત જ્વર,

ધાસ, દમ, ખાંસી, અરૂચિ, શૂળ રોગ.

क्षुद्रा-शुंठी-गुडूचीनां कषायः पोष्करस्य च ॥ कफ-वाता-धिके पेये
ज्वरे वापि त्रिदोषजे ॥ ६५ ॥ कासश्वासारुचिकरे पार्श्वशूलविधायिनि ॥

ભાથરિંગણી, મુંઠ, ગુળવેલ, એરંડમૂળ. એ ચાર ઓષડોનો કાઢો પી-
ધાથી કફવાયુના અતિ બળ સાથે તાવ, ઉપર લખેલા સર્વે રોગ દૂર થાય.

આરગ્વધાદિ કાઢો, વાયુ અને કફનો તાવ આમરૂળ,
મળમૂત્ર અટકે, ભૂખ લાગવા ઇત્યાદિક ઉપર.

આરગ્વધ-કણામૂલ-મુસ્ત-તિક્તા-ખયાકૃતઃ ॥૬૬॥ ક્રાથઃ શમયતિ
ક્ષિપ્રં જ્વરં વાતકફોદ્ગવમ્ ॥ આમશૂલપ્રશમનો બેદી દીપનપાચનઃ ૬૭

ગરમાળાની શીંગનો ગર, પિંપલીમૂળ, જઠામાંસી, કડુ, મ્હોટી હરડે.
એ પાંચ ઓષડોનો કાઢો પીધાથી વાત કફ જ્વર જલદી દૂર થાય, આ-
મશૂળ, મળમૂત્ર છુટી, ભૂખ શારી લાગે, દીપન પાચન થાય.

અમૃતાષ્ટક, પિત્ત શ્લેષ્મનો તાવ, પિત્તકફ, ઉલટી, શરીર અંબાતું,
લાળ ગળતી, શોષ, દાહ ઇત્યાદિક ઉપર.

અમૃતા-રિષ્ટ-કટુકા-મુસ્તેન્દ્રયવ-નાગરૈઃ ॥ પટોલ-ચંદનામ્બ્યાં ચ પિપ્પ-
લીચૂર્ણયુક્ત શૃતઃ ॥ ૬૮ ॥ અમૃતાષ્ટકમેતત્ત્વ પિત્તશ્લેષ્મજ્વરાપહમ્ ॥
છંદ્યરોચકદૃહ્યાસદાહતૃષ્ણાનિવારણમ્ ॥ ૬૯ ॥

ગરોળ, કડવા લિંબડાની છાલ, કડુ, જઠામાંસી, ઇંદ્રજવ, મુંઠ, પ-
ડવળ, રક્તચંદન; એ આઠ ઓષડોના કાઢામાં પિંપરનું ચૂરણ નાંખીને
પીધાથી પિત્ત કફ દૂર થાય, ઉલટી, શરીર અંબાતું, મુખવાટે લાળ ગળે તે,
શરીરે દાહ, પાણીનો શોષ એટલા રોગ દૂર થાયછે.

પટોળાદિકાઢો, પિત્તશ્લેષ્મનો તાવ, ઉલટી, દાહ, ખજ-
વાળ, ઝેર ઇત્યાદિક ઉપર.

પટોલં ચંદનં મૂર્વા-તિક્તા-પાઠા-મૃતા-ગળઃ ॥ પિત્ત-શ્લેષ્મ-જ્વર-ચ્છ-
ર્દિ-દાહ-કંડૂ-વિષાપહઃ ॥ ૭૦ ॥

પટોળ, રક્તચંદન, મોરવેલ, કડું, પાહાડમૂળ, ગરોળ. એ છ ઓષ-
ડોનો કાઢો પીધાથી પિત્ત, કફનો જ્વર, ઉલટી, દાહ, ખજવાળ, ઝેર એટલા
રોગ દૂર થાયછે.

કંટકાર્યોદિ પાચન, સર્વે તાવ ઇત્યાદિક ઉપર.

કંઠકારિદ્વયં શુંઠીધાન્યકં સુરદારુ ચ ॥ ણ્ખિઃ શૃતં પાચનં
સ્યાત્સર્વજ્વરવિનાશનમ્ ॥ ૭૧ ॥

ભાયરિંગણી, ભોતરિંગણી, સુંઠ, ધાણા, દેવદાર. એ પાંચ ઓપડો-
નો કાઢો ખીધાથી સંપૂર્ણ જ્વર દૂર થાયછે.

દશમૂળાદિ કાઢો, વાયુ કફનો તાવ, સન્નિપાતનો તાવ, સુવાવડનો
રોગ, હાથ પગે શૈત્ય ને ભ્રમ, ખેદ, કાસ, શ્વાસ ઉપર.

શાલિપર્ણી-ષ્ટષ્ઠપર્ણી-બૃહતીદ્વય-ગોક્ષુરૈઃ ॥ ચિલ્વા-મિમંથ-સ્યોનાક-
કાશ્મરી-પાટલાયુતૈઃ ॥ ૭૨ ॥ દશમૂલમિતિ સ્થ્યાતં ક્વાથિતં તજ્જલં
પિબેત્ ॥ પિપ્પલીચૂર્ણસંયુક્તં વાતશ્લેષ્મજ્વરાપહમ્ ॥ ૭૩ ॥ સન્નિપાત-
જ્વરહરં સૂતિકાદોષનાશનમ્ ॥ શોષશૈત્યભ્રમસ્વેદકાસશ્વાસવિકાર-
નુત્ ॥ ૭૪ ॥ હૃત્કંઠઘ્રહપાશ્વર્થાર્તિતંદ્રામસ્તકશૂલહૃત્ ॥

રાની ગાળમૂળ, એટલે શાળવણુ કે શાળપર્ણી, રાનીભાળમૂળ એટલે
પૃષ્ઠિપર્ણી ખીઠવણુ; ભાયરિંગણીના મૂળ, રાનીવેગણુ એટલે ભોતરિંગણીના
મૂળ, ગોખરૂમૂળ, ખિલમૂળ, એરણીમૂળ એટલે ટાકલીના; ટેટૂના મૂળ; શી-
વણુમૂળ, પાડળમૂળ; એ દશ મૂળોના કાઢામાં પિંપરનું ચૂર્ણ નાંખીને ખી-
ધાથી વાતકફ જ્વર, સન્નિપાત જ્વર, ખાળંતરોગ સુવાવડનો, હાથપગનો શૈત્ય
કે પાણી ઝરતાને, ભ્રમ, ખેદ, ખાંસી, શ્વાસ, દમ એટલા રોગ દૂર થાયછે.

અભયાદિ કાઢો, સન્નિપાતનો તાવ, તૃષા, દાહ, ખાંસી, ખડખડ,
શ્વાસ, આંખે અંધારા કે ઝાંખ, દીપન, પાચન, ભૂખ લાગે,
અટકેલું કે કળાસ રંગે મળમૂત્ર, વાયુ, ઉલટી, શોષ,
ગળાની અરૂચિ ઇત્યાદિક ઉપર.

અખયામુસ્તધાન્યાકરક્તચંદનપદ્મકૈઃ ॥ ૭૫ ॥ વાસકેન્દ્રયવોશીર
ગુડૂચીકૃતમાલકૈઃ ॥ પાટાનાગરતિક્તાગ્નિઃપિપ્પલીચૂર્ણયુક્ત શૃતમ્ ॥ ૭૬ ॥
પિબેન્નિદોષજ્વરજિત્ પિપાસાદાહકાસનુત્ ॥ પ્રલાપશ્વાસતંદ્રાઘ્નં દીપનં
પાચનં પરં ॥ ૭૭ ॥ વિષ્મૂત્રાનિલવિષ્ટંભવમિશોષારુચિચ્છિદમ્ ॥

મ્હોટી હરડે, નાગરચોથ, ધાણા, લાલચંદન, પદ્મકાંઠ, અડૂળસો,
ઇંદ્રજ્ય, વાળો, ગરોળ, ગરમાળાની શીંગનો ગર, પાહાડમૂળ, સુંઠ, કડૂ;
એ તેર ઓપડોનો કાઢો કરી તેમાં પિંપરનું ચૂર્ણ નાંખીને ખીધાથી ઉ-
પર લખેલા રોગ દૂર થાયછે.

અષ્ટાદશાંગ કાઢો, પાસળાના ચૂળ, સન્નિપાતનો તાવ, આસ, દમ,
ખાંસી ઉલટી, હેડકી, આંખે અંધારા, ઝાંખ,
લેદયપીડા ઉપર.

કૈરાત-કટુકી-મુસ્તા-ધાનેદ્રવ્ય-નાગરૈઃ ॥ ૭૮ ॥ દશમૂલ-મહાદારુ-
ગજપિપ્પલિકા-યુતૈઃ ॥ કૃતઃ કષાયઃ પાર્શ્વર્તિ સન્નિપાતજ્વરં જયેત્
॥ ૭૯ ॥ કાસ-શ્વાસ-વમી-હિક્કા-તંદ્રા-હૃદ્ગ્રહ-નાશનઃ ॥

કરીયાતુ, કડૂ, નાગરમેથ, ધાણા, ઇંદ્રજવ, સુંઠ, અગાગી લખેલા
દશ મૂળો છે તે ઝાડના દશ મૂળો, દેવદાર, ગજપિંપર; એ અંધાર આપ-
ડાનો ઉકાળો કરી પીધાથી ઉપર લખેલા રોગ દૂર થાયછે.

કંદુળાદિ કાઢો, ખાંસી, તાવ, આસ, દમ, કંકુ અને કંઠ
અને ગળાના વહીવટનો અટકાવ ઉપર.

કટુફલાંબુદભાંગીર્ભિર્ધાન્યરોહિષપર્પટૈઃ ॥ ૮૦ ॥ વચાહરીતકીરૂંગીદે
વદારુ-મહૌષધૈઃ ॥ ક્વાથઃ કાસજ્વરં હંતિ શ્વાસશ્લેષ્મગલગ્રહાન્ ॥ ૮૧ ॥

કાષકળ, નાગરમેથ, ભારંગમૂળ, ધાણા, રોહિષગવત કે કરીયાતુ,
પિત્તપાપડો, વેપ્પંડ, હરડે, કાકડશિંગી, દેવદાર, સુંઠ; એ અગીયાર આ-
પડાનો કાઢો પીધાથી ઉપર લખેલા રોગ દૂર થાયછે.

ગુડૂચાદિ કાઢો, પર્પટાદિક જીર્ણજ્વર હ્રાડધગીનો તાવ
પિત્તજ્વર ઉપર.

ક્વાથો જીર્ણજ્વરં હંતિ ગુડૂચ્યાઃ પિપ્પલીયુતઃ ॥ તથા પર્પટજઃ
ક્વાથઃ પિત્તજ્વરહરઃ પરઃ ॥ ૮૨ ॥

ગરોળ, કે ગુળવેલના કાઠામાં પિંપરનું ચૂર્ણ નાંખીને પીધાથી
ધાણા દિવસથી આવતો જ્વર દૂર થાયછે; તેમજ પિત્તપાપડાના કાઠામાં
પિંપરનું ચૂર્ણ નાંખીને પીધાથી પિત્તજ્વર દૂર થાયછે.

નિદગ્ધિકાદિ કાઢો, આસ, દમ, ખાંસી, અર્દિત વાયુ, સળકમ
કે બળગમ, મુખે અરૂચિ, શબ્દભંગ, ચૂળ, હાડીતાવ ઉપર.

નિદગ્ધિકામૃતાશુંઠીકષાયં પાયયેદ્વિષક્ ॥ પિપ્પલીચૂર્ણસંયુક્તં
શ્વાસકાસાર્દિતાપહમ્ ॥ ૮૩ ॥ પીનસારુચિવૈસ્વર્યશૂલાજીર્ણજ્વરચ્છિદ્ધા ॥

ભાચરિંગણી, ગરોળ, સુંઠ; એ ત્રણેના કાઠામાં પિંપરનું ચૂર્ણ નાંખીને પીધાથી ઉપર લખેલા રોગ દૂર થાયછે.

દેવદાર્વાદિ કાઠો, પ્રસૂતિકોષો સ્ત્રીઓને વ્યાવાનો કે સુવાવડના કોષોસંબંધેથી શૂળ, ખાંસી, તાવ, શ્વાસ, હમ, મૂર્છા, કંપારો કે કંપવાયુ અને મસ્તક પીડા ઉપર.

દેવદારુવચાકુષ્ઠં પિપ્પલીવિશ્વમેષજમ્ ॥ ૮૪ ॥ કટ્ફલં મુસ્તભૂ-
નિવતિક્તધાન્યા-હરીતકી ॥ ગજકૃણ્ણો ચ દુઃસ્પર્શા ગોક્ષુરં ધન્વયાસ-
કમ્ ॥ ૮૫ ॥ બૃહત્યતિવિષાછિન્નાકર્કટં કૃણ્ણાજીરકમ્ ॥ ક્વાથમ-
ષ્ટાવશેષં તુ પ્રસૂતાં પાયયેત્તિત્રયમ્ ॥ ૮૬ ॥ શૂલકાસજ્વરશ્વાસમૂર્છા-
કંપશિરોર્તિજિત્ ॥

દેવદાર, વેપ્પંડ કે ઘોડાવજ, કોઠ કે કુલીજન, લિંડી પિપર, સુંઠ, કડકળ કે કાયફળ, નાગરમોથા કે જટામાંસી, કરીયાતું, કડુ કે કંકાળ, ધાણા, મ્હોઠી હરડે, ગજપિંપર, રક્તધમાસો, તે ન મળે તો તેને બદલે ભાચરિંગણી, રોગીની પ્રકૃતિને ક્ષાયદોકર્તા હોય તો વાપરવી; ગોખરું, ધમાસો, ભાચરિંગણી, અતિવિષ, ગરોળ, કાંકડશિંગી, કાળી જીરી; એ વીસ ઓષડોનો કાઠો કરી પીધાથી ઉપર લખેલો સુવાવડનો ઇત્યાદિ રોગ દૂર થાયછે.

ક્ષુદ્રાદિ કાઠો, સર્વે પિત્તના કે ટાડીયા તાવ ઉપર.

ક્ષુદ્રાધાન્યકશુંઠીભિર્ગુચ્ચીમુસ્તપદ્મકૈઃ ॥ રક્તચંદનમૂનિવપટોલવૃ-
ષપૌષ્કરૈઃ ॥ ૮૮ ॥ કટુકેદ્રયવારિષ્ઠભાંગીર્પર્પટકૈઃ સમૈઃ ॥ ક્વાથં
પ્રાતર્નિષેવેત સર્વશીતજ્વરચ્છિદઃ ॥ ૮૯ ॥

ભાચરિંગણી, ધાણા, સુંઠ, ગરોળ, નાગરમોથ, પદ્મકાઠ, લાલ ચંદન, કરીયાતું, પંડોળ કે પડવળ, અડુલસો, એરંડમુળ, કડુ, ઇંદ્રજવ, કડવા લિંબ-
ડાની છાલ, ભારંગ કે ભાંગરાની છાલ, પિત્તપાપડો; એ સોળ ઓષડોનો કાઠો સહવારે પીધાથી સર્વે શીતજ્વર એટલે કંડીનો કે ટાડયો તાવ દૂર થાયછે.

મુસ્તાદિ કાઠો, વિષમજ્વર, એકાંતરો, ચોડયા તાવ ઉપર.

મુસ્તાક્ષુદ્રાડમૃતાશુંઠીધાત્રીક્વાથઃ સમાક્ષિકઃ ॥ પિપ્પલીચૂર્ણસંયુક્તો
વિષર્મજ્વરનાશનઃ ॥ ૯૦ ॥

નાગરમ્થ, ભોમરિંગણી, ગરોળ, સુંઠ, આંમળા; એ પાંચ આપ-
ડાના કાઠામાં મધ અને પિંપરનું ચૂર્ણ નાંખીને પીધાથી એકાંતરો,
એકથો તાવ, વિષમજ્વરનો નાશ થાયછે.

પટોળાદિ કાઠો, એકાંતરો તાવ ઉપર.

પટોલત્રિફલાનિબદ્ધાક્ષાશમ્યાકવાસકૈઃ ॥ ક્વાથઃ સિતામધુયુતો
જયેદેકાહિકજ્વરમ્ ॥ ૯૧ ॥

કડૂ પડવળ, પટોળ, મ્હોટી હરડે, બેહડા, આંમળા, કડવા લિંબડાની
છાલ, કાળી દરાખ, ગરમાલાનો ગર, અડૂળશો; એ આઠ આપડાના કા-
ઠામાં મધ અને શાકર મેળવીને પીધાથી એકાંતરો તાવ દૂર થાયછે.

પટોલાદિ કાઠો, સંતતાદિ સતત, એકાંતરો, ખીજે દિવસે,
ત્રીજે દિવસે, વિષમજ્વર, દાહસહિત જ્વર, નવજ્વર,
ઈત્યાદિ સન્નિપાત જ્વરો ઉપર.

પટોલેન્દ્રયવાદારુત્રિફલામુસ્તગોસ્તનૈઃ ॥ મધુકામૃતવાસાનાં ક્વાથં
ક્ષૌદ્રયુતં પિબેત્ ॥ ૯૨ ॥ સંતતે સતતે ચૈવ દ્વિતીયકતૃતીયકે ॥
एकाहिके वा विषमे दाहपूर्वे नवज्वरे ॥ ૯૩ ॥

પટોલ, ઇન્દ્રજવ, દેવદાર, મ્હોટી હરડે, બેહડા, આંમળા, નાગર-
મ્થ, કાળી દરાખ, જીંજીમધ, મુળવેલ, અડૂળશો; એ અગીઆર આપડો-
ના કાઠામાં મધ નાંખીને પીધાથી સંતત જ્વર એટલે સાત, દસ, કે
પાર દિવસ સુધી તાવ શરીરે ચડીને ઉતરતો નથી તે. અને સતતજ્વર
એટલે આખી રાતમાં તાવ એકવખતે આવેછે તે; ખીજે દિવસનો, ત્રી-
જે દિવસનો, એકાંતરો, વિષમજ્વર, દાહપૂર્વક જ્વર, નવજ્વર, એટલા
પ્રકારના તાવ દૂર થાયછે.

ગુડૂચાદિ કાઠો, ત્રીજે દિવસે આવતા તાવ ઉપર.

गुडूचीधान्यमुस्ताजिश्रृंदनोशीरनागरैः ॥ कृतं क्वाथं पिबेत्क्षौद्रसिता-
युक्तं ज्वरातुरः ॥ ૯૪ ॥ તૃતીયજ્વરનાશાય તૃણાદાહનિવારણમ્ ॥

ગરોળ, ધાણા, નાગરમ્થ, લાલ ચંદન, વાળો, સુંઠ; એ આપડો-
ના કાઠામાં મધ શાકર નાંખીને પીધાથી ત્રીજે દિવસે આવતો તાવ
દૂર થાય.

દેવદારીદિ કાઢો, ચોટ્ટે તાવ, આસ, દમ, આંસી,

ભૂખ લાગવા ઉપર.

દેવદારુશિવાવાસાશાલપર્ણમહૌષધૈઃ ॥૯૧॥ ધાત્રીયુતં શૃતં શીતં
દદ્યાન્મધુસિતાયુતમ્ ॥ ચાતુર્થિકજ્વરે શ્વાસે કાસે મંદાનલે તથા ॥૯૬॥

દેવદાર, મ્હોટી હરડે, અડુળસો, રાનગાંજ કે શાલવણ, સુંઠ, આં-
મળા; એ છ આપડોનો કાઢો થંડો પડવાથી તેમાં મધ અને શાકર
નાંખીને પીધાથી ઉપર લખેલા રોગ દૂર થાયછે.

ગુડૂચાદિ કાઢો, રક્તપિત્તમાં લોહી ઝાડો અને ઉલટી,

તાવ સાથે ઝાડાના રોગ ઉપર.

ગુડૂચીધાન્યકોશીરશુંઠીવાલકપર્પટૈઃ ॥ ચિલ્વપ્રતિવિષાપાઠારક્તચં-
દનવત્સકૈઃ ॥ ૯૭ ॥ કિરાતમુસ્તેન્દ્રયવૈઃ કથિતં શિશિરં પિબેત્ ॥
સક્ષૌદ્રં રક્તપિત્તઘ્નં જ્વરાતીસારનાશનં ॥ ૯૮ ॥

ગરોળ, ધાણા, વાળો, સુંઠ, કાળો વાળો, પિત્તપાપડો, ખિલફળ
કુંમળા, અતિવિષ, પાહાડમૂળ, લાલચંદન, કુડાના મૂળ, કરીયાતું, નાગર-
મોથ, ઇંદ્રજવ; એ ચ઼િદ આપડોનો કાઢો થંડો પાડી તેમાં મધ નાં-
ખીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાયછે.

નાગરાદિ કાઢો, જ્વરાતિસાર ઉપર.

નાગરં કુટજો મુસ્તમમૃતાનિવિષા તથા ॥ એજિઃ કૃતં પિબેત્કાથં
જ્વરાતીસારનાશનમ્ ॥ ૯૯ ॥

શુંઠ, કુડાના મૂળ, નાગરમોથ, ગરોળ, અતિવિષ; એ પાંચ આપ-
ડોનો કાઢો પીધાથી તાવસાથે ઝાડાનો અતિસાર રોગ દૂર થાયછે.

ધાન્યધન્યક કાઢો, આમશૂળ, મળમૂત્રનો અટકાવ,

ભૂખ લાગવા ઉપર.

ધાન્યવાલકચિલ્વાન્દનાગરૈઃ સાધિતં જલમ્ ॥ આમશૂલહરં ગ્રાહિ
દીપનં પાચનં પરમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

ધાણા, વાળો, ખિલફળ કુંમળા, નાગરમોથ, સુંઠ; એ પાંચ આપ-
ડોનો કાઢો પીધાથી આમશૂળ દૂર થાય, મળમૂત્ર શુદ્ધ થાય, અને
ભૂખ લાગે.

ધાન્યકાદિ કાઢો, ભૂખ લાગે, દીપન પાચન થાય, આમવાયુ ઉપર.

ધાન્યનાગરજઃ ક્વાથઃ પાંચનો દીપનસ્તથા ॥ ઇરંડમૂલયુક્તશ્ચ જયે-
દામાનિલઘ્યથામ્ ॥ ૧૦૧ ॥

ધાણા, સુંઠ; એ બે ઓષડોનો કાઢો પીધાથી દીપન પાચન થાય,
ભૂખ લાગે, અને તેમાં એરંડમૂળ મેળવી કાઢો પીધાથી આમવાયુ દૂર થાય.

વત્સકાદિ કાઢો, આમાતિસાર અને રક્તાતિસાર ઉપર.

વત્સકાદિવિષાબિલ્વમુસ્તવાલકજઃ શૃતઃ ॥ અતિસારં જયેત્સામં
ચિરજં રક્તશૂલજિત્ ॥ ૧૦૨ ॥

કુડાના મૂળ, અતિવિષ, બિલ્વફળ કુંભળા, નાગરભાથ, વાળો; એ
પાંચ ઓષડોનો કાઢો પીધાથી ધણા દિવસનો આમ ભરેલો અતિસાર
અને શૂળરોગ, તથા લોહીસાથેનો અતિસાર હોયતો દૂર થાયછે.

કુટજાષ્ટકસંજ્ઞક કાઢો, અતિસારમાં દાહ, રક્તશૂળ, આમશૂળ,
આમઅતિસાર ઉપર.

કુટજાતિવિષાપાઠાધાતકીલોધ્રમુસ્તકૈઃ ॥ પ્હીબેરદાહિમયુતૈઃ કૃતઃ
ક્વાથઃ સમાશિકઃ ॥ ૧૦૩ ॥ પેયો મોચરસેનૈવ કુટજાષ્ટકસંજ્ઞકઃ ॥
અતિસારાન્ જયેદાહરક્તશૂલામદુસ્તરાન્ ॥ ૧૦૪ ॥

કુડાના મૂળ, અતિવિષ, પહાડમૂળ, ધાયટીના ફળ, લોધ્ર, નાગર-
ભાથ, કાળો વાળો, દાડમની છાલ; એ આઠ ઓષડોના કાઢામાં મધ
અને માચરસ મેળવીને પીધાથી ઉપર લખેલા ત્રણ અતિસાર દૂર થાયછે.

પ્હીબેરકાદિ કાઢો, અતિસાર ઇત્યાદિક તાવ, ભૂખ, આમશૂળ ઉપર.

પ્હીબેરધાતકીલોધ્રપાઠાલંગ્જાલુવત્સકૈઃ ॥ ધાન્યકાતિવિષામુસ્તગુદૂ-
ચીબિલ્વનાગરૈઃ ॥ ૧૦૫ ॥ કૃતઃ કષાયઃ શમયેદતિસારં ચિરોત્થિતમ્ ॥
અરોચકામશૂલાસ્તજ્વરઘ્નઃ પાચનઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૦૬ ॥

કાળો વાળો, ધાયટીના ફળ, લોધ્ર, પહાડમૂળ, લાજરી કે લાળ-
ળી, કુડાના મૂળ, ધાણા, અતિવિષ, નાગરભાથ, ગરોળ, બિલ્વફળ કુંભ-
ળા, સુંઠ; એ બાર ઓષડોનો કાઢો પીધાથી ધણા દિવસનો અતિસાર,
ઝાડાનો રોગ, શરીર અપાચ, આમશૂળ; જ્વર દૂર થાય, અને દીપન

પાચન બૂખ લાગે, બિલ અને આંખાની છાલના કાઠામાં મધ અને શાકર નાંખીને પીધાથી સર્વે પ્રકારના અતિસાર દૂર થાય.

ઘાતક્યાદિ કાઠો, ખાળકોને સર્વે અતિસાર ઉપર.

ઘાતકીબિલ્વલોઘ્રાણિ વાલકં ગજપિપ્પલી ॥ એમિઃ કૃતં શૃતં શીતં શિશુમ્બ્યઃ ક્ષૌદ્રસંયુતમ્ ॥ ૧૦૭ ॥ પ્રદદ્યાદવલેહં વા સર્વાતીસારશાંતયે ॥

ધાયટીના ફૂલ, બિલફલ કુંભળા, લોધ્ર, વાળો, ગજપિંપર કે લીંડીપિપર; એ પાંચ ઓષડોનો કાઠો થંડો પાડી મધ નાંખીને આપવો, અથવા ઉપલી જણસોનું ચૂર્ણ કરી મધમાં ચાટણ ચટાડવું.

શાળપર્ણાદિ કાઠો, પેટ દુગે અને શૂળ સાથે સંગ્રહણી ઉપર.

શાલપર્ણીં બલા બિલ્વં ધાન્યશુંઠીકૃતઃ શૃતઃ ॥ ૧૦૮ ॥ આપ્માતશૂલસહિતાં વાતજાં ગ્રહણીં જયેત્ ॥

રાન ગાંજ કે શાળપર્ણી, શાળવણ, ચિકણામૃળ, બિલફળ કુંભળા, ધાણા, શુંઠ; એ પાંચ ઓષડોનો કાઠો પીધાથી પેટદુગી શૂળ સાથે, સંગ્રહણી ઝાડાનો રોગ દૂર થાય.

અતુર્લિદ્રાદિ કાઠો, આમસાથેની સંગ્રહણી, મળમૂત્ર

અટકે, દીપન પાચન ઉપર.

ગુદૂચ્યતિવિષાશુંઠીમુસ્તૈઃ ક્વાથઃ કૃતો જયેત્ ॥ ૧૦૯ ॥ આમાનુષક્તાં ગ્રહણીગ્રાહીપાચનદીપનઃ ॥

ગુળવેલ, અતિવિષ, સુંઠ, નાગરમોથ; એ ચાર ઓષડોનો કાઠો પીધાથી આમસાથેની સંગ્રહણી દૂર થાય, મળમૂત્ર અટકેલો છૂટી પાચનશક્તિ વધે, બૂખ લાગે.

ઇંદ્રજવાદિ કાઠો, સર્વે પ્રકારના અતિસાર ઉપર.

યવધાન્યપટોલાનાં ક્વાથઃ સક્ષૌદ્રશર્કરઃ ॥ ૧૧૦ ॥ યોજ્યઃ સર્વાતિસારેષુ બિલ્વામ્રાસ્થિભવસ્તથા ॥

ઇંદ્રજવ, ધાણા, પટોળ; એ ત્રણ ઓષડોના કાઠામાં શાકર અને મધ નાંખીને પીધાથી સર્વે પ્રકારના અતિસારના ઝાડાનો રોગ દૂર થાય, તેમજ બિલફળ કુંભળા અને આંખાની ગોટલી એ બેહુના કાઠામાં શાકર અને મધ નાંખીને પીધાથી સર્વે અતિસાર રોગ દૂર થાયછે.

ત્રિકૂળાદિ કાઢો, કૃમિ કે જંતરોગ, તાવ, કર્મના ઉછાલા ઉપર.

ત્રિફલા દેવદારુશ્ચ મુક્તા-મૂષક-કર્ણિકા ॥ ૧૧૧ ॥ શિયુરેતૈઃ
કૃતઃ ક્વાથઃ પિપ્પલી-ચૂર્ણ-સંયુતઃ ॥ વિડંગચૂર્ણયુક્તશ્ચ કૃમિघ्नઃ ક-
મિરોગહા ॥ ૧૧૨ ॥

મ્હોઠી હરડે, ખેહડા, આંમળા, દેવદાર, નાગરમેથ, ઉદિરકાની એ-
ટલે રૂંતી, રોકડાની છાલ; એ સાત ઓપડોના કાઢામાં પિંપર અને
વાવડીંગનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી કૃમિ જંત રોગ, જવર, કર્મના જીવ-
ડાનો ઉછાળો દૂર થાયછે.

ત્રિકૂળાદિ કાઢો, કમળો, આંખોનો કાવીળ રોગ, પાંડુરોગ ઉપર.

ફલત્રિકામૃતાતિક્તાનિંબકૈરાતવાસકૈઃ ॥ જયેન્મધુયુતઃ ક્વાથઃ
કામલાં પાંડુતાં તથા ॥ ૧૧૩ ॥

મ્હોઠી હરડે, ખેહડા, આંમળા, ગરોળ, કડૂ, કડવા લિંબડાની છાલ,
કરીયાતું, અડુલસો; એ આઠ ઓપડોના કાઢામાં મધ મેળવીને પીધાથી
ઉપલા રોગ દૂર થાયછે.

પુનર્નવાદિ કાઢો, પાંડુરોગ, ખાંસી, પેટનો રોગ, શ્વાસ, દમ, ચૂળ,
આખા શરીરે સોજો આવેલા ઉપર.

પુનર્નવામયાનિંબદાર્વીતિક્તાપટોલકૈઃ ॥ ગુડૂચીનાગરયુતૈઃ ક્વાથો ગો-
મૂત્રસંયુતઃ ॥ ૧૧૪ ॥ પાંડુકાસોદરં શ્વાસશૂલસર્વાંગરોથહા ॥

પુનર્નવા એટલે આપરયો કે ઘેટોલી, મ્હોઠી હરડે, કડવા લિંબડાની
છાલ, દારૂહલદ, કડૂ, પટોળ કે પડવળના પાંત્રા, ગરોળ, સુંઠ; એ
આઠ ઓપડોના કાઢામાં ગાયનું મૂત્ર મેળવીને પીધાથી ઉપર લખેલા
રોગ દૂર થાય.

વાસાદિ કાઢો, રક્તા પેતાદિ એટલે લોહીનો ઝાડો અને

ઉલટી, રાખત શ્વાસ, દમ, ખાંસી ઉપર.

વાસા-દ્રાક્ષા-મયા-ક્વાથઃ પિત્તઃ સક્ષૌદ્રશર્કરઃ ॥ ૧૧૫ ॥ નિહંતિ
રક્તપિત્તાતિશ્વાસકાસાન્ સુદારુણાન્ ॥

અડુલસો, કાળી દરાખ, મ્હોઠી હરડે; એ ત્રણ ઓપડોના કાઢામાં
મધ અને શાકર મેળવીને પીધાથી ઉપર લખેલા રાખત રોગ દૂર થાય.

વાસક કાઢો, રક્તપિત્ત લોહીનો ઝાડો ઉલટી, ક્ષયરોગ,
ખાંસી, કફ, પિત્તજ્વર ઉપર.

રક્તપિત્તક્ષયં કાસં શ્લેષ્મપિત્તજ્વરં તથા ॥ ૧૧૬ ॥ કેવલો વા-
સકકાથઃ પીતઃ ક્ષૌદ્રેણ નાશયેત્ ॥

અડુળશાના કાઢામાં મધ મેળવીને પીધાથી ઉપર લખેલા રોગો
દૂર થાય.

વાસાદિ કાઢો, ખાંસી અને તાવ ઉપર.

વાસાક્ષુદ્રામૃતાકાથઃ ક્ષૌદ્રેણ જ્વરકાસહા ॥ ૧૧૭ ॥

અડુલસો, ભાયરિંગણી, ગરોળ; એ ત્રણ ઓપડોના કાઢા પીધાથી
જ્વર અને કાસ કે ખાંસી દૂર થાયછે.

ભોંયરિંગણીનો કાઢો, ખાંસી ઉપર.

કાસઘ્નઃ પિપ્પલીચૂર્ણયુક્તઃ ક્ષુદ્રાશૃતસ્તથા ॥

ભાયરિંગણીના કાઢામાં પિપરનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી ખાંસી દૂર થાય.

ક્ષુદ્રાદિ કાઢો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ ઉપર.

ક્ષુદ્રાકુલિત્યવાસાભિર્નાગરેણ ચ સાધિતઃ ॥ ૧૧૮ ॥ કાથઃ
પૌષ્કરચૂર્ણાદ્યઃ શ્વાસકાસૌ નિવારયેત્ ॥

ભાયરિંગણી, કુલીથ, અડુલસો, સુંક; એ ચાર ઓપડોના કાઢામાં
પોષ્કરણીના ચૂળનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

રેણુકાદિ કાઢો, પાંચ પ્રકારની હેડકી કે ઉચકી ઉપર.

રેણુકાપિપ્પલીકાથો હિંગુકલ્કેન સંયુતઃ ॥ ૧૧૯ ॥ પાનાદેવ હિ
પંચાપિ હિક્કાં નાશયતિ ક્ષણાત્ ॥

રેણુકાખીજ એટલે નિર્ગુંડી કે નધોડના ખીજ, પિપર; એ એ
ઓપડોના કાઢામાં સેફલી હિંગનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી તૂર્ત સર્વે હેડકી કે
ઉચકયા, ઉચકીનો રોગ દૂર થાયછે.

દશમૂળાદિ કાઢો, ગૃધ્રસી વાયુ એટલે શરીરનો નિચલો

ભાગ કે પગ લૂલા પડવા ઉપર.

હિંગુપુષ્કરચૂર્ણાદ્યૌ દશમૂળશૃતૌ જયેત્ ॥ ૧૨૦ ॥ ગૃધ્રસીં કેવલઃ
કાથઃ શેફાલીપત્રજસ્તથા ॥

રાની ગાંઝે કે શાળપણીના મૂળ, રાની ભાલ કે પિઠવણ, બોયરિંગણીમૂળ, માતરિંગણીમૂળ, બિલમૂળ, ગોખરમૂળ, એરંડમૂળ, ટેંદૂમૂળ, શિવણમૂળ, પાડલમૂળ; એ દશ મૂળોના કાઢામાં સેકેલી હિંગ અને પોખર મૂળનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી, અને તેમજ એખલા નિર્ઘુંડ કે નધોડના પાંત્રાના કાઢામાં સેકેલી હિંગ અને પોખર મૂળનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી ગૃધ્રસી વાયુ દૂર થાય.

બિલ્વાદિ કાઢો, પિત્તકોષથી કે ત્રણે દોષથી થયેલી ઉલટી ઉપર.

बिल्वत्वचो गुडूच्या वा क्वाथः क्षौद्रेण संयुतः ॥ १२१ ॥ जयेत् त्रिदोषजां छर्दि पर्पटः पित्तजां तथा ॥

બિલના ઝાડની છાલનો કાઢો કે ગરોળના કાઢામાં મધ મેળવીને પીધાથી ત્રણે દોષથી થયેલી ઉલટી અથવા પિત્તપાપડાના કાઢામાં મધ મેળવીને પીધાથી પિત્તસંબંધથી કે ત્રણે દોષથી થયેલી ઉલટી દૂર થાયછે.

રાસ્નાપંચક સપ્તધાતુગત વાયુ, આમવાયુ, સર્વોગવાયુ ઉપર.

रास्नामृतामहादारुनागरैरंडजं शृतम् ॥ १२२ ॥ सप्तधातुगते वाते सामे सर्वांगजे पिबेत् ॥

રાસ્ના, ગરોળ, દેવદાર, સુંઠ, એરંડમૂળ; એ પાંચ આપડોનો કાઢો પીધાથી સર્વે પ્રકારનો વાયુ દૂર થાય.

રાસ્ના સપ્તક કાઢો, પગની પોટલીનો, કંખરનો, પાસળાનો, વાસાનો, જાંગનો, ઇંચાદિ જગ્યાએ વાયુ, શૂળ, આમવાયુ, ઉપર.

रास्ना गोक्षुरकैरंडदेवदारुपुनर्नवा ॥ १२३ ॥ गुडूच्यारग्वधश्चैव क्वाथ एषां विपाचयेत् ॥ शुंठीचूर्णेन संयुक्तं पिबेज्जंघाकटिग्रहे ॥ १२४ ॥ पार्श्वपृष्ठोरुपीडायामामवाते सुदुस्तरे ॥

રાસ્ના, ગોખર, એરંડમૂળ, દેવદાર, પુનર્નવા, ગુળવેળ, ગરમાળાની શીંગનો ગર; એ સર્વેના કાઢામાં સુંઠનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી ઉપલા સર્વે વાયુ દૂર થાયછે.

મહારાસ્નાદિ કાઢો, આખા શરીરના વાયુ ઉપર.

रास्ना द्विगुणभागा स्यादेकभागास्ततः परे ॥ १२५ ॥ धन्वयास-

બલૈરંડદેવદારુસટીવચાઃ ॥ વાસકો નાગરં પથ્યા ચઘ્યામુસ્તાપુનર્નવાઃ
 ॥૧૨૬॥ ગુડૂચી વૃદ્ધદારુશ્ચ શતપુષ્પા ચ ગોક્ષુરઃ ॥ અશ્વગંધાપ્રતિ-
 વિષા કૃતમાલઃ શતાવરી ॥ ૧૨૭ ॥ કૃષ્ણાસહચરશ્ચૈવ ધાન્યકં
 બૃહતીદ્વયમ્ ॥ ઇન્ધ્રિયઃ કૃતં પિબેત્કાથં શુંઠીચૂર્ણેન સંયુતમ્ ॥૧૨૮ ॥
 કૃષ્ણાચૂર્ણેન વા યોગરાજગુગુલુનાઽથવા ॥ અજમોદાદિના વાપિ તૈલે-
 નૈરંડજેન વા ॥ ૧૨૯ ॥ સર્વાંગકંપે કુબ્જત્વે પક્ષાઘાતેઽપબાહુકે ॥
 ગૃધ્રસ્યામામવાતે ચ શ્લીપદે ચાપતાનકે ॥૧૩૦॥ અંત્રવૃદ્ધૌ તથાઽધ્મા-
 ને જંઘાજાનુગતેર્દિતે ॥ શુક્રામયે મેદૂરોગે વંધ્યાયોન્યામયેષુ ચ ॥૧૩૧॥
 મહારાત્નાદિરાહ્યાતો બ્રહ્મણા ગર્ભકારણમ્ ॥

રાસ્ના નામે ઓપડ વાયુને હરતા છે માટે ખમણા ભાગે લેવું,
 ધમાસો, ચિકણામૂળ, એરંડમૂળ, દેવદાર, કચોરો, ઘોડાવજ, અડુલસો,
 સુંઠ, મ્હોઠી હરડે, અવક, નોગરમોથ, પુનર્નવા, ગુળવેલ, વિધારા કે વર-
 ધારા, વરિયાલી, ગોખર, આસંધ, અતિવિષ, ગરમાળાનો ગર, શતાવરી,
 પિપર, કાળિસ્તા, ધાણા, ભાયરિંગણી, મોતરિંગણી; એ છવિસ ઓપ-
 ડોના કાઢામાં સુંઠનું ચૂર્ણ, અથવા પિપરનું ચૂર્ણ, કે યોગરાજ ગુ-
 ગુળ શુદ્ધ કરેલો અથવા અજમો, કે એરંડયુ, તેલ એટલામાંથી હરયેક
 રોગીની પ્રકૃતિને માફક આવે, તે મેળવીને પીધાથી કંપવાયુ, ધૂળરાનો,
 કુખડા કે ખુંધ વાસામાં નિકળે છે તે વાયુ, અર્ધોગવાયુ એટલે અર્ધું
 શરીર લુલું પડે તે, હાથ કે તેની નસો ખેચાય કે અટકે, તે અપખાદુક
 વાયુ, કંપરથી પગસુધી પીડા કે લુલા પડે તે ગૃધ્રસી વાયુ, આમવાયુ,
 શ્લીપદ રોગ એટલે પગે હાથે રસ કે સોજે હાથી પગો, છાતીમાં વાયુ
 રહીને આંખથી જોવાનો અટકાવ કે સંસાનો નાશકર્તા અપતાનક વા-
 યુ, અંત્રવૃદ્ધિ વધરાણ કે ખુસીયાનો વાયુ, પેટ ડુગવાનો વાયુ; પગની
 પોટલીમાં કે ગુદામાં ભરાતો વાયુ, મુખ કે મોહ વાકું થાય તે વાયુ, અ-
 દિતવાયુ શરીર ખેચાયલું કે પક્ષવાયુ, ધાતુવિકાર વાયુ, શિશ્નરોગ
 પુરૂષની લિંગધંદ્રિનો રોગ, વાંઝોઠી સ્ત્રીનો વિકાર એટલે વાંઝણીનો રો-
 ગ, સ્ત્રીનો પિશાબની જગ્યામાં યોનિરોગ, ગર્ભધારણ થવાઉપર અસ-
 દેવે આ કાઠો કહેલો છે તેથી વાયુના રોગો દૂર થાયછે.

ઐરંડ સમક, સ્તનાદિ ઐટલો સ્તન કે થાન, ખાંદ, કંબર, લિંગ,
છાતી ઇત્યાદિ ટેકાણે વાયુ સંબંધી પીડા ઉપર.

एरंडो बीजपूरश्च गोकुलो बृहतीद्वयम् ॥ १३२ ॥ अश्ममेदस्तथा
विल्व एतन्मूलैः कृतः शृतः ॥ एरंडतैलहिग्वाढ्यः सयवक्षारसै-
धवः ॥ १३३ ॥ स्तनस्कंधकटीमेंढूद्वयोत्थव्यथां जयेत् ॥

ઐરંડમૂળ, બિજરાનું મૂળ, ગોખરું, ભાયરિંગણી, મોતરિંગણી,
લકડપાષાણભેદ, બિલમૂળ; એ સાત ઓષડોના મૂળોના કાઢામાં ઐરં-
ડયુ તેલ, સેકલી હિંગ, સિંધાનૂણુ, જવરખાર એ ચાર ઓષડોનું ચૂર્ણ
મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાયછે.

नागरादि काढो वायुना शूल रोग उपर.

नागरैरंडयोः काथः काथ इंद्रयवस्य वा ॥ १३४ ॥ हिंगुसौव-
र्चलोपेतो वातशूलनिवारणः ॥

સુંઠ, ઐરંડમૂળ; એ બે ઓષડોના કાઢામાં સેકલી હિંગ અને સં-
ચળખાર મેળવીને પીવું, તેમજ ઇંદ્રજવના કાઢામાં સંચળ અને સેકલી
હિંગ મેળવીને પીધાથી વાયુસંબંધી શૂળ દૂર થાય.

त्रिङ्णादि काढो, रक्तपित्त, दाह, અને पित्तशूल उपर.

त्रिफलारग्वधकाथः शर्कराक्षौद्रसंयुतः ॥ १३५ ॥ रक्तपित्तहरो
दाहपित्तशूलनिवारणः ॥

હરડા, બેહડા, આંમળા, ગરમાળાનો ગર; એ ચાર ઓષડોના
કાઢામાં શાકર અને મધ મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

ઐરંડમૂળાદિ કાઢો, છાતી અને વાંસામાં કડું સંબંધી શૂળ ઉપર.

एरंडमूलं द्विपलं जलेऽष्टगुणिते पचेत् ॥ १३६ ॥ तत्काथो याव-
शूकाढ्यः पार्श्वद्वत्कफशूलहा ॥

ઐરંડમૂળ ચાર તોલા લઈ, તેમાં આઠ ધણું પાણી નાંખી, આ-
ઠમે હિરસે પાણી રહે ત્યાંસુધી કાઢો કરી, તેમાં જવખાર મેળવીને
પીધાથી ઉપલા શૂળરોગ દૂર થાય.

દશમૂળાદિ કાઢો, છાતીનાં રોગ, ગુદમ કે પેટમાં ગોળાનો, શૂળ,
ધાસ, દમ, ખાંસી, ત્વદ્રોગાદિક ઉપર.

દશમૂલકૃતઃ કાથઃ સયવક્ષારસૈધવઃ ॥ ૧૩૭ ॥ ત્વદ્રોગ-ગુલ્મ-
શૂલાર્તિ-કાસશ્વાસં ચ નાશયેત્ ॥

રાત્રી ગાંઝે કે શાળવણુમૂળ, રાત્રીબાળમૂળ કે પિઠવણુ, ભાથરિંગણી-
મૂળ, માતરિંગણીના મૂળ, ગોખરૂં મૂળ, બિળનું મૂળ, એરણી કે ટાકળીનું
મૂળ, ટેટૂમૂળ, શિવણુમૂળ, પાડળમૂળ; એ દશમૂળોના કાઢામાં જવખાર
અને સિંધાવણુ મેળવી પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

હરીતક્યાદિ કાઢો, પિશાખ વાયુથી અટકે, દાહ, તન્ખ કે
મૂત્રકૃમ્મ રોગ ઉપર.

હરીતકીદુરાલંબાકૃતમાલકગોક્ષુરૈઃ ॥ ૧૩૮ ॥ પાપાણભેદસહિતૈઃ
ક્રાથો માક્ષિકસંયુતઃ ॥ વિબંધે મૂત્રકૃચ્છ્રે ચ સદાહે સરુજે હિતઃ ॥ ૧૩૯ ॥

મ્હોટી હરડે, ધમાસો, ગરમાળાનો ગર, ગોખરૂં, લકડપાણુભેદ;
એ પાંચ ઓપડોના કાઢામાં મધ મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

વીરતર્વાદિ કાઢો, પિશાખ વાયુથી અટકે, પિશાખમાં
પઠરીનો રોગ, મૂત્રકૃમ્મ, મૂત્રઘાત રોગ ઉપર.

વીરતર્વૃક્ષવૃંદાકાસઃ સહચરત્રયમ્ ॥ કુશદ્વય-નલો-ગુંદ્રા-વકપુ-
ષ્પોગ્નિર્મથકઃ ॥ ૧૪૦ ॥ મૂર્વા પાપાણભેદશ્ચ શ્યોનાકો ગોક્ષુરસ્તથા ॥
અપામાર્ગશ્ચ કમલં બ્રાહ્મી ચેતિ ગણો વરઃ ॥ ૧૪૧ ॥ વીરતર્વા-
દિરિત્યુક્તઃ શર્કરાશ્મરિકૃચ્છ્રહા ॥ મૂત્રાઘાતં વાયુરોગાન્નાશયેન્નિશ્ચિ-
લાનપિ ॥ ૧૪૨ ॥

અર્જુન વૃક્ષની છાલ, ખદામગુળ, કાસ કે કસાડ, સફેદ કો-હાટો,
પાળો કો-હાટો, કાળો કો-હાટો, મ્હોટા દર્ભ, ન્હાના દર્ભ, દેવનળ, ગોંદણી
ગવત કે પેઠરા, શિવલિંગી, એરણીમૂળ, મારવેલ, લકડપાણુભેદ, ટેટૂમૂ-
ળ, ગોખરૂં, અધાડો, કમળ, બ્રાહ્મીનાં પાંત્રા એટલે બ્રહ્મદંડીના; એ
ઓગણીસ ઓપડોના કાઢો પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

એલાદિ કાઢો, પિશાખમાં પડરીનો અશ્મરી રોગ,
મૂત્રકૃચ્છનો શર્કરાદિ ઉપર.

एलामधुकर्गोकरेणुकरंडवासकाः ॥ कृष्णाशमभेदसहितः काथ
एषां सुसाधितः ॥ १४३ ॥ शिलाजतुयुतः पेयः शर्कराशमरिक्छहा ॥

એલચી, નેઠી મધ, ગોખર, રેણુકખીજના દાણા કાળાસે હોય છે,
એરંડમૂળ, અડુળસાનાં પાંત્રા, પિંપર, પાપાણભેદ; એ આઠ ઓપડોના
કાઢામાં શિળાજત મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

गोक्षुरादि कान्धो, पिशाखभां उष्णवायु अने मूत्रकृच्छ्र उपर.

समूलगोक्षुरकाथः सितामाक्षिकसंयुतः ॥ १४४ ॥ नाशयेन्मूत्र-
कच्छ्राणि तथा चोष्णसमीरणम् ॥

મૂળસુદા ગોખરના ઝાડના કાઢામાં શાકર અને મધ મેળવીને
પીધાથી ઉપળા રોગ દૂર થાય.

त्रिङ्गुलादि कान्धो, पिशाखभागे पर्माना रोग उपर.

वरदार्व्यब्ददारुणां काथः क्षौद्रेण मेहहा ॥ १४५ ॥ वत्सकस्त्रि-
फला दार्वी मुस्तको बीजकस्तथा ॥

હરડે, ખેહડા, આંમળા, દારૂહલદ, નાગરમોથ, દેવદાર; એ છ ઓ-
પડોના કાઢામાં મધ મેળવીને પીધાથી; અને તેમજ કુડાની છા-
લ, હરડા, ખેહડા, આંમળા, દારૂહલદ, નાગરમોથ, બિખળા એટલે ખી-
જક કે અસાણી; એ સાત ઓપડોના કાઢામાં મધ મેળવીને પીધાથી
પર્માનો રોગ દૂર થાય.

क्षुणत्रिकादि कान्धो, सर्वे पर्माना रोग उपर.

फलत्रिकाब्दं दार्वीणां विशालायाः शृतं पिबेत् ॥ १४६ ॥ निशा-
कल्कयुतं सर्वप्रमेहविनिवृत्तये ॥

હરડા, ખેહડા, આંમળા, દારૂહલદ, નાગરમોથ, કંવડળમૂળ; એ છ
ઓપડોના કાઢામાં હલદનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી ઉપલો રોગ દૂર થાય.

દાઠ્યાદિ કાઠો, સ્ત્રિવોને પિશાખ માર્ગેથી ધાતુ વહે કે
ધુપણીના રોગ ઉપર.

દાર્વી રસાંજનં મુસ્તં બ્રહ્માતઃ શ્રીફલં વૃષઃ ॥ ૧૪૭ ॥ કૈરાતશ્ચ
પિબેદેષાં ક્વાથં શીતં સમાશ્લિકમ્ ॥ જયેત્સશૂલં પ્રદરં પીતશ્વેતાં સિ-
તારુણમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

દારહલદ, રસાંજન એટલે દારહલદથી આઠ ઘણું પાણી નાંખીને કાઠો
કરી તેમાં બકરીનું દૂધ, દારહલદના વજને નાંખી તેમાંનું પાણી પાણીને
ગોળો કરવો તે, નાગરમોથ, ભિલામો, ન્હાના બિલકળ, અડુલસો, કરી-
યાતુ; એ સાત ઓષડોના કાઠામાં મધ મેળવીને ઠંડો પાડી પીવો, તેથી
સ્ત્રિવોને યોનિ કે પિશાખની જગ્યાએ શૂળસહિત પિલા, સફેદ, લાલ,
કાળા રંગે ધાતુ કે ધુપણી અથવા પ્રદર વહે તો હોય તે દૂર થાય.

ન્યગ્રોધાદિ કાઠો, સ્ત્રિવોને યોનિ કે પિશાખની જગ્યાનો રોગ,
કોઈને જખમ, હાડકુ ભાગવાનો રોગ, દાહ, મેદોરોગ, પર્માનો
રોગ, વિષ કે ઝેર દોષ ઉપર.

ન્યગ્રોધક્ષકોશામ્રવેતસો વદરી તુણિઃ ॥ મધુયષ્ટી પ્રિયાલુશ્ચ
લોધદ્વયમુદુંબરઃ ॥ ૧૪૯ ॥ પિપ્પલશ્ચ મધૂકશ્ચ તથા પારિસપિપ્પ-
લઃ ॥ સહ્ચકી તિંદુકી જંબુદ્વયમામ્રતરુઃ શિવા ॥ ૧૫૦ ॥ કદંબક-
કુઘૌ ચૈવ બ્રહ્માતકફલાનિ ચ ॥ ન્યગ્રોધાદિગણક્વાથં યથાલાભં ચ
કારયેત્ ॥ ૧૫૧ ॥ અયં ક્વાથો મહાગ્રાહી વ્રણ્યો ગ્રન્થં ચ સાધયેત્ ॥
યોનિદોષહરો દાહમેદોમેહવિષાપહઃ ॥ ૧૫૨ ॥

વડની છાલ, પાયરી કે પિંપળી, અંબાડો, વેતસ કે પરળ, બોરડીની
છાલ, નંદીવૃક્ષની છાલ, તે ઝાડ પિંપળા જેવુંજ થાયછે, જેડીમધ,
આરોલી, લાલ લોધ, સફેદ લોધ, હંપરાની છાલ, પિપળાની છાલ,
મવડાની કે મોહાની છાલ, પારોસા પિંપળ કે બિંડીની છાલ, સાલઈ
કે અક્રોડ વૃક્ષની છાલ, ટેટૂની છાલ, ન્હાના જંબુની છાલ, મ્હોટા
જંબુની છાલ, અંબાની છાલ, મ્હોટી હરડે, કાળખાની છાલ, અર્જુન
વૃક્ષની છાલ, ભિલામો; એ તેવીસ ઓષડોમાંથી જેટલા મળી આવે તેના
કાઠો પીધાથી મળમૂત્ર શુદ્ધ થઈ ઉપજા રોગ દૂર થાય.

બિલ્વાદિકાઢો, આપ્પા શરીરમાં ચરખી વધીને કુમારી
આવી મેદોરોગ ઉપર.

વિલ્વોત્ત્રિમંથઃ શ્યોનાકઃ કાશ્મરીપાટલાં તથા ॥ ક્વાથ ઇષાં જયે-
ન્મેદોદોષં કૌદ્રેણ સંયુતઃ ॥ ૧૬૩ ॥

નહાના બિલ્કળ, એરંડમૂળ, ટેંટૂમૂળ, શિવણમૂળ, પાડળમૂળ; એ
પાંચ આપડોના કાઢામાં મધ મેળવીને પીધાથી મેદોરોગ દૂર થાય.

ત્રિકૂળાદિકાઢો, મેદોરોગ ઉપર

કૌદ્રેણ ત્રિફલાક્વાથઃ પીતો મેદોહરઃ સ્મૃતઃ ॥ શીતીભૂતં તથો-
ષ્ણાંતુ મેદોહ્તકૌદ્રસંયુતમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

હરડે, બેહડા, આંમળા; એ ત્રણ આપડોના કાઢામાં મધ મેળવીને
પીધાથી અને તેમજ પાણીને ઉકાળી તેમાં મધ નાંખી ઠંડુ પાડી પીધાથી
મેદોરોગ દૂર થાય.

ચવ્થાદિકાઢો, પેટ કે ઉદરરોગ ઉપર.

ચવ્યચિત્રકવિશ્વાનાં સાધિતો દેવદારુણા ॥ ક્વાથસ્ત્રિવૃત્ત્વર્ણયુતો
ગોમૂત્રેજોદરાન્ જયેત્ ॥ ૧૬૫ ॥

ચવક, ચિત્રક, સુંઠ, દેવદાર; એ ચાર આપડોના કાઢામાં નિસોતરનું
ચૂર્ણ અને ગાયનું મૂત્ર મેળવી પીધાથી સર્વે ઉદરરોગ દૂર થાય.

પુનર્નવાદિકાઢો, જે પેટ ઉપર સોજે ચડેલો કે શોથોદર ઉપર.

પુનર્નવામૃતાદારુપથ્યાનાગરસાધિતઃ ॥ ગોમૂત્રગુગ્ગુલુયુતઃ ક્વાથઃ
શોથોદરાપહા ॥ ૧૬૬ ॥

પુનર્નવા, ગુળવેલ, દેવદાર, મ્હોટી હરડે, સુંઠ; એ પાંચ આપડોના
કાઢામાં મુઢ કરેલો ગુગ્ગળ અને ગાયનું મૂત્ર મેળવીને પીધાથી ઉપલો
રોગ દૂર થાય.

પથ્યાદિકાઢો, ચકૃત્લીહાદિકો એટલે પેટની જમણી બાજુ

કળેલ ઈત્યાદિ અને ડાહબી બાજુએ શ્રેક્ષાદિક અને

ગુદમ કે પેટમાં ગાળાના રોગ ઉપર.

પથ્યારોહિતકક્વાથં ચવક્ષારકણાયુતમ્ ॥ પ્રાતઃ પિબેત્ ચકૃત્લી-
હગુલ્મોદરનિવૃત્તયે ॥ ૧૬૭ ॥

મ્હોટી હરડે, રક્ત રોહીડો; એ મેહુના કાઠામાં પિંપરનું ચૂર્ણ, અને જવખાર મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

પુનર્નવાદિકાઢો, આખા શરીરે સોજો ચડેલા ઉપર.

પુનર્નવા, દારૂહલદ, હલદ, સુંઠ, હરડે, ગુળવેલ, ચિત્રક, ભારંગછાલ, દેવદાર; એ નવ આપડોના કાઢો પીધાથી આખા શરીરનો સોજો દૂર થાય.

ત્રિક્ષ્ણાદિકાઢો વૃષણ રોથ એટલે અંડ કે ખુસિયાને ચડેલા સોજા ઉપર.

फलत्रिकोद्धवं काथं गोमूत्रेणैव पाययेत् ॥ १५९ ॥ वातश्लेष्म-
कृतं हंति शोथं वृषणसंभवम् ॥

હરડે, મેહડા, આંમળા; એ ત્રણ આપડોના કાઠામાં ગાયનું મૂત્ર મેળવીને પીધાથી વાયુ અને કફથી અંડ ઉપર સોજો આવેલો દૂર થાય.

રાસ્નાદિકાઢો, ખુસ્યા કે અંડ મ્હોટા થાય અથવા વધરાળના વાયુ ઉપર.

रास्नामृताबलायष्टीगोकंठैरंडजः शृतः ॥ १६० ॥ एरंडतैलसंयुक्तो
वृद्धिमंत्रोद्धवां जयेत् ॥

રાસ્ના, ગુળવેલ, ચિકણામૂળ, જીરીમધ, ગોખરું, એરંડમૂળ; એ છ આપડોના કાઠામાં એરંડચુ તેલ મેળવીને પીધાથી ઉપલો રોગ દૂર થાય.

કાંચનારાદિકાઢો, ગળાને ગંડમાળાના રોગ ઉપર.

कांचनारत्वचः काथः शुंठीचूर्णेन नाशयेत् ॥ १६१ ॥ गंडमालां
तथा काथः क्षौद्रेण वरुणत्वचः ॥

કાંચન વૃક્ષની છાલના કાઠામાં સુંઠનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી અથવા તેમજ વાયવર્ષા કે વાયાંના ઝાડની છાલના કાઠામાં મધ મેળવીને પીધાથી ઉપલો રોગ દૂર થાય.

શાખોટકકાઢો, પગને હાથી પગાને સ્ત્રીપદ કે વારૂળ રોગ તથા શરીરે ચરબી વધી મેદોરોગ ઉપર.

शाखोटवल्कलकाथं गोमूत्रेण युतं पिबेत् ॥ १६२ ॥ श्लीपदानां
विनाशाय मेदोदोषनिवृत्तये ॥

સાગના ઝાડની છાલના કાઢામાં ગાયનું મૂત્ર મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

પુનર્નવાદિકાઢો, ઉઠમી ગાંઠ, પાઠા કે અંતર્વિદ્રધી ઉપર.

પુનર્નવાવરુણયોઃ કાર્યોતર્વિદ્રધીન્ જયેત્ ॥ ૧૬૩ ॥ તથા શિશુ-
ભવઃ ક્વાથો હિગુકલ્કેન સંયુતઃ ॥

પુનર્નવા, વાયવર્ણી; એ બેહુનો કાઢો પીધાથી અથવા શેકટાની છાલના કાઢામાં હિંગનું ચૂર્ણ નાંખીને પીધાથી અંતરમુખની ઉઠમી ગાંઠનો રોગ દૂર થાય.

વારૂણાદિકાઢો, કાચી કે પાકવાની અગાડી અંતરમુખી ઉઠમી
ગાંઠ કે પાઠાની વિદ્રધી રોગ ઉપર.

વરુણાદિગણક્વાથમપક્વે મધ્યવિદ્રધૌ ॥ ૧૬૪ ॥ ઝષકાદિરસોપે-
તં પિવેચ્છમનહેતવે ॥

વારૂણાદિક એટલે વાયવર્ણાદિક કાઢામાં ઊપકાદિક એટલે શુદ્ધ ગુગ્ગળ,
ખિડખાર, સંયળ એ ત્રણમાંથી એકાદ મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

વાયવર્ણાદિકાઢો, કફ, મેદોરોગ, મસ્તકને શૂળ, પેટમાં ગોળાનો કે
ગુળમ રોગ, અંતરમુખી વિદ્રધી કે ઉઠમી ગાંઠ, પાઠા,
પીનસ રોગ ઉપર.

વરુણો વકગુપ્પા ચ બિલ્વાપામાર્ગચિત્રકાઃ ॥ ૧૬૫ ॥ અગ્નિમંથ-
દ્વયં શિશુદ્વયં ચ વૃહતીદ્વયમ્ ॥ સૈરેયકત્રયં મૂર્વા મેષશૃંગી કિરાત-
કઃ ॥ ૧૬૬ ॥ અજશૃંગી ચ ત્રિવીં ચ કરંજશ્ચ શતાવરી ॥ વરુણા-
દિગણક્વાથઃ કફમેદોહરઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૬૭ ॥ હંતિ ગુલ્મં શિરઃશૂલં
તથાભ્યંતરવિદ્રધીન્ ॥

વાયવર્ણીની છાલ, શિવલિંગી ખિલફળા, કુંમળા, અધાડો, ચિત્રક,
એરણુ ન્હાની અને મ્હોટી, કડવો અને મિઠો શેકટાની છાલ, ભાવરિંગ-
ણી, માતરિંગણી, કાલીસ્તા ત્રણ પ્રકારના તેમાં સફેદ, પિળો અને કાળો,
મોરવેલ, કાકડશિંગી, કરીયાતું, મેષશૃંગી કે અજશૃંગીની વેલ, કડવા તિંડો-

રાના મુળ કે પાંત્રા, કરંજ, શતાવરી; એ એકવીસ ઓષડોના કાઢો પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય, તે વીસે ઝલોડામાં 'વિદ્રધિપીનસાન્' લેખ છે.

ઉષકાદિગણ, કફ, મૂત્રકૃચ્છ પિશાખ અટકે, પિશાખમાં પડીનેા અસમરી, પેટમાં ગોળાનો ગુદમ, મેદોરોગ ઉપર.

ऊषकस्तूथकं हिं गु कासीमं द्रव्यसैधवम् ॥ ૧૬૮ ॥ सशिलाजतु
कृच्छ्राशमगुल्ममेदःकफापहम् ॥

ખારી મોટાડી કે ખિડખાર, શુદ્ધ કરેલો મારથુથુ, સેકેલી હિંબ, શુદ્ધ કરેલી સફેદ હિરાકસી, અને પીલી હીરાકસી, સિંધાજૂગુ, શિળાજીત; એ સાત ઓષડોનું ચૂર્ણ ખાધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

અદિરાદિ કાઢો, ભગંદર રોગ ઉપર.

खदिरत्रिफलाकाथो महिषीघृतसंयुतः ॥ ૧૬૯ ॥ विडंगचूर्णयु-
क्तश्च भगंदरविनाशनः ॥

ખેરસાલ, હરડે, બેહડા, આંમળા; એ ચાર ઓષડોના કાઢામાં બે-શનું ધી અને વાવડીંગનું ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી ભગંદર રોગ દૂર થાય.

પટોલાદિકાઢો, સર્વે ગરબીના કે બદકેલથી ઉપદંશ રોગ થાય તે ઉપર.

पटोल-त्रिफला-निंब-किरात-खदिरासनैः ॥ ૧૭૦ ॥ काथः पीतो
जयेत्सर्वानुपदंशान्सगुगुलुः ॥

પટોળ, હરડે, બેહડા, આંમળા, કડવો લિંબડો, કરીયાતું, ખેરસા-લ, ખિખલા કે અસાણા; એ આઠ ઓષડોના કાઢામાં શુદ્ધ કરેલો ગુગુળ મેળવીને પીધાથી ઉપલો રોગ દૂર થાય.

અમૃતાદિકાઢો, શરીર સડતો મ્હોટો રોગ, વાતરક્ત ઉપર.

अमृतैरंडवासानां काथ एरंडतैलयुक् ॥ ૧૭૧ ॥ पीतः सर्वांगसंचा-
रि वातरक्तं जयेत्ध्रुवम् ॥

ગુળવેલ, એરંડમૂળ, અડૂળસો; એ ત્રણ ઓષડોના કાઢામાં એરંડયુ તેલ મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

पटोणादि काढो, शरीरे दाहसहित सडतो भेटोटो रोग
वातरक्त उपर.

पटोलं त्रिफला तित्ता गुडूची च शतावरी ॥१७२॥ एतत्काथो
जयेत्पीतो वातास्त्रं दाहसंयुतम् ॥

पटोण, हरडे, भेहडा, आंभणा, कडू, गुणवेल, शतावरी; अये सात
आपडोना काढो पीधायी उपलो रोग दूर थाय.

अवलगुणदि काढो, सधेद कोड उपर.

काथो वल्गुजचूर्णादयो धात्रीखदिरसारयोः ॥ १७३ ॥ जयेत्सु-
शीलितो नित्यं श्वित्रं पथ्याशिनां नृणाम् ॥

आंभणा, पेरना आडनी अंतरछाल; अये भेहुना काढाभां पावय्या-
गुं मूर्ख जेननीने पीधायी परेण राप्पनारनो रोग दूर थाय.

लधुर्भंज्जहादि काढो, शरीरे भेटोटो रोग वातरक्त, कुष्टादिक, कुष्ट रोग-
नो लेद कपालिका रोग, अरन, शरीर सडो, लोढी विकार उपर.

मंजिष्ठा त्रिफला तित्तावचादारुनिशाऽमृता ॥१७४॥ निबश्चैषां कृतः
काथो वातरक्तविनाशनः ॥ पामा-कापालिकाकुष्ठरक्तमंडलजिन्म-
तः ॥१७५॥

मंजुळ, हरडे, भेहडा, आंभणा, कडू, घोडावळ, दाहलद, गुणवेल,
कडवा लिपडानी छाल; अये नव आपडोना काढो पीधायी उपला रोग
दूर थाय.

भृङ्ग-भंज्जहादि काढो, अठार प्रकारना कुष्ट के शरीरने सडता रोग,
पीतरक्तनो भेटोटो सडो, गर्भांनो सडो, ढाडी पगानो, शरीरे

शून्य के भेहड, अर्धा अंगनो पक्षवायु, भेदो रोग, नेत्र-

रोग उपर.

मंजिष्ठा-मुस्त-कुटज-गुडूची-कुष्ठ-नागरैः ॥ आर्गी-क्षुद्रा-वचा-निब-
निशाद्वय-फलत्रिकैः ॥१७६॥ पटोल-कटुकी-मूर्वा-विडंगासन-चित्रकैः ॥
शतावरी-त्रायमाणा-कृष्णेंद्रयव-वासकैः ॥ १७७ ॥ भृंगराज-महादा-

રુ-પાઠા-સદિર-ચંદનૈઃ ॥ ત્રિવૃદ્ધરુણ-કૈરાત-વાકૂચીકૃત-માલકૈઃ ॥
 ૧૭૮ ॥ શાસ્ત્રોટક-મહાનિબ-કરંજાતિવિષાજલૈઃ ॥ ઇંદ્રવારુણિકાનં
 તા-સારિવા-પર્પટૈઃ સમૈઃ ॥ ૧૭૯ ॥ અગ્નિઃ કૃતં પિબેત્ક્રાથં કૃષ્ણાગુરુ-
 લુસંયુતમ્ ॥ અષ્ટાદશેષુ કુષ્ઠેષુ વાતસ્કાર્દિતે તથા ॥ ૧૮૦ ॥ ઉપદં-
 શે શ્લીપદે ચ પ્રસુતૌ પક્ષઘાતકે ॥ મેદોદોષે નેત્રરોગે મંજિષ્ઠાદિઃ
 પ્રશસ્યતે ॥ ૧૮૧ ॥

મજ્જા, નાગરમોય, કુડાની છાલ કે મૂળ, ગુળવેળ, કોઠ, સુંઠ, ભારંગ-
 મૂળ, ભોયરિંગણી, ઘોડાવંજ, કડવા લિંખડાની છાલ, હલદ, દારૂહલદ, હરડે,
 ખેહડા, આંમળા, પટોળ, કડૂ, મોરવેલ, વાવડીંગ, આસાણા કે બિખળાની
 છાલ, ચિત્રક, શતાવરી, ત્રાયમાણ, પિંપર, ઇંદ્રજવ, અડૂળસો, માકો,
 દેવદાર, પાહાડમૂળ, ખેરસાલ, લાલચંદન, નિશોત્તર, વાયવણી, કરીયાતુ,
 ખાંવચ્યા, ગરમાળાની શીંગનો ગર, સાગતા ઝાડની છાલ, ખકાણનિંખ,
 કરંજ, અતિનિષ, વાળો, કંવડળમૂળ, ધમાસા, ઉપળસરી, પિત્ત પાપડો;
 એ પિસ્તાલીસ ઓષડોના કાઢામાં પિપરનું સૂર્ય અને શુદ્ધ કરેલો ગુગળ
 મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

પથ્યાદિકાઢો, મસ્તકશૂળ, ભિન્ન અને રાંખકર્ણમાં શૂળ,
 અર્ધશીશી, અર્ધમસ્તકે શૂળ, દાંત હાલતા કે દાંતમાં
 શૂળ, રાતઆંધળા, આંખો દુખવાનો કે પડલ
 અથવા કુલાંનો રોગ ઉપર.

પથ્યાક્ષધાત્રી-મૂર્નિબ-નિશા-નિવામૃતાયુતૈઃ ॥ કૃતઃ ક્રાથઃ ષઢંગો-
 યં સગુહઃ શીર્ષશૂલહા ॥ ૧૮૨ ॥ મૂર્શંખકર્ણ-શૂલાનિ તથાર્ધશિરસો
 રુજમ્ ॥ સૂર્યાવર્ત શંખકં ચ દંતપાતં ચ તદ્વ્રુજમ્ ॥ ૧૮૩ ॥ નક્ત્રાં-
 ધ્યં પટલં શુક્રં ચક્ષુઃપીઢાં વ્યપોહતિ ॥

હરડે, ખેહડા, આંમળા, કરીયાતુ, હલદ, કડવા લિંખડાની છાલ,
 ગુળવેળ; એ સાત ઓષડોના કાઢામાં ગોળ મેળવીને પીધાથી ઉપલા
 રોગ દૂર થાય.

વાસાદિ કાઢો, આંખોના સર્વે રોગો, શબ્દભંગ, પીનસ
રોગ, શ્વાસ, દમ, છાતીના ઉરક્ષત રોગ ઉપર.

વાસા-વિશ્વામૃતા-દાર્વી-રક્તચંદન-ચિત્રકૈઃ ॥ ૧૮૪ ॥ ઝૂનિવ-નિવ-ક-
ટુકી-પટોલ-ત્રિફલાંબુદૈઃ ॥ યવકાલિંગકુટજૈઃ ક્વાથઃ સર્વાક્ષિરોગ-
હા ॥ ૧૮૫ ॥ વૈસ્વર્ય પીનસં શ્વાસં નાશયેદુરસઃ ક્ષતમ્ ॥

અમૂળસો, સુંઠ, ગુળવેલ; દારૂહલદ, રક્તચંદન, ચિત્રક, કરીયાતું, કડ-
વો લિંબડો, કડૂ, પટોળ, હરડો, બેહડા, આંખળા, નાગરમાથ, જવ, ધંદ્રજ-
વ, કુડાની છાલ; એ સતર આંખડોના કાઢો પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

અમૃતાદિ કાઢો, આંખો કે સર્વે નેત્રરોગ ઉપર.

અમૃતા-ત્રિફલા-ક્વાથઃ પિપ્પલીચૂર્ણ-સંયુતઃ ॥ ૧૮૬ ॥ સક્ષૌદ્રઃ
શીલિતો નિત્યં સર્વનેત્રવ્યથાં જયેત્ ॥

ગુળવેલ, હરડો, બેહડા, આંખળા; એ ચાર આંખડોના કાઢામાં પિપ-
રનું ચૂર્ણ અને મધ મળવીને પીધાથી નેત્રના સર્વે રોગ દૂર થાય.

અશ્વત્થાદિ કાઢો, નાસૂર, જખમ, સોજો, સ્ત્રીપુરૂષને
ગર્ભા, બદ્ધેલીનો રોગ ધોવા ઉપર.

અશ્વત્થોદુંબરછક્ષવટવેતસજઃ શૂતઃ ॥ ૧૮૭ ॥ વ્રણશોથોપદંશનાં
નાશનઃ ક્ષાલનાત્ સ્મૃતઃ ॥

પિંપલો, હંખરો, પાયરી, વડ, વેતસ; એ પાંચ ઝાડની છાલના કાઢા
એ ઉપલો રોગ ધોવાથી દૂર થાય.

પ્રમથ્ય વિધાન, એટલે આંખડોનું પ્રમથ્ય કરવાની રીત.

પ્રમથ્યા પ્રોચ્યતે દ્રવ્યપલકલ્પીકૃતાચ્છૃતાત્ ॥ ૧૮૮ ॥ તો-
યેઽષ્ટગુણિતે તસ્યાઃ પાનમાહુઃ પલદ્વયમ્ ॥

ચાર તોલા આંખડો લિલા લાવી વાટવા, અગર સુકા આંખડો
હોય તો પાણી સાથે વાટી ચટણી કરવી, તેમાં આઠ ઘણું પાણી નાંખી
ઉકાલી ચાર તોલા પાણી બાકી રહે ત્યારે પીવું, તેને પ્રમથ્ય કહેછે.

મુસ્તાદિ પ્રમથ્યા લોહી ઝાડના રક્તાતિસાર ઉપર.

મુસ્તકેદ્રયવૈઃ સિદ્ધા પ્રમથ્યા દ્વિપલોન્મિતા ॥ ૧૮૯ ॥ સુશીતા મધુસંયુક્તા રક્તાતીસારનાશિની ॥

નાગરમાથ, ઇંદ્રજવ; એ બે ઓપડો ચાર તોલા લાવીને ચટણી વાટવી, તેથી આઠ ધણું પાણી નાંખી ઉકાળવું, તે ચાર તોલા ખાકી પાણી રહે, તેને થંડું પાડી તેમાં મધ મેળવીને પીવું.

‘યવાગૂ’ એટલે ઓપડનો શિરો કે માવો કરવાની રીત.

સાધ્યં ચતુઃપલં દ્રવ્યં ચતુઃષષ્ટિપલે જલે ॥ ૧૯૦ ॥ તત્ક્રાથેનાર્દ્ધશિષ્ટેન યવાગૂં સાધયેત્ ઘનામ્ ॥

ઓપડો ૧૬ તોલા લઈ થોડા ફૂટીને, તેમાં ૨૫૦ તોલા પાણી નાંખી અર્ધું પાણી ખાકી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળવું, અને તે ઉતારી કાઢો ગાલી લેવો, તેમાં ચોખા ઇંદ્યાદિ જે ધાન્ય કે અનાજ નાંખવાનું લખ્યું હોય તે નાંખવું. તેથી છ ધણું વજન પાણી નાંખી ફૂટીને ઉકાળવું, તેમાંનું પાણી સર્વે પાલી નાંખતા શિરો કે માવો જેવો ગોળો થાય, તેને યવાગૂ કહેછે.

આઝાદિ યવાગૂ, ઝાડનો સંગ્રહણી રોગ ઉપર.

આમ્રામ્રાતકજંબૂત્વક્ષણાયે વિપચેત્ બુધઃ ॥ ૧૯૧ ॥ યવાગૂં શાલિભિર્યુક્તાં તાં મુક્તા મ્રહર્ણીં જયેત્ ॥

આંખા, અંખાડા, જંબુ; એ ત્રણેની છાલ તોલા ૧૬ ને આસરે લઈ તેમાં ૨૫૦ તોલા પાણી નાંખી, અર્ધું પાણી રહે ત્યાંસુધી ઉકાળવું, તે કાઢો ગાલી લઈ તેમાં આઠ તોલા ચોખા નાંખીને, ફૂટીને ઉકાળતા પાણી બળે અને શિરો કે માવો થાય, તે ખાધાથી ઉપલો રોગ દૂર થાય.

યુષાવિધિ એટલે ઓપડની કાંજ.

કલ્કદ્રવ્યપલં શુંઠી પિપ્પલી ચાર્ધકાર્ધિકી ॥ ૧૯૨ ॥ વારિપ્રસ્થેન વિપચેત્ સ દ્રવો યૂષ ઉચ્ચતે ॥

કલ્ક એટલે સરખે ભાગે ઓપડ ચાર તોલાની ચટણી કરવી, જે

ઑષડોમાં સુંઠ કે પિપર લખેલી હોય તે અતિશે તિપ્પાસ ભરેલી ગર્ભ છે, માટે અર્ધાં તોલા સુધી ખેડુ મલીને લેવા, પછી તેની ચટણી કરી, તેમાં પાણી ૬૪ તોલા સુધી નાંખી ઉકાળવું, તે જાડી કાંઈ કે રાખ જેવી થાય, તેને યૂષ કહેછે.

સપ્તમુષ્ટિક યૂષ સન્નિપાતાદિક, કફવાયુ, સન્નિપાતજ્વર,
આમવાયુ, કંઠ, મુખ, દદ્યનું રોધન કર્તા.

કુલિત્યયવકોલૈશ્ચ મુદ્રૈર્મૂલકમ્રંથિકૈઃ ॥ ૧૯૩ ॥ શુંઠીધાન્યકયુ-
ક્તૈશ્ચ યૂષઃ શ્લેષ્માનિલાપહઃ ॥ સપ્તમુષ્ટિક इत्येषઃ સન્નિપાતજ્વરં
જયેત્ ॥ ૧૯૪ ॥ આમવાતહરઃ કંઠત્વદ્વક્રાણાં વિશોધનઃ ॥

કુલીય કે કુલયિ, જવ, ખેરડીના ફળ, મગ, દાંડલીવાળા કુમળા મૂ-
ળાની વચલી ગાંઠા, સુંઠ, ધાણા; એ સાત ઑષડો આર તોલા લઈ તેમાં
૬૪ તોલા પાણી નાંખી ઉકાળવું, તેની જાડી કાંઈ કરી પીધાથી ઉપલા
રોગ દૂર થાય.

પાનાદિ કલ્પના, તૃષા, કે જ્વર ઉપર, ઑષડનું પ-હા
કે કઢી, સાર પીવાની રીત.

ક્ષુષ્ણં દ્રવ્યપલં સાધ્યં ચતુઃષ્ટિપલેંડુનિ ॥ ૧૯૫ ॥ અર્ધશિષ્ટં
ચ તદ્દેયં પાને પ્રક્તાદિસંવિધૌ ॥

આર તોલા ઑષડો લાવી થોડું કુટીને, તેમાં ૨૫૦ તોલા પાણી
નાંખી ઉકાળવું, અર્ધું પાણી ખાફી રેહવાથી, તેને ગાલીને પાણીની તૃષા
લાગેથી, ખેરાક ખાતા કે ભોજનકર્તા, થોડું થોડું પીવું. તેથી ઉપલા રોગ
દૂર થાય.

ઉશીરાદિ પાનક, પિપાસા કે તૃષા કે જ્વરાદિક
સાથે તૃષા ઉપર.

उशीरपर्पटीदीच्यमुस्तनागरचंदनैः ॥ ૧૯૬ ॥ जलं शृतं हिमं
पेयं पिपासाज्वरनाशनम् ॥

વાળો, પિત્તપાપડો, નેત્રવાળો, નાગરમોથ, સુંઠ, ચુતચંદન; એ છ

ઓપડો ચાર તોલાને વજન થોડા કુટીને, તેમાં ૨૫૦ તોલા પાણી નાંખી ઉકાળવું, અર્ધું પાણી બળી બાકી રહેલું ગાલીને થંડ પાડવું, પછી જીને તૃષા કે તાવમાં અતિરો તૃષા લાગે તેવેળા એ થોડું થોડું બીધાથી તૃષા અને તાવ દૂર થાય.

ઉબ્બ કે ગર્ભ કરેલા પાણીની રીત, જનશાદિક ઉપર.

અષ્ટમેનાંશશેષેણ ચતુર્થેનાર્ધકેન વા ॥ ૧૯૭ ॥ અથવા ક્વાથનેનૈવ સિદ્ધમુષ્ણોદકં વદેત્ ॥

એખડું પાણી ઉકાલીને આઠમે. ચોઠ, કે અર્ધા હિરસે બાકી રહેલું, તે ગર્ભ પાણી બીધાથી તાવ ઇત્યાદિક રોગ દૂર થાય.

સળકમ કે બળગમ, મેદોરોગ, કોઠાની શુદ્ધિ, પાચન શક્તિ વધવા, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, જવર, ઇત્યાદિક ઉપર.

શ્લેષ્મામવાતમેદોઘ્નં બસ્તિશોધનદીપનમ્ ॥ ૧૯૮ ॥ કાસશ્વાસ-જ્વરહરં પીતમુષ્ણોદકં નિશિ ॥

રાત્રે ઉનું કે તપાવેલું ગર્ભ પાણી બીધાથી ઉપલો રોગ દૂર થાય, અને ગ્રંથમાં લખેલું છે કે કફ અને વાયુના તાવ, પિત્ત, અને મદમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો તાવ, તૃષા મારે એક ઘડા પાણીમાં નાગરમેથ, પિત્તપાપડો, વાળો, રક્તચંદન, કૃષ્ણ વાળો, સુંઠ; એ ઓપડો ચાર તોલા કુટીને નાંખીને ઉકાળવા તે પાણી બીધાથી ઉપલો રોગ દૂર થાય.

દૂધના પાકની વિધિ, આમશૂળ ઉપર.

ક્ષીરમષ્ટગુણં દ્રવ્યાત્ ક્ષીરાન્નીરં ચતુર્ગુણમ્ ॥ ૧૯૯ ॥ ક્ષીરાવરોષં તત્પીતં શૂલમામોદ્ભવં જયેત્ ॥

સુંઠ, કડૂ, એરંડખીજ; એ ત્રણ ઓપડોથી આઠ બ્રાહ્મ ગાયનું દૂધ, તેથી ચોગણું પાણી નાંખીને પાણી બળે ત્યાંસુધી ઉકાળવું, તેમાં એખડું દૂધ રહે તે બીધાથી આમસંબંધના સર્વે રોગ દૂર થાય.

પંચમૂળી ક્ષીરપાક એટલે દૂધની ખીર, સર્વે હાડ ધગીતાવ,

શ્વાસ, દમ, ખાંસી, અસ્તકશૂળ, વાસાના શૂળ, સળ-

કમ, બળગમ, જીર્ણજવર, સંપૂર્ણ જવરો ઉપર.

સર્વજ્વરાણાં જીર્ણાનાં ક્ષીરં મૈષજ્યમુત્તમમ્ ॥ ૨૦૦ ॥ શ્વાસાત્કાસા-

ચ્છિરઃશૂલાત્ પાર્શ્વશૂલાત્સપીનસાત્ ॥ મુચ્યતે જ્વરિતઃ પીત્વા પંચ-
મૂલીશૃતં પયઃ ॥ ૨૦૧ ॥

શાળવણુ, પિઠવણુ, ભોયરિંગણી, મોતરિંગણી, ગોખરું; એ પાંચ
ઓપડોના મૂળો લાવી થોડા કુટ્ટી, તેથી આઠ ઘણું દૂધ અને દૂધથી ચો-
ગણું પાણી નાંખીને ઉકાળવું, તેમાંનું પાણી ખળીને ફક્ત દૂધ ખાત્રી રહે
તે પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

ત્રિકંટકાદિ ખીર પાક; કફનો તાવ, મળમૂત્ર શાક થવા ઉપર.

ત્રિકંટક-બલા-વ્યાધી-ગુહ-નાગરસાધિતમ્ ॥ વર્ષો મૂત્રવિબંધનં
કફજ્વરહરં પયઃ ॥ ૨૦૨ ॥

ગોખરું, ચિકણામૂળ, ભોયરિંગણીમૂળ, ગોળ, સુંઠ; એ પાંચ ઓપ-
ડોથી આઠ ઘણું દૂધ અને દૂધથી ચોગણું પાણી નાંખીને ઉકાળવું, પાણી
ખાલીને દૂધ ખાત્રી રહે તે પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

અન્નરુચરૂપ યવાગૂ; એટલે શરીર પુષ્ટ અને વાયુ
દૂર કર્તા શિરો.

અથાન્નપ્રક્રિયાત્રૈવ પ્રોચ્યતે નાતિવિસ્તરા ॥ યવાગૂઃ ષડ્ગુણજલે સિ-
દ્ધા સ્યાત્ કસરા ઘના ॥ ૨૦૩ ॥ તંદુલૈર્માષમુદ્રૈશ્ચ તિલૈર્વા સાધિતા હિ-
તા ॥ યવાગૂર્ગ્રાહિણી બલ્યા તર્પણી વાત-નાશિની ॥ ૨૦૪ ॥

ચોખા, મગ, અડદ, અથવા તલ ઇત્યાદિ અનાજમાંથી જેને શિરો
કે માવો કરવો હોય તે અનાજથી છઠ્ઠાણું પાણી નાંખીને ઉકાળવું, સર્વે
પાણી ખલી જઈ ફક્ત શિરો કે માવો ખંધાય તેને યવાગૂ કહેછે, તે
ખાધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય, અને શરીર પુષ્ટ થાય.

વિલેપી લક્ષણ; લાપશી કરવાની રીત, તેથી ધાતુની

વૃદ્ધિ, શરીર પુષ્ટ, લેદયને હિતકારક, પિત્તનો

નાશ કર્તા.

વિલેપી ચ ઘના સિઘ્ધા સિદ્ધા નીરે ચતુર્ગુણે ॥ બૃંહણી તર્પણી દ્વ્યા
મધુરા પિત્તનાશિની ॥ ૨૦૫ ॥

અન્નાદિક પદાર્થની લાપશી કરતી હોય, તે ધાન્ય અર્ધકચ્ચ કરી,

તેથી ચોગણું પાણી નાંખીને ઉકાળવું, પાણી સર્વે બળવાથી તેને લાપશી કહેછે, તે આધાથી ઉપલો રોગ દૂર થાય.

પેયાના લક્ષણ; એટલે કાંઈ બનાવવાની રીત.

દ્રવ્યાધિકા સ્વરૂપસિક્થા ચતુર્દશગુણે જલે ॥ સિદ્ધા પેયા બુધૈર્જેયા યૂષઃ
કિંચિત્ ઘનઃ સ્મૃતઃ ॥૨૦૬॥ પેયા લઘુતરા જ્ઞેયા ગ્રાહિણી ધાતુપુષ્ટિ-
દા ॥ યૂષો બલ્યસ્તતઃ કંઘ્યો લઘુપાકઃ કફાપહઃ ॥ ૨૦૭ ॥

હરથેક અન્નાદિક પદાર્થના વજનથી ચઊદ ધણું પાણી નાંખીને પાતલી કાંઈ જરાક ચિકાસ ભરેલી થાય ત્યાંસુધી ઉકાળવું, તેને પેયા કહેછે; તેથી જરાક જાડી કાંઈ થાય તેને યૂષ કહેછે. તેમાં પેયા વજન હલકી હોવાથી મળમૂત્રનું સ્તંભન અને ધાતુપુષ્ટકર્તા છે, અને યૂષ શરીર પુષ્ટકર્તા, કંઠને હિતકારક, હલકી, કઠને દૂર કરનાર ગણવું.

ચોખા બાફીને મંડ; કરવાનો પ્રકાર.

જલે ચતુર્દશગુણે તંદુલાનાં ચતુઃપલમ્ ॥ વિપચેત્સ્ત્રાવયેન્મંડં સ
ખત્તો મધુરો લઘુઃ ॥ ૨૦૮ ॥

ચોખા તોલા ૧૬ માં ચઊદ ધણું પાણી નાંખી ઉકાળવું, પાણીમાં ચોખા બાફાઈ નર્મ થાય એટલે આટોળું કે મંડ, મધુર ને હલકા થાય.

શુદ્ધમંડ; ચોખાનું આટોળું કરવાની રીત, પાચન
શક્તિ વધારનાર.

નીરે ચતુર્દશગુણે સિદ્ધો મંડસ્ત્વસિક્થકઃ ॥ શુંઠીસૈંધવસંયુક્તઃ
પાચનો દીપનઃ પરઃ ॥ ૨૦૯ ॥

ચોખાના વજનથી ચઊદ ધણું પાણી નાંખીને ઉકાળવું, બાફ કે વરાળ ન જતા ખિચડાજેવી કાંઈ કે રાખને શુદ્ધ મંડ કહેછે, તેમાં શુંઠ અને સિંધાબૂણ મેળવીને પીધાથી પાચનશક્તિ વધારેછે.

અષ્ટગુણમંડ, ધાન્યાદિક કાંઈ.

ધાન્યત્રિકટુર્સિધૂત્યમુદ્રતંદુલયોજિતઃ ॥ અષ્ટશ્ચ હિંગુતૈલામ્યાં સ મં-
ડોષ્ટગુણઃ સ્મૃતઃ ॥૨૧૦॥ દીપનઃ પ્રાણદો બસ્તિશોધનો રક્તવર્ધનઃ ॥
જ્વરજિત્સર્વદોષઘ્નો મંડોઽષ્ટગુણ ઉચ્યતે ॥ ૨૧૧ ॥

ધાણા, મુંઠ, મરી, પિપર, સિંધાલુણ, ગાળ, ચોખા, હિંગ, તલનું તેલ; એ નવ ઓષડો મધ્યે પ્રથમ તેલમાં હિંગનું ચૂર્ણ નાંખીને વધાર ક-રવો, પછી તેમાં મગનામે અનાજ ચાર તોલા તથા ચોખા તોલા આઠ જૂજવા કે સેકવા, ત્યાર પછી બાકી રહેલા ઓષડો તેમાં નાંખી ખારા કે તિખા ન થતા મગ અને ચોખા સાથે મેળવવા, પછી તેમાં ચઞ્ઞ ધણું વજનને પાણી નાંખીને ઉકાળવા, તેની કાંઈ ગાલીને પીવી, જ્યાં ઉપલા રોગ દૂર થાય, તેને અષ્ટગુણમંડ કહેછે, તેથી ક્ષુધાનાશક, મૂત્રપ્રસ્તિરોધક, ગળવર્ધક, રક્તવર્ધક, જ્વરનાશક, કફનાશક, પિત્તનાશક, વાયુનાશક; તે પીધાથી આઠ તરેહનો ગુણ છે.

વાયમંડ; ક્ષપિત્તનો કોપ દૂર થાય, કંઠને હિતકારક,
રક્ત પિત્ત લોહી ઉકાળો દૂર કર્તા.

સૂકંઢિતૈસ્તથા બ્રષ્ટૈર્વાયમંડો યવૈર્ભવેન્ ॥ કફપિત્તહરઃ કંઘ્ઘો ર-
ક્તપિત્તપ્રસાદનઃ ॥ ૨૧૨ ॥

જવ સારી રીતે છડીને કુંડો કાઢી, તેથી ચઞ્ઞ ધણું પાણી નાંખી ખારાને કાંઈ પીવી, તેને વાયમંડ કહેછે; એ મંડ પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

લાજમંડ; ક્ષપિત્ત જ્વરાદિક, સંઘ્રહણી, અતિસાર,
તૃપાસહિત તાવ ઉપર.

લાજૈર્વા તંડુલૈર્બ્રષ્ટૈર્લાજમંડઃ પ્રકીર્તિતઃ । શ્લેષ્મપિત્તહરો ગ્રાહી પિ-
પાસાજ્વરજિન્મયઃ ॥ ૨૧૩ ॥

ભાતની ધાણીથી ચઞ્ઞ ધણું પાણી નાંખી ઉકાળવું; પછી તેમાંનું પાણી ગાલીને પીવું, તેને લાજમંડ કહેછે, તે પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

તૃતીયોઽધ્યાય પ્રારંભ.

ફાટકલ્પના.

ત્રીજો અધ્યાય પ્રારંભ.

ઓષડોના કાઠામાં ચૂર્ણ નાંખીને પીવાનો.

ક્ષુણ્ણે દ્રવ્યપલે સમ્યક્ જલમુષ્ણં વિનિશિપેત્ ॥ મૃત્પાત્રે કુડવો-

ન્માનં તતસ્તત્ત્વાષયેત્પટાત્ ॥ ૨૧૪ ॥ સસ્યાચ્ચૂર્ણદ્વવઃ ફાંટસ્તન્માનં
દ્વિપલોન્મિતમ્ ॥ મધુશ્વેતાગુહાદીંશ્ચ ક્વાથવત્તત્ર નિશ્પેત્ ॥ ૨૧૫ ॥

ચાર તોલા ઓષડો લાવીને સારી પેઠ કુટીને, સોળ તોલા પાણી
મટોડીના હાંડલામાં નાંખી, સારી રીતે ગર્ભ તપાવી, તેમાં ઉપલું ઓષડ
નાંખી, અર્ધું પાણી બળતા પાકી રહે તે ગાલીને પીવું, તેને ફાંટ અને ચૂ-
ર્ણુદ્રવ કહેછે, એ ફાંટો પીવાનું વજન આઠ તોલા બાણું. હરથેક ફાંટમાં
મધ, શાકર, ગોળ ઇત્યાદિ પદાર્થ નાંખવાને લખેલું હોય તો, અગાઉ
કાઢાવોમાં કહેલા વજને નાંખવું.

મધૂકાદિ ફાંટ; વાતપિત્ત જ્વરો, દાહ, તૃષા, મૂર્છ, અરૂચિ, બમ,
લોહી ઝાડો ઉલટીનો, રક્તપિત્ત, મદ કે ઉન્મત્ત ઉપર.

મધુપુષ્પં મધૂકં ચ ચંદનં સપરૂષકમ્ ॥ મૃણાલં કમલં લોઘં ગં-
ધારીં નાગકેસરં ॥ ૨૧૬ ॥ ત્રિફલાં સારિવાં દ્રાક્ષાં લાજાન્ કોણે
જલે ક્ષિપેત્ ॥ સિતામધુયુતઃ પેયઃ ફાંટો વાસૌ હિમોડયવા ॥ ૨૧૭ ॥
વાતપિત્તજ્વરં દાહં તૃષ્ણામૂર્છારતિભ્રમાન્ ॥ રક્તપિત્તમદં હન્યાન્નાત્ર
કાર્યા વિચારણા ॥ ૨૧૮ ॥

મવડાના ફુલ, જેઠી મધ, લાલચંદન, ફાળસાના ફળ, કમળના દોટયા,
કમળફુલ, લોઘ, શિવણ, નાગકેશર, હરડો, બેહડા, આમળા, ઉપલસરી,
કાળીદરાખ, ભાતની ધાણી; એ પંદર ઓષડો ચાર તોલા લઈને સારી
પેઠ કુટી, મટોડીના હાંડલામાં પાણી તોલા ૧૬ નાંખી, સારી રીતે ઉ-
કળેથી ઉપલા ઓષડો તેમાં નાંખીને, અર્ધું પાણી બળતા પાકી રેહવાથી
ગાલીને પીવું, તેને મધૂકાદિફાંટ કહેછે; તેમાં શાકર અને મધ મેળવીને
પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય, અને ઉપલા પંદર ઓષડોનું પાચીક ચૂર્ણ
કરી, રાત્રે પાણીમાં ભિજતા નાંખી, સવારના તેનું પાણી ગાલી તે પી-
ધાથી પણ ઉપલા રોગ દૂર થાય, તેને હિમ કહેછે. ફાંટ અને હિમનો
ગુણ એક સરખો બાણવો.

આત્રાદિફાંટ; પિપાસા, તૃષા, ઉલટી, અતિસાર,

રાખત મૂર્છઉપર.

આમ્રજંબૂકિસલયૈર્વટશૃંગપ્રરોહકૈઃ ॥ ડશીરેણ કૃતઃ ફાંટઃ સક્ષી-

દ્રો જ્વરનાશનઃ ॥ ૨૧૯ ॥ પિપાસાચ્છર્ચતીસારાન્ મૂર્છાં જયતિ દુ-
સ્તરાન્ ॥

આંખા, જંબુના, વડના કુંભળા પાંત્રા અને પારંબ્યા, કે અગર ચં-
દન, અથવા વાળો; એટલા ઓપડોનું ઉપલી રીતે, ફાંટ કરીને પીધાથી
ઉપલા રોગ દૂર થાય.

મધૂકાદિક્ફાંટ; પિત્ત, તૃણાદિક્, તૃષા, પિત્ત, દાહ,
મૂર્છા, જમ ઉપર.

મધૂકપુષ્પ-ગંજારી-ચંદનોશીર-ધાન્યકૈઃ ॥ ૨૨૦ ॥ દ્રાક્ષયા ચ
કૃતઃ ફાંટઃ રીતઃ શર્કરયા યુતઃ ॥ તૃણાપિત્તહરઃ પ્રોક્તો દાહમૂર્છા-
શ્રમાન્ જયેત્ ॥ ૨૨૧ ॥

મહવડાના કુલ, શિવણ, લાલચંદન, વાળો, ધાણા, કાળીદરાખ; એ
ઓપડોના ફાંટમાં શાકર નાંખી, ઠંડો પાડી પીધાથી ઉપલા રોગો દૂર થાય.

મંથ; એટલે ઉપલા ફાંટ ઓપડોનો ભેદ.

મંથોપિ ફાંટભેદઃ સ્યાત્તેન ચાત્રૈવ કથ્યતે ॥

મંથાની વિધિ; ઉપલા મંથ ઓપડ કરવાની રીત.

જલે ચતુઃપલે રીતે ક્ષુણ્ણં દ્રવ્યપલં સિપેત્ ॥ ૨૨૨ ॥ મૃત્પાત્રે મંથયે-
ત્સમ્યક્ તસ્માન્ન દ્વિપલં પિબેત્ ॥

ચાર તોલા ઓપડો સારી રીતે કુટી, સોલ તોલા થંડું પાણી
મટોડીના હાંડલામાં નાંખી, તેમાં ઉપલું ઓપડ નાંખવું, અને સારી
રીતે મસળવું કે વલોવવું, એકરસ થવા પછી તે પાણી ગાલીને પીવું,
તે પીવાનું વજન આઠ તોલા જાણવું.

ખર્જૂરાદિમંથ; સર્વે મધવિકાર, મદ, કેફ, મિણા, લોહી
ઉકાળા ઉપર.

સ્વર્જૂરદાડિમં દ્રાક્ષા-તિત્તિડીકામ્લિકામલૈઃ ॥ ૨૨૩ ॥ સપરૂષૈઃ
કૃતો મંથઃ સર્વમદ્યવિકારનુત્ ॥

ખજૂર, દાડમના દાણા, કાળીદરાખ, કોકમ, આમલી, આંખળા,
ફાલસા; એ સાત પદાર્થમાંથી હરથેક ચાર તોલાને આસરે વાટીને, મ-

ટોડીના હાંડલામાં નાંખી, તેમાં થંડું પાણી સોલ તોલા મેળવી, મસળવું કે વલોવી એકરસ થવાથી ગાળીને પીવું, તેથી ઉપલા વિકાર દૂર થાય.

મસૂરાદિ મંથ; ત્રણે દોષમાંથી થયેલી ઉલટી ઉપર.

શૌદ્રયુક્તા મસૂરાણાં સક્તવો દાહિમાંમસા ॥ ૨૨૪ ॥ મથિતા વારયં-
ત્યાશુ છર્દિ દોષત્રયોદ્ભવામ્ ॥

મસૂર નામે અનાજ, બૂજ કે સેકાને લોટ કરવો, તે લોટ પાકેલા દાડમના દાણાના રસમાં, મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગો દૂર થાય.

જવનો મંથ; તૃણાદિક, તૃષા, દાહ, રક્તપિત્ત,
લોહી ઉકાળા ઉપર.

છાવિતૈઃ શીતનીરેણ સઘૃતૈર્યવસક્તુભિઃ ॥૨૨૫॥ નાતિસાંદ્રદ્રવૈર્મ-
થસ્તૃણા-દાહાસ્તપિત્તહા ॥

જવ, બૂજ કે સેકાને લોટ કરવો, તે થંડા પાણીમાં, ડોહી પાતણું કે અતિ જાડું ન થતાં એકરસ કરવું, તેમાં ધી મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગો દૂર થાય.

ચતુર્થોઽધ્યાય પ્રારંભ.

હિમકલ્પના.

ઘોઠો અધ્યાય પ્રારંભ.

હિમ ઓષડો કરવાની રીત.

ક્ષુણ્ણં દ્રવ્યપલં સમ્યક્ ષડ્ભિર્નીરપલૈઃ ક્ષુતં ॥ ૨૨૬ ॥ નિઃશો-
ષિતં હિમઃ સ સ્યાત્તથા શીતકષાયકઃ ॥ તન્માનં ફાંટવત્ જ્ઞેયં સર્વ-
ત્રૈષ વિનિશ્ચયઃ ॥ ૨૨૭ ॥

ઓષડો ચાર તોલા લાવી, સારી રીતે કુટી કે જાડું ચૂર્ણ કરી, ચો-
વીસ તોલા પાણી હાંડલામાં નાંખીને, આખી રાત તેમાં ઓષડો ભીજવી
મુકવા, સવારે તેમાંનું પાણી ગાળીને પીવું, તેને હિમ કે શીત કાઠો કહેછે,
તે પીવાનું વનન આઠ તોલા જાણવું.

આત્રાદિ હિમ; રક્તપિત્ત લોહી ઝાડો, ઉલટી કે લોહી
ઉકાળા ઉપર.

અમ્બજંબૂશ્ચ કકુમશ્ચૂર્ણીકૃત્ય જલે ક્ષિપેત્ ॥ હિમં તસ્ય પિબેત્રાતઃ
સક્ષૌદ્રં રક્તપિત્તજિત્ ॥ ૨૨૮ ॥

આંખાની છાલ, જંબુની છાલ, અશ્વિન વૃક્ષની છાલ; એ ત્રણે ઝા-
ડની અંતરછાલો ચાર તોલાને આસરે લઈ, તેનું ચૂર્ણ ચોવીસ તોલા પા-
ણીમાં રાત્રે ભિજતું રાખવું, અને સવારના પાણી ગાલીને પીધાથી ઉપલા
રોગ દૂર થાય.

મરીઆદિ હિમ; તૃણાદિક કે તૃષા, ઉલટી ઉપર.

મરીચં મધુયષ્ઠી ચ કાકોદુંબરપછૈઃ ॥ નીલોત્પલં હિમસ્તજ્જસ્તુ-
ળ્નાચ્છર્દિનિવારણઃ ॥ ૨૨૯ ॥

મરી, જેઠીમધ, ઉંખરાના કાળા પાંત્રા, અસમાની કમળ; એ ચાર
ઑષડો ચાર તોલા લઈ જાડું ચૂર્ણ કરી, ચોવીસ તોલા પાણીમાં રાત્રે ભી-
જતું રાખી, સવારે મસલી ગાલીને પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

નીલોત્પલાદિ હિમ; વાતપિત્ત જ્વર, બડબડ, બમ,
ઉલટી, મૂર્છા, તૃષા રોગ ઉપર.

નીલોત્પલં બલા દ્વાક્ષા મધૂકં મધુકં તથા ॥ ડશીરં પદ્મકં ચૈવ
કાશ્મરી ચ પરૂષકમ્ ॥ ૨૩૦ ॥ એતત્ શીતકષાયશ્ચ વાતપિત્તજ્વ-
રાન્ જયેત્ ॥ સપ્રલાપ-ભ્રમ-ચ્છર્દિ-મોહ-તૃણા-નિવારણઃ ॥ ૨૩૧ ॥

અસમાની કમળ, ચિકણા મૂળ, કાળીદરાખ, મહવડા, જેઠીમધ,
વાળો, પદ્મકાંઠ, શિવણ, કાળસા; એ નવ ઑષડોનું ચૂર્ણ હિમ રીતે ભી-
જી, મસલી ગાલીને પીધાથી ઉપલા રોગો દૂર થાય.

અમૃતા હિમ; જીર્ણજ્વરાદિક ઉપર.

અમૃતાયા હિમઃ પેયો જીર્ણજ્વરહરઃ સ્મૃતઃ ॥

અગાઉ કહેલા હિમની રીતે ગુળવેલનો હિમ, પીધાથી હાડીતાવ
દૂર થાય.

વાસા હિમ; ખાંસી, દમ, લોહી ઝાડો ઉલટી, કે લોહી
ઉકાળો, રક્તપિત્તજ્વરાદિક ઉપર.

વાસાયાશ્ચ હિમઃ કાસરક્તપિત્તજ્વરાન્ જયેત્ ॥ ૨૩૨ ॥

અડૂલસાનો રસ હિમની રીતે, પીધાથી ઉપલા રોગો દૂર થાય.

ધાન્ય હિમ; અંતઢીહ, શરીરમાં દાહ, તૃષા, મળમૂત્ર શોધન ઉપર.

પ્રાતઃ સશર્કરઃ પેયો હિમો ધાન્યકસંભવઃ ॥ અંતર્દાહં તથા તૃ-
ષ્ણાં જયેત્સ્ત્રોતોવિશોધનઃ ॥ ૨૩૩ ॥

રાત્રે પાણીમાં ધાણાનું ચૂર્ણ, ચાર તોલાને આસરે ભીજતું રાખી,
તેનું પાણી સવારે ગાલી લઈ, તેમાં શાકર મેળવીને, પીધાથી ઉપલા રોગો
દૂર થાય.

ધાન્યકાદિ હિમ; રક્તપિત્તાદિક, લોહી ઝાડો ઉલટી,
લોહી ઉકાળો, તાવ, દાહ, તૃષા, શોષ ઉપર.

ધાન્યાક-ધાત્રી-વાસાનાં દ્રાક્ષાર્પણયોર્હિમઃ ॥ રક્તપિત્તં જ્વરં દાહં
તૃષ્ણાં શોષં ચ નાશયેત્ ॥ ૨૩૪ ॥

ધાણા; આંમળા, અડૂલસો, દરાખ, પિત્તપાપડો; એ પાંચ આપ-
ડાનો હિમ ઉપર લખેલી રીતે પીધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

અથ પંચમોઽધ્યાય પ્રારંભ.

કલ્કોની દ્રવ્યવિધી.

અથ પાંચમો અધ્યાય પ્રારંભ.

આપડોનું કલ્ક કે ચટણી કરવાની રીત.

દ્રવ્યમાર્દ્રં શિલાપિષ્ટં શુષ્કં વા સજલં ભવેત્ ॥ પ્રક્ષેપાવાપકલ્કા-
સ્તે તન્માનં કર્ષસંમિતમ્ ॥ ૨૩૫ ॥ કલ્કે મધુ વૃતં તૈલં દેયં દ્વિગુણ-
માત્રયા ॥ સિતાગુડૌ સમૌ દદ્યાત્ દ્રવા દેયાશ્ચતુર્ગુણાઃ ॥ ૨૩૬ ॥

લીલા આપડો લાવી, ચટણી જેવી ખારીક વાટવી; અને સૂકા આ-

પડો હોય તો તેમાં પાણી નાંખી અતિશે ખારીક વાટવું; તેને કલ્ક કહેછે. કલ્ક એક તોલાના વજન સુધી આપવું. તેના પ્રસેપ અને આવાપ બે નામ છે; કલ્કમાં મધ, ધી, તેલ નાંખવાને કહેવું હોય તો કલ્કના વજનથી ખમણું નાંખવું, અને શાકર કે ગોળ મેળવવાને કહેવું હોય તો, કલ્કના સરખા વજન નાંખવું; અને દૂધ કે પાણી જેવી પાતળી વસ્તુ, નાંખવી હોય તો કલ્કના વજનથી ચોગણું નાંખવું.

વર્ધમાન પિંપળી ; પાંડુ જ્યરદિક ઉપર.

त्रिवृद्ध्या पंचवृद्ध्या वा सप्तवृद्ध्याऽथवा कणाः ॥ पिबेत् पि-
प्रा दश दिनं तास्तथैवापकर्षयेत् ॥२३७॥ एवं विंशद्दिनैः सिद्धं पि-
प्पलीवर्धमानकम् ॥ अनेन पांडुवातास्त्र-कास-श्वासारुचि-ज्वराः॥२३८॥
उदरार्शः क्षयः श्लेष्मवाता नश्यंत्युरोग्रहाः ॥

પિપર, ત્રણ આજ દીને તો, આવતી કાળે છ, અને પરમ દિવસે નવ, એવી રીતે ત્રણત્રણની વૃદ્ધિ અથવા પાંચની કે સાતસાતની વૃદ્ધિ કરવી, પિપરને પાણી કે દૂધમાં ઝીણી વાટીને ચટણી કરવી, તેથી ચોગણા વજન દૂધ નાંખીને ત્રણ દિવસ પીવું; અથવા પાણી નાંખીને પીવું હોય તો દસ દિવસ પીવું; પછી જેવી રીતે દરરોજ પિપર વધારીને પીધી હોય, તેજ પ્રમાણે દસ દિવસમાં એાછી કર્તા જવું અને પીવું, તેથી પાંડુ રોગ, વાતરક્તનો સડતો રોગ, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, શરીર અંખાતું, અવઢણું, જ્વર કે તાવ, ઉદર કે પેટનો રોગ, મુળઆધ કે હર્શનો રોગ, ક્ષય, કફ, વાયુ, ઉરોગ્રહ છાતીનો રોગ, એ વર્ધમાન પિપલીથી ઉપલા રોગો દૂર થાય.

નિંખ કલ્ક; પ્રણાદિકો, નાસૂરજખમ, ઉલટી, સડતો
રોગ, જંતઉપર.

लेपान्निबदलैः कल्को ब्रणशोधनरोपणः ॥२३९॥ असणाच्छर्दिकु-
ष्ठानि पित्तश्लेष्मकृमीन् जयेत् ॥

કડવા લિંપડાનાં પાંત્રા; પાણીમાં વાટીને ચટણીનો લેપ, ત્રણ કે ના-
સૂર અથવા જખમ ઉપર કરવાથી, જખમનું શોધન થઈને રૂઝ આવે,
એવી રીતે ચટણી પાણીમાં ડોહીને પીધાથી ઉલટી, શરીરનો સડો, પિત્ત-
કફથી પેટમાં થયેલા જંત જીવાત, કર્મના જીવડા દૂર થાય.

મહાનિંધ કલ્ક; ગૃધ્રસી વાયુ ઇત્યાદિ વાયુ ઉપર.

મહાનિંધજલ્કો વૈ ગૃધ્રસીનાશનઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨૪૦ ॥

ખકાણી લિંખડાના મૂળ્યાની ચટણી પાણીમાં ડાહીને પીવાથી ઉપલા રોગો દૂર થાય.

રસોન કલ્ક; વાયુ, વિષમ જ્વર, શક્તવાયુ ઉપર.

શુદ્ધકલ્કો રસોનસ્ય તિલતૈલેન મિશ્રિતઃ ॥ વાતરોગાન્ જયેત્તી-
વાન્ વિષમજ્વરનાશનઃ ॥ ૨૪૧ ॥

લશણની કલીયો છોલી તેની ચટણી કરવી, પછી તલના તેલમાં ડાહીને પીવાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

ખીજ રીતે રસોન કલ્ક; સર્વે શક્ત વાયુ ઉપર.

પક્કકંદરસોનસ્ય ગુલિકા નિસ્તુષી કૃતા ॥ પાટયિત્વા ચ મધ્ય-
સ્થં દૂરીકુર્યાત્તદંકુરં ॥ ૨૪૨ ॥ તદુગ્રગંધનાશાય રાત્રૌ તક્રે વિનિ-
ક્ષિપેત્ ॥ અપનીય ચ તન્મધ્યાત્ શિલાયાં પેપયેત્તતઃ ॥ ૨૪૩ ॥
તન્મધ્યે પંચમાંશેન ચૂર્ણમેષાં વિનિક્ષિપેત્ ॥ સૌવર્ચલં ચવાની ચ ખર્જિ-
તં હિંગુ સૈંધવમ્ ॥ ૨૪૪ ॥ કટુત્રિકં જીરકં ચ સમખાગાનિ ચૂર્ણયેત્ ॥
એકીકૃત્ય તતઃ સર્વકલ્કં કર્ષપ્રમાણતઃ ॥ ૨૪૫ ॥ સ્વાદેદાગ્રિબલાપે-
ક્ષી ઋતુદોષાદ્યપેક્ષયા ॥ અનુપાનં તતઃ કુર્યાદિરંડશૃતમન્વહમ્
॥ ૨૪૬ ॥ સર્વાંગૈકાંગજં વાતમર્દિતં ચાપતંત્રકમ્ ॥ અપસ્મારમથો-
ન્માદમૂરુસ્તંભં ચ ગૃધ્રસીમ્ ॥ ૨૪૭ ॥ ઊરઃ-પૃષ્ઠ-કટી-પાર્શ્વ-કુક્ષિ-પી-
ઢાં કૃર્માન્જયેત્ ॥ અજીર્ણમાતપં રોષમતિનીરં પયો ગુહમ્ ॥ ૨૪૮ ॥
રસોનમશ્નન્ પુરુષસ્ત્યજેદેતન્નિરંતરં ॥ મદ્યં માસં તથામ્લં ચ રસં સેવેત
નિત્યશઃ ॥ ૨૪૯ ॥

લસનનો કલો, સારી રીતે પાકેલો હોય તે છોલીને, જાસમાં રાત્રે બિંબવી મુકવાથી તેની દુરગંધી જાયછે, તે લસન સવારે કાઢી તેની ખારીક ચટણી વાટવી, અને સંચળ, અજમે, સેકલી હિંગ, સિંધાણુજ, મુંઠ, મરી, પિપર, જીરૂ; એ આઠ-આધડાનું ચૂર્ણથી લસનની ચટણી પાંચમે હિ-
રસે લઈ મેળવવી, સર્વે એકદું કરીને એરંડમૂળના કાઠામાં, આધડાની ચ-

ટણી એક તોલાને આસરે મેળવીને પીવું, પોતાના શરીરની શક્તિ, અને ઋતુ કંઈ, તેનો વિચાર કરી જેટલું આપડે માફક આવે તેટલું પીવું, તેથી કરીને આખાં શરીરનો વાયુ, અર્ધાંગવાયુ, મુખ વાકુ થવાનો વાયુ, શરીર ખેચાઈ જવાનો વાયુ, ધનુર્વાયુ, ફેફસે, ઉન્માદ રોગ, દીવાના થવાનો, જંગ પગ અકડાવાનો વાયુ, ઉરસ્તંભ છાતીનો વાયુ, ગૃધ્રસી એટલે કંપરથી નીચેનો ભાગ જૂલો પડવાનો વાયુ, છાતી, પીઠ, કંપર, પાસણનો શૂળ, જંત વિકાર એટલે પેટ ઇત્યાદિમાં કર્મનામે જીવડાનો રોગ, અજીર્ણ અપચાનો રોગ, શરીરે દાહ, રોષ કે ગુસ્સો દૂર થાય.

પિપ્પલાદિ કલ્ક; ઉરસ્તંભ ઉપર.

પિપ્પલી પિપ્પલીમૂલં મહાતકફલાનિ ચ ॥ એતત્કલ્કશ્ચ સક્ષૌ-
દ્ર ઋરુસ્તંભનિવારણઃ ॥ ૨૬૦ ॥

પિપર; પિપ્પલીમૂળ, ભિલામો; એ ત્રણ આપડો પાણીમાં વાળી ચટણી કરી તેમાં મધ મેળવીને પીધાથી ઉરસ્તંભવાયુ એટલે છાતી-નો રોગ ઇત્યાદિ વાયૂના રોગ દૂર થાય.

વિષયુક્તાં કલ્ક; પરિણામ શૂળો ઉપર.

વિષ્ણુક્રાંતાજટાકલ્કઃ સિતાક્ષૌદ્રવૃત્તૈર્યુતઃ ॥ પરિણામમ્બં શૂલ-
નાશયેત્સપ્તભિદિનૈઃ ॥ ૨૬૧ ॥

વિષયુક્તાં કે અપરાજીતાના મૂળ્યાની ચટણી કરી, તેમાં શાકર અને મધ તથા ધી મેળવીને પીધાથી, પેટમાં થતા સર્વે પ્રકારના શૂળરોગ દૂર થાય.

શુંઠું કલ્ક; પરિણામ શૂલ ઉપર.

શુંઠીતિલગુઢૈઃ કલ્કં દુગ્ધેન સહ યોજયેત્ ॥ પરિણામમ્બં શૂલ-
મામવાતં ચ નાશયેત્ ॥ ૨૬૨ ॥

શુંઠ, તલ; સરખેભાગે લઈ તેની ચટણી કરી, તેમાં ગ્રાળ ચારધ-ણા, ગાયના દૂધમાં મેળવીને પીધાથી, પરિણામ શૂળ હરધડીએ પેટમાં થાયછે, તે અને આમવાયુ દૂર થાય.

અપામાર્ગ કલ્ક; રક્તારોઉપર.

અપામાર્ગસ્ય વીજાનાં કલ્કસ્તંડુલવારિણા ॥ પીતો રક્તાર્શસાં
નાશં કુરુતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૨૬૩ ॥

ચોખાના ધોવાણમાં, અધાડાના ખીજની ચટણી વાટવી, અને તેથી યોગણા ચોખાના ધોવાણમાં મેળવીને પીધાથી, લોહી સાથેના હર્થ કે મુળવ્યાધી, બવાશીર દૂર થાય.

બદરીમૂળ કટક; રક્તાતિસારે ઉપર.

બદરીમૂળકલ્કેન તિલકલ્કશ્ચ યોજિત્તઃ ॥ મધુક્ષીરયુતઃ કુર્યાત્
રક્તાતીસારનાશનઃ ॥ ૨૫૪ ॥

નહાની ખોરડીનું મૂળ, તળ; એ બેટુની ચટણી જુદી જુદી સરખે વળને, તેમાં મધ, ગાયનું કે બકરીના દૂધમાં મેળવી પીધાથી, લોહી સાથેના અતિસાર દૂર થાય.

લાક્ષા કટક; રક્તક્ષય ઉપર.

કૂખ્માંડકરસોપેતાં લાક્ષાં કર્ષદ્વયં પિબેત્ ॥ રક્તક્ષયમુરોઘાતં ક્ષ-
યરોગં ચ નાશયેત્ ॥ ૨૫૫ ॥

ખોરડી અથવા પિપળાની એક તોલો લાખ કે અંતરછાલની, પાણીમાં ચટણી વાટી, બૂરા કાહલાનો રસ ચાર તોલા મેળવીને પીધાથી, લોહી સાથે ક્ષય કે ખાંસીની થુકમાં, બળખા પડતા હોય તે અથવા ક્ષય રોગ દૂર થાય.

તંદુલીય કટક; રક્તપ્રદરે ઉપર.

તંદુલીય-જટા-કલ્કઃ સક્ષૌદ્રઃ સરસાંજનઃ ॥ તંદુલોદકસંપીતો ર-
ક્તપ્રદરનાશનઃ ॥ ૨૫૬ ॥

તાંદુળખાની બાજીના મુળો વાટીને ચટણી કરવી, તેમાં મધ અને રસાંજન બમણું મેળવીને, યોગણા વળને ચોખાનાં ધોવાણમાં સર્વે ડોહી પીધાથી, સ્ત્રિવોને લોહી સાથે પિશાબ માર્ગથી ધુપણી પડે છે તે દૂર થાય.

અંકોળ કટક; અતિસારાદિક ઉપર.

અંકોલમૂલકલ્કશ્ચ સક્ષૌદ્રસ્તંદુલાંબુના ॥ અતિસારહરઃ પ્રોક્તસ્તથા
વિષહરઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨૫૭ ॥

અંકોળ વૃક્ષના મુળા વાટીને ચટણી કરી, તેમાં મધ મેળવી ચોખાના ધોવાણમાં પીધાથી, અતિસાર, વચનાગાદિક આપડાનું ઝેર અને સર્પાદિક દંખનું ઝેર દૂર થાય.

કર્કોટી કલ્ક; વિષ કે એર ઉપર.

વંધ્યા કર્કોટિકામૂલં પાટલાયા જટા તથા ॥ ઘૃતેન ચિલ્વમૂલં વા
દ્વિવિધં નાશયેદ્વિષમ્ ॥ ૨૧૮ ॥

કર્કોટીના મૂળ, પાહાડમૂળ, બિળમૂળ; એ ત્રણ મૂળોમાંથી ને મળે તેની
ચટણી કરી, ધી સાથે મેળવીને પીધાથી વચનાગાદિક આપડોનું કે સર્પના
દંખનું એર દૂર થાય.

અભયાદિ કલ્ક; દીપન પાચન ઉપર.

અબ્યા-સૈંધવ-કળા-શુંઠો-કલ્કાસ્ત્રિદોષહા ॥ પથ્યા-સૈંધવ-શુંઠીભિઃ
કલ્કો દીપનપાચનઃ ॥ ૨૧૯ ॥

હરડે, સિંધાવૂણ, પિપર, સુંઠ; એ ચાર આપડોનું ચૂર્ણ, પાણીમાં વાળીને
ચટણી કરી, પાણી સાથે ડાહી પીધાથી, વાયુ, પિત્ત, કફ ત્રણે
દોષ દૂર થાય; તેમજ હરડે, સૈંધવ, સુંઠ; એ ત્રણ આપડોની ચટણી પાણી
સાથે મેળવીને પીધાથી, અન્નાદિ ખોરાકનું પાચન થઈ; આગિ પ્રદીપ્ત થાય.

ત્રિવૃતાદિ કલ્ક; જંતો ઉપર.

ત્રિવૃત્પલાશઘ્નીજાનિ પારસીયયવાનિકા ॥ કંપિષ્ઠકં વિડંગં ચ ગુ-
હશ્ચ સમભાગકઃ ॥ ૨૨૬ ॥ તત્રેણ કલ્કમેતેષાં પિબેત્ કૃમિગણાપહમ્ ॥

નિસોતર, પળસપાપડો, કરમાણી અન્નમો, કપિલો ઘેરના રંગે હોય
તે, વાવડિંગ; એ પાંચ આપડોનું ચૂર્ણ કરી, તેના વજનને ગોળ
મેળવી ચટણી કરીને છાસમાં ડાહી પીવું, તેથી જંત વિકાર કે કર્મ નામે
જીવાતનો રોગ દૂર થાય; ગ્રંથમાં કહેલું છે કે પ્રાતઃકાળે એટલે મળસ-
કામાં કરમાણી અન્નમો પાણીમાં ડાહીને પીધાથી કૃમિ રોગ દૂર થાય.

નવનીત કલ્ક; રક્તાર્શ અટલે લોહીસાથેના હર્શ ઉપર.

નવનીતતિલૈઃ કલ્કો જેતા રક્તાર્શસાં સ્મૃતઃ ॥ ૨૨૬ ॥ નવનીત-
સિતા-નાગકેસરૈશ્વાપિ તદ્વિધઃ ॥

તળ કુટીને, બખણા વજન માખણસાથે મેળવીને આપવું; અથવા
નાગકેશર કુટીને માખણ અને શાકર સાથે મેળવીને આપવાથી, મુળ-
આધી કે હર્શમાં લોહી પડવું દૂર થાય.

મસૂર કલ્ક; સંગ્રહણી આડાના રોગઉપર.

પીતો મસૂરયૂષેણ કલ્કઃ શુંઠીશલાટુજઃ ॥ ૨૬૨ ॥ જયેત્સંગ્રહ-
ણી તદ્વત્ તન્નેન બૃહતીભવઃ ॥

શુંઠ, પિલકુળ નહાના કાચા; એ બેહુની ચટણી કરી પછી મસૂરનો
યૂષ કે કાંઈ ચટણીમાં મેળવીને પીધાથી; અથવા ભાયરિંગણીના ફળોની ચટ-
ણી કરી, ગાયના દુધ દહીની છાસ સાથે મેળવીને પીધાથી સંગ્રહણીરોગ દૂર થાય.

અથ ષષ્ઠોઽધ્યાય પ્રારંભઃ.

ચૂર્ણવિધિ.

અથ છઠો અધ્યાય પ્રારંભ.

ચૂર્ણોની કલ્પના.

અત્યંતશુષ્કં ચદ્વ્યં સુપિષ્ટં વસ્ત્રગાલિતમ્ ॥૨૬૩॥ તત્સ્યાચૂર્ણ
રજઃ ક્ષૌદ્રસ્તન્માત્રા કર્ષસંમિતા ॥ ચૂર્ણે ગુહઃ સમો દેયઃ શર્કરા દ્વિગુ-
ણા મવેત્ ॥ ૨૬૪ ॥ ચૂર્ણેષુ ભજિતં હિંગુ દેયં નોત્ક્લેદકલ્કવેત્ ॥
લિહેચૂર્ણં દ્રવૈઃ સર્વેર્થતાદ્યૈર્દિગુણોન્મિતૈઃ ॥ ૨૬૫ ॥ પિબેચ્છતુર્ગુણૈરે-
વ ચૂર્ણમાલોહિતં દ્રવૈઃ ॥ ચૂર્ણાવલેહ-ગુટિકા-કલ્કાનામનુપાનકમ્
॥ ૨૬૬ ॥ પિત્તવાતકફાતંકે ત્રિન્નેકપલમાહરેત્ ॥ યથા તૈલં જ-
લે પ્રાપ્તં ક્ષણેનૈવ પ્રસર્પતિ ॥ ૨૬૭ ॥ અનુપાનબલાદંગે તથા સર્પતિ
ભેષજં ॥ દ્રવેણ યાવતા સમ્યક્ ચૂર્ણં સર્વં છૃતં અવેત્ ॥ ૨૬૮ ॥
ભાવનાયાઃ પ્રમાણં તુ ચૂર્ણે પ્રોક્તં ભિષ્ગવરૈઃ ॥

સારા સુકા ઓપડો લાવી ઝીણા કુટીને વસ્ત્રગાળ કરવું, તેને ચૂર્ણ
કહેછે. તેને રજ અને સોદહી એ નામો કહેછે; તેમાંથી ખાવાનું વજન
એક તોલા સુધી જાણવું. અને ચૂર્ણોમાં ગોળ મેળવવાનો હોય
તો, ચૂર્ણના વજને નાંખવો. શાકર મેળવવાની હોય તો ચૂર્ણથી
ખમણી નાંખવી; હિંગુ સેકલી ચોઠ હીસ્સે મેળવવી. ક્ષી, મધ અને
ચિકણી મધાર્યો ખમણા વજને નાંખવા; દૂધ, ગાયનું મૂત્ર, પાણી અને પા-
તલી વસ્તુ ચૂર્ણથી ચોગણી મેળવીને પીવું; ચૂર્ણ, અવલેહ, ગુટિકા, કલ્ક

ઉપર ગર્ભપાણી ઇત્યાદિ વસ્તુ, પીવાનું અનુપાનમાં લખેલું હોય તો, પિત્તરોગ ઉપર પાર તોલા પીવું; વાયુરોગવાળાએ આઠ તોલા પીવું; કફરોગ ઉપર ચાર તોલા; તેથી રીતે પીધાથી શરીરમાં આપડ સારી રીતે નસો મારફતે પસરે, હરથેક ચૂર્ણને લિખુના રસની અથવા ખીલ વનસ્પતીના રસોનો પુટ, આપવા કહેલું હોય તો, તે રસમાં ચૂર્ણ ખુડે તેટલો નાંખવો, એથી રીતે ચૂર્ણની કલ્પના જાણવી.

આમળપથાદિ ચૂર્ણ; સર્વ જ્વરો ઉપર.

આમલં ચિત્રકઃ પથ્યા પિપ્પલી સૈધવં તથા ॥ ૨૬૯ ॥ ચૂર્ણિતો-
ડયં ગળો જ્ઞેયઃ સર્વજ્વરવિનાશનઃ ॥ ખેદી રુચિકરઃ શ્લેષ્મજેતા દી-
પનપાચનઃ ॥ ૨૭૦ ॥

આમળા, ચિત્રક, હરડે, પિપર, સિંધાતૂણ; એ પાંચ આપડો સર-
ખે વજન લઈ તેનું ચૂર્ણ આધાથી, સર્વ પ્રકારના તાવ દૂર થાય, મળમૂત્રા-
દિક શુદ્ધ થાય, મુખે રૂચિ આવે, કફ દૂર થાય, ભૂખ લાગે, અભિ પ્ર-
દીપ્ત થાય, અન્નાદિ ખોરાક ખાધેલાનું પાચન થાય.

પિપરનું ચૂર્ણ; તાવ ઇત્યાદિ ઉપર.

મધુના પિપ્પલીચૂર્ણ લિહેત્કાસજ્વરાપહમ્ ॥ હિક્કાશ્વાસહરં કંઠયં
છીહર્ષં બાલકોચિતમ્ ॥ ૨૭૧ ॥

અર્ધો તોલો પીપરનું ચૂર્ણમાં, બમણા વજન મધ મેળવી ચાટવાથી;
ખાંસી, જ્વર, ઉચ્ચકી કે હેડકી, શ્વાસ, દમનો રોગ દૂર થાય. એ ચાટણ
કંઠને ક્ષાયદો કર્તા, કમળાનો રોગ દૂર થાય, બાળકોના રોગ દૂર કરે.

ત્રિફળા ચૂર્ણ; મેહાદિકો ઉપર.

एका हरीतकी योज्या द्वौ च योज्यौ त्रिभिर्तकौ ॥ चत्वार्यामल-
कान्येव त्रिफलैषा प्रकीर्तिता ॥ २७२ ॥ त्रिफला शोथमेहघ्नी ना-
शयेद्विषमज्वरान् ॥ दीपनी श्लेष्मपित्तघ्नी कुष्ठहन्त्री रसायनी ॥ २७३ ॥
सर्पिर्मधुभ्यां संयुक्ता सैव नेत्रामयान् जयेत् ॥

હરડે સારી એ તોલાની એક, મેહડા સારા એક એક તોલાના
એ, આમળા સારા અર્ધો અર્ધો તોલાના ચાર; એથી રીતે આપડ વાપ-
રવાને એક લેખ છે; અને ખીલ રીતે લખેલું છે, તેમાં હરડેથી બમણા વજન

ખેહડા, ખેહડાથી ખમણા આંખના લેવા, પણ તેમધ્યેના ઠંધીયા કાહડી નાં-
ખવા, તે ત્રણ આપડોને ત્રિકુળાં કહેછે; એ ચૂર્ણ ગર્ભ પાણીસાથે આધા-
થી પરમે, સોળે, એકાંતરો, ત્રીજો દિવસનો, ચોઠથો તાવ કે વિષમ જ્વર,
કફ, પિત્ત, કુષ્ઠ કે સડતો રોગ દૂર થાય, અગ્નિ પ્રદીપ થઈ જુખ લાગે;
એ ત્રિકુળા વનસ્પતિમાં રસાયણ ગણાયછે, તેથી વૃદ્ધપાણું કે શરીરના રૂ-
વાટા કે ખાલ સફેદ થવાને અટકાવે છે; ધી અને મધ સાથે ત્રિકુળાનું
ચૂર્ણ, મેળવીને આધાથી નેત્રના સર્વે રોગ દૂર થાય; અને રસાયનની ધાતુ
કાચી કે જોરી વસ્તુ પેટમાં જવાથી, શરીરમાં તે પસરી કેટલાક રોગ
ઉત્પન્ન થયેલા દૂર થાય.

ચૂષણ ચૂર્ણ; કફાદિક ઉપર.

પિપ્પલી મરિચં શુંઠી ત્રિભિરૂચૂષણમુચ્યતે ॥ ૨૭૪ ॥ દીપનં શ્લે-
ષ્મમેદોઘં કુષ્ઠપીનસનાશનમ્ ॥ જયેદરોચકં સામં મેહગુલ્મગલામ-
યાન્ ॥ ૨૭૫ ॥

પિપર, મરી, સુંઠ; એ ત્રણ આપડોને ચૂષણ કહેછે; તેનું ચૂર્ણ ગર્ભ પાણી
કે છાસમાં ડાહી પીધાથી, અગ્નિ પ્રદીપ થઈ જુખ લાગે, કફ, મેદ, શરીરસડો,
ખળગમ, સળકમ, અખાતુ શરીર, આમવાયુ, પરમે, ગુલ્મ, પેટમાં ગોળો
ચડતો, કંઠનો રોગ દૂર થાય.

પંચકોળ ચૂર્ણ; મુખે અરૂચિ, રૂચ્યાદિકો ઉપર.

પિપ્પલી-ચવ્ય-વિશ્વાઘ-પિપ્પલીમૂલ ચિત્રકૈઃ ॥ પંચકોલમિતિ રૂચા-
તં રૂચ્યં પાચનદીપનમ્ ॥ ૨૭૬ ॥ આનાહઠીહગુલ્મઘ્નં શૂલશ્લેષ્મોદ-
રાપહમ્ ॥

પિપર, ચવક, સુંઠ, પિપ્પલીમૂળ, ચિત્રક; એ પાંચ આપડોને પંચ-
કોળ કહેછે; એ ચૂર્ણ ગર્ભ પાણી કે છાસમાં પીધાથી મુખે રૂચિ આવે,
અગ્નિ પ્રદીપ થઈ જુખ લાગે, અન્નાદિક ખોરાકનું પાચન થાય, મળમૂત્ર
શુદ્ધ થાય, કમળો, ગુલ્મ પેટમાં ગોળાના રોગ, શૂળ રોગ, કફોદર, મેદો-
રોગ દૂર થાય.

ત્રિગંધ વ ચતુર્જીત ચૂર્ણ; કાંતી વધારનાર.

ત્રિગંધમેલાત્વકપત્રૈશ્ચતુર્જાતં સકેસરૈઃ ॥ ૨૭૭ ॥ ત્રિગંધં સચતુર્જાતં

રૂક્ષોષ્ણલઘુપિત્તકૃત્ ॥ વર્ણ્યં રુચિકરં તીક્ષ્ણં પિત્તશ્લેષ્મામયાન્
જયેત્ ॥ ૨૭૮ ॥

એસચી, તજ, તમાળપત્ર; એ ત્રણ ઓષડોને ત્રિગંધ કહેછે; તેમાં ચોડું નાગકેશર, મેળવ્યાથી ચતુર્જાત કહેછે; એ બેહુ ચૂર્ણનું વીધું રક્ષ અને ઉબળુ, પાચન થતી વેળાએ હલકા, કાંતી અને પિત્તને વધારનાર, મુખેરચિ આપનાર, તે વીદણુ છતાં પિત્ત કંઈ સંબંધી રોગ દૂરકર્તા છે.

કૃષ્ણાદિ ચૂર્ણ ; બાળકોના જ્વરાતિસાર ઉપર.

કૃષ્ણારુણા-મુસ્તક-શૃંગિકાનાં તુલ્યેન ચૂર્ણેન સમાશિક્ષેણ ॥ જ્વરા-
તિસારઃ પ્રશમં પ્રયાતિ સ-શ્વાસકાસઃ સર્વમિઃ શિશૂનામ્ ॥ ૨૭૯ ॥

પિપર, અતિવિષ, નાગરમોથ, કાંકડશિંગી; એ ચાર ઓષડોનું ચૂર્ણ, મધમાં મેળવીને બાળકને ચટાડવાથી, તાવસાથેના ઝાડા, જ્વરાતિસાર, શ્વાસ, દમ, આંધળુ, ખાંસી, ઉલટી દૂર થાય.

જીવનીયગણ, અને અષ્ટવર્ગગણ; ગર્ભ ઉત્પન્ન કર્તા.

કાકોલી ક્ષીરકાકોલી જીવકર્ષમકૌ તથા ॥ મેદા ચાન્યા મહા-
મેદા જીવંતી મધુકં તથા ॥ ૨૮૦ ॥ મુદ્ગપર્ણી માષપર્ણી જીવનીયો
ગણસ્ત્વયમ્ ॥ જીવનીયો ગણઃ સ્વાદુર્ગર્ભસંધાનકૃત્ ગુરુઃ ॥ ૨૮૧ ॥
સ્તન્યકૃદ્ બૃહ્ણો વૃષ્યઃ સ્તિગ્ધઃ શીતસ્તૃષાપહઃ ॥ રક્તપિત્તં ક્ષતં શોષં
જ્વરદાહાનિલાન્ જયેત્ ॥ ૨૮૨ ॥ દ્વે મેદે દ્વે ચ કાકોલ્યૌ જીવકર્ષ-
મકૌ તથા ॥ ઋદ્ધિર્ઘ્નિશ્ચ તૈઃ સર્વૈરષ્ટવર્ગ ઉદાદતઃ ॥ ૨૮૩ ॥ અષ્ટ-
વર્ગો બુધૈઃ પ્રોક્તો જીવનીયસમો ગુણૈઃ ॥

કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી, જીવક, ઋષભક, મેદા, મહામેદા, હરણુવેલ, જીમખ, રાની મગ, રાની અડદ; એ દસ ઓષડો સરખે ભાગે હાવાથી તેને જીવનીયગણ કહેછે. મેદા, મહામેદા, કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી, ચાર જીવક, ઋષભક, ઋદ્ધિ, વૃદ્ધિ; એ આઠ ઓષડોને સરખે ભાગે લીધાથી તેને અષ્ટવર્ગ કહેછે; એ આઠ ઓષડો નજીક મળતા નથી. કેટલાક કાસ-
માર અને હિમાલયાદિ પર્વતો તરફ મળેછે, માટે મેદા અને મહામેદા એ બેહુને બદલે જીમખ બમણું વાપરવું, કાકોલી અને ક્ષીરકાકોલીને બદલે આસંધ બમણું વાપરવું, જીવક, ઋષભકને બદલે વિદારીકંદ બમણું વા-

પરવું, મોઢિ, શ્વિને ખલે વારાહીકંદ કે કુકરકંદ ખમણું વાપરવું; એ જીવનીય અણુનો અણુ સ્વાદ મધુર, ગર્ભને ઉત્પન્નકર્તા, ભારે, સ્તનોત્તમ ઇંદ્રુ ઉત્પન્નકર્તા, શરીરને પુષ્ટિકર્તા, મૈથુનવિષે હર્ષ આપતા, અને તે જાતે મુવાશુ છે, તેથી તૃષા, રક્તપિત્ત, લોહી ઉકાળો, ક્ષત, જખમ, શરીર શોષાતું, જ્વર, દાહ, તથા સર્વે વાયુ દૂર થાય, એજ પ્રમાણે અષ્ટ વર્ગોના અણુ જાણવો.

લવણ પંચક ચૂર્ણ; મૃષ્ટવિષ્ણુનાદિકો ઉપર.

સિંધુસૌવર્ચલં ચૈવ બિંડં સામુદ્રિકં ગઢમ્ ॥ ૨૮૪ ॥ એકદ્વિત્રિ-
ચતુઃપંચલવણાનિ ક્રમાદ્દિદુઃ ॥ તેષુ મુખ્યં સૈંધવં સ્યાદનુક્તે તત્પ્રયો-
જયેત્ ॥ ૨૮૫ ॥ સૈંધવાદ્યં રોમકાંતં જ્ઞેયં લવણપંચકમ્ ॥ મધુરં
મૃષ્ટવિષ્ણુત્રં સ્તિગ્ધં સૂક્ષ્મં બલાપહમ્ ॥ ૨૮૬ ॥ વીર્યોષ્ણં દીપનં તીક્ષ્ણં
કફપિત્તવિવર્ધનમ્ ॥

સિંધાજૂણ, સંચળ, ખિડખાર, સમુદ્રનું મીઠું, સાંપર કે સાંભરીનું મીઠું; એ પાંચ ખાર મધુર છે તેથી મળમૂત્ર સાફ થાય, એ લવણ સ્તિગ્ધ અને સૂક્ષ્મ છતાં બળહીણ કરેછે, ઉષ્ણવીર્ય છે માટે અગ્નિ પ્રદીપ કરેછે, તીક્ષ્ણ છે માટે કફપિત્તને વધારે છે.

ક્ષાર કથન ગુલ્માદિકો ઉપર.

સ્વાર્જિકા યાવશૂકશ્ચ ક્ષારયુગ્મમુદાહૃતં ॥ ૨૮૭ ॥ જ્ઞેયૌ વન્હિસમૌ
ક્ષારૌ સ્વાર્જિકાયાવશૂકજૌ ॥ ક્ષારાશ્ચાન્યેપિ ગુલ્માશોઘ્રહણીરુક્ષિદઃ
સરાઃ ॥ ૨૮૮ ॥ પાચનાઃ કૃમિપુંસ્ત્વઘ્નાઃ શર્કરાશ્મરિનાશનાઃ ॥

સાજીખાર, જવખાર; એ બેહુ ખાર ગુણે અગ્નિ જેવા જલદ છે; આકડો, આઘાડો, ચોધારો થુવર કે નિવડુંગ; કલી, શેકટો, ઈલાદિક ઝાડોની લાખ કે ખાર; પેટમાં ગોળાનો ગુદમ રોગને, હર્ષના મુળવ્યાધીને, ઝાડા થવાનો સંગ્રહણી રોગને દૂર કરેછે; તે ખારાસે છતાં અગ્નિ પ્રદીપ કરી બૂખ લગાડે, જંતવિકાર જીવાતનો, પુરુષત્વ મરાદાધનો, પિશાબમાં ષઠી કે અશ્મરી રોગનો નાશ કરેછે.

સુદર્શન ચૂર્ણ; સર્વે પ્રકારના તાવ ઉપર.

ત્રિફલા રજનીયુગ્મં કંટકારિયુગ્મં સટી ॥ ૨૮૯ ॥ ત્રિકટુ ગ્રંથિકં

मूर्वा गुडूची धन्वयासकः ॥ कटुका पर्पटो मुस्तं त्रायमाणा च बाल-
कम् ॥ २९० ॥ निंबः पुष्करमूलं च मधुयष्टी च वत्सकं ॥ यवानीन्द्र-
यवो भांगी शिमुबीजं सुराष्टजा ॥ २९१ ॥ वचात्वक्-पद्मकोशीर-चंद-
नातिविषाबलाः ॥ शालपर्णी पृष्टिपर्णी विडंगं तगरं तथा ॥ २९२ ॥
चित्रको देवकाष्ठं च चव्यपत्रं पटोलजम् ॥ जीवकर्षभकौ चैव लवंगं
वंशलोचना ॥ २९३ ॥ पुंडरीकं च काकोलीपत्रकं जातिपत्रकम् ॥
तालीसपत्रं च तथा समभागानि चूर्णयेत् ॥ २९४ ॥ सर्वचूर्णस्य चा-
र्घांशं कैरातं प्रक्षिपेत्सुधीः ॥ एतत्सुदर्शनं नाम चूर्णं दोषत्रयापहम्
॥ २९५ ॥ ज्वरांश्च निखिलान् हन्यात् नात्र कार्या विचारणा ॥ पृथक्
द्वंद्वागंतुजांश्च धातुस्थान् विषमज्वरान् ॥ २९६ ॥ सन्निपातोद्भवांश्चा-
पि मानसानपि नाशयेत् ॥ शीतज्वरैकाहिकादीन् मोहं तंद्रां भ्रमं तृ-
षाम् ॥ २९७ ॥ श्वासं कासं पांडुतां च हृद्रोगं हंति कामलाम् ॥ त्रि-
क-पृष्ठ-कटी-जानु-पार्श्वशूल-निवारणम् ॥ २९८ ॥ शीतांशुना पिबे-
द्धीमान् सर्वज्वरनिवृत्तये ॥ सुदर्शनं यथा चक्रं दानवानां विनाशनम्
॥ २९९ ॥ तद्वज्ज्वराणां सर्वेषामिदं चूर्णं विनाशनम् ॥

हरदे, मेहडा, आंमणा, हलह, दाइहलह, भायरिंगणी, क्योरो,
भातरिंगणी, सुंठ, भरी, पिपर, पिंपणीमूण, मोरवेल, गुणवेल, धमासो,
कडू, पित्तपापडो, नागरमोथ, त्रायमाणा, नेत्रवाणो, कडवा लिंपडानी छाल,
पुष्करमूण, जेठीमध, कुडाना मूण, अजमो, छंद्रज्व, आरंजमूण, शेकटाना
प्लीज, इठडी कुलवीने, घोडावल, तज, पझकाड, वाणो, सईदयंदन, अ-
तिविष, त्रिकण्णामूण, शाणवलु के रानीगांजे, पीडवाणु, वावडीज, तगर,
चित्रक, देवदार, अयक, पटोलपत्र, विहारीकंद, लवंग, वंशलोचना, सईह
कमण, जेठीमध, तमाणपत्र, जवंत्री, तालीसपत्र; अे पावन ओषडो सरये
आगे लघ, ते सर्वेना वजनथी अर्धोअर्ध आगे करीयातुं लघ, सर्वेनुं
मूर्खु करवाथी तेने सुदर्शन मूर्खु कहेछे; अे मूर्खु इंडापाणी साथे आ-
धाथी वात पित्त अने कडू तथा सर्वे जुना के पुराणु ज्वर दूर थाय, तेवीशे
संशय न करवो, वातज्वर, पित्तज्वर, कडूज्वर, वातपित्तज्वर, वातक-
डूज्वर, पित्तकडूज्वर, आंगंतुकज्वर, धातुगतज्वर, विषमज्वर, सन्निपात-
ज्वर, मानसज्वर, शीतज्वर, अेकांतरो, त्रिजयो, योडयो ताव दूर थाय;

જમ, આખો ઉપર ઝાંખ, મૂર્છા, તૃષા, શ્વાસ, દમ, આફળુ, ખાંસી, પાંડુ રોગ, લ્હોરોગ, કમળો દૂર થાય, વાસાને માજ કે વધારો, વાસાનો, કંપર, ગુઠણો, પાસલામાં થતો શૂળ દૂર થાય; એવીરો દૃષ્ટાંત જેમ દાનવોનો નાશ કરનાર મુદ્ધર્શનચક્ર હતું, તેમ સર્વે પ્રકારના તાવ કે જ્વરોનો નાશ કરનાર એ ચૂર્ણ છે.

ત્રિકુળા પિપળી ચૂર્ણ; ખાંસી, શ્વાસ, આફળુ સાથે તાવ ઉપર.

કાસશ્વાસજ્વરહરા ત્રિફલા પિપ્પલીયુતા ॥ ૩૦૦ ॥ ચૂર્ણિતા મધુના લીઢા મેદિની ચામ્બિબોધિની ॥

હરડે, બેહડા, આંમળા, પિપર; એ ચાર ઓષડોનું ચૂર્ણ મધમાં મેળવીને ચાટવું, તેથી મળમૂત્ર શુદ્ધ થઈ અગ્નિ પ્રદીપ થાય, જૂખ લાગે અને ઉપલા રોગ દૂર થાય.

કટ્ફળાદિ ચૂર્ણ; જ્વરાદિક ઉપર.

કટ્ફલં મુસ્તકં તિક્તકા શંઢી શંઢી ચ પૌષ્કરમ્ ॥ ૩૦૧ ॥ ચૂર્ણમેષાં ચ મધુના શંઢવેરરસેન વા ॥ લિહેજ્જ્વરહરં કંઠ્યં કાસશ્વાસારુચીર્જયેત્ ॥ ૩૦૨ ॥ વાયું છર્દિં તથા શૂલં ક્ષયં ચૈવ વ્યપોહતિ ॥

કટ્ફળ કે મોતરિંગણી, નાગરમોથ, કડૂ, સુંઠ, કાકડશિંગી, પોખર મૂળ; એ છ ઓષડોનું ચૂર્ણ મધ અથવા આદાના રસમાં મેળવીને ચાટવાથી સર્વે તાવ, શ્વાસ, આફળુ, ખાંસી, શરીર અંખાતું, વાયુ, ઉલટી, શૂળ, ક્ષયરોગ દૂર થઈ; કંઠ કે ગળાને હિતકારક થાય.

કટ્ફળાદિ ચૂર્ણ; કટ્ફળાદિક ઉપર.

કટ્ફલં પૌષ્કરં શંઢી મુસ્તકં કટુકં શંઢી ॥ ૩૦૩ ॥ સમસ્તાન્યેકશો વાપિ સૂક્ષ્મચૂર્ણાનિ કારયેત્ ॥ આદ્રિક-સ્વરસશૌદ્રૈર્લિહ્યાત્કફવિનાશનમ્ ॥ ૩૦૪ ॥ શૂલાનિલારુચિ-ચ્છર્દિ-કાસ-શ્વાસ-ક્ષયાપહમ્ ॥

કટ્ફળ કે મોતરિંગણી, પોખરમૂળ, કાકડશિંગી, નાગરમોથ, સુંઠ, મરી, પિપર, કચોરો; એ આઠ ઓષડોનું ચૂર્ણ મધ અથવા આદાના રસમાં ચાટવાથી; કફ, વાયુ, શૂળ, શરીર અંખાતું, ઉલટી, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, આફળુ, ક્ષયરોગ દૂર થાય.

पृष्ठकट्कणादिक यूर्णु; कट्कशूणादिक उपर.

कट्फलं पोष्करं कृष्णा शृंगी च मधुना सह ॥ ३०५ ॥ श्वा-
सकासज्वरहरः श्रेष्ठो लेहः कफांतकृत् ॥

कट्कण क मोतरिगण्णी, पोप्पर मूण, पिपर, कांडशिंगी; ये आर
ओषडनुं यूर्णु मधमां मेणवीने ब्याडवाथी, आंसी, आस, ज्वर, कट्
दूर थवाने उत्तम छे.

शृंग्यादि यूर्णु; आणकोने आंसी, ताव, उलटी उपर.

शृंगी प्रतिविषा कृष्णा चूर्णिता मधुना लिहेत् ॥ ३०६ ॥ शि-
शोः कासज्वरच्छर्दिशांत्यै वा केवला विषा ॥

कांडशिंगी, अतिविष, पिपर; ये त्रय ओषडनुं यूर्णु मधमां
मेणवीने ब्याडवुं, अथवा अप्लुं अतिविष मधमां ब्याडवाथी, उपला
रोग दूर थाय.

यवक्षारद्वियूर्णु; आणकोने पांय प्रकारनी आंसी उपर.

यवक्षार-विषा-शृंगी-मागधी-पौष्करोद्भवम् ॥ ३०७ ॥ चूर्ण क्षौद्र-
युतं लीढं पंच कासान् जयेच्छिशोः ॥

जवप्पर, अतिविष, कांडशिंगी, पिपर, पोप्परमूण; ये पांय
ओषडनुं यूर्णु मधमां ब्याडवाथी, पांय प्रकारे कास क आंसी दूर थाय.

शुंठ्याद्वियूर्णु; आभातिसार उपर.

शुंठीप्रतिविषाहिं गुमुस्ताकुटजचित्रकैः ॥ ३०८ ॥ चूर्णमुष्णांबुना पी-
तमामातीसारनाशनं ॥

शुंठ, अतिविष, सेडली हिंग, नागरमोथ, छंद्रज्व, चित्रक; ये छ
ओषडाना यूर्णुथी योगण्णा वजने, गर्भ पाणीमां डाडी पीधाथी, आभ-
साथेना अतिसार दूर थाय.

हरीतक्याद्वियूर्णु; आभातिसार उपर.

हरीतकी प्रतिविषा सिंधुसौवर्चलं वचा ॥ ३०९ ॥ हिं गु चेति कृ-

तं चूर्णं पिबेदुष्णेन वारिणा ॥ आमातिसारशमनं ग्राहि चाग्निप्रबो-
धनम् ॥ ३१० ॥

हृदो, अतिविष, सिंधातूलु, संयण, घोडावज, सेइली हिंग; अ ७
ओषडोनुं यूर्णु अथवा हृदोविना पाक्रीना पांच ओषडोनुं यूर्णु गर्भ पा-
ह्मीमां डोहीने पीधायी, आमातिसार हूर थाय, मणभूत शुद्ध थाय, अग्नि
प्रदीप थाय.

लघु गंगाधर यूर्णु; सर्वातिसार उपर.

मुस्तमिंद्रयवं बिल्वं लोध्रं मोचरसं तथा ॥ धातकी चूर्णयेत्तक्रगुडा-
भ्यां पाययेत्सुधीः ॥ ३११ ॥ सर्वातिसारशमनं न्यरुणद्धि प्रवाहिका-
म् ॥ लघुगंगाधरं नाम चूर्णं संग्राहकं परम् ॥ ३१२ ॥

नागरमेथ, इंद्रज्व, पिलङ्ग कुमणा, लोध्र, मोचरस, धायडीना
कुल; अ ७ ओषडोनुं यूर्णु, अने जोण छसमां डोहीने पीधायी, सर्वे
अतिसार आडानो रोग हूर थाय; अने प्रवाहिका अटले पातणो तथा
भसरो आडो थतो अंध थाय, मण सारी रीते अंधायछे.

वृद्ध गंगाधर यूर्णु; सर्वातिसारो उपर.

मुस्तारलुकशुंठीभिर्घातकी-लोध्रवालकैः ॥ बिल्वमोचरसाम्भ्यां च
पाठेद्रयववत्सकैः ॥ ३१३ ॥ आम्रबीजं प्रतिविषा लज्जालुरिति चू-
र्णितैः ॥ क्षौद्रतंदुल-पानीयैः पीतैर्याति प्रवाहिका ॥ ३१४ ॥ सर्वा-
तिसारो ग्रहणी प्रशमं याति वेगतः ॥ वृद्धगंगाधरं चूर्णं सरिद्वेगविबं-
धकम् ॥ ३१५ ॥

नागरमेथ, टेंडू, मुंठ, धायडीना कुल, लोध्र, वाजो, पिलङ्ग कुमणा,
मोचरस, पाहाडभूण, इंद्रज्व, कुडानी छाल, आंभानी गोहली, अतिविष,
लाजरी; अ ७ अजिद ओषडोनुं यूर्णु, अने ओभानी धावणुमां मध नां-
भीने पीधायी, भसरो पातणो आडो, अने सर्वे अतिसार तथा संग्र-
हणी आडानो रोग नलदीथी हूर थाय, तेने वृद्ध गंगाधर यूर्णु कहेछे;
ते नदीना प्रवाह न्हो अतिसारनो अरो होयतो तूर्त अटकावेछे.

अजमोदादि यूर्णु; अतिसार उपर.

आजमोदामोचरसं सशृंगवेरं सधातकीकुसुमम् ॥ गोदाधिमांथितयु-
क्तं गंगामपि वाहिनीं रुंध्यात् ॥ ३१६ ॥

અજમો, મોચરસ, આદુ, ધાયટીના ફુલ; એ ચાર ઓપડોનું ચૂર્ણ, ગાયનું દહી પાણીવિના લઈ તેમાં ચૂર્ણ મળવીને પાવું, તેથી ગંગા નદીના પ્રવાહા જેવો અતિસાર વહેતો હોય તે પણ બંધ થાયછે.

મરીઆદિ ચૂર્ણ; સંગ્રહણી ઉપર.

તક્રેણ યઃ પિબેન્નિત્યં ચૂર્ણં મરિચસંભવમ્ ॥ ચિત્રસૌવર્ચલોપેતં ગ્રહણી તસ્ય નશ્યતિ ॥ ૩૧૭ ॥ ઉદર-છીહ-મંદાગ્નિ-ગુલ્માશોનાશનં ભવેત્ ॥

મરી, ચિત્રક, સંચળ; એ ત્રણ ઓપડોનું ચૂર્ણ છાસમાં ડાહી દરરોજ પીધાથી સંગ્રહણીના ઝાડા, પેટનો ઉદરરોગ, કમળાનો રોગ, મંદાગ્નિથી બૂખ બેસી જવાનો રોગ, પેટમાં ચડતો ગોળાનો ગુદમ રોગ, હર્ષનો મુલબ્યાધીરોગ, એટલા રોગ દૂર થાય.

કપિત્થાષ્ટક ચૂર્ણ; સંગ્રહણી ઉપર.

અષ્ટૌ ખાગાઃ કપિત્થસ્ય ષટ્ખાગા શર્કરા મતા ॥ ૩૧૮ ॥ દાહિ-મં તિત્તિડીકં ચ શ્રીફલં ધાતકી તથા ॥ અજમોદા ચ પિપ્પલ્યઃ પ્રત્યેકં સ્યુલ્લિખાગિકાઃ ॥ ૩૧૯ ॥ મરિચં જીરકં ધાન્યં ગ્રંથિકં વાલકં તથા ॥ સૌવર્ચલં યવાની ચ ચાતુર્જાતિં સચિત્રકમ્ ॥ ૩૨૦ ॥ નાગરં ચૈકખાગાઃ સ્યુઃ પ્રત્યેકં સૂક્ષ્મચૂર્ણિતમ્ ॥ કપિત્થાષ્ટકસંજ્ઞં સ્યા-ચ્છૂર્ણમેતદ્વલામયાન્ ॥ ૩૨૧ ॥ અતિસારં ક્ષયં ગુલ્મં ગ્રહણીં ચ વ્યપોહતિ ॥

કપિત્થ કે કંવઠ નામે ઝાડના ફળ કે છાલ આઠ તોલા; શાકર છ તોલા; દાડમની છાલ, આમલીની છાલ, બિલફળ કુમળા, ધાયટીના ફુલ, અજમો, પિપર; એ છ ઓપડો ત્રણ ત્રણ તોલા; મરી, જીર, ધાણા, પિપળી મૂળ, વાળો, સંચળ, અજમો, તજ, એલચી, તમાળપત્ર, નાગકેશર, ચિત્રક, સુંઠ; એ તેર ઓપડો એક એક તોલા; એ સર્વે ઓપડોનું ચૂર્ણ કરેથી; તેને કપિત્થાષ્ટક ચૂર્ણ કહેછે; તે આધાથી કંઠ કે ગળાનો રોગ, અતિસાર, ક્ષય, ગુદમ પેટમાં ગોળાનો રોગ, ઝાડાનો સંગ્રહણી; એટલા રોગ દૂર થાય.

દાડિમાષ્ટક; શ્રુત્યાદિકો ઉપર.

દાડિમી દ્વિપલા ગ્રાહ્યા સ્વંડા ચાષ્ટપલાપિ ચ ॥૩૨૨॥ ત્રિગંધ-
સ્ય પલં ચૈકં ત્રિકટુ સ્વાત્પલત્રયમ્ ॥ એતદેકીકૃતં સર્વં ચૂર્ણં સ્યાદ્દા-
ડિમાષ્ટકમ્ ॥ ૩૨૩ ॥ રુચિકૃદ્દીપનં કંઘ્યં ગ્રાહિ કાસજ્વરાપહમ્ ॥

દાડમફળની છાલ તોલા આઠ, શાકર ૩૨ તોલા; તજ, એલચી અને
તમાળપત્ર એ ત્રણે મળીને ચાર તોલા; સુંઠ, મરી, પિપર, એ ત્રણે
ચાર ચાર તોલા; એ સર્વે આપડો કુટીને ચૂર્ણ કરવું; તેને દાડિમાષ્ટક
કહેછે. એ ચૂર્ણ આધાથી મુખે રૂચિ આવે, અગ્નિ પ્રદીપ થઈ બૂખ
લાગે, કંઠને દ્વિતકારક થાય; મળમૂત્રનું રોધન કરવા છતાં ખાંસી,
જ્વર દૂર થાય.

પૃષ્ઠ દાડિમાષ્ટક; અતિસારાદિકો ઉપર.

દાડિમસ્ય પલાન્યષ્ઠૌ શર્કરાયાઃ પલાષ્ટકમ્ ॥ ૩૨૪ ॥ પિપ્પલી પિ-
પ્પલીમૂલં યવાની મરિચં તથા ॥ ધાન્યકં જીરકં શુંઠી પ્રત્યેકં પલસંમિ-
તમ્ ॥ ૩૨૫ ॥ કર્ષમાત્રા તુ ગોક્ષીરીલ્વક્ષત્રૈલાશ્ર કેસરમ્ ॥ પ્રત્યેકં
કોલમાત્રાઃ સ્યુસ્તચૂર્ણં દાડિમાષ્ટકમ્ ॥ ૩૨૬ ॥ અતિસારં ક્ષયં ગુલ્મં
ગ્રહણી ચ ગલગ્રહમ્ ॥ મંદાગ્નિ પીનસં કાસં ચૂર્ણમેતદ્ગુપોહતિ ॥૩૨૭॥

દાડમ ફળની છાલ ૩૨ તોલા, શાકર ૩૨ તોલા; પિપર, પિપળીમૂળ,
અજમા, મરી, ધાણા, જીરૂ, સુંઠ; એ સાત આપડો ચાર ચાર તોલા;
વંશલોચન એક તોલા; તજ, તમાળપત્ર, એલચી, નાગકેસર એ ચાર
આપડો અર્ધો અર્ધો તોલા; સર્વે આપડો કુટીને ચૂર્ણ કરવું; તેને પૃષ્ઠ
દાડિમાષ્ટક કહેછે. એ ચૂર્ણ આધાથી; અતિસાર, ક્ષય, પેટમાં ગોળાનો
ગુલ્મ રોગ, સંગ્રહણીનો ઝાડો, કંઠરોગ, અગ્નિમાં બૂખ બેશી જ્વર,
સળકમ, બળગમ, ખાંસી દૂર થાય.

તાલીસાદિ ચૂર્ણ; આરોચકાદિકો ઉપર.

તાલીસં મરિચં શુંઠી પિપ્પલી વંશરોચના ॥ એકા દ્વિત્રિચતુષ્પંચ
કર્ષેર્ભાગાન્ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૨૮ ॥ એલાત્વચોસ્તુ કર્ષાર્ધે પ્રત્યેકં જા-
ગમાવહેત્ ॥ મૃતં વર્ગં મૃતં તામ્રં સમજાગાનિ કારયેત્ ॥ ૩૨૯ ॥

દ્વાત્રિશત્કર્ષતુલિતા પ્રદેયા શર્કરા બુધૈઃ ॥ તાલીસાદ્યમિદં ચૂર્ણં રોચનં
પાચનં સ્મૃતમ્ ॥ ૩૩૦ ॥ કાસ શ્વાસ જ્વરહરં છર્ધતીસારનાશ-
નમ્ ॥ શોષાધ્માનહરં છીહમ્રહણી-પાંડુરોગજિત્ ॥ ૩૩૧ ॥

તાલીસપત્ર એક તોલો, મરી એ તોલા, મુંઠ ત્રણ તોલા, પિપર ચાર
તોલા, વંશલોચન પાંચ તોલા; એલચી, તજ, અર્ધો અર્ધો તોલો; ખંબ
ભસ્મ અને તામ્રભસ્મ એક એક તોલા; શાકર પત્રીસ તોલા; સર્વે મેળવીને
ચૂર્ણ કરવું; તે ખાધાથી મુખને રૂચિ આવે, અનાદિક ખોરાકનું પાચન
થાય, ખાંસી, શ્વાસ આક્રમ, જ્વર, ઉલટી, ઝાડાનો અતિસાર, શરીર
શોષાતું, પેટની ડુગાસી, ફેફસાનો કવચ રોગ, ઝાડાની સંગ્રહણીરોગ,
પિંડરોગ એટલા રોગ દૂર થાય.

લવંગાદિ ચૂર્ણ; ક્ષયાદિકો ઉપર.

લવંગં શુદ્ધકર્પૂરમેલા ત્વક્ નાગકેસરમ્ ॥ જાતીફલમુશીરં ચ
નાગરં કૃષ્ણજીરકમ્ ॥ ૩૩૨ ॥ કૃષ્ણાગરુસ્તુ ગોક્ષીરી માંસી નીલોત્પલા
કળા ॥ ચંદનં તગરં વાલં કંકોલં ચેતિ ચૂર્ણયેત્ ॥ ૩૩૩ ॥ સમખા-
ગાનિ સર્વાણિ સર્વેભ્યોર્ધા સિતા ભવેત્ ॥ લવંગાદ્યમિદં ચૂર્ણં રાજાર્હ
વન્હિદીપનમ્ ॥ ૩૩૪ ॥ રોચનં તર્પણં વૃષ્યં ત્રિદોષઘ્નં બલપ્રદમ્ ॥
દ્વદ્રોગં કંઠરોગં ચ કાસં હિક્કાં ચ પીનસમ્ ॥ ૩૩૫ ॥ યક્ષ્માણં
તમકશ્વાસમતીસારમુરઃક્ષતમ્ ॥ પ્રમેહારુચિગુલ્માદીન્ ગ્રહણીમપિ ના-
શયેત્ ॥ ૩૩૬ ॥

લવંગ, શુદ્ધ કરેલો કપૂર અને ભીમસેની કપૂર કહેછે તેમાં ધણીવાસ,
હિમ, પિતાશ્રમ ત્રણ ભેદ છે તે; એલચી, તજ, નાગકેસર, જાયફળ, વાળો,
મુંઠ, શહાણ, કૃષ્ણાગર, વંશલોચન, જઠામાંસી, અસ્માની કમળ, પિ-
પર, સફેદ ચંદન, તગર, નેત્રવાળો, કંકાળ; એ અઢાર ઓપડો સમભાગે
લઈ ચૂર્ણ કરી, તે સર્વેના વળનથી અર્ધો શાકર મેલવવી, તેને લવંગાદિ
ચૂર્ણ કહેછે; તેથી અગ્નિ પ્રદીપ થઈ ભૂખ લાગે, મુખે રૂચિ આવે, શ-
રીર પુષ્ટ થાય, સ્ત્રીવો વિષે ઇચ્છા થાય, વાયુ, પિત્ત, કફનો કોપ દૂર થાય,
દ્વદ્રોગ, કંઠરોગ, ખાંસી, હડકી, સળકમ, ખળગમ, ક્ષય, તમકશ્વાસ,
અતિસાર, છાતીમાં ઉરક્ષત રોગને, પરમો, અરૂચિ, પેટમાં ગાળાનો ગુ-
દ્મરોગ, ઝાડાનો સંગ્રહણીરોગ એટલા રોગ દૂર થાય.

जातीक्ष्णादि यूर्ण; ग्रहण्यादिको उप२.

जातीफल-लवंगैलापत्र-त्वक्-नागकेसरः ॥ कर्पूर-चंदन-तिलैस्त्वक्-क्षीरी-तगरागलैः ॥ ३३७ ॥ तालीसपिप्पलीपथ्यास्थूलजीरकचित्र-कैः ॥ शुंठी विडंग मरिचैः समभागेन चूर्णितैः ॥ ३३८ ॥ यावंत्ये-तानि सर्वाणि कुर्याद्भंगां च तावतीम् ॥ सर्वचूर्णसमा देया शर्करा च भिषग्वरैः ॥ ३३९ ॥ कर्षमात्रं ततः खादेन्मधुना छावितं सुधीः ॥ अस्य प्रभावाद् ग्रहणीकासश्वासारुचिक्षयाः ॥ ३४० ॥ वातश्लेष्म-प्रतिश्यायाः प्रशमं यांति वेगतः ॥

जयक्ष्ण, लवंग, जेलथी, तमालपत्र, तज, नागकेसर, कपूर, सईद, चंदन, काणा तल, वंशलोचन, तगर, आंभला, तालीसपत्र, पिपर, हउडे, काणी जुरी, चित्रक, सुंठ, वावडींग, मरी; जे वीस ज्योषडा सरजे भागे दोवां, सर्वेनु वजन करी तेठला वजने शोधेली भांग जेणवरी सर्वेनु यूर्ण करधुं, ते सर्वेनु जेठलुं वजन थाय, तेना वजन परापर शाकरनु यूर्ण जेणवीने, तेभांथी जेक तोदो मधभां जेणवीने आठवाथी; संग्रहणीना आडो, आंसी, आस, आक्षु, शरीर आंभातुं, क्षयरोग, वायु जने कडकापना रोग, सणकम, पणगम, जेठला रोग जलदीथी हूर थाय.

महुआपंडव यूर्ण; अ३२यादिको उप२.

मरिचं नागपुष्पाणि तालीस लवणानि च ॥ ३४१ ॥ प्रत्येकमेक-भागाः स्युः पिप्पलीमूल-चित्रकैः ॥ त्वक्कणा तित्तिडीकं च जीरकं च द्विभागिकाः ॥ ३४२ ॥ धान्याम्लवेतसौ विश्वं भद्रैलाबदराणि च ॥ अजमोदा जलधरः प्रत्येकं स्युस्त्रिभागिकाः ॥ ३४३ ॥ सर्वौषधचतुर्थांशं दाडिमस्य फलं भवेत् ॥ द्रव्येभ्यो निखिलेभ्यश्च सिता देयार्धमात्रया ॥ ३४४ ॥ महाखाण्डवसंज्ञं स्याच्चूर्णमेतत्सुरोचनम् ॥ अग्निदीप्तिकरं हृद्यं कासातीसारनानाम् ॥ ३४५ ॥ हृद्रोगकंठजठरमुखरोगप्रणा-शनम् ॥ विषूचिकां तथाध्मानमशौगुल्मकुमीनपि ॥ ३४६ ॥ छर्दि पंचविधां श्वासं चूर्णमेतद्वचपोहति ॥

मरी, नागकेसर, तालीसपत्र, सिंधालूणु, संयल, पिडप्पार, समुद्र मीडु, पांगडप्पार; जे आठ ज्योषडा जेक जेक तोदो; पिप्पलीमूल, चित्र-

ક, તજ, પિપર, આંમળીની અંતરછાલ, ૭૩; એ છ ઓષડો બમે બમે તોલા; ધાણા, આમ્લવેતસ ન મળે તો ચુકા કે ચણાની ખાટી, સુંઠ, એલચી ઢાણા, ઝીણા ખોર, અજમો, નાગરમોથ; એ સાત ઓષડો તણુ તણુ તોલા; એ સર્વે ઓષડોના વજનથી ચોઠા હિસ્સે દાડમ ફળ; તે સર્વેનું ચૂર્ણ કરવું; તે સર્વેના વજનથી અર્ધી શાકરનું ચૂર્ણ મેળવવી; તેને મહાખાંડવ ચૂર્ણ કહેછે; તે ખાધાથી મુખે રૂચિ આવે, અગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ જૂખ લાગે, તદ્દયને હિતકારક, ખાંસી, અતિસારનો ઝાડો, તદ્દ્રોગ, કંઠ-રોગ, ઉદરોગ પેટનો, મુખરોગ, મોરચી, પેટ ફુગવાનો રોગ, મુળઆધ હર્થનો, ગુલ્મ પેટમાં ગોળાનો, જંતવિકાર કર્મનો, પાંચ પ્રકારની ઉલટી-નો રોગ, શ્વાસ, દમ, આફળ, એટલા રોગ દૂર થાય.

નારાયણાદિ ચૂર્ણ; ઉદરરોગાદિકો ઉપર.

ચિત્રકસ્ત્રિફલા વ્યોષં જીરકં હપુષા વચા ॥ ૩૪૭ ॥ ચવાની વિપ્પલીમૂલં શતપુષ્પાજગંધિકા ॥ અજમોદા સઠી ધાન્યં વિઙ્ગં સ્થૂલ-જીરકમ્ ॥ ૩૪૮ ॥ હેમાવ્હા પૌષ્કરં મૂલં ક્ષારૌ લવણપંચકમ્ ॥ કુષ્ઠં ચેતિ સમાંશાનિ વિશાલા સ્યાદ્ દ્વિભાગિકા ॥ ૩૪૯ ॥ ત્રિવૃ-ત્તિભાગવિજ્ઞેયા દંત્યા આગત્રયં ભવેત્ ॥ ચતુર્ભાગા સાતલા સ્યાત્સર્વા-પ્યેકત્ર ચૂર્ણયેત્ ॥ ૩૫૦ ॥ પાચનસ્નેહનાદૈશ્ચ સ્નિગ્ધકોષ્ઠસ્ય રોગિણઃ ॥ દદ્યાદ્ચૂર્ણં વિરેકાય સર્વરોગપ્રણાશનમ્ ॥ ૩૫૧ ॥ હૃદ્રોગે પાંડુરોગે ચ કાસે શ્વાસે મગંદરે ॥ મંદેઽગ્રૌ ચ જ્વરે કુષ્ઠે ગ્રહણ્યાં ચ ગલગ્રહે ॥ ૩૫૨ ॥ દદ્યાદ્યુક્તાનુપાનેન તથાધ્માને સુરાદિભિઃ ॥ ગુલ્મે વદ-રનીરેણ વિટ્ખંડે દધિમસ્તુના ॥ ૩૫૩ ॥ ઉષ્ણાંબુભિરજીર્ણે ચ વૃ-ક્ષામ્લૈઃ પરિકર્તિષુ ॥ ઉષ્ણીદુગ્ધેનોદરેષુ તથા તક્રેણ વા ગવામ્ ॥ ૩૫૪ ॥ પ્રસન્નયા વાતરોગે દાહિર્માંભોભિરર્શસિ ॥ દ્વિવિધે ચ વિષે દદ્યાત્ વૃત્તેન વિષનાશનમ્ ॥ ૩૫૫ ॥ ચૂર્ણં નારાયણં નામ દુષ્ટરોગગણાપહમ્ ॥

ચિત્રકમૂળ, હરડો, ખેહડા, આંમળા, સુંઠ, મરી, પિપર, ૭૩; રોરણી નામે ઝાડ નદીપાસે થાયછે તે, ઘોડાવજ, અજમો, પિપળીમૂળ, વરીઆ-લી, રાનીતુલસી, સૂવા, કચોરો, ધાણા, વાવડીંગ, કાળી છરી, પિસોળાના મૂળ ૬ ચોક, પોખરમૂળ, સાજીખાર, જવખાર, સિંધાલૂણુ, સંચળ, પિડ-ખાર, સમુદ્રમીઠું, ખાંગડખાર, કોઠ; એ આગણત્રીસ ઓષડો એક એક

તોલો, કાંવડલીમૂળ એ તોલા; નિસોત્તર અને દાંતી મૂળ ત્રણ ત્રણ તોલા ; પીળો ચોધારો થુવર કે તેના મૂળ અથવા તેના પાંત્રા ચાર તોલા; એ સર્વે ઓષડો કુટીને ચૂર્ણ કરવું, હરયેક માણસને પાચને કે સ્નેહાદિકથી કાઠા નખળો કે શૂવાળો થયેલો હોય, તેવા માણસને, પ્રથમ વાહવાપંચકનો કાઠો આપી અથવા ધી ને પાણી સારીરીતે પીવાથી કાઠા ચીકણા થવા પછી, આ ચૂર્ણ જીલાપ કે ધાળ થવા માટે આપવું, તેથી સર્વે રોગ દૂર થાય, લ્હરોગ, પાંડુરોગ, ધાસ, આફળ, ખાંસી, ભગંદર, અગ્નિમાંલ ભુખ બેસી જાય, જવર, કુષ્ઠરોગ શરીર સડો, સંગ્રહણીનો ઝાડો, ગળગ્રહ, એટલા રોગો ઉપર એ ચૂર્ણ અનુપાનો ઠરાવીને આપવું; તેમાં પેટ ડુગવા ઉપર, મઘ કે દારૂમાં કાળવીને આપવું, ગુહમ કે પેટમાં ગોળાના રોગઉપર ખોરડીની અંતર છાલના કાઢામાં, મળબંધ ન થતા કે ઝાડાઉપર દહીના પાણીમાં, અજીર્ણઉપર ગર્ભ પાણીમાં, ગુદ કે ઝાડાની જગ્યા એ કાતરવા જેવી વેદના થતી હોય તેઉપર આંખનીની અંતર છાલના કાઢામાં, પેટના કે ઉદર રોગઉપર હંટનીના દુધમાં અથવા ગાયના દહીની છાસમાં, વાયુરોગઉપર પ્રસન્ન એટલે દરાખ ઇત્યાદિ ફળનો દારૂસાથે, હર્ષ કે મુળઆધીઉપર દાડમ ફળના રસ સાથે પીવાથી સર્વે રોગ દૂર થાય. એ ચૂર્ણ ધીસાથે આપવાથી સ્થાવર વિષમાં વચનાગ ઇત્યાદિક ધાતુઉપધાતુંનું ઝેર; જંગમવિષમાં સર્પ ઇત્યાદિ જનાવરના ડંખનું ઝેર દૂર થાય. એ ચૂર્ણથી સર્વે દુષ્ટરોગો દૂર થાય.

હુપુષાદિ ચૂર્ણ; અજીર્ણ, ઉદરાદિક ઉપર.

હપુષા ત્રિફલા ચૈવ ત્રાયમાળા ચ પિપ્પલી ॥ ૩૬૬ ॥ હેમક્ષી-
રી ત્રિવૃક્ષૈવ સાતલા કટુકા વચા ॥ નીલિની સૈંધવં કૃષ્ણલવણં ચેતિ
ચૂર્ણયેત્ ॥ ૩૬૭ ॥ ઉષ્ણોદકેન મૂત્રેણ દાહિમ ત્રિફલા રસૈઃ ॥ ત-
થા માંસરસેનાપિ યથાયોગ્યં પિબેન્નરઃ ॥ ૩૬૮ ॥ અજીર્ણં ક્ષીન્નિહ ગુલ્મેષુ
શોફાશો વિષમાગ્નિષુ ॥ હલીમકામલાપાંડુકુષ્ઠાધ્માનોદરેષ્વપિ ॥ ૩૬૯ ॥

રોશ્ણી, હરડો, ખેહડા, આંખળા, ત્રાયમાણ જેને જાંખલીના જેવા પાંત્રા હોય છે તે, પિપર, ચોક, નિસોત્તર, પીળો કે લીલો ચોધારો થુવર, કડું, ઘોડાવજ, નીળના ઝાંડ ન્હાના ન્હાના થાયછે તેમાંથી ગળી ઉત્પન્ન થાયછે તે, સિંધાલૂણ, સંચળ; એ ચઉદ ઓષડનું ચૂર્ણ ગર્ભપાણી અથવા ગાયના મૂત્રમાં, દાડમના રસમાં અથવા ત્રિફળાના કાઢામાં, કે હરણનાં જ-

નાવરનાં માંસના ઉકાળામાં મેળવીને લેવું; પણ જો રોગીને જો અનુપાનો-
થી કાયદો થાય તેમ આપવું, તેથી કરીને અજીર્ણ, ફેફસાનો કવળું,
ગુલ્મ, સોજો, મુળવ્યાધ, અભિમાંઘ, હલીમક કમળો, પાંડુરોગ, પેટ ડુગવાનો
ઉદરોગ, એટલા રોગો દૂર થાય.

પંચ સમચૂર્ણ; શૂળાદિકો ઉપર.

શુંઠી હરીતકી કૃષ્ણા ત્રિવૃત્તસૌવર્ચલં તથા ॥ સમભાગાનિ સર્વા-
ણિ સૂક્ષ્મચૂર્ણાનિ કારયેત્ ॥ ૩૬૦ ॥ જ્ઞેયં પંચસમં ચૂર્ણમેતચ્છૂલહરં
પરમ્ ॥ આધ્માનજઠરાશોઘ્રમામવાતહરં સ્મૃતમ્ ॥ ૩૬૧ ॥

મુંઠ, હરડે, પિપર, નિસોત્તર, સંચળ; એ પાંચ એપડો સરખે ભાગે
લઈ તેનું ચૂર્ણ કરવું, તેને પંચસમ ચૂર્ણ કહેછે; તેથી ઘણું કરીને શૂળ, પેટ
ડુગવાનો, અભિમાંઘ, મુળવ્યાધ, આમવાયુ, એટલા રોગ દૂર થાય.

નાશયણચૂર્ણ; આધ્માનાદિકો ઉપર.

કર્ષમાત્રા અવેત્કૃષ્ણા ત્રિવૃતા સ્યાત્પલોન્મિતા ॥ खंडा पलं च
विज्ञेयं चूर्णमेकत्र कारयेत् ॥ ૩૬૨ ॥ કર્ષોન્મિતં લિહેદેતત્ ક્ષૌદ્રેણા-
ધ્માનનાશનમ્ ॥ ગાઢવિટ્કોદરકફાન્ પિત્તશૂલં ચ નાશયેત્ ॥ ૩૬૩ ॥

પિપર એક તોલો, નિસોત્તર અર્ધો તોલો, શાકર અર્ધો તોલો; ત્રણ-
નું ચૂર્ણ કરી, તેમાંથી એક તોલો ચૂર્ણ, મધ તોલા બે સાથે મેળવીને ચાટ-
વાથી, પેટ ડુગવાનો, પેટનો ઉદરોગ, કફ, પિત્ત, શૂળ દૂર થાય અને
મળ કે ઝાડો બાધાય.

લવણત્રિતયાદિ ચૂર્ણ; યકૃત્, પ્લીહાદિકો ઉપર.

લવણત્રિતયં ક્ષારૌ શતપુષ્પાદ્વયં વચા ॥ અજમોદા ચ ગંધા ચ
હપુષા જીરકદ્વયમ્ ॥ ૩૬૪ ॥ મરિચં પિપ્પલીમૂલં પિપ્પલી ગજપિ-
પ્પલી ॥ હિંગુશ્ચ હિંગુપત્રી ચ સઠી પાઠોપકુંચિકા ॥ ૩૬૫ ॥ શુંઠી-
ચિત્રકચવ્યાનિ વિઙગં ચામ્લવેતસમ્ ॥ દાઢિમં તિત્તિડીકં ચ ત્રિવૃ-
હંતી શતાવરી ॥ ૩૬૬ ॥ ઇંદ્રવારુણિકા ખાંગી દેવદારુર્યવાનિકા ॥
કુસ્તુંબરુસ્તુંબુરુણી પૌષ્કરં બદરાણિ ચ ॥ ૩૬૭ ॥ શિવા ચેતિ સ-
માંશાનાં ચૂર્ણમેકત્ર કારયેત્ ॥ આવયેદાર્દ્રકરસૈર્બીજપૂરસૈસ્તથા ॥ ૩૬૮ ॥

તત્પિબેત્સર્પિષા જીર્ણમદ્યોનોષ્ણોદકન વા ॥ કોલાંખસા વા તક્રળ
 દુઘ્નેનૌષ્ઠેણ મસ્તુના ॥ ૩૬૯ ॥ ચક્રત્ક્રીહકટીશૂલગુદકુક્ષિહ્રદામયા-
 ન્ ॥ અર્શોવિષ્ટંભર્મદાગ્નિગુલ્માષ્ટીલોદરાણિ ચ ॥ ૩૭૦ ॥ હિક્કા-
 ધ્માનશ્વાસકાસાન્ જયેરેતાન્ન સંશયઃ ॥ એતૈરેવૌષધૈઃ સમ્યક્ ધૃતં
 વા સાધયેદ્વિષક્ ॥ ૩૭૧ ॥

સિંધાત્રુણ, સંચળ, ખિડખાર, સાજીખાર, જવખાર, વરીઆલી,
 સુવા, ઘોડાવજ, અજમો, રાતી તુળસી, રોગણી, છંદ, શાહાજીં, મરી,
 પિપળીમૂળ, લીંડીપિપર, ગજપિપર, સેકેલી હિંગ, આફલા, કચોરો, પાહા-
 ડમૂળ, કાળી જીરી, સૂંઠ, ચિત્રક, ચવક, વાવડિંગ, આમ્લવેતસ અથવા
 ચુકો કે ચણાની ખાટી, દાડમની છાલ, આંમલીની છાલ, નિસોતર, દાંતી
 મૂળ, શતાવરી, કડવા વેંદરાવનના ફળ અથવા કાંવડળમૂળ, ભારંગમૂળ,
 દેવદાર, અજમો, ધાણા, ચિરફળ, પોખરમૂળ, ખોર, હરડે; એ એકતાલીસ
 ઓષડો સમભાગે લઈને ચૂર્ણ કરી, તેઉપર આદાના રસનો અને
 ખીજોરા ફળના રસનો પૂર એક પછી એક એ પૂર આપીને સુકવવું.
 પછી તે ચૂર્ણમાંથી ધીમાં, જીના દારૂમાં, ગર્ભ પાણીમાં, ખોરડીની
 અંતર છાલના કાઢામાં, ગાયના દહીની છાસમાં, ઉંટણીના દૂધમાં અથવા
 દહીના પાણીમાં મેળવીને પીવું; એપ્રમાણે જે અનુપાનો જે જે રો-
 ગોને ઉપયોગ પડે, તે અનુપાન ઠરાવીને આપવું, તેથી કરીને પેટમાં
 જમણી ખાજીએ કળેજનું ચક્રત્ રોગને અથવા ડાહલી ખાજી ફેફ-
 સાનું કવળ રોગ થાયછે તે, અને કંખરનો શૂળ, ગુદરોગ ઝાડાની
 જગ્યાનો, પાસળાનો શૂળ, લ્હદ્રોગ હયાનો, મૂળવ્યાધિ હર્ષનો, મળ-
 મૂત્ર અટકવાનો, અગ્નિમાંથી બૂખ ખેસી જવાનો, ગુદમ પેટમાં ગોળા-
 નો, અષ્ટીલા નામે વાયૂનો રોગ, ઉદરરોગ પેટનો, હેડકી કે ઉચ-
 કીનો, પેટ ફુગવાનો, શ્વાસ, આફળ, ખાંસી, એટલા રોગ દૂર થાય;
 અથવા એજ ઓષડોનો કાઢો કરી, તેમાં ધી નાંખીને ફરીને ઉકાળી,
 પાણી ખળતા ખાકી ફક્ત ધી રહે, તે ધી ગાળીને પીધાથી, ઉપલા સર્વે
 રોગ દૂર થાયછે.

તુંબરૂઆદિ ચૂર્ણ; શૂળાદિકો ઉપર.

તુંબરૂળી ત્રિલવણં ચવાની પુષ્કરાઠ્ઠ્યં ॥ ચવક્ષારાખ્યાંહિગુવિઙ્ગાનિ

સમાનિ ચ ॥ ૩૭૨ ॥ ત્રિવૃત્તિભાગા વિજ્ઞેયા સૂક્ષ્મચૂર્ણાનિ કારયેત્ ॥
પિબેદુષ્ણેન તાયેન યવક્રાથેન વા પિબેત્ ॥ ૩૭૩ ॥ જયેત્સર્વાણિ
શૂલાનિ ગુલ્માધ્માનોદરાણિ ચ ॥

તુંબક કે ચિરકળ, સિંધાજૂણુ, સંચળ, પિંડખાર, અજમો, પોખર-
મૂળ, કે એરંડમૂળ, જવખાર, હરડે, સેકેલી હિંગ, વાવડિંગ; એ દસ
ઓષડો એક એક તોલો અને નિસોત્તર ત્રણ તોલા લઈ સર્વેનું ચૂર્ણ
કરી, ગર્ભ પાણીમાં અથવા જંબુતી છાલના કાઢામાં આપવાથી, સર્વે
શૂળરોગ, ગુલ્મ પેટમાં ગોળાનો, પેટ ધ્રુગવાનો, પેટનો ઉદરરોગ દૂર થાય.

ચિત્રકાદિ ચૂર્ણ; ગુલ્માદિકો ઉપર.

ચિત્રકો નાગરં હિંગુ પિપ્પલી પિપ્પલીજટા ॥ ૩૭૪ ॥ ચવ્યાજમો-
દા મરિચં પ્રત્યેકં કર્ષસંમિતં ॥ સ્વાજિકા ચ યવક્ષારઃ સિંધુસૌવર્ચલં
બિંડં ॥ ૩૭૫ ॥ સામુદ્રકં રૌમકં ચ કોલમાત્રાણિ કારયેત્ ॥ એકી-
કૃત્ય ચિલં ચૂર્ણં ભાવયેન્માતુલિગજઃ ॥ ૩૭૬ ॥ રસૈર્દાહિમજૈર્વાપિ
શોષયેદાતપેન ચ ॥ એતચ્ચૂર્ણં જયેદુલ્મં ગ્રહણીમામજાં રુજં ॥ ૩૭૭ ॥
અગ્નિં ચ કુરુતે દીપતં રુચિકૃત્કફનાશનં ॥

ચિત્રક, સુંઠ, હિંગ સેકીને, પિપર, પિંપળીમૂળ, ચવક, અજમો,
મરી; એ આઠ ઓષડો એક એક તોલો; સાંજખાર, જવખાર, સિંધાજૂણુ,
સંચળ, પિંડખાર, સમુદ્રમીઠું, પાંગડખાર; એ સાત ખાર અર્ધો અર્ધો
તોલો; સર્વે ઓષડોનું ચૂર્ણ કરીને પીજરાના કે દાડમકળના રસમાં સાત
પુટ આપવા, પછી તે ચૂર્ણ તડકામાં સુકવીને, તે ચૂર્ણ આધાથી ગુલ્મ
પેટના ગોળાનો, સંગ્રહણી રોગ આડાનો, આંખ થતી દૂર થાય, અગ્નિ
પ્રદીપ્ત થાય, મુખે રચિ આવે, કફકાષ દૂર થાય.

વડવાનલ ચૂર્ણ; મંદાજ્યાદિકો ઉપર.

સૈંધવં પિપ્પલીમૂલં પિપ્પલી ચવ્યાચિત્રકં ॥ ૩૭૮ ॥ શુંઠી હરીતકી
ચેતિ ક્રમવદ્ધાનિ ચૂર્ણયેત્ ॥ વડવાનલનામૈતચ્ચૂર્ણં સ્યાદમ્નિદીપનં ॥ ૩૭૯ ॥

સિંધાજૂણુ એક તોલો, પિપ્પલીમૂળ એ તોલા, પિપર ત્રણ તોલા,
ચવક ચાર તોલા, ચુક કરેલી ભાંગ અને ચિત્રક પાંચ પાંચ તોલા, સુંઠ

છ તોલા, હરડે સાત તોલા; એ સર્વે ઓપડોનું ચૂર્ણ કરી, આધાથી અંજિ પ્રદીપ થઈ ભૂખ લાગે.

અજમોદાદિ ચૂર્ણ; આમવાતાદિકો ઉપર.

અજમોદાવિઙ્ગાનિ સૈંધવં દેવદારુ ચ ॥ ચિત્રકઃ પિપ્પલીમૂલં શ-
તપુષ્પા ચ પિપ્પલી ॥ ૩૮૦ ॥ મરિચં ચેતિ કર્ષીશં પ્રત્યેકં કારયેદ્ધુ-
ધઃ ॥ કર્ષાસ્તુ પંચ પથ્યાયા દશ સ્યુર્ઘ્વદ્ધદારુકાત્ ॥ ૩૮૧ ॥ નાગ-
રાચ્છ દશૈવ સ્યુઃ સર્વાણ્યેકત્ર કારયેત્ ॥ પિબેત્કોષ્ણજલેનૈવ ચૂર્ણં શ્વય-
થુનાશનં ॥ ૩૮૨ ॥ આમવાતરુજં હંતિ સંધિપીઙ્ગાં ચ ગૃધ્રસીં ॥ કટિષ્ઠ-
ગુદસ્થાં ચ જંઘયોશ્ચ રુજં જયેત્ ॥ ૩૮૩ ॥ તૂળીપ્રતૂળીવિશ્વાચીકફવા-
તામયાન્ જયેત્ ॥ સમેન વા ગુડેનાસ્ય વટકાન્ કારયેત્સુધીઃ ॥ ૩૮૪ ॥

અજમો, વાવડિંગ, સિંધાલૂણ, રેવદાર, ચિત્રકમૂળ, પિપ્પળીમૂળ, વરીઆળી, પિપર, મરી; એ નવ ઓપડો એક એક તોલા અને પાંચ તોલા હરડે, વરધારા મૂળ દસ તોલા, સુંઠ દસ તોલા; એ સર્વે ઓપડોનું ચૂર્ણ કરી; ગર્ભ પાણી સાથે આધાથી, સોળે, આમવાયુ. સાંધા દૂખે છે તે, ગૃધ્રસી વાયુ કંપરથી પગસુધીના, કંપર, વાસો, ઝાડાની જગ્યાનો ગુદરોગ, પગની પોટલીમાં શૂળ થાય તે, તૂણીવાયુ, પ્રતૂણીવાયુ, વિશ્વાચીવાયુ; પ્રથમ ખંડના સાતમાં અધ્યાયના વાયુ પ્રકરણમાં જોડેલા વાયુ લખેલા છે તે, કફવાયુ, એ સર્વે રોગો દૂર થાય; અથવા ચૂર્ણના વજન જોડેલો ગોળ મેળવીને ગોળીઓ કરીને આધાથી ઉપલા સર્વે રોગ દૂર થાય છે.

હિંગ્વાદિ ચૂર્ણ; શૂળાદિકો ઉપર.

હિંગુપાઠાખયાધાન્યં દાઢિમં ચિત્રકઃ સટી ॥ અજમોદા ત્રિકટુકં
હપુષા ચામ્લવેતસં ॥ ૩૮૫ ॥ અજગંધા તિત્તિડીકં જીરકં પૌષ્કરં
વચા ॥ ચઠ્યં ક્ષારદ્વયં પંચ લવણાનીતિ ચૂર્ણયેત્ ॥ ૩૮૬ ॥ પ્રાગ્મો-
જનસ્ય મધ્યે વા ચૂર્ણમેતત્પ્રયોજયેત્ ॥ પિબેદ્ધા જીર્ણમધેન તત્કેળોષ્ણો-
દકેન વા ॥ ૩૮૭ ॥ ગુલમે વાતકફોદ્ભૂતે દ્વદ્રોગેષ્ઠીલિકામુ ચ ॥ દ્વદ્વ-
સ્તિપાર્શ્વશૂલેષુ શૂલે ચ ગુદયોનિજે ॥ ૩૮૮ ॥ મૂત્રકૃચ્છ્રે તથાધ્માને
પાંડુરોગે રુચી તથા ॥ હિક્કાયાં ચ યઠ્ઠત્ઠીન્હિ કાસે શ્વાસે ગલગ્રહે
॥ ૩૮૯ ॥ ગ્રહણ્યર્શોવિકારેષુ ચૂર્ણમેતત્ પ્રશસ્યતે ॥ આવિતં માતુર્લિંગસ્ય

बहुशः स्वरसेन वा ॥ ३९० ॥ कुर्याच्च गुटिका बहुव्यो वातश्लेष्माम-
यापहाः ॥

હિંજ સેફલી, પાહાડમૂળ, હરડે, ધાણા, દાડમની છાલ, ચિત્રકમૂળ, કચોરો, અજમો, મુંઠ, મરી, પિપર, રોરણી, આમ્લવેતસ અથવા ચણાની ખાટી, રાની તુલસી, આમલીની છાલ, જીરું, પોખરમૂળ, ઘોડાવજ, ચવક, સાજખાર, જવખાર, સિંધાતૂણ, સંચળ, ખિડખાર, ખાંડખાર, સમુદ્રમીઠું; એ છવીસ ઓષડો કુટીને ચૂર્ણ કરી, જમવાની અગાઉ અથવા ભોજનમાં મેળવીને, અથવા અતિશે જીનો દારૂ કે મધ, ગાયના દહીની મિઠી છાસમાં કે ગર્મ પાણીમાં ડોહીને પીધાથી, વાયુ અને કફમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો ગુલ્મ પેટમાં ગોળાનો રોગ, લ્હદ્રોગ, પ્રથમ ખંડના સાતમાં અધ્યાયના વાયુપ્રકરણમાં લખેલા છે, તે અષ્ટીલા નામે પેટમાં વાયુનો રોગ થાયછે તે, લ્હદય, ખસ્તિ પિશાખની જગ્યાએ, પાસળાનો શૂળ, અને ગુદ ઝાડાની જગ્યાનો શૂળ, સ્ત્રિવોની યોનિમાં શૂળ, મૂત્રકૃમ્હ પિશાખ અટકવાનો, મળ કે ઝાડો ખંધ, ખાંડ રોગ, શરીર જખડાય કે અંખાતું, અવઢણ, ઉચકી હેડકી, પેટમાં જમણી ખાજીએ કળેજનો વધૂત્ રોગ, અને ડાહલી ખાજીએ ફેફસાનો કવજૂ રોગ, આસ, આફળ, દમ, ખાંસી, ગળાનો કંઠરોગ, ઝાડાનો સંગ્રહણી, હર્શનો મૂળવ્યાધ, એ સર્વે રોગ દૂર થાય; અથવા એ ચૂર્ણને ખિન્નેરા ફળના રસમાં ભિજવી, સાત પુટો આપીને ગોળીયો કરીને ખાધાથી, વાયુ અને કફમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા સર્વે રોગો દૂર થાય.

यवानी ખાંડવ ચૂર્ણ; અરોચકાદિકો ઉપર.

यवानी दाडिमं शुंठी तिचिडीकाम्लवेतसौ ॥ ३९१ ॥ बदराम्लं च कु-
र्वीत चतुःशाणमितानि च ॥ सार्धद्विशाणं मरिचं पिप्पली दश शा-
णिका ॥ ३९२ ॥ त्वक्सौवर्चलधान्याकं जीरकं द्विद्विशाणकं ॥ च-
तुःषष्टिमैतैः शाणैः शर्करामत्र योजयेत् ॥ ३९३ ॥ चूर्णितं सर्वमे-
कत्र यवानीखाडवाभिधं ॥ चूर्णं जयेत्पांडुरोगं हृद्रोगं ग्रहणीं ज्वरं ॥
३९४ ॥ छर्दिशोषातिसारांश्च छीहानाहविबन्धतां ॥ अरुचिं शूल-
दाग्निमर्शोजिह्वामलामयान् ॥ ३९५ ॥

અમ્બો, દાડમની છાલ, મુંઠ, આમળીની છાલ, આમ્બલેતસ કે ચણાની ખાટી, ખાટા ખેર; એ છ ઓપડો એક એક તોલો; મરી, અર્ધો તોલો પાંચ વાલ; પિપર અઢી તોલા; તજ, સંચળ ખાર, ધાણા, જીરું, એ ચાર ઓપડો અર્ધો અર્ધો તોલો; શાકર સોલ તોલા; એ સર્વે ઓપડોનું ચૂર્ણ કરેથી; તેને ઘવાની ખાંડવ કહેછે; એ ચૂર્ણ ખાધાથી પાંડુરોગ, લ્હોગ, સંગ્રહણી, તાવ કે જ્વર, ઉલટી, શરીર શોષાતું, અતિસાર, પેટમાં ડાહબી ખાળુએ ફેફસાનું કવળૂ રોગ, મળખંધ, શરીર અખાતું કે અવઢણા, શૂલ, મંદાગ્નિ, મૂળવ્યાધ, જીભનો રોગ, કંઠરોગ, એ સર્વે રોગ દૂર થાયછે.

તાલિસાદિ ચૂર્ણ; અરોચકાદિકો ઉપર.

તાલીસં મરિચં શુંઠી પિપ્પલી વંશલોચના ॥ એકદ્વિત્રિચતુઃપંચકર્ષે-
ર્માગાન્ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૯૬ ॥ એલાત્વચોસ્તુ કર્ષાર્દ્ધં પ્રત્યેકં ભાગમા-
વહેત્ ॥ દ્વાત્રિશત્કર્ષતુલિતા પ્રદેયા શર્કરા બુધૈઃ ॥ ૩૯૭ ॥ તાલી-
સાદ્યમિદં ચૂર્ણં રોચનં પાચનં સ્મૃતં ॥ કાસશ્વાસજ્વરહરં છર્દ્યતીસારના-
શનં ॥ ૩૯૮ ॥ શોષાધ્માનહરં છીહ-ગ્રહણી-પાંડુરોગ-જિત્ ॥ પક્ત્વા
થ શર્કરાં ચૂર્ણં ક્ષિપેત્સ્યાત્ ગુટિકા તતઃ ॥ ૩૯૯ ॥

તાલીસપત્ર એક તોલો, મરી બે તોલા, મુંઠ ત્રણ તોલા, પિપર ચાર તોલા, વંશલોચન પાંચ તોલા; એલચી અને તજ અર્ધો અર્ધો તોલો; શાકર ખત્રીસ તોલા; સર્વેનું ચૂર્ણ કરીને ખાધાથી; મુખે રૂચિ આવે, અન્નાદિ ખોરાકનું પાચન થાય, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, જ્વર, ઉલટી, અતિસાર, શરીર શોષ, તૃષ્ણા, ખ્યાસ, પેટદુગો, ફેફસાનો કવળૂ રોગ, ઝાડાનો સંગ્રહણી રોગ, પાંડુરોગ, સર્વે રોગ દૂર થાય; અથવા ઉપર લખેલી શાકરની ચાપણી કરીને તેમાં ઉપલા ઓપડોનું ચૂર્ણ નાખીને પાક કે તેની ગાળી-યો કરીને ખાધાથી ઉપલા સર્વે રોગ દૂર થાય.

સિતોપલાદિ ચૂર્ણ; ખાંસી, ક્ષય, પિત્તાદિ રોગ ઉપર.

સિતોપલા ષોડશ સ્યાદષ્ટૌ સ્યાદ્વંશલોચના ॥ પિપ્પલી સ્યાચ્ચતુઃ-
કર્ષા સ્યાદેલા ચ દ્વિકાર્ષિકી ॥ ૪૦૦ ॥ એકકર્ષસ્ત્વચઃ કાર્યશ્રૂર્ણ-
યેત્સર્વમેકતઃ ॥ સિતોપલાદિકં ચૂર્ણં મધુસર્પિયુતં લિહેત્ ॥ ૪૦૧ ॥

શ્વાસ-કાસ-ક્ષય-હરં હસ્તપાદાંગદાહજિત્ ॥ મંદાગ્નિં સુપ્તજિઘ્ઠત્વં
પાર્શ્વશૂલમરોચકં ॥૪૦૨॥ જ્વરમૂર્ધ્વગતં રક્તં પિત્તમાશુ વ્યપોહતિ ॥

ખડી શાકર સોળ તોલા; વંશલોચન આઠ તોલા; પિપર ચાર
તોલા; એલચી બે તોલા; તજ એક તોલો; એ સર્વે ઓપડોનાં ચૂર્ણને
સિતોપળાદિ ચૂર્ણ કહેછે; એ ચૂર્ણ ને મધ અને ધીમાં મેળવીને આધાથી
ખાંસી, શ્વાસ, દમ, આક્રણ, ક્ષયરોગ, હાથ પગે બળતર કે દાહ, બ્રૂખ
બેસી બધે અગ્નિમાંથી, છલે શૂન્ય કે પેહર, પાસળાનો શૂળ, શરીર અં-
ખાતું, તાવ, મસ્તકાદિકમાં રક્ત કે લોહી વિકાર, પિત્તવિકાર, એટલા
રોગ દૂર થાય.

ભાસ્કરલવણચૂર્ણ; ગ્રહણી, ગુદમાદિકો ઉપર.

સામુદ્રલવણં કાર્યમષ્ટકર્ષમિતં બુધૈઃ ॥ ૪૦૩ ॥ પંચસૌવર્ચલં ગ્રાહ્યં
વિઙ્ગં સૈધવધાન્યકં ॥પિપ્પલી પિપ્પલીમૂલં કૃષ્ણાજીરકપત્રકં ॥૪૦૪॥
નાગકેસર-તાલીસમામ્લવેતસકં તથા ॥ દ્વિકર્ષમાત્રાણ્યેતાનિ પ્રત્યેકં
કારયેદ્બુધઃ ॥૪૦૫॥ મરિચં જીરકં વિશ્વમેકૈકં કર્ષમાત્રકં ॥ દાહિમં
સ્યાચ્ચતુઃકર્ષં ત્વગેલા ચાર્દ્ધકાર્ષિકી ॥ ૪૦૬ ॥ એતદ્ચૂર્ણીકૃતં
સર્વં લવણં ખાસ્કરાભિષં ॥ શાળપ્રમાણં દેયં તુ મસ્તુ-તક્ર-સુરાસવૈઃ
॥ ૪૦૭ ॥ વાતશ્લેષ્મખંડં ગુલ્મં છીહાનમુદરં ક્ષયં ॥ અર્શીસિ ગ્રહર્ણી
કુષ્ઠં વિવંધં ચ ખગંદરં ॥ ૪૦૮ ॥ શોફં શૂલં શ્વાસ-કાસ-
મામદોષં ચ દ્વદ્વજં ॥ મંદાગ્નિ નાશયેદેતદ્દીપનં પાચનં પરં ॥૪૦૯ ॥
સર્વલોકહિતાર્થીય ભાસ્કરેણોદિતં પુરા ॥

સમુદ્રમીઠું આઠ તોલા; સંચળ પાંચ તોલા; ખિડખાર, સિંધાલૂણ,
ધાણા, પિપર, પિપળીમૂળ, કાળી છરી, તમાળપત્ર, નાગકેસર, તાળીસપત્ર,
આમ્લવેતસ કે ચણુની ખાટી; એ દસ ઓપડો બબે બબે તોલા; મ-
રી, છંદ, સુંક; એ ત્રણ ઓપડો એક એક તોલો; દાહમક્રળની છાલ
ચાર તોલા; તજ, એલચી, બે જણુસો અર્ધો અર્ધો તોલો; સર્વે ઓપડો
કુટીને ચૂર્ણ કરીને દહીના પાણીમાં, છાસમાં, જીના દાઝમાં કે, આસવાના
કાઠામાં જે રોગીને માફક આવે તેવા અનુપાનમાં ૦૧ તોલો ખાતું, તેથી
વાતકક્ષી ઉત્પન્ન થયેલો ગુલ્મ કે પેટમાં ગ્રાળાનો રોગ, પેટમાં ડાહલી

ખાજુએ ફેફસાનો કવળુ રોગ, પેટનો ઉદર રોગ, ક્ષયરોગ, હર્ષનો મૂળવ્યાધ, ઝાડાનો સંગ્રહણીરોગ, સડતો કે કુષ્ઠરોગ, મળખંધ, બમંદર, શૂળ, સોજો, શ્વાસ, દમ, આફળુ, ખાંસી, આમવાયુ, રુદ્રોગ, અગ્નિમાંધ; એ સર્વે રોગ દૂર થાય, અગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ બૂખ લાગે, અન્નાદિ ખોરાકનું પાચન થાય, એ ચૂર્ણ લોકોને હિતકારક છે માટે સૂર્યદેવે કહેલું છે; તેથી એનું નામ બાસ્કરલવાયુ ચૂર્ણ રાખેલું છે.

એલાદિ ચૂર્ણ; ઉલટી ઉપર.

एलाग्रियंगुमुस्तानि कोलमज्जा च पिप्पली ॥ ४१० ॥ श्रीचं-
दनं तथा लाजा लवंगं नागकेसरं ॥ एतच्चूर्णीकृतं सर्वं सिताक्षौद्रयुतं
लिहेत् ॥ ४११ ॥ वातपित्तकफोद्धूतां छर्दि हंत्यतिवेगतः ॥

એલથી, વાધાંટીના મૂળ કે રાળ, નાગરમેથ, ખોરની અંદરનો મ-
ગજ, પિપર, સફેદ અંદન, બાતની ધાણી, ભવંગ, નાગકેસર; એ નવ ઓ-
પડો કુટીને ચૂર્ણ કરી, મધ અને શાકરમાં મેળવી ચાટવાથી; વાયુ, પિત્ત,
કફ ત્રણે દોષથી થયેલી ઉલટી જલદીથી દૂર થાયછે.

પંચ નિંખ ચૂર્ણ; કુષ્ઠાદિકો ઉપર.

मूलं पत्रं फलं पुष्पं त्वचं निवात्समाहरेत् ॥ ४१२ ॥ सूक्ष्मचूर्ण-
मिदं कुर्यात् पलैः पंचदशोन्मितैः ॥ लोहभस्म-हरीतक्यौ चक्रमर्दक-
चित्रकौ ॥ ४१३ ॥ भस्मातकविडंगानि शर्करामलकं निशा ॥ पिप्पली
मरिचं शुंठी बाकूचीकृतमालकः ॥ ४१४ ॥ गोक्षुरश्च पलोन्मानमेकैकं
कारयेत् बुधः ॥ सर्वमेकीकृतं चूर्णं भृंगराजेन भावयेत् ॥ ४१५ ॥
अष्टभागावशिष्टेन खदिरासनवारिणा ॥ भावयित्वा च संशुष्कं कर्ष-
मात्रं ततः पिबेत् ॥ ४१६ ॥ खदिरासनतोयेन सर्पिषा पयसाऽथवा ॥
मासेन सर्वकुष्ठानि विनिहन्ति रसायनं ॥ ४१७ ॥ पंचनिबमिदं चूर्णं
सर्वरोगप्रणशानं ॥

કડવા લિંબડાના મૂળ, પાંત્રા, ફુલ, ફળ, છાલ; એ પાંચે વસ્તુ સરખે
વજનને લાવીને તેનું ચૂર્ણ ૬૦ તોલા કરવું; તેમાં લોહભસ્મ, હરડે,
ટાકલાના ખીજ, ચિત્રક, બિલામો, વાવડિંગ, શાકર, આંમળા, હલદ,
પિપર, મરી, સુંઠ, પાવંચા, ગરમાળાની શિંગનો ગર; એ પંદર ઓપડો

ચાર ચાર તોલા લઈને તેનું ચૂર્ણ કરવું, પછી લિપ્પડાના ચૂર્ણોસાથે બેઠુને મેળવવું; માડ્યા કે માકાના પાંત્રાનો રસ કાઢી ચૂર્ણઉપર પુટ આપી સુકવવું, પછી ખેરના ઝાડની અંતરછાલનો અષ્ટમાંશ કાઢો કરી; તેના પુટ ચૂર્ણ ઉપર આપીને સુકવવું; પછી પિપ્પલાના અથવા આસા-
ણ્યા ઝાડની અંતર છાલનો કાઢો કરી તેના એક પુટ ચૂર્ણ ઉપર આપીને સુકવવું; તેપછી દર વખતે ખેરના ઝાડની છાલનો કાઢો કરીને તેમાં, એક એક તોલા ચૂર્ણ મેળવીને પીધાથી, અથવા ધીસાથે અથવા ગાય-
ના દૂધમાં મેળવીને પીધાથી એક મહિનામાં સર્વે તરેહના કુષ્ટરોગ, સડતો રોગ, કોહોડ, દરાજ દૂર થાય; તેને પંચનિબ ચૂર્ણ કહેછે, તે વન-
સ્પતિમાં રસાયન ગણાય માટે તેનાથી સર્વે રોગ દૂર થાયછે.

શતાવરી ચૂર્ણ; વાજી કરણો ઉપર.

શતાવરી ગોક્ષુરશ્ચ બીજં ચ કપિકચ્છુજં ॥ ૪૧૮ ॥ ગાંગેરુકી
ચાતિબલા બીજમિશુરકોદ્ભવે ॥ ચૂર્ણિતં સર્વમેકત્ર ગોદુગ્ધેન પિવેન્નિ-
શિ ॥ ૪૧૯ ॥ ન તૃપ્તિ યાતિ નારીર્નિર્નરશ્રૂર્ણપ્રસાદતઃ ॥

શતાવરી, ગોખરું, કવચખીજ, ગાંગેરુકી કે નાગખળા, ખળખીજ,
તાલીમખાના; એ છ ઓપડોનું ચૂર્ણ રાત્રે ગાયના દૂધમાં, મેળવીને પી-
ધાથી સ્ત્રીવોનો સંગ કરવાને અતિશે ઇચ્છા થાય, અને તૃપ્તિ ન થાય.

અશ્વગંધાદિ ચૂર્ણ; પુષ્ટી ઉપર.

અશ્વગંધા દશપલા તન્માત્રો વૃદ્ધદારકઃ ॥ ૪૨૦ ॥ ચૂર્ણીકૃત્યો-
મયં વિદ્વાન્ ધૃતખાંડે નિધાપયેત્ ॥ કર્ષેકં પયસા પીત્વા નારીર્નિર્નવ
તુષ્યતિ ॥ ૪૨૧ ॥ અગત્વા પ્રમદાં મૂયો વલીપલિતવર્જિતઃ ॥

આસકંદ ૪૦ તોલા; વરધારા ૪૦ તોલા; બેઠુનું ચૂર્ણ કરીને ધીની
કે તે ભરવાની માંટીમાં રાખવું, તેમાંથી એક એક તોલા ચૂર્ણ ગાય-
ના દૂધમાં મેળવીને પીધાથી ધણીક સ્ત્રીવોનો સંભોગ કરવાથી તૃપ્તિ ન થાય,
અને સ્ત્રીવોનો સંગ નહી કરતાં ઉપર લખેલી રીતે, ચૂર્ણ દૂધમાં પીધાથી
શરીર પુષ્ટ થઈ, શરીરે ધડપણની કરચલી પડતી અટકીને મજબુત થાય,
અને સર્કેદ ખાલ કે વાળ થતા હોય તો તે અટકીને કાળા થાય.

મુસલી ચૂર્ણ; ધાતુ વૃદ્ધિ ઉપર.

મુસલીકંદચૂર્ણ તુ ગુહૂચીસત્ત્વસંયુતં ॥ ૪૨૨ ॥ વાનરી-ગોક્ષુરામ્બાં
ચ શાલ્મલી-શર્કરામલૈઃ ॥ આલોઙ્ય ઘૃતદુઘ્ને પાયયેત્કામવર્ધનં ॥ ૪૨૩ ॥

સરૂદ મુસળી, ગુળવેલનો સત્ત્વ, કવચખીજ, ગોખરૂં, સાંવરીનો
કંદ, શાકર, આંબળા; એ સાત ઓપડોનું ચૂર્ણ કરીને, ગાયના દૂધમાં
ધી અને ચૂર્ણ નાખીને પીધાથી, ધાતુની વૃદ્ધિ થઈ કામ કે ધન વધે.

નવાયસાદિ ચૂર્ણ; પાંડુરોગાદિક ઉપર.

ચિત્રકં ત્રિફલા મુસ્તં વિઢંગં ત્ર્યૂષણાનિ ચ ॥ સમભાગાનિ કા-
ર્યાણિ નવ ભાગોહતાયસઃ ॥ ૪૨૪ ॥ એતદેકીકૃતં ચૂર્ણં મધુસર્પિર્યુતં
લિહેત્ ॥ ગોમૂત્રમથવા તક્રમનુપાને પ્રશસ્યતે ॥ ૪૨૫ ॥ પાંડુરોગં જ-
યત્યુગ્રં ત્રિદોષં ચ ખગંદરં ॥ શોથકુષ્ઠોદરાશાંસિ મંદાગ્નિમરુચિ
ક્લમ્બીન્ ॥ ૪૨૬ ॥

ચિત્રક, હરડે, બેહડા, આંબળા, નાગરચોથ, વાવડીંગ, સુંઠ, ખરી,
પિપર; એ નવ ઓપડોનું ચૂર્ણ કરી, તેના પરોપર વજન લોહભસ્મ
મેળવવી, પછી તે ચૂર્ણ મધ અને ધીમાં મેળવીને ચાટવું, અથવા ગાયના
મૂત્ર કે છાસમાં ઉપડું ચૂર્ણ ડાહીને પીવું, તેથી અતિશે ઉગ્ર પાંડુરોગ,
વાયુ, પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષનો ભગંદર, સોજો, શરીરસડો, કાઢોડ-
નો કુષ્ઠરોગ, પેટનો ઉદરરોગ, હર્ષનો મૂળવ્યાધ, બૂખ બેસી જવાનો
અગ્નિમાંઘ, શરીર જખડવાનો, અવઢણો, કર્મના જીવડાનો જંત વિકાર
એટલા રોગ દૂર થાય.

આકાર કર્ભાદિ ચૂર્ણ; સ્તંભનો ઉપર.

આકારકરમઃ શુંઠી કંકોલં કુંકુમં કણા ॥ જાતીફલં લવંગં ચ
ચંદનં ચેતિ કાર્ષિકાન્ ॥ ૪૨૭ ॥ ચૂર્ણાનિ માનતઃ કુર્યાદાહિષેનં પ-
લોન્મિતં ॥ સર્વમેકીકૃતં સૂક્ષ્મં માષૈકં મધુના લિહેત્ ॥ ૪૨૮ ॥ શુક્ર-
સ્તંભકરં ચૂર્ણં પુંસામાનંદકારકં ॥ નારીણાં પ્રીતિજનનં સેવેત નિશિ
કામુકઃ ॥ ૪૨૯ ॥

અકલગરો, સુંઠ, કંકાળ, કશર, પિપર, જાયફળ, લવંગ, સરૂદ સૂ-
ખડ, એ આઠ ઓપડો એક એક તોણા; અને સાડ અષ્ટાણ ચાર

તોલા; સર્વેને આરીક ચૂર્ણ કરીને ૧ થી ૩ વાલ સુધી રાત્રે મધમાં મેળવીને ચાટવાથી, ધાતુનો અટકાવ થઇને સ્ત્રી અને પુરુષનાં સંભો-
ગમાં બેઠુને આણું થાય.

અથ સતમોઽધ્યાય પ્રારંભ.

વટકકલ્પના.

અથ સાતમેા અઠ્યાય પ્રારંભ.

વડા, વડી, ગોલી, લાડવો, મૂઠ્યા કે પાક કરવાની રીત.

વટકાશ્રાથ કથ્યંતે તન્નામ ગુટિકા વટી ॥ મોદકો વટિકા પિંડી
ગુડોવર્તિસ્તથોચ્યતે ॥ ૪૩૦ ॥ લેહવત્સાધ્યતે વન્હી ગુડો વા શર્કરા-
ઽથવા ॥ ગુગ્ગુલુર્વા ક્ષિપેત્તત્ર ચૂર્ણં તન્નિર્મિતા વટી ॥ ૪૩૧ ॥ કુર્યાદ-
વન્હિસિદ્ધેન ક્વચિત્ ગુગ્ગુલુના વટી ॥ દ્રવેણ મધુના વાપિ ગુટિકાં
કારયેદ્દુષઃ ॥ ૪૩૨ ॥ સિતા ચતુર્ગુણા દેયા વટીષુ દ્વિગુણો ગુડઃ ॥ ચૂર્ણાત્
ચૂર્ણસમઃ કાર્યો ગુગ્ગુલુર્મધુ તત્સમં ॥ ૪૩૩ ॥ દ્રવં ચ દ્વિગુણં દેયં મો-
દકેષુ ભિષગ્વરૈઃ ॥ કર્ષપ્રમાણા તન્માત્રા બલં દૃષ્ટ્વા પ્રયુજ્યતે ॥ ૪૩૪ ॥

ગોલી, વડી, લાડું, વડા, મૂઠ્યા, ગોળ, વર્તિ; એ સાત તરેહથી વ-
ડાના પદાર્થો નીચે લખેલા શબ્દોથી બાણવા; તેની આકૃતિ કરવામાં ગોળ
અથવા શાકર કે ગુગ્ગળનો પાક કરીને, તેમાં ચૂર્ણ નાંખી ગોળીયો
બાંધવી; અગર પાક કરવા વિના ગોળીયો કરવી હોય તો, ગુગ્ગળને શુદ્ધ
કરી વાટી મેળવીને ગોળીયો કરવી; અથવા પાણી, મધ, દૂધ, ઇત્યાદિક
દ્રવ કે દ્રવ્યોમાં ચૂર્ણ નાંખીને ગોળીયો કરવી; શાકરમાં ગોળીયો કરવી
હોય તો, ચૂર્ણના વજનથી ચોગણી શાકર લઈ તેની ચાણણી કરી, તેમાં
ચૂર્ણ નાંખીને કરવી; તેમજ ગોળમાં કરવી હોય તો ઉપલી રીતે ચૂર્ણના
વજનથી બમણો લેવો; ગુગ્ગળ અથવા મધ એ બેઠુમાં ગોળી કરવી હો-
યતો, ચૂર્ણના બરોબર વજન મધ કે ગુગ્ગળ લઈ ગોળીયો કરવી; અને
લાડવા કરવા હોય તો પાણી, દૂધ ઇત્યાદિક પાતળા દ્રવ કે પદાર્થો
ચૂર્ણના વજનથી બમણા લઈ, તેમાં લાડવા કરવા; એ વટકાદિકાનું

ઑષડ કે માત્રા એક તોલા મુઘી ખાતી, અથવા રોગીયોની શક્તિ અને વેળાનો વિચાર જોઈને ઑષ્ઠું કે વધારે ખવાડવું.

ખાહુશાળગુડ; અરોંદિકો ઉપર.

इंद्रवारुणिका मुस्तं शुंठी दंती हरीतकी ॥ त्रिवृत् सटी विडंगा-
नि गोक्षुरश्चित्रकस्तथा ॥ ४३५ ॥ तेजोव्हा च द्विकर्षाणि पृथक् द्रव्या-
णि कारयेत् ॥ मूरणस्य पलान्यष्टौ वृद्धा दारु चतुष्पलं ॥ ४३६ ॥
चतुःपलं स्यात् भृङ्गातः क्वाथयेत्सर्वमेकतः ॥ जलद्रोणे चतुर्थींशं गृ-
णीयात् क्वाथमुत्तमं ॥ ४३७ ॥ क्वाथद्रव्यान्निगुणितं गुडं क्षिप्त्वा
पुनः पचेत् ॥ सम्यक् पक्वं च विज्ञात्वा चूर्णमेतत्प्रदापयेत् ॥ ४३८ ॥
चित्रकस्त्रिवृता दंती तेजोव्हा पलिका पृथक् ॥ पृथक् त्रिपलिकाः
कार्या व्योषैलामलकत्वचः ॥ ४३९ ॥ निक्षिपेन्मधुशीते च तस्मिन्प्र-
स्थप्रमाणितं ॥ एवं सिद्धो भवेत् श्रीमान् बाहुशालगुडः शुभः ॥ ४४० ॥
जयेदशींसि सर्वाणि गुल्मं वातोदरं तथा ॥ आमवातं प्रतिश्यायं ग्रह-
णीक्षय-पीनसान् ॥ ४४१ ॥ हलीमकं पांडुरोगं प्रमेहं च रसायनं ॥

કડવા વંદરાવનના ફળ કે કાંવડળીના મૂળ, નાગરમોથ, સુંઠ, દાંતીમૂળ, હરડે, નિસોતર, કયોરો, વાવડિંગ, ગોખરં, ચિત્રકમૂળ, તેજખળ; એ અગ્યાર ઑષડો બધે બધે તોલા; સૂરણકુંદ ૩૨ તોલા, વરધારા કે હા- ઇસવેલ ૧૬ તોલા, ભિલામો ૧૬ તોલા; એ સર્વે ઑષડો કુડીને ચૂર્ણ કરવું, તેમાં ૧૦૨૪ તોલા પાણી નાંખીને ઉકાળવું અને ચોઠો હિસ્સે પાણી બાકી રહે, તેમાં ૨૫૮ તોલા ગોળ નાંખીને ફરીને ઉકાળતા પાણી બળીને સારી રીતે પાકતી ચાપણી થવાપછી તેમાં નીચે લખેલા ઑષડો નાંખવા-ચિત્રકમૂળ, નિસોતર, દાંતીમૂળ, તેજખળ; એ ચાર ઑષડોનું ચૂર્ણ ચાર ચાર તોલા; અને સુંઠ, મરી, પિપર, એલચી, આંમળા, તજ, એ છ ઑષડોનું ચૂર્ણ બારબાર તોલા; એ દસ ઑષડોનું ચૂર્ણ ઉપલા પાક- માં નાંખીને મેળવવા, પછી ઠંડું પાડી તેમાં મધ તોલા ૬૪ નાંખીને પાકતી સાથે મેળવવું, તેને ખાહુશાળગુડ કહેછે. , એ ગોળનો પાક ખાધાથી સર્વે પ્રકારના હર્ષરોગ, પેટમાં ગોળાનો ગુલ્મ, શરીર જખડવા- નો, વાતોદર, સળકમ, ઝાડાનો સંગ્રહણી, ક્ષયરોગ, પીનસ, હલીમક

કમળાનો રોગ, પાંડુરોગ, પરમે, એટલા રોગ દૂર થાય, એ પાહુશાળ ગુડ રસાયન છે એમ બાણુવું.

મરીઆદિ ગુટિકા; કાસાદિકો ઉપર.

મરીચં કર્ષમાત્રં સ્યાત્ પિપ્પલી કર્ષસંમિતા ॥ ૪૪૨ ॥ અર્ધક-
ર્ષો યવક્ષારઃ કર્ષયુગ્મં ચ દાહિમં ॥ એતચ્છૂર્ણીકૃતં યંજ્યાદષ્ટકર્ષગુડેન
હિ ॥ ૪૪૩ ॥ શાળપ્રમાણાં ગુટિકાં કૃત્વા વક્રે વિધારયેત્ ॥ અ-
સ્યાઃ પ્રભાવાત્સર્વેઽપિ કાસા યાંત્યેવ સંશયં ॥ ૪૪૪ ॥

મરી અને પિપર એક એક તોલો; જવખાર અર્ધો તોલો; દાડમફળની
છાલ બે તોલા; એ ચાર એપડોનું ચૂર્ણમાં આઠ તોલા ગોળ મેળવીને,
એક એક તોલાની ગોળીયો કરવી, તે ગોળી મુખમાં રાખી તેનો રસ
ગળવાથી તાકીદે ખાંસી દૂર થાય.

વ્યાધ્રીછરકાદિ ગુટિકા; ઊર્ધ્વવાતાદિકો ઉપર.

વ્યાધ્રી-જીરક-ધાત્રીણાં ચૂર્ણં મધુયુતં લિહેત્ ॥ ઊર્ધ્વવાતમહાશ્વાસ-
તમકૈર્મુચ્યતે ક્ષણાત્ ॥ ૪૪૫ ॥

વોયરિંગણી, જીરૂ, આંમળા; એ ત્રણ એપડોનું ચૂર્ણ મધમાં
મેળવીને ચાટવાથી ઉપર ચડતો વાયુ, મહાશ્વાસ, તમકાશ્વાસ, આફળુ,
દમ, એટલા રોગ તૂટ દૂર થાય.

ગુડાદિ ગુટિકા; શ્વાસ, આફળુ ખાંસી ઉપર.

ગુડશુઠીશિવામુસ્તૈર્ગુટિકાં ધારયેન્મુખે ॥ શ્વાસકાસેષુ સર્વેષુ કેવલં
વા વિર્જીતકં ॥ ૪૪૬ ॥

સુંઠ, હરડો, નાગરમાથ; એ ત્રણ એપડોનું ચૂર્ણથી, બેવડો ગોળ
મેળવીને એક એક તોલાની ગોળીયો કરવી, તે ગોળી એક મુખમાં રા-
ખીને તેનો રસ ગળવાથી, અથવા બેહડા ફળની છાલ મુખમાં રાખવાથી
ઉપલા રોગ દૂર થાય.

આમળકયાદિ ગુટિકા; તૃષ્ણાદિકો ઉપર.

આમલં કમલં કુષ્ઠં લાજાશ્ચ વટરોહણં ॥ એતચ્છૂર્ણસ્ય મધુના ગુ-
ટિકાં ધારયેન્મુખે ॥ ૪૪૭ ॥ તૃષ્ણાં પ્રવૃઢાં હંત્યેષા મુક્ષશોષં ચ
દારુણં ॥

આંમળા, કમળ, કોષ્ટ, ભાતની ધાણી, વડની કુમળી ડાખલી કે જટા; એ પાંચ ઓપડોનું ચૂર્ણ, મધમાં મેળવીને ગોળીયો કરી, તે ગોળી મુખમાં રાખેથી પાણીની તૃપા કે ધ્યાસ અને મુખ કોરડું કે શુકાતૂં હોય તે દૂર થાય.

સંજીવની ગુટિકા; અજીર્ણાદિકો ઉપર.

વિહંગં નાગરં કૃષ્ણા પથ્યા મલવિમ્બીતકૌ ॥ ૪૪૮ ॥ વચા ગુ-
હૂચી ખજ્જાતં સદ્વિષા ચાત્ર યોજયેત્ ॥ એતાનિ સમભાગાનિ ગોમૂત્રેણૈવ
પેષયેત્ ॥ ૪૪૯ ॥ ગુંજાખા ગુટિકા કાર્યા દ્વદ્વાદાર્દ્રકજૈ રસૈઃ ॥
એકામજીર્ણગુલ્મેષુ દ્વે વિષૂચ્યાં ચ દાપયેત્ ॥ ૪૫૦ ॥ તિસ્ત્રશ્ચ સર્પદ-
ષ્ટે તુ ચતસ્રઃ સન્નિપાતિકે ॥ વટી સંજીવની નામ્ના સંજીવયતિ મા-
નવં ॥ ૪૫૧ ॥

વાવડિંગ, સુંક, પિપર, હરડે, આંમળા, ખેહડા, ઘોડાવજ, ગુળવેલ, બિલામો, વચનાગને ગાયના મૂત્રમાં ત્રણ દિવસ અગાઉથી ભીજવીને સુક કરેલો; એ દસ ઓપડો સરખે વજનને લઈ ગાયના મૂત્રમાં, વાટીને ચણાટી જોડી ગોળીયો કરવી, પછી સુકવીને તેમાંથી અજીર્ણ કે મેટમાં ગોળાના ગુદમ રોગ ઉપર, એક ગોળી આદાના રસમાં ડાહીને આપવી; તેમજ મોરચી ઉપર બે આપવી; સર્પના ડંખઉપર ત્રણ આપવી; સન્નિપાત ઉપર ચાર ગોળી આપવી; એ ગોળી માણસને સંજીવન કરેછે માટે તેને સંજીવનગુટિકા કહેછે.

વ્યોષાદિ ગુટિકા; આમ, પીનસાદિકો ઉપર.

વ્યોષામ્લવેતસં ચવ્યં તાલીસં ચિત્રકસ્તથા ॥ જીરકં તિત્તિહીકં
ચ પ્રત્યેકં કર્ષણાગિકં ॥ ૪૫૨ ॥ ત્રિસુગંધં ત્રિશાળં સ્યાત્ ગુહઃ
સ્યાત્ કર્ષવિંશતિઃ ॥ વ્યોષાદિગુટિકા સામપીનસ-શ્વાસ-કાસજિત્
॥ ૪૫૩ ॥ રુચિસ્વરકરા ય્યાતા પ્રતિશ્યાયપ્રણાશિની ॥

સુંક, મરી, પિપર, આમળવેતસ કે ચણાની ખાટી, ચવક, તાલીસપત્ર, ચિત્રકમૂળ, જીર, આમળીના ઝાડની છાલ; એ નવ ઓપડો એક એક તોલો; તજ, એલચી, તમાળપત્ર એ ત્રણ ઓપડો ૦૧-૦૧ તોલો; એ સર્વે ખાર ઓપડોનું ચૂર્ણ કરવું; તેમાં ૨૦ તોલા ગોળ મેળવીને ગો-

ગીયો કરવી; તે ગોળી આધાથી પીનસ રોગ, સળકમ, થાસ, આફલ, આંસી, આમવાયુનો રોગ દૂર થઈ, મુખને રચી આવે, શબ્દસ્વર શુદ્ધ થાય.

ગુડચતુષ્ઠય વટિકા; આમાદિકો ઉપર.

આમેષુ સગુડાં શુંઠીમજીળે ગુડપિપ્પલી ॥ ૪૬૪ ॥ કુચ્છે જીરગુડં
દદ્યાદર્શિઃસુ ચ ગુડામયાં ॥

સુંઠનું ચૂર્ણમાં ગોળ મેળવીને આધાથી, આમવાયુનો રોગ દૂર થાય; અછૂર્ણ ઉપર ગોળ અને પિપરનું ચૂર્ણ મેળવીને ખાવું; ગોળ અને છર મેળવીને આધાથી મૂત્રકૃચ્છ પિશાબ અટકવાનો રોગ દૂર થાય; ગોળ અને હરડે મેળવીને આધાથી મળમૂત્ર છૂટે.

વૃદ્ધદારૂ મોદક; અર્શાદિકો ઉપર.

વૃદ્ધદારુક-મહાત-શુંઠીચૂર્ણેન યોજિતઃ ॥ ૪૬૫ ॥ મોદકઃ સ-
ગુડો હન્યાત્ ષડ્વિધાર્શિઃકૃતાં રુજં ॥

વરધારા કે હાઈશવેલ, ભિલામો, સુંઠ; તણુ આપડો સરખે વજને ચૂર્ણ કરીને, તે સર્વેથી બનાવ્યા વજને ગોળ મેળવી ગોળીયો એક એક તોલાની ખાંધવી, તે આધાથી છ પ્રકારનો હર્ષનો રોગ દૂર થાય.

સુરણવટક; અર્શાદિકો ઉપર.

શુષ્કસૂરણચૂર્ણસ્ય ભાગાન્ દ્વાત્રિશદાહરેત્ ॥ ૪૬૬ ॥ ભાગાન્
ષોડશ ચિત્રસ્ય શુંઘ્યા ભાગચતુષ્ઠયં ॥ દ્વૌ ભાગૌ મરિચસ્યાપિ સર્વાણ્યે-
કત્ર કારયેત્ ॥ ૪૬૭ ॥ ગુડેન પિંડિકાં કુર્યાદર્શિસાં નાશિનીં પરાં ॥

સુરણકંદ સુકવીને તેનું ચૂર્ણ ૩૨ તોલા; ચિત્રક ૧૬ તોલા; સુંઠ ૪ તોલા; મરી બે તોલા; એ.આર આપડોનું ચૂર્ણ કરીને, તેમાં ગ્રેણ તોલા ૧૦૮ મેળવીને, એક એક તોલાની ગોળી ખાંધવી, તેમાંથી ગોળી આધાથી છ પ્રકારનો હર્ષ કે મુળઆધીનો રોગ દૂર થાય.

બૃહત્સૂરણ વટક; અર્શાદિકો ઉપર.

સૂરણો વૃદ્ધદારુશ્ચ ભાગૈઃ ષોડશભિઃ પથક્ ॥ ૪૬૮ ॥ મુસલી-
ચિત્રકૌ જ્ઞેયાવષ્ટભાગમિતૌ પથક્ ॥ શિવાભિતકૌ ધાત્રી વિઢંગં

નાગરં કળા ॥૪૬૯॥ પ્રહ્લાતઃ પિપ્પલીમૂલં તાલીસં ચ પૃથક્ પૃથક્ ॥
 ચતુર્ભાગપ્રમાણાનિ ત્વગેલા મરિચં તથા ॥ ૪૬૦ ॥ દ્વિભાગમાત્રાણિ
 ઇથક્ તતસ્ત્વેકત્ર ચૂર્ણયેત્ ॥ દ્વિગુણેન ગુડેનાથ વટકાન્ કારયેદ્બુધઃ
 ॥ ૪૬૧ ॥ પ્રબલા નિકરા એતે તથાશોનાશનાઃ પરાઃ ॥ ગ્રહણીં વાત-
 કફજાં શ્વાસં કાસં ક્ષયામયં ॥૪૬૨ ॥ છીહાનં શ્લીપદં શોફં હિક્કાં
 મેહં મર્ગદરં ॥ નિહન્યુઃ પલિતં વૃષ્યાસ્તથા મેઘ્યા રસાયનાઃ ॥ ૪૬૩ ॥

સુરણુ ૧૬ તોલા; વરધારા ૧૬ તોલા; મુસળી ૮ તોલા; ચિત્રક
 ૮ તોલા; હરડે, બેહડા, આંમળા, વાવડિંગ, સુંઠ, પિપર, બિલામો, પિંપ-
 જીમૂળ, તાલીસપત્ર એ નવ ઓષડો ચાર ચાર તોલા; તજ, એલચી, મરી;
 એ ત્રણ ઓષડો બધે બધે તોલા લેવા; પછી સર્વે ઓષડોનું ચૂર્ણથી
 ખમણા વળને ગોળ મેળવી ગોળીયો ખાંધી, તે આધાથી અંબિ પ્રદીપ થઈ
 ભૂખ લાગે, હર્ષના રોગ, વાયુ અને કફમાંથી ઝાડાનો સંગ્રહણી, શ્વાસ,
 આક્રણ, ખાંસી, ક્ષયરોગ, પેટમાં ડાહબી ખાણુએ કવળૂ રોગ, પગને
 હાથી પગાનો શ્લીપદ રોગ, સોજો, હેડકા કે ઉચકા, પરમે, ભગંદર,
 સફેદ વાલ થવાનો પલિત રોગ, એટલા રોગ દૂર થાય, એ ગોળી
 આધાથી સ્ત્રીવિશે ધ્રુષ્ટા અને બુદ્ધીનો વધારો થાય, શરીરની આમડીને
 ધડપણની રીતે કરચલી પડતી દૂર થાય.

મંડૂર વટક; કામળાદિકો ઉપર.

ત્રિફલા ચ્યૂષ્ણં ચન્યં પિપ્પલીમૂલ-ચિત્રકૌ ॥ દારુ-માસિકધાતુ-
 સ્ત્વક્ દાર્વી મુસ્તં વિડંગકં ॥૪૬૪॥ પ્રત્યેકં કર્ષમાત્રાણિ સર્વદ્વિગુણિતં
 તથા ॥ મંડૂરં ચૂર્ણયેત્સર્વં ગોમૂત્રે ડષ્ટગુણે ક્ષિપેત્ ॥ ૪૬૫ ॥ પક્ત્વા ચ
 વટકાન્ કૃત્વા દદ્યાત્ તત્ક્રાનુપાનતઃ ॥ કામલા-પાંડુમેહાર્શઃ-શોથ-કુષ્ઠ-
 કફામયાન્ ॥ ૪૬૬ ॥ ઝરુસ્તં પ્રમજીર્ણં ચ છીહાનં નાશયંતિ ચ ॥

હરડે, બેહડા, આંમળા, સુંઠ, મરી, પિપર, ચવક, પિંપજીમૂળ,
 ચિવક, દેવદાર, (સોનામુખી) નામે ઉપધાતુ છે તેની ભસ્મ, તજ, દાઝ-
 હલદ, નાગરમોથ, વાવડિંગ; એ પંદર ઓષડોનું ચૂર્ણ એક એક તોલો;
 અને ૩૦ તોલા મંડૂર કે લોહ ભસ્મ લેવી; તથા ૨૪૦ તોલા ખાણુનું મુ-
 ત્તમાં ઉપણું ચૂર્ણ અને મંડૂર નાંખીને ઉકાળવું, પાણી ખજવાથી પાક

યાય, એટલે ઉતારી ઠંડૂ પાડી ગોળીયો કરીને, તેમાંથી ગોળી છા-
સમાં ડાહી પીધાથી, કમળાનો રોગ, પાંડુ રોગ, પરમે, હર્ષ, સોજો, શ-
રીરસડો કે કાહડ, કક્ષિકાર પગજખડનાર વાયુ, અજીર્ણ, ફેફસાનો
કવળુ રોગ, એટલા રોગ દૂર થાય.

ચંદ્રપ્રભા ગુટિકા; પ્રમેહાદિકો ઉપર.

ચંદ્રપ્રભા વચા મુસ્તં ખૂનિન્નામૃતદારુકં ॥ ૪૬૭ ॥ હરિદ્રાતિવિ-
ષા દાર્વી પિપ્પલીમૂલ-ચિત્રકૌ ॥ ધાન્યાકં ત્રિફલા ચવ્યં વિઙ્ગં ગ-
જપિપ્પલી ॥ ૪૬૮ ॥ વ્યોષં માક્ષિકઘાતુશ્ચ દ્વૌ ક્ષારૌ લવણત્રયં ॥
एनानि शाणमात्राणि प्रत्येकं कारयेद्बुधः ॥ ४६९ ॥ ત્રિવૃદંતીપત્રકં
ચ ત્વગેલા વંશરોચના ॥ પ્રત્યેકં કર્ષમાત્રં ચ કુર્યાદેતાનિ બુદ્ધિમાન્
॥ ૪૭૦ ॥ દ્વિકર્ષં હતલોહઃ સ્યાચ્ચતુઃકર્ષા સિતા ભવેત્ ॥ શિલાજિ-
ન્નવષ્ટકર્ષં સ્યાદષ્ટૌ કર્ષાસ્તુ ગુગ્ગુલોઃ ॥ ૪૭૧ ॥ અભિરેકત્ર સંક્ષુણ્ણૈઃ
કર્તવ્યા ગુટિકા શુભા ॥ ચંદ્રપ્રભેતિ વિખ્યાતા સર્વરોગપ્રણાશિની ૪૭૨
પ્રમેહવિંશતિ કૃચ્છ્રં મૂત્રાઘાતં તથાશ્મરી ॥ વિવંધાનાહશૂલાનિ મેહનમ્રં-
થિમર્બુદં ॥ ૪૭૩ ॥ અંઢવૃદ્ધિં તથા પાંડું કામલાં ચ હલીમકં ॥ અંત્ર-
વૃદ્ધિં કટીશૂલં શ્વાસં કાસં વિચર્ચિકાં ॥ ૪૭૪ ॥ કુષ્ઠાન્યશીસિ કંઢૂં ચ
હ્રીહોદરઅગંદરં ॥ દંતરોગં નેત્રરોગં સ્ત્રીણામાર્તવજાં રુજં ॥ ૪૭૫ ॥
પુંસાં શુક્રગતાન્ દોષાન્ મંદાગ્નિમરુચિં તથા ॥ વાયું પિત્તં કફં હન્યા-
ત્ બલ્યા ધૃત્યા રસાયની ॥ ૪૭૬ ॥ ચંદ્રપ્રભાયાં કર્ષસ્તુ ચતુઃશાળો
વિધીયતે ॥

કચોરો, ઘોડાવજ, નાગરમોથ, કરીયાતુ, ગુળવેલ, દેવદાર, હલદ,
અતિવિષ, ફાફલદ, પિંપળીમૂળ, ચિત્રક, ધાણા, હરડે, ખેહડા, આંખળા,
અવક, વાવડિંગ, ગજપિંપર, સુંક, મરી, લિંડીપિંપર, સોનામુખી ઉપધા-
તુની ભસ્મ, જવખાર, સાજખાર, સિંધાલૂણુ, સંચલખાર, ખિડખાર; એ
સત્તાવિસ આપડો ૦૧-૦૧ તોલો; અને નિસોત્તર, દાંતીમૂળ, તમાળપત્ર,
તજ, એલથી, વંશલોચન; એ છ આપડો એક એક તોલો; એ સર્વેનું
મૂર્ણ કરવું, અને લોહભસ્મ બે તોલા; ખડી શાકર ચાર તોલા; શિલા-
જીત અને શુદ્ધ કરેલો ગુગ્ગળ આઠ આઠ તોલા; ઉપલા સર્વે આપડો
વાડીને, તેની ગોળી એક એક તોલાની કરવી; પણ નખળા માણસ કે

ખાળકને તેની શક્તીપ્રમાણે ગોળીમાંથી આપવો; કારણ કે એ રસાયણની જગ્યાએ એક તોલાની ગોળી જાણી, એ માનવાને ચંદ્રપ્રભા કહેછે, તેથી સર્વે રોગ દૂર કરવાને પ્રખ્યાત છે. એ ગોળીથી વીસ પ્રકારના પરોષા, મૂત્રકૃમ્મ, મૂત્રધાત, પિશાબમાં પડેલી રોગ, મળમૂત્ર બંધ થવાનો, પેટ ડુગવાનો, શૂળ, પ્રમેહપિટિકા, અર્થુદની ઉઠમી ગાંઠ, વધરાળનો વૃષણરોગ, પાંડુરોગ, કમળો, હલીમક કમળો, અંતર્ગળવાયુ, કંપરનો શૂળ, શ્વાસ, આફળ, પગને ડુટ, વિચરિંકા રોગ, કુષ્ઠરોગ, શરીર સડો, કાડ, હર્ષ, ખુજળીનો રોગ, ફેફસાનો, ધીહોદર, ભગંદર, દાંતનો રોગ, આંખોનો રોગ, સ્ત્રિવાને રૂતુસંબંધી અડકાવનો રોગ, પુરુષને ધાતુગત રોગ, અભિમાંંધ રોગ, શરીર જખમવાનો રોગ, વાયુ, પિત્ત, કફનો કોપ, એ સર્વે રોગ દૂર થાય; એ ચંદ્રપ્રભા શરીરને બળ આપનાર, સ્ત્રીસંગવિષે ધ્રુવ આપનાર, રસાયણ છે એમ જાણવું.

કાંકાયન ગુટિકા; ગુદમાદિરોગ ઉપર.

યવાની જીરકં ધાન્યં મરીચં ગિરિકર્ણિકા ॥ ૪૭૭ ॥ અજમો-
દોપકુંચી ચ ચતુઃશાણાઃ પૃથક્ પૃથક્ ॥ હિંગુ ષટ્શાણિકં કાર્યં ક્ષારૌ
લવણપંચકં ॥ ૪૭૮ ॥ ત્રિવૃચ્છાષ્ટમિતૈઃ શાળૈઃ પ્રત્યેકં કલ્પયેત્સુષીઃ
દંતી સઠી પોષ્કરં ચ વિડંગં દાડિમં શિવા ॥ ૪૭૯ ॥ ચિત્રોમ્લવે-
તસઃ શુંઠીશાળૈઃ ષોડશભિઃ પૃથક્ ॥ બીજપૂરસેનૈષાં ગુટિકાં કારયે-
દ્ધુધઃ ॥ ૪૮૦ ॥ ઘૃતેન પયસા મઘૈરમ્લૈરુણોદકેન વા ॥ પિબેત્ કાં-
કાયનપ્રોક્તાં ગુટિકાં ગુલ્મનાશિનીમ્ ॥ ૪૮૧ ॥ મઘેન વાતિકં ગુલ્મં
ગોક્ષીરેણ ચ પૈત્તિકં ॥ મૂત્રેણ કફગુલ્મં ચ દશમૂલૈસ્ત્રિદોષજં ॥ ૪૮૨ ॥
ઉષ્ઠીદુઘ્ધેન નારીણાં રક્તગુલ્મં નિવારયેત્ ॥ દદ્રોગં ગ્રહણીં શૂલં કુ-
મીનશીસિ નાશયેત્ ॥ ૪૮૩ ॥

અજમો, જીર, ધાણા, મરી, વિષયુકાંતા, સુવા, કળોંજ; એ સાત
આપડો એક એક તોલો; હિંગ સેકાને ૧૧ તોલો; જખખાર, સાજ-
ખાર, સિંધાજૂણ, સંચળખાર, બિડખાર, સમુદ્રમીડું, ખાંગડખાર, નિસો-
તર; એ આઠ આપડો બમે તોલા; દાંતીમૂળ, કચોરો, પોખરમૂળ, વાવડિંગ,
દાડમફળની છાલ, હરડે, ચિત્રકમૂળ, આમળવેતસ કે ચણાની ખાટી, મું-
ઠ; ૧૧ આપડો ચાર ચાર તોલા; એપ્રમાણે વજન ચૂર્ણ કરી, ખીજો

ફળના રસમાં ગ્રાળીયા ખાંધી, તે કાંકાયન રૂપીયે કહેલી છે, માટે તેનું કાંકાયનગુટિકા નામ છે. એ ગ્રાળી ધીમાં, ગાયના દૂધમાં, ખાટા દારૂમાં, કે ગર્ભ પાણીમાં ડાહીને પીધાથી ગુલ્મ રોગાદિક દૂર થાય; દારૂમાં ડાહીને પીધાથી વાયૂના ગુલ્મ, ગાયના દૂધમાં પીધાથી પિત્તગુલ્મ, ગાયના મૂત્રમાં પીધાથી કફગુલ્મ, દશમૂળ જે દસ ઝાડના મૂળોનીસે અગાળ વાત-કફ જ્વરમાં કહેલા નામો છે તેના કાઠામાં પીધાથી ત્રિદોષનો સન્નિપાત ગુલ્મ દૂર થાય, ઉંટણીના દૂધમાં પીધાથી સ્ત્રિવેને લોહીનો ગુલ્મ કે પેટ-માં ગોળો બંધાયછે તે દૂર થાય, અને ત્વદ્રોગ, સંગ્રહણી, શૂળ, જંત કે કર્મના જીવડાનો રોગ, હર્ષ, એટલા રોગ દૂર થાય.

યોગરણ ગુગ્ગળ; વાતાદિ રોગોઉપર.

નાગરં પિપ્પલી ચવ્યં પિપ્પલીમૂલચિત્રકૌ ॥ અષ્ટં હિંમ્વજમોદં ચ સર્ષપાજીરકદ્વયં ॥ ૪૮૪ ॥ રેણુકેદ્રયવાઃ પાઠા વિડંગં ગજપિપ્પલી ॥ કટુકાતિવિષા ભર્ગી વચ્ચા મૂર્વેતિ ભાગતઃ ॥ ૪૮૫ ॥ પ્રત્યેકં શાણિકાનિ સ્યુદ્રઘ્વાણીમાનિ વિશતિઃ ॥ દ્રવ્યેભ્યઃ સકલેભ્યશ્ચ ત્રિફલાદ્વિગુણા ખવેત્ ॥ ૪૮૬ ॥ એભિશ્રૂર્ણીકૃતૈઃ સર્વૈઃ સમો દેયસ્તુ ગુગ્ગુલુઃ ॥ વંગં રૌપ્યં ચ નાગં ચ લોહસારં તથાબ્રકં ॥ ૪૮૭ ॥ મંડૂરં રસસિંદૂરં પ્રત્યેકં પલસંમિતં ॥ ગુડપાકસમં કૃત્વા ઇમં દવાયથોચિતં ॥ ૪૮૮ ॥ એકપિંડં તતઃ કૃત્વા ધારયેત્ ધૃતભાજને ॥ ગુટિકાઃ શાળમાત્રાસ્તુ કૃત્વા ગ્રાહ્યા યથોચિતાઃ ॥ ૪૮૯ ॥ ગુગ્ગુલુર્યોગરાજોયં ત્રિદોષઘ્નો રસાયનઃ ॥ મૈથુનાહારપાનાનાં ત્યાગો નૈવાત્ર વિદ્યતે ॥ ૪૯૦ ॥ સર્વાન્ વાતામયાન્ કુષ્ઠાન્યર્શીસિ ગ્રહણીગદં ॥ પ્રમેહં વાતરક્તં ચ નાભિશૂલં જગદરં ॥ ૪૯૧ ॥ ઉદાર્વતી ક્ષયં ગુલ્મમપસ્મારમુરોગ્રહં ॥ મંદાગ્નિશ્વાસકાસાંશ્ચ નાશયેદર્શ્વચ તથા ॥ ૪૯૨ ॥ રેતોદોષહરઃ પુંસાં રજોદોષહરઃ સ્ત્રિયાં ॥ પુંસામપત્યજનકો વંધ્યાનાં ગર્ભદસ્તથા ॥ ૪૯૩ ॥ રાક્ષાદિક્વાથસંયુક્તો વિવિધં હંતિ મારુતં ॥ કાકોલ્યાદિશૃતાત્ પિત્તં કફમારગ્વધાદિના ॥ ૪૯૪ ॥ દાર્વીશૃતેન મેહાંશ્ચ ગોમૂત્રેણૈવ પાંડુતાં ॥ મેદોઘ્વદ્ધિં ચ મધુના કુષ્ઠે નિવશૃતેન વા ॥ ૪૯૫ ॥ છિન્નઃ કાથેન વાતાક્લં શોથં શૂલં કર્ણાં શૃતાન્ ॥ પાટલાકાથસહિતો વિષં મૂષકજં

જયેત્ ॥ ૪૯૬ ॥ ત્રિફલાકાથસહિતો નેત્રાર્તિં હંતિ દારુણાં ॥ પુન-
ર્નવાદેઃ કાથેન હન્યાત્સર્વોદરાણ્યપિ ॥ ૪૯૭ ॥

સુંક, પિપર, ચવક, પિંપળીમૂળ, ચિત્રક, હિંગ સેકેલી, અન્મો, સરશી, જીરૂ, શાહજીરૂ, રોચુકાખીજ, ઇંદ્રજવ, પાહાડમૂળ, વાવડિંગ, ગજપિપર, કડૂ, અતિવિષ, ભારંગમૂળ કે છાલ, ઘોડાવજ, મોરવેલ; એ વીસ ઓષડો ૦૧-૦૧ તોલો; અને હરડે, બેહડા, આંમળા ઠળીયાવિના ૧૦ તોલા, એ સર્વે ઓષડોનું ચૂર્ણ કરી; પ્રથમ ૧૫ તોલા શુદ્ધ કરેલો ગુગ્ગળ ખારીક વાટીને ચાપણી કરવી, તેમાં ઉપરું ચૂર્ણ તથા બંગમરમ, રૂપાની ભસ્મ, સિશાની ભસ્મ, લોહભસ્મ, અપર્પ ભસ્મ, મંડૂરભસ્મ, રસસિંદૂર, એ સર્વે ભસ્મો ચાર ચાર તોલા લઈ, ઉપલા ગુગ્ગળની ચાપણીમાં નાંખીને ઠંડુ પાડવું; પછી સર્વેને ખળમાં ખારીક વાટીને એક ગોળો કરવો, તેમાંથી ૦૧-૦૧ તોલાની ગોળીયો બાંધીને ધી ભરવાના માંટલામાં રાખવી; તેને યોગરાજ ગુગ્ગુળ કહેછે. તેમાંથી રોગીની શક્તિ જોઈ ગોળીનો નેટલો ભાગ આપવો ઘટે, તેટલો ને અનુપાનમાં ખવાડેથી રોગીને ક્ષય થાય, તેનો વિચાર કરીને આપવાથી, ત્રિદોષ કે સન્નિપાત, દુષ્ટરોગ, શરીર-સડો, કોહોડ, હર્ષનો રોગ, ઝાડાનો સંગ્રહણી રોગ, પરમો, વાતરક્તનો મ્હોટો શરીરસડો, નાભીનો શૂળ, ભગંદર, ઉદાવર્તવાયુ, ક્ષયરોગ, પેટમાં ગોળાનો ગુદ્મરોગ, ફેફરાનો, ઉરોગ્રહરોગ, અભિમાંઘ, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, શરીર જખડવાનો અવઢણુ રોગ, ઇત્યાદિક સર્વે જાતના વાયુનો રોગ દૂર થાયછે. એ યોગરાજગુગ્ગળથી પુરૂષોની ધાતુનો વિકાર, અને સ્ત્રીવોના અડકાવ કે માથે આવવાનો રોગ દૂર થાય; પુરૂષોની ધાતુ વધીને છોડરો આવનારો થાય. વાંઝણી સ્ત્રીનો ગર્ભિણ થાય. રાસ્નાદિ કાઢામાં ડોહીને બીધાથી નાના પ્રકારના વાયુ દૂર થાય. કાંકોલીના કાઢામાં ડોહીને બીધાથી પિત્તરોગ. આરગ્વધાદિ કાઢામાં ડોહીને બીધાથી કફ-રોગ. દારૂહલદના કાઢામાં બીધાથી પરમાનો રોગ. ગાયના ચૂરમાં મેળ-વીને બીધાથી પાંડુરોગ. શરીરમાં મેદરોગ કે ચરખી દુષ્ટ થઈ શરીર વધે-લાને મધમાં મેળવીને બીધાથી. શરીરસડો કોહોડ કે કુષ્ટ રોગીને કડવા બિંખડાના કાઢામાં બીધાથી. વાતરક્તનો શરીરસડાનો મોહટા રોગ ઉપર ગુળ-વેલના કાઢામાં. શૂળ કે સોજના રોગીને પિપરના કાઢામાં. ઉંદર જનાવરના ઝેરઉપર પાડલીના કાઢામાં. આંખોનાં રોગીને હરડા બેહડા અને આં-

મળાના કાઢામાં, કે પુનર્નવાના કાઢામાં પીધાથી સર્વ રીતે પેટના ઉદરરોગ; એ પ્રમાણે અનુપાનોમાં યોગરાજ ગુગ્ગળ મેળવીને પીધાથી, ઉપલા સર્વ રોગ દૂર થાયછે; એ રસાયણુ છે પણ તેકપર ખાવાપીવામાં, અથવા મૈથુનવિષે પરેષ્ટ રાખ્યાવિના, સર્વ જાતના વાયુના રોગો દૂર થાયછે.

કૈશોર ગુગ્ગળ; વાતરક્તાદિકો ઉપર.

ત્રિફલાયાસ્ત્રયઃ પ્રસ્થાઃ પ્રસ્થૈકા ચામૃતા ભવેત્ ॥ સંકુચ્ય લોહ-
પાત્રે તુ સાર્ધદ્રોણાંબુના પચેત્ ॥ ૪૯૮ ॥ જલમર્ધશૃતં જ્ઞાત્વા ગૃહીયા-
દ્વસ્ત્રગાલિતં ॥ ક્વાથે ક્ષિપેત્તુ શુદ્ધં ચ ગુગ્ગુલં પ્રસ્થસંમિતં ॥ ૪૯૯ ॥
પુનઃ પચેદયઃપાત્રે દર્વ્યા સંવટ્ટયેન્મુહુઃ ॥ સાંદ્રીભૂતં ચ તં જ્ઞાત્વા
ગુડપાકસમાકૃતિં ॥ ૫૦૦ ॥ ચૂર્ણીકૃત્ય તતસ્તત્ર દ્રવ્યાણીમાનિ નિ-
ક્ષિપેત્ ॥ ત્રિફલાર્દપલા ક્ષેયા ગુડૂચી પલિકા મતા ॥ ૫૦૧ ॥ ષ-
ડક્ષં વ્યૂષણં પ્રોક્તં વિઢંગાનાં પલાર્ધકં ॥ દંતી કર્ષમિતા કાર્યા ત્રિઢ-
ત્કર્ષમિતા સ્મૃતા ॥ ૫૦૨ ॥ તતઃ પિંડીકૃતં સર્વં ઘૃતપાત્રે વિનિક્ષિપેત્ ॥
ગુટિકાઃ શાણિકાઃ કાર્યા યુંજ્યાદ્દોષાદ્યપેક્ષયા ॥ ૫૦૩ ॥ અનુપાને
ભિષક્ દદ્યાત્ કોષ્ણનીરં પયોઽથવા ॥ મંજિષ્ઠાદિશૃતં વાપિ યુક્તિયુ-
ક્તમતઃ પરં ॥ ૫૦૪ ॥ જયેત્સર્વાર્ણિં કુષ્ઠાનિ વાતરક્તં ત્રિદોષજં ॥
સર્વવ્રણાંશ્ચ ગુલ્માંશ્ચ પ્રમેહપિટિકાસ્તથા ॥ ૫૦૫ ॥ પ્રમેહોદરમંદામ્નિ-
કાસશ્વયથુપાંડુજાન્ ॥ હંતિ સર્વામયાન્નિત્યમુપયુક્તો રસાયનઃ ॥ ૫૦૬ ॥
કૈશોરકામિધાનોઽયં ગુગ્ગુલુઃ કાર્તિકારકઃ ॥ વાસાદિના નેત્રગદાન્
ગુલ્માદીન્ વરુણાદિના ॥ ૫૦૭ ॥ ક્વાથેન સ્વદિરસ્યાપિ વ્રણકુષ્ઠાનિ
નાશયેત્ ॥ આમ્લં તીક્ષ્ણમર્જીર્ણં ચ વ્યવાયં શ્રમમાતપં ॥ ૫૦૮ ॥
મદ્યં રોષં ત્યજેત્સમ્યક્ ગુણાર્થી પુરસેવકઃ ॥

હરડે, બેહડા, આંમળા, ગુળવેલ; એ ચાર ઓપડો ૧૪-૧૪ તોલા,
થોડા કુડી લોહડાની કહડઈમાં નાંખી, તેમાં ૧૫૩૬ તોલા પાણી ના-
ખીને કાઢો કરવો, તેમાંનું અર્ધ પાણી બળવાથી ગાળી લેવું, તેમાં
શુદ્ધ કરેલો ગુગ્ગળ ખાશીક વાટીને ૧૪ તોલા મેળવવો, અને ફરીને
ઉપલી રીતે કહડઈમાં ઉકાળી, લોહડાના તરીકથી વારંવાર ધુડીને, ચાપણી
કે જાડી પાઈ નેવો પાક થાય ત્યાંસુધી ધુટવો, તેમાં હરડે, બેહડા, આં-

મળા, એ ત્રણે ઓપડો ખખે તોલા; ગુળવેલ, ચાર તોલા; મુંઠ, મરી, પિપર, એ ત્રણે ઓપડો એક એક તોલો; વાવડિંગ એ તોલા, દાંતી-મૂળ એક તોલો, નિસોત્તર એક તોલો, એ સર્વે ઓપડોનું ચૂર્ણ કરીને, ઉપલા પાકમાં નાંખી મેળવીને, ગોળો કરી તેની ૦૧-૦૧ તોલાની ગોળીયો પાંધવી, પછી તે સર્વે ગોળીયો ક્ષી ભરવાની માંટલીમાં રાખવી; તેને કૈશોર ગુગ્ગુળ કહેછે; એ ગુગ્ગુળની ગોળીયોમાંથી, રોગીની શક્તિ અને રોગ દૂર થવાનું, અનુપાન માફક આપે તે ઠરાવીને, જરા ગર્ભ પાણીમાં, દૂધમાં, મંજીશાદિ કાઢામાં ગોળી આપવી. તથા સર્વે પ્રકારના કુષ્ઠરોગ, શરીરનો સડો કે કાઢોડ, ત્રણે દોષમાંથી સન્નિપાતનો કે વાતરુક્તનો મ્હોટો શરીર સડો, સર્વે નાસૂરના રોગ, ગુલ્મ રોગ, પ્રમેહપિટ્તિકા, પરમાનો રોગ, પેટના ઉદરરોગ, ભૂખ બેસી જવાનો અભિમાંઘ, ખાંસી, સોજો, પાંડુરોગ, એ સર્વે રોગ દૂર થાય, એ કૈશોર ગુગ્ગુળ કાંતી વધારનાર છે; વાસકાદિ કાઢામાં પીધાથી આંખોનો રોગ, વરૂણાદિ કાઢામાં પીધાથી ગુલ્માદિ રોગ, ખંદિરાદિ કાઢામાં પીધાથી સર્વે નાસૂરના અને શરીરસડાનો, કુષ્ઠરોગ દૂર થાયછે. ખાટું, તીષ્ઠું, તેલ અણર્થ થાય તેવું ખાવું નહીં; સ્ત્રીનો સંગ, મેહનત, મળ્મુરી, તડકામાં ફરવું, દારૂ પિનાર, ચીસ કે ગુરસો, એટલા કામ ન કરવા સારી રીતે પેરેહજી રાખવાથી ઉપર લખેલા રોગ દૂર થાય.

ત્રિક્ષ્ણા ગુગ્ગુળ; ભગંદર રોગાદિક ઉપર.

ત્રિફલં ત્રિફલાચૂર્ણં કૃષ્ણાચૂર્ણં પલોન્મિતં ॥ ૧૦૯ ॥ ગુગ્ગુલુઃ પંચપલિકઃ ક્ષોદયેત્સર્વમેકતઃ ॥ તતસ્તુ ગુટિકાં કૃત્વા પ્રયુજ્યાદ્વ-
હચપેક્ષયા ॥ ૧૧૦ ॥ ભગંદરં ગુલ્મશોથાવર્ષાસિ ચ વિનાશયેત્ ॥

હરડો, મેહડા, આંમળા, પિપર; એ ચાર ઓપડો ચાર ચાર તોલાનું ચૂર્ણ અને શુદ્ધ કરેલો ગુગ્ગુળ ૨૦ તોલા સારી રીતે વાટીને તેમાં ઉપડું ચૂર્ણ મેળવી, ગોળીયો પાંધી, તેમાંથી રોગીની શક્તિ અને પ્રકૃતિનો વિચાર કરીને આપવાથી ભગંદર, સોજો, ગુલ્મ, મુળવ્યાધીના રોગો દૂર થાયછે.

ગોક્ષુરાદિ ગુગ્ગુળ; પ્રમેહાદિકો ઉપર.

અષ્ટાવિંશતિસંખ્યાનિ પલાન્યાનીય ગોક્ષુરાન્ ॥ ૧૧૧ ॥ વિપચેત્

षड्गुणे नीरे काथो ग्राह्योर्दशेषितः ॥ ततः पुनः पचेत्तत्र पुरं सप्तपलं
क्षिपेत् ॥ ५१२ ॥ गुडपाकसमाकारं ज्ञात्वा तत्र विनिक्षिपेत् ॥ त्रि-
कटु त्रिफला मुस्तं चूर्णितं पलसप्तकं ॥ ५१३ ॥ ततः पिंडीकृतं
चास्य गुटिकामुपयोजयेत् ॥ हन्यात्प्रमेहं कृच्छ्रं च प्रदरं मूत्रघात-
कं ॥ ५१४ ॥ वातास्त्रं वातरोगांश्च शुक्रदोषं तथाश्मरीं ॥

गोअ३ १२२ तोला घोडा कुडी; अने तथा ७ धलुं पाणी, लोअंडनी
कडडभां नांभी तेभां डिकाणुं, अरधु पाणी अणवाथी, शुद्ध करेला गु-
ग्गुल सारीरीते आरीक वाडी तोला २८ तेभां नांभीने, लोअंडना ता-
विडाथी धुडीने मेणववा, तेनी आषणी पाकना लेवी कडलु यवा पडणी,
नीये लप्पेला ओषडो तेभां नांअवा, सुंठ, मरी, पिपर, हरडे, पेडडा,
आंभणा, नागरमोथ; अे सात ओषडोनुं अूरुं आर आर तोला, पाक-
भां मेणवीने तेनी गोणीया आंधवी; तेभांथी आवाथी परमे, भूतकृच्छ्र,
स्त्रिवाने धुपणीने रोग, भूत्राधात, वातरुत, वातरोग, धातुने विकार,
भूतअडा पडरीने रोग दूर थाय.

त्रिंशुला मोदक; कुशादिके। ७५२.

त्रिफलाष्टपला कार्या भ्रष्टातानां चतुःपलं ॥ ५१५ ॥ बाकुची
पंचपलिका विडंगानां चतुःपलं ॥ हतलोहं त्रिवृच्चैव गुग्गुलुश्च शिला-
जतु ॥ ५१६ ॥ एकैकं पलमात्रं स्यात् पलार्द्धं पौष्करं भवेत् ॥ चि-
त्रकस्य पलार्द्धं स्याद्विशालं मरिचं भवेत् ॥ ५१७ ॥ नागरं पिप्पलि
मुस्तं त्वगेलापत्रकुंकुमं ॥ शाणोन्मितं स्यादेकैकं चूर्णयेत्सर्वमेकतः ५१८
ततस्तत्प्रक्षिपेच्चूर्णं पक्वखंडे च तत्समे ॥ मोदकान् पलिकान् कृत्वा
प्रयुंजीत यथाचितान् ॥ ५१९ ॥ हन्युः सर्वाणि कुष्ठानि त्रिदोष-
प्रभवामयान् ॥ अगंदरुछीहगुल्मान् जिह्वातालुगलामयान् ॥ ५२० ॥
शिरोक्षिभ्रूगतान् रोगान् नन्याष्टगतानपि ॥ प्राग्भोजनस्य देयं स्या-
दधः कायस्थिते गदे ॥ ५२१ ॥ भेषजं भक्तमध्ये च रोगे जठर-
संस्थिते ॥ भोजनस्योपरिग्राह्यमूर्ध्वजत्रुगदेषु च ॥ ५२२ ॥

हरडे, पेडडा, आंभणा; अे त्रुं ओषडो ३२ तोला; भिलाभो १६

તોલા; પાવચ્ચા ૨૦ તોલા; વાવડિંગ ૧૬ તોલા; લોહભસ્મ, નિસોતર-
શુદ્ધ કરેલો ગુગ્ગળ અને શિલાજીત; એ ચાર ઓષડો ચાર ચાર તોલા;
પાંખરમૂળ અને ત્રિત્રકમૂળ ખમે તોલા; મરી અર્ધો તોલો; સુંઠ, પિ-
પર, નાગરમેથ, તજ, એલચી, તમાળપત્ર, નાગકેસર; એ સાત ઓષ-
ડો ૦૧-૦૧ તોલો; સર્વે ઓષડોનું ચૂર્ણ કરીને, તેના વજન પરોપર અ-
ડીશાકરની આપણી કરી, તેમાં ઉપલું ચૂર્ણ નાંખીને લાડવા ચાર ચાર
તોલાના કરવાં, તેમાંથી રોગીની શક્તિ અને કાયદો કર્તા અનુપાન સાથે ખા-
ધાથી, શરીરના સર્વે સડાનો કુદરોગ, ત્રણે દોષ કે સન્નિપાતનો ભગંદર,
ફેફસાનો કવળૂ રોગ, ગુલ્મ પેટના ગોળાનો, જીભનો રોગ, ટાળૂનો
રોગ, કંઠ કે ગળાનો રોગ, મસ્તકનો રોગ, આંખોનો રોગ, ભવાનો
રોગ, ગરદનનો રોગ, વાસાનો રોગ એટલા રોગ દૂર થાય. કંપરથી પ-
ગસુધી જૂલા પડવાનો રોગ, હોય તો જમવાની અગાજી ઓષડ ખાવું;
પેટનો રોગ હોય તો ભાત કે ધાન સાથે ઓષડ ખાવું; છાતીથી મા-
થાસુધીના રોગવાળાએ જમવા પછી ઓષડ ખાવું.

કાંચનાર ગુગ્ગળ; ગંડમાળાદિકો ઉપર.

કાંચનારત્વચો ગ્રાહ્યં પલાનાં દશકં બુધૈઃ ॥ ત્રિફલા ષટ્પલા કા-
ર્યા ત્રિકટુ સ્યાત્પલત્રયં ॥ ૧૨૩ ॥ પલૈકં વરણં કુર્યાદેલાત્વક પ-
ત્રકં તથા ॥ એકૈકં કર્ષમાત્રં સ્યાત્સર્વાણ્યેકત્ર ચૂર્ણયેત્ ॥ ૧૨૪ ॥
યાવદ્ચૂર્ણમિદં સર્વં તાવન્માત્રસ્તુ ગુગ્ગુલુઃ ॥ સંકુલ્ય સર્વમેકત્ર પિંડં
કૃત્વા ચ ધારયેત્ ॥ ૧૨૫ ॥ ગુટિકાઃ શાણિકાઃ કાર્યાઃ પ્રાતર્ગ્રાહ્યા
યથોષિતાઃ ॥ ગંઢમાલાં જયત્યુગ્રામપચીમર્બુદાનિ ચ ॥ ૧૨૬ ॥
અંધીન્ વ્રણાંશ્ચ ગુલ્માંશ્ચ કુષ્ઠાનિ ચ મગંદરં ॥ પ્રદેયશ્ચાનુપાનાર્થ
ક્રાથો મુંઢિનિકાઞ્જવઃ ॥ ૧૨૭ ॥ ક્રાથઃ સ્વદિરસારસ્ય પથ્યાક્રા-
ધોષ્ણકં જલં ॥

કાંચન વૃક્ષની છાલ ૪૦ તોલા; હરડો, એહડા, આંખળા, એ ત્રણ
ઓષડો આઠ આઠ તોલા, સુંઠ, મરી, પિપર, વાયવણું; એ ચાર જાણુ-
સો ચાર ચાર તોલા; એલચી, તજ, તમાળપત્ર; એ ત્રણ ઓષડો એક
એક તોલો; સર્વે ઓષડોનું ચૂર્ણ કરીને, ત્રિફળા અથવા દસમૂળના કા-

ઢામાં શુદ્ધ કરેલો ગુગ્ગળ, ઉપલા ચૂર્ણને વજનને ખલમાં ખલીને ખારીક કરવો, તેમાં ઉપરું ચૂર્ણ મેળવી ફરીને ખલવું, સર્વે એક રસ થવાથી તેની ગોળીવો ૦૧-૦૧ તોલાની ખાંધી, તે ગોલી પ્રાતઃકાળે ગોરખમુકીનામે વનસ્પતીના કાઢામાં, ખેરનીનારના કાઢામાં, હરડેના કાઢામાં, ગર્ભ પાણીમાં એકક ગોળી, શરીરશક્તિ પ્રમાણે અનુપાનો જે માંક આવે, તેમાં ખાધાથી અતિશે દુઃખદાયક ગંડમાળા કે તેનો ભેદ અપચી રોગ, અર્ધુદ ઉઠમી ગાંઠ કે પાઠાનો, ફેણીનો, નાસુરનો, ગુલ્મ રોગ, કુષ્ઠરોગ, બગંદર રોગ; પરેહજી રાખેથી સર્વે રોગ દૂર થાય.

માપાદિ મોદક ; ધાતુપુષ્ટી ઉપર.

નિસ્તુષ્પં માષ્ણચૂર્ણં સ્યાત્તથા ગોધૂમસંખં ॥ ૬૨૮ ॥ નિસ્તુષ્પં ચ-
વચૂર્ણં ચ શાલિતંદુલજં તથા ॥ સૂક્ષ્મં ચ પિપ્પલીચૂર્ણં પલિકાન્યુપ-
કલ્પયેત્ ॥ ૬૨૯ ॥ એતદેકીકૃતં સર્વં ભર્જયેત્ ગોઘૃતેન ચ ॥ અર્ધ-
માત્રેણ સર્વેભ્યસ્તતઃ સ્વંડં સમં ક્ષિપેત્ ॥ ૬૩૦ ॥ જલં ચ દ્વિગુણં
દન્વા પાચયેત્તચ્છનૈઃ શનૈઃ ॥ તતઃ પક્વં સમુત્થૃત્ય વૃત્તાન્ કુર્વીત
મોદકાન્ ॥ ૬૩૧ ॥ ભૂક્ત્વા સાયં પલૈકં ચ પિબેત્ ક્ષીરં ચતુર્ગુ-
ણમ્ ॥ વર્જનીયૌ વિશેષેણ ક્ષીરામ્લૌ દ્વૌ રસાવાપિ ॥ ૬૩૨ ॥ કૃત્વૈ-
વં રમયેન્નારીર્બઘ્નીર્ન ક્ષીયતે નરઃ ॥

અડદ, ધણ, જવ, ચોખા, એ ચાર અનાજ જુદુ જુદુ છડી તેનો કુંડો કાહડીને તથા પિપર, એ પાંચેનું ચૂર્ણ ચાર ચાર તોલા એકકું કરવું; તે સર્વેના વજનથી અર્ધુ ગાયનું ધી તેમાં નાંખી, સર્વે ચૂર્ણને સારી રીતે સેકવું કે બૂજવું; તે સર્વેના વજન ખરેખર ખડીશાંકર અને તથા ખેવડું પાણી તેમાં નાંખીને, મંદામીથી તેનો પાક કરવો, ત્યારપછી તેનો લાડવો ચાર ચાર તોલાને આસરે ખાંધીને, તેમાંથી એક એક રાત્રે ખાવો, તે ઉપર ૧૬ તોલા દૂધ પીવું, અને ખરાસ, તિખાસ, ખરાસ, કે તેલની વસ્તુ નહી ખાવી તથા પરેહજી રાખવાથી, તે માણસે ધણી સ્ત્રીના સંગ કરવા છતા તેનું શરીર નબળું થતું નથી.

અથ અષ્ટમોઽધ્યાય પ્રારંભ.

અવલેહકલ્પના.

અથ આઠમો અઠ્યાય પ્રારંભ.

ઓષડોની રસક્રિયા કે ચાષણી, પાક કરવાની વિધિ.

કાથાદીનાં પુનઃ પાકાત્ ઘનત્વં સા રસક્રિયા ॥ ૧૩૩ ॥ સોવ-
લેહશ્ચ લેહઃ સ્યાત્ તન્માત્રા સ્યાત્પલોન્મિતા ॥ સિતા ચતુર્ગુણા કાર્યા
ચૂર્ણાંચ દ્વિગુણો ગુડઃ ॥ ૧૩૪ ॥ દ્રવં ચતુર્ગુણં દદ્યાદિતિ સર્વત્ર નિ-
શ્રયઃ ॥ મુપક્રે તેતુમત્ત્વં સ્યાદવલેહપ્તુ મજ્જતિ ॥ ૧૩૫ ॥ સ્વરત્વં પી-
ડિતે મુદ્રા ગંધવર્ણરસોદ્રવઃ ॥ દુગ્ધમિશ્વરસં યૂષં પંચમૂલકષાયજં ॥ ૧૩૬ ॥
વાસાક્રાથં યથાયોગ્યમનુપાનં પ્રશસ્યતે ॥

પ્રથમ કહેલા કાંઠાદિક અથવા કાઢાને ફરીને ઉકાળી, તેનું પાણી
ખાળી શાકરની ચાષણીએવો પાક કરેછે, તેને રસક્રિયા, અવલેહ, અને
લેહ કહેછે; તે અવલેહ ખાવાનું વજન ચાર તોલા જાણવું, અવલેહમાં
શાકર મેળવવી હોય તો, ચૂર્ણના વજનથી ચોગણી, અને ગોળ મેળવવો
હોય તો ખમણા મેળવવો; પાણી, દૂધ, ગાયનું મૂત્ર અથવા હરચેક પાત-
ળી વસ્તુ મેળવવી હોય તો, ચૂર્ણના વજનથી ચોગણી લેવી, એવી રીતે
અવલેહવિશે સર્વે પ્રકારે નિશ્ચયે જાણવું; તે અવલેહનો પાક સારી રીતે
થવાની, પરીક્ષા કરવી હોય તો પાકી ચાષણી થવાથી તાર નિકળે, અને તેને
આંગળીથી દબાવે તો આંગળાની રેખા તેમાં પડેછે, દાખવાથી શખ્ત લા-
ગેછે; પાણીમાં તેને નાંખેથી તે ડુબી જાયછે; તે પાકનું અપૂર્વ ગંધ, વર્ણ,
રસ થાયછે. એવી રીતે સારો પાક થવાના લક્ષણો જાણવા; તે
અવલેહ ખાવા ઉપર અનુપાનમાં દૂધ, સેરડીનો રસ, પંચમૂળનાં કા-
ઢાની કાંજી, અડુલસાનો કાઢો ઇત્યાદિક છે, રોગીને તેમાંથી કાયદો કર્તા
હોય તે ઠરાવીને આપવું.

કંટકાર્યવલેહ; ઉચકી, શ્વાસ કાસાદિકો ઉપર.

કંટકારીતુલાં નીરદ્રોણે પક્ત્વા કષાયકં ॥ ૧૩૭ ॥ પાદશેષં
ગૃહીત્વા ચ તસ્મિન્ ચૂર્ણાનિ દાપયેત્ ॥ ઇથક્ પલાનિ ચૈતાનિ ગુહ-

चीवव्यचित्रकाः ॥ ५३८ ॥ मुस्तं कर्कटशृंगी च श्रूषणं धन्व-
यासकः ॥ भांगी रास्ना सटी चैव शर्करा पलविंशतिः ॥ ५३९ ॥
प्रत्येकं च पलान्यष्टौ प्रदद्यात् घृततैलयोः ॥ पक्ता लहत्वमानीय
शीते मधु पलाष्टकं ॥ ५४० ॥ चतुःपलं तु गोक्षीर्याः पिप्पलीनां
चतुःपलं ॥ सिस्वा निदध्यात्मुद्वे मृण्मये भाजने शुभे ॥ ५४१ ॥
लेहोऽयं हन्ति हिक्कार्तिश्वासकासानशेषतः ॥

रिंगलीभूण बारसो तोला, थोडाक कुडी, तेमां १०२४ तोला पाण्डी
नांप्पीने उकाणवुं, तेमांनुं पाण्डी पणता थोड हिस्से पात्री रेहवाथी गा-
लीने, तेमां गुणवेल, यवक, चित्रक, नागरमोथ, काकडशिंगी, सुंठ, भरी,
पिपर, धमासो, भारंगछाल, रास्ना, क्योरो; अये पार ओषडो बार बार
तोलांनुं अर्णु, तथा शाकर ८० तोला; धी अने शरस्युं तेल पत्रिस प-
त्रिस तोला, अये सर्वे काढांमां नांप्पीने इरीने उकाणवुं, पाण्डी पणता
तेनी बाधणी थवाथी डंडु पाडी; तेमां मध उर तोला, वंशलोचन अने
पिपर सोण सोण तोला; अये त्रिणुं अर्णु अवलेह के बाधणीमां भेजवीने
सारी मन्थुत भांठलीमां ते अवलेह भरी, तेमांथी दररोज आवुं; तेथी
हेडकी, सर्वे प्रकारेना आस, आक्षु, आंसीना रोगो दूर थाय.

अयवनप्रास्यावलेह; क्षयादिको उपर.

पाटलारणिकाश्मर्यबिल्वारलुकगोक्षुराः ॥ ५४२ ॥ पण्यौ बृहत्यौ
पिप्पलयः शृंगीद्राक्षामृताभयाः ॥ बला भूम्यामली वासा ऋद्धी
जीवंतिका सटी ॥ ५४३ ॥ जीवकर्षभकौ मुस्तं पोष्करं काकना-
सिका ॥ मुद्रपर्णी माषपर्णी विदारी च पुनर्नवा ॥ ५४४ ॥ काको-
ल्यौ कमलं मेदे सूक्ष्मैलागरुचंदनं ॥ एकैकं पलसंमानं स्थूलचू-
र्णितमौषधं ॥ ५४५ ॥ एकीकृत्य बृहत्पात्रे पंचामलशतानि च ॥
पचेद् द्रोणजले सिस्वा ग्राह्यमष्टांशरोषितं ॥ ५४६ ॥ ततस्तु ता-
न्यामलानि निष्कुलीकृत्य वाससा ॥ दृढहस्तेन संमर्द्य सिस्वा
तत्र ततो घृतं ॥ ५४७ ॥ पलसप्तमितं तानि किंचित् भृष्टाल्पवन्हि-
ना ॥ ततस्तत्र क्षिपेत् क्वाथं खंडं चार्धतुलोन्मितं ॥ ५४८ ॥ लेहव-
त्साधयित्वा च चूर्णीनीमानि दापयेत् ॥ पिप्पली द्विपला ज्ञेया गो-

ક્ષીરી તુ ચતુઃપલા ॥ ૧૪૯ ॥ પ્રત્યેકં ચ ત્રિશાળાઃ સ્યુસ્ત્વગેભાપ-
ત્રકેસરાઃ ॥ તતસ્ત્વેકીકૃતે તસ્મિન્ ક્ષિપેત્ ક્ષીરં ચ ષટ્પલં ॥ ૧૫૦ ॥
इत्येवं च्यवनप्रोक्तं च्यवनप्राश्यसंज्ञितं ॥ लेहं वह्निहबलं दृष्ट्वा खादे-
त्क्षीणो रसायनं ॥ ૧૫૧ ॥ बालवृद्धक्षतक्षीणा नारी क्षीणाश्च शो-
षिणः ॥ हृद्रोगिणः स्वरक्षीणा ये नरास्तेषु युज्यते ॥ ૧૫૨ ॥ कासं
श्वासं पिपासां च वातास्रमुरसो ग्रहं ॥ वातपित्तं शुक्रदोषं मूत्रदोषं
च नाशयेत् ॥ ૧૫૩ ॥ मेघां स्मृतिं स्त्रीषु हर्षं कांतिं वर्णं प्रसन्नतां ॥
अस्मात्प्रयोगादाप्नोति नरो जीर्णं विवर्जितः ॥ ૧૫૪ ॥

પાડળ, એરણ, શિવણ, બિળમૂળ, ટેટ, ગોખરૂં, શાળવણ, પીઠવ-
ણ, ભોયરિંગણી, માતરિંગણી, પિપર, કાંકડશિંગી, કાળીદરાખ, ગુળવે-
લ, હરડે, ચિકણામૂળ, જૂથઆમળા, અડુંગસો; ઋદ્ધિ અને વૃદ્ધિ એ વસ્તુ
મળતી નથી તેને બદલે વારાહીકંદ, અને હરણુવેલ વાપરવા; જીવક, અને
ઋષભક એ બેને બદલે વિદારીકંદ, એવડા વજને; કચોરો, નાગરમોથ,
પોખરણી મૂળ, કાવળીના મૂળ, જગલી મંગ, જગલી અડદ, વિદારીકંદ,
પુનર્નવા; કાકાળી અને ક્ષીરકાકાળીને બદલે આસકંદ એવડા વજને;
મેદા અને મેહાને બદલે ભેડીમધ એવડા વજને; એલચી, કૃષ્ણાગર; એ
સર્વે આપડો ચાર ચાર તોલા લઈ, થોડા થોડા કુડીને એકઠા કરવા; પછી
એક મોહડું હાંડણું લઈ તેમાં મેહાટા મેહાટા આમળા પાંચસો ભરીને;
તેમાં ઉપર લખેલા સર્વે આપડો અને ૧૦૨૪ તોલા પાણી નાંખીને
ઉકાળવું, તેમાંનું પાણી બળતા આઠમે હિરસે પાકી રહે તે કાઢો.
જુદા ગાળીને લેવો, પછી તેમાંના આમળા સર્વે કાહડી લઈ આ-
પડોનો કુચો નાંખીદેવો. કહલધવાળા વાશણના મોહડાને, મજાબુત
ખાંદીના કટકાની ઝોલી ખાંધવી, તેમાં આમળા નાંખીને જોરથી મ-
સણવા, તેને મસણતાં મસણતાં મેદો કે તેનો મગજ થઈને કાપડમાંથી
સર્વે ગળી રહે, તેમાં ૨૮ તોલા ધી નાંખીને આમળાનો મગજ હલકા
અખી એ થોડો થોડો લાલ થાય તેમ જૂળવો; પછી ગાળી રાખેલો ઉ-
પલો કાઢો, અને મગજના વજનથી અર્ધી ખડી શાકર, તેમાં નાંખીને
ઉકાળવું, તેમાંનું પાણી બાલીને પાક કરવો, ત્યાર પછી પિપર તોલા આઠ,
વંશલોચન ૧૬ તોલા; તજ, એલચી, તમાલપત્ર, નાગકેસર; એ ચાર

આપડાનું ચૂર્ણ પોણા પોણા તોલો; અને ૨૪ તોલા મધ, સર્વેને પાકસાથે મેળવવું. આ અવલેહ અવન નામે ઋષીએ કહેલો છે, તેથી તેને અવનપ્રાશ્ય કહેછે; તે પાકમાંથી ક્ષીણ કે ધસાઈ ગયેલા માણસે પોતાની શક્તિ કે કાઠાની અખીનું બળ જોઈ આવે, તેથી શરીર ધસારે દૂર થાય. બાળક, વૃદ્ધ; ક્ષતો કે ધારા પડવાથી ક્ષીણ થયેલા માણસે, અતિશે બિચારથી જેની ધાતુ નષ્ટ થયેલી હોય તેણે, જે શરીરે શોષાયછે તેણે, જેને છાતીનો રોગ હોય, જેનો કંઠ કે ગળાનો રોગ ક્ષીણ થાયછે; આસ, આક્રણ, ખાંસી, તૃપાખાસ, વાતરક્તનો મ્હેટો શરીરસડો, ઉરોગ્રહ હયાનો રોગ, વાયુ અને પિત્તકાપનો રોગ, ધાતુદોષ, મૂત્રદોષ; એટલા રોગીએ પાકમાંથી આધાથી રોગ દૂર થાય; એ પાકથી ખુદ્ધિ અને યાદશક્તિ વધે; સ્ત્રીના સંગવિષે ઇચ્છા થાય; શરીરની કાંતી, વર્ણ, સ્વરૂપ વધે; મન ખુશીમાં રહે; માણસ ઉમ્મરે પોહ્યાવિના ધડપણ કે વૃદ્ધપણું ન આવે; અને સર્વે રોગથી દૂર થાય.

કૂખમાંડકાવલેહ; રક્ત પિત્તાદિકો ઉપર.

નિષ્કુલીકૃત્ય કૂખમાંડં સ્વંડં પલશતં પચેત્ ॥ નિષ્કિપ્ય દ્વિતુલં નીરધર્મશિષ્ટં ચ ગૃહ્યતે ॥ ૧૧૧ ॥ તાનિ કૂખમાંડસ્વંડાનિ પીડયેત્ દ્વદ્વાસસા ॥ આતપે શોષયેત્ કિંચિત્ શૂલાઘ્રૈર્બહુશો વ્યથેત્ ॥ ૧૧૨ ॥ સિદ્ધવા તામ્રકટાહે ચ દદ્યાદષ્ટપલં ઘૃતં ॥ તેન કિંચિત્ ભર્જયિત્વા પૂર્વોક્તં તજ્જલં ક્ષિપેત્ ॥ ૧૧૩ ॥ સ્વંડાપલશતં દત્ત્વા સર્વમેકત્ર પાચયેત્ ॥ સુપકે પિપ્પલી શુંઠી જીરકં દ્વિપલં ઇથક્ ॥ ૧૧૪ ॥ ઇથક્ પલાન્દં ધાન્યાકં પત્રૈલા મરિચત્વચં ॥ ચૂર્ણીકૃત્ય ક્ષિપેત્તત્ર ઘૃતાન્દં કૌદ્રમાવહેત્ ॥ ૧૧૫ ॥ સ્વાદેદગ્નિચલં દ્વદ્વા રક્તપિત્તી ક્ષયી જ્વરી ॥ શોષસ્તૃષા તમચ્છર્દિકાસશ્વાસક્ષતાતુરઃ ॥ ૧૧૬ ॥ કૂખમાંડકાવલેહોયં બાલવૃદ્ધેષુ યુજ્યતે ॥ ઉરઃસંધાનકૃત્ વૃણ્યો વૃંહણો બલકન્નમતઃ ॥ ૧૧૭ ॥

બૂંદ કોહણ સાથે પાકટ થયેલું લાવીને, તેની છાલ કાઢી, ચારસો તોલાના ઝીણાં ઝીણાં કટકા કરવા, તેથી બમણા વજન પાણી નાંખીને ઉકાળવું, અર્ધ પાણી બળવાથી બાકી રહેલું, કહલધવાલા જુદા વાશણમાં ગાળી લેવું, પછી કોહણના સર્વે કટકા બાહર કાઢી મળખુત

કાપડમાં ભરી, તેમાંનું સર્વે પાણી જોરથી જુદા વાશાણમાં નિચવી લેવું; કહલધ્વાજા વાશાણમાં ૩૨ તોલા ધી નાંખીને હલકો અગ્નિ આપવો, પછી તેમાં કાહજાનો કુચો નાંખીને આસ્તે આસ્તે ધીમાં ભુજવો, તેમાં જરા રતાસ આવેથી, ગાળી રાખેલું બેહુ પાણી અને ખડીશાકર ચાર-સો તોલા, તેમાં નાંખીને ફરી ઉકાળવું, તેમાંનું સર્વે પાણી બળતા પાક થાય, ત્યાંમુધી લોઢાના તેવેઠથી ઘુટવો, પછી તેમાં પિપર, સુંઠ, છત્તૂં; એ ત્રણ આપડો આઠ આઠ તોલા; ધાણા, તમાલપત્ર, એલચી, મરી, તજ; એ પાંચ આપડો બમે તોલા; એ આઠ આપડોનું ચૂર્ણ તથા મધ તોલા સોળ ઉપજા પાકમાં મેળવવા, તેને કૂખમાંડકાવલેહ કહેછે; તે પાકમાંથી રોગીની શક્તિ અને કાઠાનું બળ જોઈ આવું, તેથી રક્તપિત્તનો લોહી ઉકાળો કે ઝાડો, ઉલટી કે ક્ષય, તાવ, શરીરરોષ, તૃષ્ણા, આંખોને અંધારા, ઉલટી, શ્વાસ, આક્રણ, ખાંસી, ઉરક્ષત, હયાનોરોગ, એટલા રોગો દૂર થાય. તે પાક બાળક, વૃદ્ધને ઉપયોગી પડેછે, છાતીમાં પિત્તોના કાપેથી વિદીર્ણ કે ફાટકુટ થાય તેને, એ પાક સાંધેછે; સ્ત્રીસંગતી ઇચ્છા, ધાતુની વૃદ્ધિ, તથા બળ વધેછે.

કૂખમાંડ ખંડ લેહ; અરોઢિરોગો ઉપર.

યુક્તયા કૂખમાંડસ્વંઢં ચ મૂરણં વિપચેત્સુધીઃ ॥ અર્શસાં મૂઢવાતાનાં
સ્વંઢાગ્રીનાં ચ શસ્યતે ॥ ૧૬૨ ॥

કાહલાના ઝીણા ઝીણા કટકા અને સૂરણ ખમણેલું, બેહુને એ-કટું ધીમાં સેકીને જરા લાલ કરવું, તેના વજનથી ચોગણી ખડીશાકર, તેથી ચોગણું પાણી એ બેહુને ઉકાળવું પાણી બાળીને આપણી કરવી, પછી તેમાં ઉપજુ કાહજું અને સૂરણ નાંખીને તેનો પાક કરવો તેમાંથી આધાથી હર્શનો રોગ, આખુ શરીર જખડાયલું, મૂઢ વાયુનો રોગ દૂર થઇ, કાઠાની અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય.

અગસ્ત્ય હરીતકી; ક્ષયાદિકો ઉપર.

હરીતકીશતં ચદ્રં યવાનામાઢકં તથા ॥ પલાનિ દશમૂલસ્ય
વિંશતિશ્ચ નિયોજયેત્ ॥ ૧૬૩ ॥ ચિત્રકઃ પિપ્પલીમૂલમપામાર્ગઃ સ-
ટી તથા ॥ કપિકચ્છુઃ શંખપુષ્પી માર્ગી ચ ગજપિપ્પલી ॥ ૧૬૪ ॥

બલા પુષ્કરમૂલં ચ ઇથક્ દ્વિપલમાત્રયા ॥ પચેત્પંચાઢકે નીરે યવૈઃ
સ્વિન્નૈઃ શૃતં નયેત્ ॥૧૬૧॥ તચ્ચાભયાશતં દદ્યાત્ કાથે તસ્મિન્ વિ-
ચક્ષણઃ ॥ સર્પિસ્તૈલાષ્ટપલકં ક્ષિપેદ્વુઢતુલાં તથા ॥ ૧૬૬ ॥ પક્ત્વા
લેહત્વમાનીય સિદ્ધે શીતે ઇથક્ ઇથક્ ॥ ક્ષૌદ્રં ચ પિપ્પલીચૂર્ણં દદ્યા-
ત્કુઢવમાત્રયા ॥ ૧૬૭ ॥ હરીતકીદ્વયં સ્વાદેત્તેન લેહેન નિત્યશઃ ॥
• ક્ષયં કાસં જ્વરં શ્વાસં હિક્કાર્શારુચિપીનસાન્ ॥ ૧૬૮ ॥ ગ્રહર્ણી
નાશયેદેષ વલીપલિતનાશનઃ ॥ બલવર્ણકરઃ પુંસામવલેહો રસાયનઃ
॥ ૧૬૯ ॥ વિહિતોગસ્ત્યમુનિના સર્વરોગપ્રણાશનઃ ॥

જવ નામે અનાજ ૨૫૬ તોલા થોડાક કુટીને લેવા, તેથી યોગણું
પાણી નાંખીને ઉકાળવું, પાણી બળતા થોડે હિસ્સે ખાકી રહે, તે વખતે
પાણી ગોળીને રાખવું, પછી દશ ઝાડોના મૂળ જે અગાઠી વાતકકંજવરમાં
કહેલા ચિત્રક, પિપ્પળીમૂળ, અધાડો, કચોરો, કવચખીજ, શંખપુખી,
ભારંગની છાલ, ગજપિપર, ચિકણામૂળ, પોખરણીના મૂળ; એ વિસ
ઓષડો આઠ આઠ તોલા; એ સર્વે ઓષડો કુટીને તેમાં ૧૨૮૦ તોલા
પાણી નાંખી ઉકાળવું, તેમાંનું પાણી બળતા થોડે હિસ્સે ખાકી રહે
તે ગુદુ ગાળી લેવું. તેમાં સુરવારી મ્હોટી હરડે એકસો; ધી; તળનું
તેલ બત્રીસ બત્રીસ તોલા; અને ગોળ ૪૦૦ તોલા, સર્વે એકઠું મેળવી કુટીને
ઉકાળવું, તેમાંનું સર્વે પાણી બળતા બીડી ચાપણી થવાથી, ઉતારીને ઠંડુ
પાડવું, પછી તેમાં પિપરનું ચૂર્ણ, મધ, સોળ સોળ તોલા મેળવવું, એ પ્ર-
માણે અવલેહ, અગસ્ત્ય રૂપીએ કહેલો છે; માટે તેનું નામ અગસ્ત્ય
હરીતકી કહેછે; તેમાંથી રોગીએ બધે હરડે પાકસાથે રોજ ખાધાથી ક્ષય
રોગ, ખાંસી, જ્વર, શ્વાસ, દમ, હેડકી, હર્ષ, શરીર જખડાવું, પીનસ-
રોગ નાકમાં થાયછે તે, સંગ્રહણી ઝાડાનો, એટલા રોગો દૂર થાય, શરીરે
બળ અને કાંતિ વધે, સફેદ ખાલ થતા અટકી કાળા થાય, એ અવલેહ
રસાયન છે, તેથી સર્વે રોગ દૂર થાયછે.

કુટળવલેહ; અશીદિકો ઉપર.

કુટજત્વક્ તુલાં દ્રોણે જલસ્ય વિપચેત્સુધીઃ ॥૧૭૦॥ કષાયં પા-
વશેષં ચ ગૃન્હીયાદ્વસ્ત્રગાલિતં ॥ ત્રિશત્પલં ગુઢસ્યાત્ર દત્ત્વા ચ વિપચે-

ત્પુનઃ ॥ ૧૭૧ ॥ સાંદ્રત્વમાગતં જ્ઞાત્વા ચૂર્ણાનીમાનિ દાપયેત્ ॥
 રસાંજનં મોચરસં ત્રિકટું ત્રિકલાં તથા ॥ ૧૭૨ ॥ લાજાલુ ચિત્રકં
 પાઠાં બિલ્વમિદ્રયવાન્ વર્ષા ॥ અઘ્રાતકં પ્રતિવિષાં વિઙ્ગાનિ ચ વા-
 લકં ॥ ૧૭૩ ॥ પ્રત્યેકં પલસંમાનં ઘૃતસ્ય કુઢવં તથા ॥ સિદ્ધરીતે
 તતો દદ્યાન્ મધુનઃ કુઢવં તથા ॥ ૧૭૪ ॥ જયેદેષોવલેહસ્તુ સર્વાણ્ય-
 શીસિ વેગતઃ ॥ દુર્નામપ્રજવાન્ રોગાનતીસારમરોચકં ॥ ૧૭૫ ॥ અઘ્ર-
 ણીં પાંડુરોગં ચ રક્તપિત્તં ચ કામલાં ॥ આમ્લપિત્તં તથા શોથં કાર્શ્યં
 ચૈવ પ્રવાહિકાં ॥ ૧૭૬ ॥ અનુપાને પ્રયોક્તવ્યમાજં તત્રકં પયો દધિ ॥
 ઘૃતં જલં વા જીર્ણં ચ પથ્યભોજી ભવેન્નરઃ ॥ ૧૭૭ ॥

કુડાનામે ઝાડની છાલ ૪૦૦ તોલા થોડી કુટી, તેમાં પાણી ૧૦૨૪
 તોલા નાંખીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા ચોઠ હિરસે બાકી રહે, તે
 કાઢો કપડાથી ગાળી લેવો, તેમાં ૧૨૦ તોલા ગોળ નાંખી ફરીને
 ઉકાળવો, પાણી બાળીને આપણી કરવી, પછી તેમાં રસાંજન, મો-
 ચરસ, સુંઠ, મરી, પિપર, હરડે, બેહડા, આંખળા, લાજરી, ચિત્રક,
 પાહડમૂળ, ખિળકળકુમળા, ઇંદ્રજવ, ઘોડાવજ, બિલામો, અતિવિષ, વા-
 વડિંગ, વાળો; એ અઘ્રાર ઓષડો ચાર ચાર તોલાનું ચૂર્ણ, અને ધી
 તોલા સોળ તથા મધ તોલા સોળ મેળવવું. તે પાકમાંથી બકરીના દૂધમાં,
 છાસમાં, દહીમાં, ધીમાં અથવા પાણીસાથે, બૂખ લાગેલી હોય તે વખતે
 આધાથી, અને તે ઉપર સારી રીતે પહરેજ રાખવાથી, સંપૂર્ણ સર્વે પ્ર-
 કારના હર્ષનો મુળબાધી જલદીથી દૂર થાય, ભગંદરાદિક દુષ્ટ નામનો રોગ;
 અતિસાર, શરીર જખડવાનો, સંગ્રહણી રોગ, પાંડુરોગ, રક્તપિત્ત રોગ,
 આંખોમાં કાવિળનો રોગ, મોત્યાનો રોગ, આમ્લ પિત્તરોગ, સોજો,
 શરીર તવાય કે કૃપતા, પ્રવાહિકા રોગ, અતિસારનો બેદથી જટલા રોગ
 થાય તે સર્વે રોગ દૂર થાય.

આદિકુટબળયલેહ; સર્વાતિસારાદિકો ઉપર.

કુટજત્વક્ તુલમાર્દ્રી દ્રોણનીરે વિપાચયેત્ ॥ પાદશેષે શૃતં નીત્વા
 ચૂર્ણાન્યેતાનિ દાપયેત્ ॥ ૧૭૮ ॥ લજ્જાલુર્ધાતકી બિલ્વં પાઠા મોચ-
 રસસ્તથા ॥ મુસ્તં પ્રતિવિષા ચૈવ પ્રત્યેકં સ્યાત્પલં પલં ॥ ૧૭૯ ॥

તતસ્તુ વિપચેદ્વયો યાવદ્ધર્વીપ્રલેપનં ॥ જલેન છાગીદુગ્ધેન પીતો મંડેન
વા જયેત્ ॥ ૧૮૦ ॥ સર્વાતિસારાન્ ઘોરાંસ્તુ નાનાવર્ણાન્ સવેદનાન્ ॥
અસ્ફુદરં સમસ્તં ચ સર્વાર્શાસિ પ્રવાહિકાં ॥ ૧૮૧ ॥

કુડાના ઝાડની છાલ ૪૦૦ તોલા કુટ્ટી, તેમાં પાણી ૧૦૨૪ તોલા
નાંખીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા ચોઠ હિસ્સે ખાકી રહે, તેમાંથી પાણી
ગાળી લેવું, તેમાં લાજરી, ધાયટીના કુળ, ખિજફળ કુમળા, પાહડમૂળ,
મોચરસ, નાગરમોચ, અતિવિષ; એ સાત ઓષડો ચાર ચાર તોલાનું
ચૂર્ણ કરીને ઉપલા કાઢામાં મેળવી કરીને ઉકાળવું, તેને લોખંડની કડછી-
થી ધુટતા તેની જાડી ચાપણી કરવી; તેમાંથી પાક પાણી સાથે, ખકરીના
દૂધ સાથે અથવા ચોખ્ખાની કાંજ સાથે ખાધાથી, અતિ વેદનાસહિત લિલા
પિળા અનેક પ્રકારના રોગો, જે અતિસારના ઝાડામાં થતા હોય, અ-
ધોરૂપે સંપૂર્ણ અતિસાર થયેલો, અને સ્ત્રિવોને સંપૂર્ણ પ્રકારે ધુપણીનો
રોગ લાગેલો હોય, સંપૂર્ણ હર્શનો રોગ, અતિસારનો ભેદ પ્રવાહિકાનો
રોગ, એવી રીતે થયેલા રોગો દૂર થાય.

અથ નવમોઽધ્યાય પ્રારંભ.

ઘૃતતેલાદિ સ્નેહાદિ કલ્પના.

અથ નવમેા અધ્યાય પ્રારંભ.

ધીમાં, તેલમાં ઓષડોનો પાક કરવાની રીત.

કલ્કાચ્ચતુર્ગુણીકૃત્ય ઘૃતં વા તૈલમેષ વા ॥ ચતુર્ગુણે દ્રવે સાધ્યં
તસ્ય માત્રા પલોન્મિતા ॥ ૧૮૨ ॥ નિશિપ્ય ક્વાથયેત્તોયં ક્વાથદ્રવ્યાચ્ચ-
તુર્ગુણં ॥ પાદશિષ્ટં ગૃહીત્વા ચ સ્નેહં તેનૈવ સાધયેત્ ॥ ૧૮૩ ॥ ચ-
તુર્ગુણં મૃદુદ્રવ્યે કઠિનેષ્ટગુણં જલં ॥ તથાચ મધ્યમદ્રવ્યે દદ્યાદષ્ટગુણં
પયઃ ॥ ૧૮૪ ॥ અત્યંતે કઠિને દ્રવ્યે નીરષોડશકં મતં ॥ કર્ષાદિતઃ
પલં યાવત્ સિપેત્ ષોડશકં જલં ॥ ૧૮૫ ॥ તદૂર્ધ્વં કુડવં યાવત્ સિ-
પેદષ્ટગુણં પયઃ ॥ પ્રસ્થાદિતઃ સિપેત્રીરં સ્વારી યાવચ્ચતુર્ગુણં ॥ ૧૮૬ ॥
અંબુકાથરસૈર્યત્ર ઇથક્ સ્નેહસ્ય સાધનં ॥ કલ્કકસ્યાંશં તત્ર દદ્યાત્ ચ-

તુર્થ ષષ્ઠમષ્ટમં ॥૧૮૭॥ દુગ્ધે દધિ રસે તક્રે કલ્કો દેયોષ્ટમાંશકઃ॥
 કલ્કસ્ય સમ્યક્ પાકાર્થં તોયમત્ર ચતુર્ગુણં ॥૧૮૮॥ દ્રવાણિ યત્ર સ્ને-
 હેષુ પંચાદીનિ ભવંતિ હિ॥તત્ર સ્નેહસમાન્યાહુર્યથાપૂર્વં ચતુર્ગુણં॥૧૮૯॥
 ક્ષાથેન કેવલેનૈવ પાકો યત્રેરિતઃ ક્વચિત્॥ક્ષાથ્યદ્રવ્યસ્ય કલ્કોપિ તત્ર
 સ્નેહે પ્રયુજ્યતે ॥ ૧૯૦ ॥ કલ્કહીનસ્તુ યઃ સ્નેહઃ સ સાધ્યઃ કેવલ-
 દ્રવે ॥ પુષ્પકલ્કસ્તુ યઃ સ્નેહસ્તત્ર તોયં ચતુર્ગુણં ॥ ૧૯૧ ॥ સ્નેહે સ્ને-
 હાષ્ટમાંશશ્ચ પુષ્પકલ્કઃ પ્રયુજ્યતે ॥ વર્તિવત્ સ્નેહકલ્કઃ સ્યાદ્યદાંગુ-
 લ્યા વિમાર્દિતઃ ॥ ૧૯૨ ॥ શબ્દહીનોગ્નિનિક્ષિપ્તઃ સ્નેહઃ સિદ્ધો ભવે-
 ત્તદા ॥ યદા ફેનોદ્રમસ્તૈલે ફેનશાંતિશ્ચ સર્પિષિ ॥ ૧૯૩ ॥ ગંધવર્ણ-
 રસોત્પત્તિઃ સ્નેહસિદ્ધિસ્તદા ભવેત્ ॥ સ્નેહપાકસ્ત્રિધા પ્રોક્તો મૃદુર્મધ્યઃ-
 સ્વરસ્તથા ॥ ૧૯૪ ॥ ઈષત્સરસકલ્કસ્તુ સ્નેહપાકો મૃદુર્ભવેત્ ॥ મ-
 ધ્યપાકસ્ય સિદ્ધિશ્ચ કલ્કે નીરસકોમલે ॥૧૯૫॥ ઈષત્કઠિનકલ્ક-
 શ્ચ સ્નેહપાકો ભવેત્ સ્વરઃ ॥ તદૂર્ધ્વં દગ્ધપાકઃ સ્યાદ્વાહઠુન્નિપ્રયો-
 જકઃ ॥ ૧૯૬ ॥ આમપાકશ્ચ નિર્વીર્યો વન્હિમાંદ્યકરો ગુરુઃ ॥ ન-
 સ્યાર્થે સ્યાન્મૃદુઃ પાકો મધ્યમઃ સર્વકર્મસુ ॥ ૧૯૭ ॥ અભ્યંગાર્થે
 સ્વરઃ પ્રોક્તો યુજ્યાદેવં યથોચિતં ॥ ઘૃતતૈલગુડાદીંશ્ચ સાધયેન્નૈકવા-
 સરે ॥ ૧૯૮ ॥ પ્રકુર્વત્યુષિતા હ્યેતે વિશેષાદ્રુણસંચયં ॥

કળક કે ચટણી જે જે ઓપડોની કરેલી હોય, તેથી ચોગણું ધી
 અથવા તેલ મેળવવું, અને ધી અથવા તેલથી ચોગણું દૂધ કે ગાયનું મૂત્ર
 ઇત્યાદિક પાણી જેથી વસ્તુ મેળવતી, એ સર્વેને ઉકાળી પાણીનો ભાગ સર્વે
 ખળવાથી, ધી કે તેલ ખાત્રી રહે તે પાકુ કે સિદ્ધ થયેલું જાણવું; એ સિદ્ધ
 થયેલું ધી અથવા તેલની માત્રા પીવાનું વજન વાયુ, પિત્ત, કફ ત્રણિમાંથી
 હરયેક રાગ ઉપર ચાર તોલા જાણવું. હરયેક ઓપડોના વજનથી ચોગણું
 પાણી નાંખીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા ખાત્રી ચોઠે દિસે રહે તે વખતે,
 તેમાં ધી અથવા તેલ નાંખીને ફરીને ઉકાળવું, પાણી સર્વે ખળતા ખાત્રી રહેલું
 ધી કે તેલ સિદ્ધ થયેલું જાણવું; ઓપડોમાં કુમળું કે નરમ એટલે ગુળવેલ
 ઇત્યાદિક ઓપડો ઉકાળવા હોય તો, ઓપડના વજનથી ચોગણું પાણી નાં-
 ખીને ઉકાળવું, જરા કંઠણમાં ગરમાણો કે દસ માડના મૂળાદિ મધ્યમ ઓ-

પડોનો કાઢો, કરવો હોય તો પાણી આઠ ઘાણું નાંખવું. અતિરો શખ્ત
 ઓષડોમાં પદ્મકાષ્ઠિકનો કાઢો કરવો હોય તો, તેના વજનથી સોળ ઘાણું
 પાણી નાંખવું. ૧ થી ૪ તોલાના વજન સુધી ઓષડોનો કાઢો કરવો
 હોય તો; પાણી સોળ ઘાણું નાંખવું, ૪ થી ૧૬ તોલાના વજન સુધી
 ઓષડોનો કાઢો કરવો હોય તો, પાણી આઠ ઘાણું નાંખવું. ૬૪ થી
 ૧૬૩૮૪ તોલા ઓષડો ખારીના વજનને કાઢો કરવો હોય તો, તેથી
 ચોગણું પાણી નાંખવું. એખલા પાણીમાંજ સ્નેહ સિદ્ધ કરવો હોય
 તો, સ્નેહથી ચોઠ હિરસે ઓષડોનો કલક લેવો. કાઢામાં સ્નેહ સિદ્ધ કર-
 વો હોય તો, ધી કે તેલથી છઠ્ઠે હિરસે ઓષડોનો કલક નાંખવો. માંસના રસમાં
 સ્નેહ સિદ્ધ કરવો હોય તો, સ્નેહથી આઠમે હિરસે ઓષડોની ચઠણી નાંખવી.
 દૂધમાં, દહીમાં, ધતુરાદિકના રસમાં, છાસમાં ધી, તેલ સિદ્ધ કરવું હોયતો,
 ધી, તેલના વજનથી આઠમે હિરસે ઓષડોનો કલક નાંખવો. ઉપર લખેલા
 કલકનો પાક સારો થવા વિષે, સ્નેહોના વજનથી ચોગણું પાણી નાંખ-
 વું, સ્નેહમાં દૂધ, ગાયનું મૂત્ર ઇત્યાદિક પાંચ જાતના પાણી જેવા
 પદાર્થો અથવા તેથી વધારે પદાર્થો એકઠા નાંખવાના હોયતો,
 ધી તેલથી સરખા વજન નાંખવા, પણ ઉપલા પાંચ જાતના પદાર્થોથી
 ઓછા કે બે ચાર નાંખવા હોય તો, ધી તેલના વજનથી ચોગણા
 વજન નાંખવા, હરએક પ્રયોગમાં એખલા કાઢામાં સ્નેહ સિદ્ધ
 કરવો હોયતો, કાઢાના ઓષડોની ચઠણી કરી, સ્નેહના વજનથી
 ચોગણું પાણી નાંખવું. જે સ્નેહમાં ઓષડોનો કલક નાંખવો નહી હોય
 તો પાણી કે દ્રવ પદાર્થમાં, ધી તેલનો સ્નેહ સરખે વજન નાંખીને ઉકા-
 ળવું; પાણી બળવાથી ફક્ત ધી તેલ ખાકી રાખવું. જે સ્નેહ ધી કે તેલ
 ૩૨ તોલા લઈ તેમાં ફુલની ચઠણી ૪ તોલા નાંખવી, તેમાં ૧૨૮
 તોલા પાણી નાંખીને ઉકાળવું, અને પાણી બળતા ધી કે તેલનો
 સ્નેહ સારી રીતે સિદ્ધ થવાથી, ફુલની ચઠણીના કુચાને આંગળીવડ
 ચાપવાથી તેની ડીવેટ થાય, અને તે ચઠણીનો કચરો જરાક
 અખિ ઉપર મૂકવાથી ફડફડ અવાજ ન થાય; તેલનો કે ધીનો પાક
 કરેલો હોયતો, તે ઉપર શીણ આવી જવાથી પાક સિદ્ધ થાયછે. હરયેક
 ધી તેલનો સ્નેહ સિદ્ધ થવાથી મુગંધીથી ભરેલો, લાલરંગ, મધુરાદિ
 મુગંધી સહિત સિદ્ધ થયેલો જાણવું. હરયેક સ્નેહોનો પાક ત્રણ

પ્રકારનો થાયછે, તેમાં એક નરમ, ખીજો મધ્યમ, ત્રીજો શખ્ત, તેના લક્ષણો, ધી તેલના સ્નેહમાં કલ્ક હોવાથી, તેમાં પાણીની ભિનાસ પાકી રહેવાથી નરમ જાણવો, કલ્કને મૃદુપાણ્ય કે સુવાળો છતાં, પાણીનો અંશ ન રહેવાથી તે પાક મધ્યમ જાણવો; જરાક સૂકાસે કલ્ક થવાથી તે પાક ખળેલો, દાહ કરનારો, નિષ્પ્રયોજક જાણવો; કાચો પાક રેહવાથી તેમાં પરાક્રમ રહેતું નથી; કાઠાની અભિ મંદ કરે, ભારી પડે; સ્નેહનો પાક નરમ થવાથી, તેવો સ્નેહ નાકમાં નાંખવાને, સુધાડવાને કે નરમ આપવાને કામે લગાડવું; મધ્યમ પાક થવાથી, સ્નેહ રોગીએ સર્વે કામે લગાડવો; કંઠણ પાક થવાથી તે સ્નેહ રોગીના શરીરે લેપ કરવાના કામે લગાડવું; ધી, તેલ, ગોળ, ઇત્યાદિકનો સ્નેહ એક દિવસમાં સિદ્ધ થાયછે; મારે તેમાં નાંખવાના સર્વે આપડો એકઠા કરીને એક દિવસ અગાજી પાણીમાં ભીજવી મુકવા અને ખીજે દિવસે ઉકાલીને સિદ્ધ કે તેનો પાક કરવો, તેથી કરીને તે સ્નેહ ગુણકારક થાયછે. એ પ્રમાણે સ્નેહોની સાધન ક્રિયા જાણવી.

ધૃતોનો સાધનપ્રકાર; ખીર, ધૃતપ્લીહાદિકો ઉપર.

પિપ્પલી-પિપ્પલીમૂલ-ચવ્ય-ચિત્રક-નાગરૈઃ ॥ ૫૯૯ ॥ સર્વૈર્ધૈવશ્ચ પલિકૈર્ધૃતપ્રસ્થં વિપાચયેત્ । ક્ષીરં ચતુર્ગુણં દત્વા તત્સિદ્ધં છીહનાશનં ॥ ૬૦૦ ॥ વિષમજ્વર-મંદાગ્નિ-હરં રુચિકરં પરં ॥

પિપર, પિપ્પલીમૂળ, ચવક, ચિત્રક, સુંઠ, સિંધાલૂણ; એ છ આપડો ચાર ચાર તોલા, સુકા હોવાથી પાણીમાં ખારીક વાટીને ચટણી કરવી; તેમાં ૬૪ તોલા ગાયનું ધી અને ૨૫૬ તોલા ગાયનું દૂધ તથા ૨૫૬ તોલા પાણી નાંખવું; તે સર્વે મેળવીને ઉકાળવું, તેમાંનું સર્વે પાણી ખળવાથી પાક સારો થાય, તે વખતે કુકત ધી ખાકી રહેતું ગાળી લેવું, તેમાંથી વાધાથી પેટમાં ડાહબી ખાળુએ ફેફસાનો કવળ રોગ, વિષમજ્વર, એકાંત્રો, ચોઠયો તાવ, બ્રૂખ બેસી જનાર, અભિમાંઘ એટલા રોગ દૂર થાય અને મુખે રૂચી આવે.

ચાંગેરી ધૃત; અતિસાર કે સંગ્રહણી ઉપર.

પિપ્પલી પિપ્પલીમૂલં ચિત્રકો હસ્તિપિપ્પલી ॥ ૬૦૧ ॥ શ્વદંષ્ટ્રા

नागरं धान्यं पाठा बिल्वयवानिका ॥ द्रव्यैश्च पलिकैरेतैश्चतुःष-
ष्टिपलं घृतं ॥ ६०२ ॥ घृताच्चतुर्गुणं दद्यात् चांगेरीस्वरसं बुधः ॥
तथा चतुर्गुणं दत्वा दधिसर्पिर्विपाचयेत् ॥ ६०३ ॥ शनैः शनैर्विष-
कं च चांगेरीघृतमुत्तमं ॥ तत् घृतं कफवातघ्नं ग्रहण्यर्शोविकारनुत् ॥
॥ ६०४ ॥ हंत्यानाहं गुदभ्रंशं मूत्रकृच्छ्रं प्रवाहिकां ॥

पिपर, पिपलीमूल, मित्रक, गजपिपर, गोप्त्रं, सुंठ, धाण्डा, पाहा-
डमूल, पिण्डुण कुमणा, अजमो ; ये दस ओषडा आर आर तोलानी
अटली करीने, तेमां २५६ तोला गायनुं धी, तथा १०२४ तोला अंभा-
डानी भाण्डो २२२, अने दडी १०२४ तोला; सर्वे मेणवीने हलका अमिथी
डकाणवुं, पाणी अणता इकत धी पाकी रहेवाथी गाणी लेवुं; तेने आंगेरी
घृत कहेछे; तेमानुं धी पीवाथी कइ वायु, संग्रहणी, हर्शना रोग, मण-
भूत्रना अंधकाष्ठ, मुअने आंगरं, अपान के नीयेना स्थानेथी गुदपारणे
आवेछ ते, मूत्रकृच्छ्र, प्रवाहिका रोग अतिसारना भेद होय ते; अटला
रोगो दूर थाय.

मसूरधृत; अतिसारादिको उपर.

मसूराणां पलशतं नीरद्रोणे विपाचयेत् ॥ ६०५ ॥ पादशेषं शृतं
नीत्वा दत्वा बिल्वपलाष्टकं ॥ घृतप्रस्थं पचेत्तेन सर्वातीसारनाशनं
॥ ६०६ ॥ ग्रहणीं भिन्नविट्कं च नाशयेच्च प्रवाहिकां ॥

मसूर छडीने ४०० तोला; तेमां पाणी १०२४ तोला नांभीने ड-
काणवुं, पाणी अणता ओठ डिस्से पाकी रहेवाथी गाणीने, तेमां पिल-
डुण कुमणा जीण्डा वाडीने ३२ तोला, तथा धी तोला ६४ नांभी सर्वेने
डकाणवुं, पाणीने भाग अणता पाकी इकत धी रहेवाथी गाणी लेवुं,
तेमानुं धी पीवाथी सर्वे प्रकारना अतिसार, संग्रहणी, आडाभां बीडरा
पडता होय ते, प्रवाहिका रोग, अटला रोगो दूर थाय.

कामदेव धृत; रक्तपित्तादिको उपर.

अश्वगंधा तुलैका स्यात्तदधो गोक्षुरः स्मृतः ॥ ६०७ ॥ बलामृता
शालपर्णी विदारी च शतावरी ॥ पुनर्नवाश्वत्थशुंठी काश्मर्यास्तु फ-
लान्यपि ॥ ६०८ ॥ पद्मबीजं माषबीजं दद्याद्दश पलं पृथक् ॥ च-

તુદ્રોળાંખસા પક્ષા પાદશેષં શૃતં નયેત્ ॥ ૬૦૯ ॥ જીવનીયગણઃ
 કુષ્ઠં પદ્મકં રક્તચંદનં ॥ પત્રકં પિપ્પલી દ્રાક્ષા કપિકચ્છુફલં તથા
 ॥ ૬૧૦ ॥ નીલોત્પલં નાગપુષ્પં સારિવે દ્વે બલે તથા ॥ ઇથક્કર્ષસમા
 ખાગાઃ શર્કરાયાઃ પલદ્વયં ॥ ૬૧૧ ॥ રસશ્ચ પૌંડ્રકેશૂનામાઢકૈકં
 સમાહરેત્ ॥ ઘૃતસ્ય ચાઢકં દત્વા પાચયેન્મૃદુનાગ્રિના ॥ ૬૧૨ ॥
 ઘૃતમેતન્નિહંત્યાશુ રક્તપિત્તમુરઃક્ષતં ॥ હલીમકં પાંડુરોગં વર્ણમેદં સ્વ-
 રક્ષયં ॥ ૬૧૩ ॥ વાતરક્તં મૂત્રકૃચ્છં પાર્શ્વશૂલં ચ કામલાં ॥ શુક્ર-
 ક્ષયમુરોદ્દાહં કાર્શ્યમોજઃક્ષયં તથા ॥ ૬૧૪ ॥ સ્ત્રીणां ચૈવાપ્રજાતાનાં
 ગર્ભદં શુક્રદં નૃણાં ॥ કામદેવઘૃતં નામ દ્વયં બલ્યં રસાયનં ॥ ૬૧૫ ॥

આસન ૪૦૦ તોલા, ગોખરૂં ૨૦૦ તોલા; ચિકાણા મૂળ, ગુળવેલ, શાળવણુ, વિદારી કંદ, શતાવરી, પુનર્નવા, પિપળી મૂળ, સુંક, શીવણીના ફળ, કમળખીજ, અડદ; એ અગીયાર ઓષડો ચાલીસ ચાલીસ તોલા થોડો થોડો કુટ્ટીને, તેમાં પાણી ૪૦૯૬ તોલા નાંખી ઉકાળવું, પાણી ખળતા થોડે હિસ્સે ખાકી રહે તે વખતે ગાળી લેવું; પછી જીવનીયના ઓષડો અત્રે મળતા નથી, માટે તેને ખદલે જોડી મધ ખેવડા વળને લેવું, વિદારીકંદ, આસન, હરણુવેલ, જગલી મંગ, જગલી અડદ, કોષ્ઠ, પદ્મકાષ, લાલઅંદન, તમાલપત્ર, પિપર, દ્રાક્ષ, કવચખીજ, અસમાની કમળ, નાગ-કેસર, કાળી ઉપળસરી, સફેદ ઉપળસરી, ચક્રમેદ, નાગખળ; એ સર્વે વિસ ઓષડો એક એક તોલાની ચટણી કરીને, તેમાં શાકર આઠ તોલા, સફેદ સેરડીનો રસ ૨૫૬ તોલા, ગાયનું ધી ૨૫૬ તોલા, સર્વે ઉપલા કાઠામાં નાંખીને મેદ અખિયી ઉકાળવું, પાણી સર્વે ખળતા ફક્ત ધી ખાકી રહેવાથી ગાળી લેવું, તેમાંનું ધી પીધાથી રક્તપિત્તનો લોહી ઝાડો ઉલટી, લોહી ઉકાળો, ગુસ્સો, હયાનો ઉરઃક્ષત રોગ, પાંડુરોગ, અને હલીમક કમળો, શરીરનું રૂપ ખદલાઈ બીજી થાયછે તે, રાખદક્ષય, વાતરક્તનો મોટો શરીરસડો, મૂત્રકૃચ્છ, શૂળ, આંખોનો કાનીજ રોગ, ધાતુ ક્ષય, છાતીમાં દાહ થાય, શરીર ધસારો કે ક્ષીણતા, શરીરની ઓજા ધાતુનો ક્ષય, એટલા રોગ દૂર થાય; વાઝણી સ્ત્રી ગર્ભિણી થાય, પુરૂષને ધાતુ ઉ-પત્ત થાય, લઘ્યને ખુશી ઉત્પન્ન થાય, શરીરે ખળ વધે, એ ધી રસાયણ છે; માટે તેને કામદેવ ઘૃત કહેછે.

પાનીય કલ્યાણ ધૃત; અપસ્માશદિક ઉપર.

ત્રિફલા દ્વે નિશે કૌંતીસારિવે દ્વે પ્રિયંગુકા ॥ શાલપર્ણી ઇષ્ટપર્ણી
દેવદાવ્યેલવાલુકં ॥ ૬૧૬ ॥ નતં વિશાલા દંતી ચ દાહિમં નાગકે-
સરં ॥ નીલોત્પલૈલા મંજિષ્ઠા વિઙ્ગં કુષ્ઠપદ્મકં ॥ ૬૧૭ ॥ જાતિપુ-
ષ્પં ચંદનં ચ તાલીસં બૃહતી તથા ॥ એતૈઃ કર્ષસમૈઃ કલ્કૈર્જલં દત્વા
ચતુર્ગુણં ॥ ૬૧૮ ॥ ઘૃતપ્રસ્થં પચેદ્દીમાનપસ્મારે ક્ષયે જ્વરે ॥ ઉન્માદે
વાતરક્તે ચ કાસે મંદાનલે તથા ॥ ૬૧૯ ॥ પ્રતિશ્યાયકટીશૂલે
તૃતીયકચતુર્થકે ॥ મૂત્રકૃચ્છ્રે વિસર્પશ્ચ કંઠૂપાંદ્વમયે તથા ॥ ૬૨૦ ॥
વિષદ્વયે પ્રમેહેષુ સર્વથૈવોપયોજયેત્ ॥ વંધ્યાનાં પુત્રદં ભૂતયક્ષરક્ષોહરં
સ્મૃતં ॥ ૬૨૧ ॥

હરડે, ખેહડા, આંમળા, હળદ, દાહલળદ, રેણુકાખીજ, કાળી ઉપળસ-
રી, સફેદ ઉપળસરી, વાધાંઠીના મૂળ કે રાળ, શાળવણુ, પીઠવણુ, દેવદાર,
વ્યેળ વાણુક, તગર, કાંવડળમૂળ, દાડમફળની છાલ, દાંતીમૂળ, નાગકેસર,
અસમાની કમળ, એલચી, મજ્જા, વાવડિંગ, કોઠ, પદ્મકાષ્ઠ, જાઈના પુલ,
સફેદ સુખડ, તાળીસપત્ર, ભોયરિંગણી; એ આઠાવિસ આપડો એક એક
તોલાની ચટણીમાં પાણી ૧૧૨ તોલા, અને ગાયનું ધી તોલા ૬૪ નાંખીને
ઉકાળવું, પાણી બળતા ફક્ત ધી રહેવાથી ગાળીને, તેમાનું પીધાથી ફક્ત
રાનો રોગ, જ્વર, ક્ષયરોગ, ઉન્માદ રોગ, વાતગત્તનો મ્હોટો શરીરસડો,
ખાંસી, બૂખ ખેસી જવાનો અભિમાંધ, સળકમ, કંપરનો શૂળ, એ-
કાંત્રો અને ચોઠીયો તાવ, પિશાબ અટકવાનો મુત્રકૃચ્છ્ર રોગ, ઇસબનામે
પગનો રોગ, ખજવાળ, પાંડુ રોગ, સર્પાદિકના ડંખનું ઝેર, વચનાગાદિક
આપડોનું ઝેર, પરમેા, બૂતવાયુ, યક્ષ, રાક્ષસનો દોષ એટલા રોગ દૂર
થાય, તેમાનું ધી પીધાથી વાંઝણી સ્ત્રીવો ગર્ભિણ થાયછે.

અમૃતાધૃત; શરીરસડાઉપર.

અમૃતાક્રાથકલ્કાભ્યાં સક્ષીરં વિપચેત્ ઘૃતં ॥ વાતરક્તં જયત્યાશુ
કુષ્ઠં જયતિ દુસ્તરં ॥ ૬૨૨ ॥

ગુળવેલ કુઠીને ૧૦૦ તોલા, તેમાં પાણી ૪૦૦, તોલા નાંખીને ઉ-
કાળવું, પાણી બળતા ચોઠ હિસ્સે બાકી રહે તે ગાળી લેવું. તેમાં ધી

૧૦૦ તોલા, ગુળવેલની ચટણી ૬૧ તોલા, દૂધ ૧૦૦ તોલા, નાંખી કરીને ઉકાળવું, દૂધ પાણી બળતા ફકત ધી માવાનો પાક બાકી રહે, તે માંનો પાક આધારી વાતરક્તનો મ્હોટો શરીરસડો; હરયેક સડતા કુષ્ટ રોગ જલદીથી દૂર થાયછે.

મહાતિક્તક ધૂત; વાતરક્ત કુષ્ઠાદિકો ઉપર.

સપ્તચ્છદઃ પ્રતિવિષા શમ્યાકઃ કટુરોહિણી ॥ પાઠા મુસ્તમુશીરં
ચ ત્રિફલા પર્યટસ્તથા ॥ ૬૨૩ ॥ પટોલનિંબમંજિષ્ઠા પિપ્પલી પદ્મકં
સઠી ॥ ચંદનં ધન્વયાસશ્ચ વિશાલા દ્વે નિશે તથા ॥ ૬૨૪ ॥ ગુહ-
ચીસારિવે દ્વે ચ મૂર્વા વાસા શતાવરી ॥ ત્રાયંતીંદ્રયવા યષ્ઠી ધૂનિ-
વાશ્રાક્ષભાગિકાઃ ॥ ૬૨૫ ॥ ધૂતં ચતુર્ગુણં દદ્યાત્ વૃતાદામલકીરસઃ ॥
દ્વિગુણઃ સર્પિષશ્ચાત્ર જલમષ્ટગુણં ભવેત્ ॥ ૬૨૬ ॥ તત્સિદ્ધં પાયયે-
ત્સર્પિર્વાતરક્તેષુ સર્વથા ॥ કુષ્ઠાનિ રક્તપિત્તં ચ રક્તાર્શીસિ ચ પાંડુ-
તાં ॥ ૬૨૭ ॥ હૃદ્રોગગુલ્મવીસર્પપ્રદરં ગંડમાલિકાં ॥ શુદ્રરોગાન્
જ્વરાંશ્ચૈવ મહાતિક્તમિદં જયેત્ ॥ ૬૨૮ ॥

સપ્તપાર્ણ કે સાતવણાનું ઝાડની છાલ, અતિવિષ. ગરમાળો, કડૂ, પહાડમૂળ, નાગરમેથ, વાળો, હરડે, બેહડા, આંબળા, પિત્તપાપડો, પંડોળ કડવા, લિંબાડાની છાલ, મલ્લ, પિપર, પદ્મકાષ, કચોરો, સફેદ ચંદન, ધમાસો, કાંવડળમૂળ, હળદ, દારૂહળદ, ગુળવેલ, કાલી ઉપળસરી, સફેદ ઉપળસરી, મારવેલ, અગ્નિસો, શતાવરી, ત્રાયમાણુ, હંદ્રજવ, જીરીમધ, કરીયાનું; એ બત્રીસ ઓપડો એક એક તોલાની ચટણી કરી, તેમાં ૧૨૮ તોલા ધી અને આંબળાનો રસ ૨૫૬ તોળા, અને પાણી ૧૦૨૪ તોલા, એ સર્વે મેળવીને ઉકાળવું, ઉપલો રસ અને પાણી બળતા ફકત ધી બાકી રહે તે ગાળી લેવું, તેમાનું ધી પાધારી વાતરક્તનો મ્હોટો અને હરયેક શરીરસડો, નિઅે દૂર થાય, દરાજ, કાહોડ, રક્તપિત્ત, લોહી ઝાડો કે ઉલટીનો, લોહીસાથેનો હર્ષ, પાંડુરોગ, હૃદ્રોગ, ગુલ્મ, વિસર્પ રોગ, શ્ચિવોને ધુપણીનો રોગ, ગંડમાળા, શુદ્ર રોગ, જ્વર, એટલા રોગો દૂર થાય.

સૂર્યપાક, સિદ્ધ કાસીસાધ ધૂત; કુષ્ઠ હૃદ્રપામાદિકો ઉપર.

કાસીસં દ્વે નિશે મુસ્તં હરિતાલં મનઃશિલાં ॥ કપિષ્ઠકં ગંધકં ચ

विडंगं गुग्गुलुं तथा ॥ ६२९ ॥ सिक्थकं मरिचं कुष्ठं तुत्थकं गौरस-
र्षपान् ॥ रसांजनं च सिंदूरं श्रीवासा रक्तचंदनं ॥ ६३० ॥ हरिमेदं
निंबपत्रं करंजं सारिवां वचां ॥ मंजिष्ठां मधुकं मांसीं शिरीषं लोध्रप-
द्मकं ॥ ६३१ ॥ हरीतकीं प्रपुन्नाटं चूर्णयेत् कार्षिकान् पृथक् ॥
ततस्तच्चूर्णमालोडय त्रिशत्पलमिते घृते ॥ ६३२ ॥ स्थापयेत्ताम्रपात्रे
च घर्मे सप्त दिनानि च ॥ अस्याभ्यंगेन कुष्ठानि दद्रूपामाविचर्चिकाः
॥ ६३३ ॥ शूकदोषा विसर्पाश्च विस्फोटा वातरक्तजाः ॥ शिरस्फो-
टोपदंशाश्च नाडीदुष्टव्रणानि च ॥ ६३४ ॥ शोथो भगंदरश्चैव लूताः
शाम्यन्ति देहिनां ॥ शोधनं रोपणं चैव सवर्णकरणं घृतं ॥ ६३५ ॥

हिराकसी, हलह, हाइहलह, नागरमेथ, हरताण, मनशीण, कपिलो,
गंधक, वावडिंग, गुग्गण, भिल, मरी, डाइ, मोरथुथु, गौरसर्षपान, रसांजन
सिंधुर, गंधाभिरेण, लालचंदन, पेरनी छाल, लिंजाना पात्रा, करंज-
पीन, उपणसरी, घोडावज, मज्ज, लोकीमध, जटामांसी, शिरीष, लोध्र,
पद्मकाष्ठ, हररे, टांजाना पीन; ये पत्रीस आपोडानुं मूर्खुं येक येक
तोला, अने धी १२० तोला, सर्वे मेणनीने तांजाना वाशालुभां सात
दीवस जरी राप्पी, तेने हररेण तडकाभां मुक्री तपावजुं, पछी तेमानुं धी
शरीरे योणवायी सर्वे प्रकारेना शरीरसडो, हाइ, पेरज, पगेने हाट,
कुटनी कणतर, विचर्यिका रोग, पुरषना लिंगने शूकसंसक रोग थायछे
ते, विसर्प रोग, वातरक्तरोग, विस्फोटक रोग, मस्तकना डाइला, अ-
भियारने उपदंश रोग, नसोनी जग्याये दुष्ट नासूरने रोग, सोल्ले,
लंगहर, लूता; येदला रोग दूर थायछे; ते धी नासूरनुं सोधन करेछे,
इअ लावे, अने ते भरदन करेथी प्रथम प्रमाणे शरीरनी कांती थाय.

जाल्यादि घृत; प्रणादि उपर.

जाती निंबपटोलश्च द्वे निशे कटुकी तथा ॥ मंजिष्ठा मधुकं सि-
क्थः करंजोशीरसारिवाः ॥ ६३६ ॥ तुत्थं च विपचेत्सम्यक् कल्कै-
रेभिर्घृतं बुधः ॥ अस्य लेपात् प्ररोहंति सूक्ष्मनाडीव्रणा अपि ॥ ६३७ ॥
मर्माश्रिताः क्लेदिनश्च गंभीराः सरुजो व्रणाः ॥

जार्धना पात्रा, कडवा लिंजाना पात्रा, पटोणीना पात्रा, हलह,

દારહળદ, કડૂ, મજા, જોડીમધ, મિણુ, કરંજખિજ, વાજો, ઉપજસરી, મોર-
થુથુ; એ તેર ઓષડો એક એક તોલાની ચટણી કરી; તેમાં ખાવન તો-
લા ધી, અને ૨૦૮ તોલા પાણી મેળવીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા ફક્ત
ધી બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું, તે માનું ધી ઝીણું ઝીણું નાસૂરના
વિંધમાં મુકવાથી, ધિયાદિ સ્થાને નાસૂર છતાં ૫૩ કે રસીથી ભિનાસે,
ગુડાણુ, પીડાસહિત નાસૂર હોય, તેમાં મુકવાથી, રસી વહેતી બંધ થઈ
રૂઝ આવેછે.

ખિંડુ મૃત; ઉદ્દશાદિ પેટના રોગો ઉપર.

ચિત્રકઃ શંખિની પથ્યા કંપિછાસ્ત્રિવૃતાયુગં ॥ ૬૩૮ ॥ વૃદ્ધદા-
રુશ્ચ શમ્યાકો દંતી દંતીફલં તથા ॥ કોશાતકી દેવદાલી નીલી ચ
ગિરિકર્ણિકા ॥ ૬૩૯ ॥ સાતલા પિપ્પલી મૂલં વિડંગં કટુકી તથા ॥
હેમક્ષીરી ચ વિપચેત્ કલ્કૈરેતૈઃ પિચૂન્મિતૈઃ ॥ ૬૪૦ ॥ મૃતપ્રસ્થં
સ્તુહીક્ષીરે ષટ્પલે તુ પલદ્વયે ॥ અર્કક્ષીરસ્ય મતિમાન્ તત્તિસિદ્ધં કુષ્ઠગુ-
લ્મનુત્ ॥ ૬૪૧ ॥ હંતિ શૂલમુદાવર્તે શોથાધ્માનં ઝગંદરં ॥ રામયત્યુ-
દરાણ્યઘ્ઘૌ નિપીતં બિંદુસંખ્યયા ॥ ૬૪૨ ॥ ગોદુગ્ધેનોદ્દુગ્ધેન કૌલિ-
ત્યેન શૃતેન વા ॥ ઉષ્ણોદકેન વા પીત્વા બિંદુવેગૈર્વિરિચ્યતે ॥ ૬૪૩ ॥
એતત્ બિંદુમૃતં નામ નાભિલેપાદિરેચયેત્ ॥

ચિત્રક, શંખપુખી, હરડે, કંપિલો, સફેદ નિસોત્તર, કાળોનિસોત્તર,
વરધારો, ગરમાળાનો ગર, દાંતી મૂળ કે તેના ફળ, જાળો, કડવા પં-
ડાળા કે તૂરિયા, દેવડંગરી, ગુળી, વિષ્ણુક્રાંત, પાળો ચોધારો થુવર, પિ-
પ્પલીમૂળ, વાવડિંગ, કડૂ, ચોક; એ ઓગણીસ ઓષડો એક એક તોલાની
ચટણી કરીને, તેમાં ૬૪ તોલા ધી, તથા ચોધારા થુવરનું દૂધ ૨૪ તોલા,
આકડીનું દૂધ ૮ તોલા; એ સર્વે મેળવીને તેમાં ૨૫૬ તોલા પાણી નાં-
ખી મંદાભિથી ઉકાળવું, પાણી ખળતા ફક્ત ધી બાકી રહેવાથી ગાળી
લેવું, તેમાંનું ખીજ ધીની રીતે ન પીવાય, માટે તેમાંથી એકજ ટીપુ, ધી
પેટમાં જવું જોઈ; તેને ખિંડુમૃત કહેછે. ધી તેલના પાકની માત્ર,
અગાજી ચાર તોલા પીવાને લખેલી છે, પણ ઉપરનું ખિંડુમૃત તેમ પીવું નહી;
માટે રોગીની શક્તિ અને વખત જોઈ, ગાયના દૂધમાં; ઉટણીના દૂધમાં,

કુલઠીના કાઠામાં, અથવા ગર્ભપાણીમાં, એટલા અનુપાનોમાંથી; જે રોગીને પેટનો કાયદો કર્તા હોય તેમાં; બિદુધૃતમાંથી એકજ ઠીપું નાંખીને પીવું, તેથી ગુદમ, કુષ્ટનો શરીરસડો, શૂળ, ઉદાવર્ત વાયુ, સોજો, આધમાન રોગ. ભગંદર, આઠ પ્રકારે પેટનો ઉદર રોગ, એટલા સર્વે રોગ દૂર થાય. એ ધીમાંથી રોગીની ડૂઠી ઉપર લેપ કે મરદન કરવાથી ઢાળ થાયછે.

ત્રિકુળા ધૃત; નેત્રરોગાદિક ઉપર.

ત્રિકલાયા રસપ્રસ્થં પ્રસ્થં વાસારસોદ્ભવં ॥ ૬૪૪ ॥ મૃંગરાજરસ-
પ્રસ્થં પ્રસ્થમાજં પયઃ સ્મૃતં ॥ દત્વા તત્ર ધૃતપ્રસ્થં કલ્કૈઃ કર્ષમિતૈઃ
પૃથક્ ॥ ૬૪૫ ॥ ત્રિકલા પિપ્પલી દ્રાક્ષા ચંદનં સૈંધવં બલા ॥
કાકોલી ક્ષીરકાકોલી મેદા મરિચનાગરં ॥ ૬૪૬ ॥ શર્કરા પુંડરીકં
ચ કમલં ચ પુનર્નવા ॥ નિશાગુમ્મં ચ મધુકં સર્વેરેખિર્વિપાચયેત્ ૬૪૭
નક્તાંધ્યં નકુલાંધ્યં ચ કંઠું પિષ્ટં તથૈવ ચ ॥ નેત્રસ્ત્રાવં ચ પટલં તિ-
મિરં ચાજકં જયેત્ ॥ ૬૪૮ ॥ અન્યેપિ પ્રશમં યાંતિ નેત્રરોગાઃ સુ-
દારુણાઃ ॥ ત્રૈફલં ધૃતમેતલ્લિ પાને નસ્યાદિપૂચિતં ॥ ૬૪૯ ॥

હરડે, બેહડા, આંમળા; એ ત્રણે લીલા મળે તો તેનો અંગરસ,
અને સુફા મળે તો તેને પાણીમાં વાટીને, તેથી આઠ ધણું પાણી નાંખીને
જીદા જીદા ઉકાળવા, પાણી બળતા થોડે હિરસે બાકી રહે તે અંગરસ; જીદો
જીદો થોડા થોડા તોલા લેવો; અકુલસો અને ભાંગરાનો અંગરસ થોડા થોડા
તોલા; બકરીનું દૂધ ૧૪ તોલા, ધી ૧૪ તોલા, એ સર્વે એકઠું કરી ઉકાળવું પાણી
બળતા થોડે હિરસે બાકી રહેવાથી ઉતારવું. તેમાં હરડે, બેહડા, આંમળા, પિપર,
દરાબ, સંઝે, સૂખડ, સિંધાનૂણ, ચિકણામૂળ, એક એક તોલો, આસન, કાકોળી
અને ક્ષીરકાકોળીને બદલે જોઈમધ, અને મેદાને બદલે આસન બબ્બે તોલા;
મરી, મુંઠ, શાકર, રંઝેદ કમળ, અસમાની કે લાલ રંગના કમળ, પુનર્નવા,
હલદ, દાડહલદ, જોઈમધ, એક એક તોલો; એ ઓગણીસ ઓષડોની ચટણી
કરી, ઉપલા અંગરસમાં મેળવીને કરી ઉકાળવું, તેમાંનું પાણી બળતા ધી
બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું, તેને ત્રિકુળા ધૃત કહેછે. એ ધીમાંથી પીધાથી
રાતઆંધળા, આંખોના ડોલા લાલરંગે નોલ્યાની રીતે ચકર વકર થાય
ચળકાટ જણાય, અંધારા આવે તે રોગ, અજવાળ, પિત્તરોગ, પાણી
ગળવાનો રોગ, પડળગત રોગ, તિમિરરોગ, મોતિબિંદુ રોગ, નેત્ર રોગનો

ભેદ અન્યક રોગ; એવી રીતે આંખોના ન્હાના મ્હોટા સર્વે રોગ દૂર થાયછે. તે ધી નાકમાં નાંખવાનો ઉપયોગ કરેથી આંખોના સર્વે રોગ દૂર થાયછે.

ખીજો ઉપાય ત્રિકુળાનો રસ, ભાંગરા રસ, અડુલસાનો રસ, શતાવરીનો રસ, બકરીનું દૂધ, ગુળવેલનો રસ, આંમલીનો રસ, એ સાત આપડોનો અંગરસ, અને ધી સર્વે ચોષ્ટ ચોષ્ટ તોલા ઉકાળી, પાણીનો સર્વે ભાગ ખળવાથી ફક્ત ધીનો પાક રહેવાથી ગાળી લેવું. તે ધૃત વંગસેને આંખોના સર્વે રોગ ઉપર કહેવું છે; આંખોના સર્વે રોગ ઉપર આ ખેડુ ધૃત પીવાથી અને નાકમાં નર્ય તથા શરીરે મર્દન કરવાથી ઉપર લખેલા સર્વે રોગો દૂર થાય.

ગૌર્યાંધ ધૃત; વ્રણાદિકો ઉપર.

દ્વે હરિદ્રે સ્થિરા-મૂર્વા-સારિવા-ચંદનદ્વયૈઃ ॥ મધુપર્ણી ચ મધુકં પન્નકેસરપદ્મકૈઃ ॥ ૬૧૦ ॥ ઉત્પલોશીરમેદાભિસ્ત્રિફલાર્પચવલ્કલૈઃ ॥ કલ્કૈઃ કર્ષમિતૈરૈતૈર્વૃતપ્રસ્થં વિપાચયેત્ ॥ ૬૧૧ ॥ વિસર્પ-લૂતા-વિસ્ફોટ-વિષકુષ્ઠવ્રણાપહં ॥ ગૌર્યાંધમિતિ વિખ્યાતં સર્પિર્વિષહરં પરં ॥ ૬૧૨ ॥

હળદ, દારૂહળદ, શાળવણુ, મોરવેલ, ઉપળસરી, સફેદસુખડ, લાલ રતાંજળી, જગળી અડદ, જીંઠીમધ, કમળકુલમાંહેની કેસર, પદ્મકાષ્ઠ, કમળ, વાળો, મેદાને પદ્મે જીંઠીમધ, હરડે, ખેહડા, આંમળા, વડની છાલ, પિપળાની છાલ, પાયરીની છાલ, ઉંખરાની છાલ, પરળતી છાલ; એ ખાલીસ આપડો એક એક તોલાની ચટણી કરી તેમાં ૨૫૬ તોલા પાણી ૬૪ તોલા ધી નાંખીને ઉકાળવું, સર્વે પાણી ખળીને ધીનો પાક રહેવાથી ધી ગાળી લેવું, તેમાંનું ધી પીવાથી વિસર્પરોગ, લૂતા, વિસ્ફોટક, વિષદોષ, ન્હાનો મ્હોટો કુષ્ઠ રોગ, વ્રણ કે નાસૂરના રોગો દૂર થાય. એ ધી થી ધાણું કરીને વિષખાધા કે ઝેર ચડેલાનો રોગ દૂર થાયછે.

મયૂર ધૃત; શિરોરોગાદિકો ઉપર.

બલા-મધૂક-રાત્નાભિર્દશમૂલફલત્રિકૈઃ ॥ પૃથક્ દ્વિપલિકૈરેભિર્દ્રો-ળનીરેણ પાચયેત્ ॥ ૬૧૩ ॥ મયૂરં પક્ષપિત્તાંત્રયઋત્પાદાસ્યવર્જિ-

તં ॥ પાદશેષં શૃતં નીત્વા ક્ષીરં દત્ત્વા ચ તત્સમં ॥ ૬૫૪ ॥ ઘૃતપ્ર-
સ્થં પચેત્ સમ્યક્ જીવનીયૈઃ પિચૂન્મિતૈઃ ॥ તત્ત્સિદ્ધં શિરસઃ પીઢા
મન્યા ગ્રીવામ્બ્રહ્મં તથા ॥ ૬૫૫ ॥ અર્દિતં કર્ણનાસાક્ષિજિઠ્ઠાગ્છ-
રુજો જયેત્ ॥ પાને નસ્યે તથાભ્યંગે કર્ણપૂરેષુ યુજ્યતે ॥ ૬૫૬ ॥ હે-
મંતકાલે શિશિરે વસંતેષુ ચ સેવ્યતે ॥

અિકણામૃળ, મહવડાની છાલ, રાસના, અગાઉ વાત કફજ્વરમાં ક-
હેલા દસમૂલો છે તે, ત્રિકલા; એ સોળ આપડો થોડા થોડા કુટીને આઠ
આઠ તોલા; પાણી ૧૦૨૪ તોલા; મોર જનાવરનું શુદ્ધ માંસ એટલે
મારજનાવર લાવી તેના પીછા, આમડી, પેટના આંતરડા, તેમાંનું પિત્ત, ફેફ-
સું, કળેજી, પગ, મોઢ એ સર્વે કાઢી નાંખી ફક્ત માંસના ઝીણા ઝીણા કટ-
કા કરી ઉપલી સર્વે વરતુ મેળવીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા ચોઠ હિસ્સે પાકી
રહે તે ગાળી, તેના ખરોખર વજનને તેમાં દૂધ, અને ૬૪ તોલા ધી, તથા અ-
ગાઉ કહેલા જીવનીય ગણાના આપડો એક એક તોલાની ચટણી નાં-
ખી ફરીને ઉકાળવું, સર્વે પાણી ખળતા ફક્ત ધીનો પાક પાકી રહે-
વાથી ગાળી લેવું, તેમાંથી ધી પીવાને, નાકમાં નાંખવાને, શરીરે મરદન
કરવાને, કાનમાં નાંખવાને, રોગીને જ્વર કાયદો થાય તેમ કરવું, પણ
તે ધીનો ઉપયોગ શિશિર, વસંત, ઋતુમાં કરવો, તેથી મરતક દુખવાની
પીડા દૂર થાય, અર્દિતવાયુનો કોષ, ગરદન. ગળાનું જખડાવું, મુખ વાક
થાય તે, કાનનો કર્ણશૂળ, નાક, આંખો, જીભ, ગાળ એટલી જગ્યાએ
વાયુનો કોષ અને શૂળાદિક રોગો દૂર થાયછે.

કૃણધૃત; વંધ્યાદિકોને પુત્ર થવા માટે.

ત્રિફલા મધુકં કુષ્ઠં દ્વે નિશે કટુરોહિણી ॥ ૬૫૭ ॥ વિઙ્ગં
પિપ્પલી મુસ્તં વિશાલા કટ્ફલં વચા ॥ દ્વે મેદે દ્વે ચ કાકોલ્યૌ
સારિવે દ્વે પ્રિયંગુકા ॥ ૬૫૮ ॥ શતપુષ્પા હિંગુ રાસ્ત્રા ચંદનં રક્ત-
ચંદનં ॥ જાતીપુષ્પં તુ ગૌક્ષીરી કમલં શર્કરા તથા ॥ ૬૫૯ ॥ અ-
જમોદા ચ દંતી ચ કલ્કૈરેતૈશ્ચ કાર્ષિકૈઃ ॥ જીવદ્ધત્સૈકવર્ણાયા ઘૃત-
પ્રસ્થં ચ ગોઃ સિપેત્ ॥ ૬૬૦ ॥ ચતુર્ગુણેન પયસા પચેદારણ્યગોમ-
યૈઃ ॥ મુતિથૌ પુણ્યનક્ષત્રે મૃદ્ધાંડે તામ્રજે તથા ॥ ૬૬૧ ॥ તતઃ પિ-

વેત્ શુભદિને નારી વા પુરુષોઽથવા ॥ એત્સર્પિર્નરઃ પીત્વા સ્ત્રીષુ
નિત્યં વૃષાયતે ॥૬૬૨॥ પુત્રાનુત્પાદયેદ્દીમાન્ વંધ્યાપિ લભતે સુતં ॥
અનાયુષં યા જનયેત્ યા ચ સૂતે પુનઃ પુનઃ ॥ ૬૬૩ ॥ પુત્રં પ્રાપ્નોતિ
સા નારી બુદ્ધિમંતં શતાયુષં ॥ એત્ ફલધૃતં નામ ભારદ્વાજેન ભાષિ-
તં ॥ ૬૬૪ ॥ અનુક્તં લક્ષ્મણમૂલં ક્ષિપેત્તત્ર ચિકિત્સકઃ ॥

હરડે, ખેહડા, આંમળા, જીંઠીમધ, કોણ, હલદ, દારૂહલદ, કડૂ, વાવડિંગ,
પિપર, નાગરમોથ, કાંવડળમૂળ, કટુકૃળ કે મોતરિંગણી, ઘોડાવજ; મેદા અને
મહામેદાના બદલે જીંઠીમધ બેવડાવજને; કાકોલી અને ક્ષીરકાકોલીને
બદલે આસંધ બેવડા વજને; સફેદ અને કાલી ઉપલસરી, વાધાટીના મૂળ
અથવા રાળ, વરિયાળી, હિંગ સેફીને, રાસના, સફેદ સૂખડ, લાલરતાંજ-
ળી, બાઈના ફુલ, વંશલોચન, કમળ, શાકર, આજમો, દાંતીમૂળ; એ ત્રિસ
આપડો એક એક તોલાની ચટણી કરવી, અને વાછડાવાળી એક વર્ણુ ગાયનું
ધી તોલા ૬૪ તથા તેવીજ ગાયનું દૂધ ૨૫૬ તોલા, તેનો પાક સારો થવા
માટે ૨૫૬ તોલા પાણી, મટોડીના કે કહલધવાલા તાંબાના વાશણમાં,
ઉપલા સર્વે પદાર્થો એકઠા કરી શુભ દિવસે, પૂષ નક્ષત્ર હોય તે દિવસે,
છાણાનો અગ્નિ કરી તે ઉપર ઉકાળવું, પાણી સર્વે બળતા બાકી
ધી રહેવાથી ગાળી લેવું; તેને ફલધૃત કહેછે. એ ધી ભારદ્વાજ ઋષીએ
કહેલું છે. તે ધીમાંથી સારો દિવસ જોઈને પુરૂષે ખાવાથી બુદ્ધિમાન થાય,
અને કામ વધીને સ્ત્રીના સંગ કરેથી તે સ્ત્રી ગર્ભવાન થાય. વાંઝણી સ્ત્રીએ
એ પીધાથી ગર્ભિણી થાય. જે જે સ્ત્રીએને છોકરાવો થઈ તુરત મરેછે,
અને ખીજો ગર્ભ રહેછે; તે જન્મીને તે પણ મરેછે; તેવી સ્ત્રીએ ઉપલું
ધી પીધાથી તેના બાળક જીવે; અને બુદ્ધિવાન થાય. તે ધીમાં લક્ષ્મ-
ણા એટલે સફેદ રિંગણીનું મૂળ કહેલું નથી, પણ એ ઉપર લખેલું ધી
ગર્ભ ધારણ કર્તા છે.

પંચતિક્તક ધૃત; વિષમજ્વરાદિકો ઉપર.

વૃષનિવામૃતાવ્યાઘ્રીપષ્ટોલાનાં શૃતેન ચ ॥ ૬૬૫ ॥ કલ્પેન પક્કં
સર્પિસ્તુ નિહન્યાદ્વિષમજ્વરાન્ ॥ પાંડું કુષ્ઠં વિસર્પં ચ રૂમીનર્શાસિ
નાશયેત્ ॥ ૬૬૬ ॥

અડ્ડળસો, કડવાલિંબડાની છાલ, ગુળવેલ, ભાગરિંગણી, પટેળ; એ પાંચ ઓષડોની ચટણી કરી, તેથી ચોગાથું ધી. તેથી ચોગાથું પાણી નાંખીને ઉકાળવું, પાણી ખળવાથી ફક્ત ધી ખાત્રી રહે તે ખાળી લેવું; તેમાંનું ધી પીધાથી, એકાંતરો, ચોઠથો તાવ, પાંડુરોગ, શરીરસડો, વિસર્પ, જંતવિકાર, હર્ષ એટલા રોગ દૂર થાય.

લધુપ્રળધૂત; યોનિરોગો ઉપર.

સહચરે દ્વે ત્રિફલાં ગુડૂર્ચીં સપુનર્નવાં ॥ શૂકનાસાં હરિદ્રે દ્વે રાત્નાં મેદાં શતાવરીં ॥ ૬૬૭ ॥ કલ્કીકૃત્ય ઘૃતપ્રસ્થં પચેત્કીરે ચતુર્ગુણે ॥ તત્સિદ્ધં પાયયેન્નારીં યોનિશૂલનિપીડિતાં ॥ ૬૬૮ ॥ પીડિતા ચાલિતા યા ચ નિઃસૃતા વિઘ્નતા ચ યા ॥ પિત્તયોનિશ્ચ વિપ્રાંતા ષંઢયોનિશ્ચ યા સ્મૃતા ॥ ૬૬૯ ॥ પ્રપદ્યંતે હિ તાઃ સ્થાનં ગર્ભં ગૃણંતિ ચાસકૃત્ ॥ એતત્ફલવૃતં નામ યોનિદોષહરં પરં ॥ ૬૭૦ ॥

પાળો અને કાળો જોલીરોતો કે કાહગટો, હરડે, મેહડા, આંમળા, ગુળવેલ, પુનર્નવા, ટેકું હળદ, દારૂહલદ, ગરના, મેદાને ખદલે જેઠીમધ, શતાવરી; એ તેર ઓષડોની ચટણી સોળ તોલા, ગાયનું ધી ૬૪ તોલા, ગાયનું દૂધ ૨૫૬ તોલા, પાણી ૨૫૬ તોલા નાંખી સર્વેને ઉકાળવું, દૂધ પાણી ખળતા ખાત્રી ધીનો પાક કરવો. તેમાંથી જે સ્ત્રીને પિશાખની જગ્યાએ શૂળ, મૈથુનાદિકથી યોનિશૂળ, જેની યોનિનું કમળ ખસીને વાકુ થયેલું કે ફરેલું હોય, જે સ્ત્રીની યોનિનું અંગ ખાહર નિકળતું હોય, જેની યોનિનું મુખ ખુલ્લું કે મહોટું થયેલું હોય, પિત્તયોનિ, વિપ્રાંતયોનિ, ષંઢયોનિ, વાઝણુંસ્ત્રીને, એવી રીતે હરથેક યોનિ રોગ સ્ત્રિએ ઉપલા ધીનો પાક ખાધાથી, સર્વે રોગ દૂર થવાને એક છે. અને ગર્ભ ખારણુ જલદી થાય; તેને લધુ ફળ ધૃત કહેછે.

તેલનો પાક; કરવાનું સાધન, પ્રથમ લાક્ષા કે લાખનું તેલ.

લાક્ષાઢકં ક્રાથયિત્વા જલસ્ય ચતુરાઢકૈઃ ॥ ચતુર્થાંશં શૃતં નીવા તૈલપ્રસ્થં વિનિસ્પિપેત્ ॥ ૬૭૧ ॥ મસ્ત્વાઢકં ચ ગોદધસ્તત્રૈવ વિનિયોજયેત્ ॥ શતપુષ્પામશ્વગંધાં હરિદ્રાં દેવદારુ ચ ॥ ૬૭૨ ॥ કટુર્કીં રેણુકાં મૂર્વીં કુષ્ઠં ચ મધુચષ્ટિકાં ॥ ચંદનં મુસ્તકં રાત્નાં પૃથક્કર્ષપ્ર-

માળતઃ ॥ ૬૭૩ ॥ ચૂર્ણયેત્તત્ર નિશ્પિપ્પ સાધયેન્મૃદુવન્હિના ॥ અ-
સ્યાભ્યંગાત્પ્રશામ્યંતિ સર્વેપિ વિષમજ્વરાઃ ॥ ૬૭૪ ॥ કાસ-શ્વાસ-પ્રતિ-
શ્યાયચિકિત્ષગ્રહાસ્તથા ॥ વાતં પિત્તમપસ્મારમુન્માદં યક્ષરાક્ષસાન્
॥ ૬૭૫ ॥ કંઠૂં દૌર્ગંધ્યશૂલં ચ ગાત્રાણાં સ્ફુરણં જયેત્ ॥ પુષ્ટગર્ભા
ભવેદસ્ય ગર્ભિણ્યભ્યંગતો મૃશં ॥ ૬૭૬ ॥

ખારડી અથવા કુડા ઝાડની લાખ ૨૫૬ તોલા, તેમાં પાણી
૧૦૨૪ તોલા નાંખીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા ચોઠ હિસ્સે ખાકી રહે,
તે વખતે કાઢો ગાળી લેવો; તેમાં તેલનું તેલ ૬૪ તોલા, ગાયના દહીનું
પાણી ૨૫૬ તોલા; સુવા, આસન, હલદ, દેવદાર, કડૂ, રોચુકાખીજ,
ખોરવેલ, કોઠ, જીંઠીમધ, સફેદ સુખડ, નાગગ્રમોથ, રાસ્ના; એ ખાર
આપડો એક એક તોલાનું ચૂર્ણ, નાંખી સર્વેને એકઠું મેળવી હલકા
અખી ઉપર ફરીને ઉકાળવું, સર્વે પાણી ખળતા ખાકી તેલ રહેવાથી
ગાળી લેવું; તેમાંથી શરીરે મરદન કરેથી એકાંતરો, ચોઠયો તાવ, વિષમ
જ્વર, ખાંસી, આસ આફળ, સળકમ કંપરનો શૂળ, પુઠનો શૂળ, વાયૂનો
સર્વે કોપ, પિત્તકોપ, ફેફરાનો રોગ, ઉન્માદરોગ, યક્ષ, રાક્ષસની પીડા, ખ-
જવાળ, શરીરે આવતી દુર્ગંધ, શૂળ, શરીરના ગાત્રોને ધૂળરો, ખેચતાણુ,
એટલા રોગ દૂર થાય; ગર્ભવાન સ્ત્રીના શરીરે તેલ મરદન કરેથી તેના
ગર્ભ પુષ્ટ થાય.

નારાયણ તેલ; વાયુક્રપર.

અશ્વગંધા બલા બિલ્વં પાટલા બૃહતીદ્વયં ॥ શ્વદંટ્રાતિબલા નિંબઃ
સ્યોનાકશ્ચ પુનર્નવા ॥ ૬૭૭ ॥ પ્રસારિણી ચાગ્રિમંથઃ કુર્યાદ્દશપલં
પૃથક્ ॥ ચતુર્દ્રોણે જલે પક્ત્વા પાદશેષં શૃતં નયેત્ ॥ ૬૭૮ ॥ તૈ-
લાઢકેન સંયોજ્ય શતાવર્યા રસાઢકં ॥ ક્ષિપેત્તત્ર ચ ગોક્ષીરં તૈલાત્ત-
સ્માચ્ચતુર્ગુણં ॥ ૬૭૯ ॥ શનૈર્વિપાચયેદેભિઃ કલ્કૈર્દ્વિપલિકૈઃ પૃથક્ ॥
કુષ્ઠૈલા ચંદનં મૂર્વા વચા-માંસી-સસૈંધવૈઃ ॥ ૬૮૦ ॥ અશ્વગંધા-બલા-
રાત્ના-રાત-પુષ્પેંદ્ર દારુભિઃ ॥ પર્ણાંચતુષ્ટયેનૈવ તગરેણૈવ સાધયે-
ત્ ॥ ૬૮૧ ॥ તત્તૈલં નાવનેભ્યંગે પાને વસ્તૌ ચ યોજયેત્ ॥ પક્ષાવા-
તં હનુસ્તંભં મન્યાસ્તંભં ગલગ્રહં ॥ ૬૮૨ ॥ સ્વચ્છત્વં બધિરત્ત્વં ચ

ગતિભંગં કટિગ્રહં ॥ ગાત્રશોષેન્દ્રિયધ્વંસે અસૃક્શુક્રે ક્ષયે જ્વરે ॥ ૬૮૩ ॥
 અંત્રવૃદ્ધિ કુરંડં ચ દંતરોગં શિરોગ્રહં ॥ પાશ્વશૂલં ચ પાંગુલ્યં બુદ્ધિ-
 હાનિં ચ ગૃધ્રસીં ॥ ૬૮૪ ॥ અન્યાંશ્ચ વિષામાન્ વાતાન્ જયેત્સર્વીગ-
 સંશ્રયાન્ ॥ અસ્ય પ્રભાવાદ્વંધ્યાપિ નારી પુત્રં પ્રસૂયતે ॥ ૬૮૫ ॥
 મર્ત્યો ગજો વા તુરગસ્તૈલાભ્યંગાત્ સુખી ભવેત્ ॥ યથા નારાયણો
 દેવો દુષ્ટદૈત્યવિનાશનઃ ॥ ૬૮૬ ॥ તથૈવં વાતરોગાણાં નાશનં તૈલ-
 મુત્તમમ્ ॥

આસન, ચિકણામૂળ, ખિલમૂળ, પાહાડમૂળ, રિંગણીમૂળ, મોતરિંગણી,
 ગોખંડ, અતિખળા અથવા તેને વેલેચી, લાંડગે, ચિપટી કહેછે તે; કડવો
 લિપડો, ટેકુ, પુનર્નવા, ચાંદવેળ, એરણુ; એ તેર ઓપડો ચાળીસ ચાળીસ
 તોલા થોડા થોડા કુટ્ટી, તેમાં પાણી ૪૦૯૬ તોલા નાંખીને ઉકાળવું,
 પાણી ખળતા ચોઠ હિસ્સે ખાટી રહેવાથી કાઢો ગાળી લેવો, તેમાં તલનું
 તેલ ૨૫૬ તોલા, શતાવરીનો અંગરસ ૨૫૬ તોલા, ગાયનું દૂધ ૧૦૨૪
 તોલા; તથા કોઠ, એલચી, સફેદ સૂખડ, મોરવેલ, ઘોડાવજ, જટામાંસી,
 સિંધાલણુ, આસન, ચિકણામૂળ, રારના, વરિયાલી, દેવદાર, શાળવણુ,
 પીઠવણુ, રાની મગ, રાની અડદ, તગર; એ સત્તર ઓપડોની ચટણી આઠ
 આઠ તોલા લઈ, ઉપલી સર્વે વરતુમાં મેળવીને હલકા અખી ઉપર ફરી
 ઉકાળવું, પાણી ખળતા પાક સિદ્ધ થવાથી ગાળી લેવું; તેને નારાયણ તેલ
 કહેછે. એ તેલ નાકમાં નાંખવાને, શરીરે લગાડવાને, પીવાને, ઝાડાની
 જગ્યાએ પિચકારી કે છાલક મારવાને ઉપયોગ પડેછે. તે તેલથી પક્ષધાત
 કે અર્ધુ શરીર લુલુ પડવાનો વાયુ, દાઢીનું થુથાનો હનુસ્તંભ, જડપુ વાકુ
 થવાનો વાયુ, ગરડનનો મન્યાસ્તંભ, કંઠનો ગળગ્રહ વાયુ, કંખરથી પગ
 લુલા પડવાનો ગૃધ્રસી વાયુ, એટલી જગ્યાએ ખલીયા નામે વાયૂનો કોપ
 થાયછે તે, જે વાયૂના કોપે શરીરે સૂન્ય કે ખેહરપણું આવે તે વાયુ,
 શરીરની ગતિ ભંગ થવાનો વાયુ, કટિગ્રહ, હાથપગાદિ ગાત્રોનું શોષણ
 કરનારો વાયુ, આંખ કાનાદિ ઇન્દ્રિયોને નુકસાનકર્તા વાયુ, લોહી વિકાર,
 ધાતુક્ષય, જ્વર, ક્ષયરોગ, કુરંડ એટલે અંત્રવૃદ્ધિ વધરાળનો વાયુ, દાંતનો
 રોગ, મસ્તકનો શૂળ વાયુ, પાસળાનો શૂળ, પગ પાંગળાયવાનો વાયુ, બુદ્ધિભ્રંશ
 કર્તા વાયુ, ઈચાદિ સર્વે વાયૂનો કોપ, ઉપળા તેલનો ઉપયોગ કરેથી દૂર થાય.

વિષમ વાયુ. આખા શરીરમાં નહાતા મ્હોટા વાયૂનો જે કોપ થઈ વેદના શૂળ ઉત્પન્ન થયેલો, ઉપલા તેલથી દૂર થાય. વાઝણી સ્ત્રિવોને એ તેલનાં પ્રતાપે છોકરા થાય. શરીરે સૂખ થાય, હાથી, ઘોડા જનાવડોને એ તેલનું મરદન કરેથી તેને સૂખ થાય; તે વિષે દૃષ્ટાંત જેમ નારાયણદેવે કૃષ્ણ અસુરોનો નાશ કર્યો તેમજ સર્વે વાયૂનો નાશ એ તેલ કરેછે.

બળા તેલ; વાતાદિકો ઉપર.

बलामूलकषायेण दशमूलशृतेन च ॥ ६८७ ॥ कुलित्थयवकोला-
नां क्वाथेन पयसा तथा ॥ अष्टाष्टभागयुक्तेन भागमेकं च तैलकं ॥
॥ ६८८ ॥ गणेन जीवनीयेन शतावयैद्रदारुणा ॥ मंजिष्ठाकुष्ठशैलेन
तगरागरुसैधवैः ॥ ६८९ ॥ वचा पुनर्नवा-मांसी-सारिवाद्रयपत्रकैः ॥
शतपुष्पाऽश्वगंधाभ्यामेलया च विपाचयेत् ॥ ६९० ॥ गर्भांधनीनां
नारीणां पुंसां च क्षीणरेतसां ॥ व्यायामक्षीणगात्राणां सूतिकानां च
युज्यते ॥ ६९१ ॥ राजयोग्यमिदं तैलं सुखिनां च विशेषतः ॥
बलातैलमिति ख्यातं सर्ववातामयापहं ॥ ६९२ ॥

ચિકણામૂળ ૫૧૨ તોલા કુટ્ટી, તેમાં પાણી ૨૦૪૮ તોલા નાંખીને ઉકાળવું, પાણી બળતા ચોઠ હિસ્સે ખાકી રહે તે ગાળી લેવું. તથા અગાજી વાત કફજ્વરમાં દસ ઝાડના મૂળોના નામો લખેલા છે તે ૫૧૨ તોલા કુટ્ટીને, તેમાં પાણી ૨૦૪૮ નાંખીને જીદુ ઉકાળવું, પાણી બળતા ચોઠ હિસ્સે ખાકી રહે તે જીદુ ગાળી લેવું; કુલથિ, જવ, ખોરના ઠંજિયાં મધ્યેની મીઠ, એ ત્રણ ઓષડો દરએક ૫૧૨ તોલા જીદા જીદા કુટ્ટીને, દરએકમાં પાણી ૨૦૪૮ તોલા નાંખી જીદા જીદા ઉકાળવાં, પાણી બળતા ચોઠ હિસ્સે ખાકી રહેતે જીદા જીદા ગાળી લેવા; ૫છી તે પાંચે કાઢા એકઠા કરીને તેમાં ગાયનું દૂધ ૫૧૨ તોલા, તલનું તેલ ૬૪ તોલા અને સૂર્યમાં જીવનીયગણુમાં અગાજી લખેલા સાત ઓષડો; શતાવરી, મજ્જા, દેવદાર, કોષ્ઠ, પથરકુળ, તગર, અગર, સિંધાલૂણુ, ઘોડાવજ, પુનર્નવા, જઠામાંસી, સફેદ ઉપજસરી, કાળી ઉપજસરી, તંમાલપત્ર, વરિયાળી, આ-સંધ, એલચી; એ ચોલીસ ઓષડોનું સૂર્ય સોલ તોલા ઉપલા ઉકાળામાં નાંખી ફરીને ઉકાળવું, પાણી સર્વે બળતા તેલનો પાક ખાકી રહેવાથી

ગાળી લેવું, તેને ખળા તૈલ કહેછે; સ્ત્રિવોને ગર્ભ રહેવાની જેને ઇચ્છા હોય તેના શરીરે એ તેલમાંથી મરદન કરવું, જે પુરૂષની ધાતુ ક્ષીણ થઈ હોય, જે માણસનું શરીર લખાણુ આવળવના ઠાકાટાથી, ગાત્રો ક્ષીણ થયેલા હોય, સુવાવડી સ્ત્રિવોને, એટલા રાંગીના શરીરે એ તેલમાંથી મરદન કરે તો ફાયદો થાય. વિશેષ કરીને એ તેલ રાજવોને કે સ્ત્રીમાંતોના શરીરે, મરદન કરેથી સર્વે વાયુ રોગોને ફાયદો થાય.

પ્રસારણીતેલ; વાત કુદ્જન્ય અને વાયુ ઉપર.

પ્રસારણીપલશતં જલદ્રોણેન પાચयेत्॥ પાદશિષ્ટઃ શૃતો ગ્રાહ્યસ્તૈલં દધિ ચ તત્સમં ॥ ૬૯૩ ॥ કાંજિકં ચ સમં તૈલાત્ ક્ષીરં તૈલાચ્ચતુર્ગુણં ॥ તૈલાત્તથાષ્ટમાંશેન સર્વકલકાનિ યોજयेत् ॥ ૬૯૪ ॥ મધુકં પિપ્પલીમૂલં ચિત્રકઃ સૈંધવં વચા ॥ પ્રસારણી દેવદારુ રાસ્ના ચ ગ-જપિપ્પલી ॥ ૬૯૫ ॥ મહાતઃ શતપુષ્પા ચ માંસી ચૈર્ધિર્વિપાચयेત્ ॥ એતત્તૈલં વરં પક્કં વાતશ્લેષ્મામયાન્ જયેત્ ॥ ૬૯૬ ॥ કૌઙ્ગત્વં સ્વ-જપંગુત્વં ગૃધ્રસીમર્દિતં તથા ॥ હનુ-ષ્ઠ-શિરો-ગ્રીવા-કટિસ્તંભં ચ ના-શયેત્ ॥ ૬૯૭ ॥ અન્યાંશ્ચ વિષમાન્ વાતાન્ સર્વાનાશુ વ્યપોહતિ ॥

આંદવેલ ૪૦૦ તોલા કુડી, તેમાં પાણી ૧૦૨૪ તોલા નાંખીને ઉ-કાળવું, પાણી ખળતા ચોઠ હિસ્સે બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું, તેમાં તલનું તેલ એકસો તોલા; તથા કાંજી એટલે મટોડીનું હાંડકું નવું લાવી તેમાં શરસ્થું તેલ ચોપડી, નિર્મળ પાણી નાંખીને, રાઈ, સિંધાલુણ, જીરૂ, હિંગ, સુંઠ, હલદ; એ છ ઓષડોનું ચૂર્ણ, પાંચુ ઝાડના પાંત્રા, કુલ-હીના કાઠામાં ભાત સાથે ચોખ્ખાની કાંજી કરી, છ ઓષડોની ચટણી વાડી તેનાં પાંચ દસ વડા કરી, તેને ધીમાં તલીને, તે ઉપલા હાંડલામાં સર્વે પદાર્થો ભરીને તેનું મોહડું બંધ કરી, ત્રણ દિવસ છાપરાઉપર ધાકી ચૂકવું, તે મધ્યેના વડા અને સર્વે પદાર્થોને ખટાસ આપે તેને કાંજી કહેછે. તે એકસો તોલા; તથા ગાયનું દૂધ ૪૦૦ તોલા; જેઠીમધ, પિપ્પલીમૂળ, ચિત્રક, સિંધાલૂણ, ઘોડાવળ, આંદવેલ, દેવદાર, રાસ્ના, ગજપિપર, બિલામો, વરિયાલી, જઠામાંસી; એ બાર ઓષડોની ચટણી સાડા બાર બાર તોલા અને ઉપળા સર્વે પદાર્થો નાંખીને ફરીને ઉકાળવું, તેમાંનું પાણી ખળતા બાકી ફક્ત તેલનો પાક રહેવાથી ગાળી લેવો, તેમાંનું તેલ શરીરે મરદન કરેથી,

વાત શ્લેષ્મનન્ય વિકાર; એટલે જેથી માણસ ખુધો થાય તે વાયુનો રોગ; ખંજવાયુ એટલે જેથી માણસ પાંગળો થાયછે તે વાયુ; ગુધ્રસી વાયુ કે જે કંપરથી પગ લૂલા પડેછે તે; હનુવાયુ ડાઠીનું કુથયુ વાયુ થવાનો; પૃથ્થ વાસાનો વાયુ; શીર મસ્તકને શૂળ કે જખડવાનો રોગ; ગ્રીવા ગરદન જખડવાનો વાયુ, કઠિ ઠાપુ કંપરનીચેનો ભાગ જખડવાનો; એટલી જગ્યા વાયુથી ખેચાય કે સ્તંભન થાય, તે વાયુકોપના સર્વે રોગ એ તેલથી દૂર થાય, એ વિગરે બીજા વિષમ વાયુ નહાના મ્હોટા થયેલા હોય તે દૂર થાય.

માષાદિ તેલ; ગ્રીવા એટલે ગરદન સ્તંભનાદિ

રોગો ઉપર.

માષા યવાતસી ભુદ્રા મર્કટી ચ કુરંટકઃ ॥ ૬૯૮ ॥ મોકંટપ્લંડુ-
કશ્રૈષાં કુર્યાત્સપ્તાપલં પથક્ ॥ ચતુર્ગુણાંત્રુના પક્ત્વા પાદશેષં શૃતં ન-
યેત્ ॥ ૬૯૯ ॥ કાર્પાસાસ્થીનિ બદરં શણ્વીજં કુલિત્યકં ॥ પ-
થક્ ચતુર્દશપલં ચતુર્ગુણજલે પચેત્ ॥ ૭૦૦ ॥ ચતુર્થાશાવશિષ્ટં ચ
ગૃણ્હીયાત્ ક્વાથમુત્તમં ॥ પ્રસૈકં છાગમાંસસ્ય ચતુઃષષ્ઠિપલે જલે ॥
॥ ૭૦૧ ॥ નિશ્કિપ્ય પાચયેદ્ધીમાન્ પાદશેષં રસં નયેત્ ॥ તૈલપ્રસ્થે
તતઃ ક્વાથાન્ સર્વાનેતાન્વિનિસિપેત્ ॥ ૭૦૨ ॥ કલ્કૈરેભિશ્ચ વિષ્ણ-
દમૃતા-કુષ્ઠ-નાગરૈઃ ॥ રાસ્ત્રાપુનર્નવૈરંઢૈઃ પિપ્પલ્યા શતપુષ્પયા ॥ ૭૦૩ ॥
બલાપ્રસારણીભ્યાં ચ માંસી કટુકયા તથા ॥ પૃથગર્ધપલૈરેતૈઃ સાધયેત્
મૃદુવન્હિના ॥ ૭૦૪ ॥ હન્યાતૈલમિદં શીઘ્રં ગ્રીવાસ્તંભાપન્નાહુકૌ ॥
અર્ધગશોષમાક્ષેપમૂરુસ્તંભાપતાનકૌ ॥ ૭૦૫ ॥ શાસ્ત્રાકંપં શિરઃકંપં
વિશ્વાચીમર્દિતં તથા ॥ માષાદિકમિદં તૈલં સર્વવાતવિકારનુત્ ॥ ૭૦૬ ॥

અડદ, જવ, અજશીના બીજ, ભોયરિંગણી, કવચબીજ, કાહરાટો,
ગોખર, કાળા ખેરની છાલ; એ આઠ ઓપડો અઠાવિસ અઠાવિસ તોલાંની
ચટણી કરી, તેમાં પાણી ૮૯૬ તોલા નાંખીને ઉકાળવું, પાણી બળતા ચોઠ
હિસ્સે પાકી રહેવાથી જુદુ ગાળી લેવું, પછી રૂનાકપાશિયા, ખોરના ઠગ્યા,
સણના બીજ, કુળથિ; એ ચાર ઓપડો છપન છપન તોલા કુટીને; તેમાં
પાણી ૮૯૬ તોલા નાંખી ઉકાળવું, પાણી બળતા ચોઠ હિસ્સે પાકી રહેવાથી
જુદુ ગાળી લેવું, પછી બકરાના માંસના ઝીણા ઝીણા ૬૮૬ ૬૪ તોલા

ભઈ, તેમાં ૨૫૬ તોલા પાણી નાંખીને ઉકાળવું, પાણી બળતા ચોઠ હિસે ખાકી રહેવાથી જીરુ ગાળી લેવું, તલનું તેલ ૬૪ તોલા; અને ઉપલા ત્રણે કાઠા મેળવીને, તેમાં ગુળવેલ, કોઠ, સુંઠ, રાસ્ના, પુનર્નવા, એરંડમૂળ, પિપર, વરિયાલી, ચિકણામૂળ, ચાંદવેલ, જટામાંસી, કડૂ; એ બાર એપડો બમે બમે તોલાની ચટણી કરીને, ઉપલા કાઠામાં મેળવી હલકા અગ્નિથી સર્વેને ઉકાળવું, પાણી બળતા તેલનો પાક થવાથી ગાળી લેવું, તેને માપાદિ તેલ કહેછે; તેમાંનું તેલ શરીરે મરદન કરવાથી, ગરડન જખડવાનો શ્રીવાસ્તભવાયુ, અપખાદુક વાયુ, અર્ધાંગવાયુ, આસેપકવાયુ, ઉશ્તભવાયુ, અપતાનક વાયુ, હાથપગાદિકની શાખા કે હાડને કંપારા થાયછે તે વાયુ, મસ્તકને કંપારાનો વાયુ, વિશ્વાચીવાયુ, અદિતવાયુ, એ સર્વ વાયુકાપનો રોગ દૂર થાયછે.

કૃષ્ણાત્રેયકથિત શતાવરી તેલ; શૂનાદિ વાયુ વાદિ ઉપર.

શતાવરી બલાયુગ્મં પર્ણ્યૌ ગંધર્વહસ્તકઃ ॥ અશ્વગંધાશ્વદંટ્રા ચ બિલ્વઃ કાશઃ કરંટકઃ ॥૭૦૭॥ ઇષાં સાર્ઙ્ગપલાન્ ભાગાન્ કલ્કયેચ્ચ વિપાચયેત્ ॥ ચતુર્ગુણેન નીરેણ પાદશેષં શૃતં નયેત્ ॥ ૭૦૮ ॥ નિયોજ્ય તૈલપ્રસ્થે ચ ક્ષીરપ્રસ્થં વિનિસિપેત્ ॥ શતાવરીરસપ્રસ્થં જલપ્રસ્થે ચ યોજયેત્ ॥ ૭૦૯ ॥ શતાવરી દેવદારુ માંસી તગરચંદનં ॥ શતપુષ્પા બલા કુષ્ઠમેલા શૈલેયમુત્પલં ॥ ૭૧૦ ॥ ઋદ્ધિમેદા ચ મધુકં કાકોલી જીવકસ્તથા ॥ ઇષાં કર્ષસમૈઃ કલ્કૈસ્તૈલં ગોમયવન્હિના ॥ ૭૧૧ ॥ પચેત્તેનૈવ તૈલેન સ્ત્રીષુ નિત્યં વૃષાયતે ॥ નારી ચ લગ્નતે પુત્રં યોનિશૂલશ્ચ નશ્યતિ ॥ ૭૧૨ ॥ અંગશૂલં શિરઃશૂલં કામલાં પાંડુતાં ગરં ॥ ગૃધ્રસીં છીહશોષાંશ્ચ મેહાન્ દંડાપતાનકં ॥ ૭૧૩ ॥ સદાહં વાતરક્તં ચ વાતપિત્તગદાર્દિતં ॥ અમૃત્કદરં તથાધ્માનં રક્તપિત્તં ચ નશ્યતિ ॥ ૭૧૪ ॥ શતાવરીતૈલમિદં કૃષ્ણાત્રેયેણ પ્રાપ્તિં ॥ નારાયણ્યૈ સ્વાહા ॥ ઉત્તરાભિમુખો ભૂત્વા સ્નેત્ સ્વદિરશંકુના ॥ ૭૧૫ ॥ સર્વવ્યાધિવિનાશિન્યૈ સ્વાહા ॥ ઇતિ ઉત્પાટનમંત્રઃ ॥ કુમારજીવન્યૈ સ્વાહા ઇતિ પાચનમંત્રઃ ॥

શતાવરી, ચિકણામૂળ, ચક્રભિંડીનું મૂળ, શાળવણ, પીઠવણ, એરંડમૂળ, આસંધ, ગોખરં, ખિલમૂળ, કસઈ કે કસાડ નામે ધાસ, કોહરાટો;

એ અગીયાર ઓષડો છ છ તોલાની ચટણી કરી, તેમાં પાણી ૧૦ પંદ તોલા નાંખીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા ચોઠ હિરસે બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું, તેમાં તલનું તેલ ૬૪ તોલા, ગાયનું દૂધ ૬૪ તોલા, શતાવરીનો અંગરસ ૬૪ તોલા; ખીચું પાણી ૬૪ તોલા; તથા શતાવરી, દેવદાર, જટામાંસી, તગર, સફેદ સૂખડ, વરિયાલી, ચિકણામૂળ, કોઠ, એલચી, કતરકુલ, કમળ, ઋદ્ધીને બદલે વારાહીકંદ, મેદાને બદલે જીરીમધ, મહવડાની છાલ, કાંકાલીને બદલે આસંધ, જીવકાને બદલે વિદારીકંદ; એ સોલ ઓષડો એક એક તોલાની ચટણી કરી, ઉપલા સર્વે પદાર્થો મેળવીને છાણાના મંદ અમ્મિ ઉપર ફરીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા તેલનો પાક બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું; તે કૃષ્ણાત્રેયશ્વીએ કહેલું છે; તેને શતાવરી તેલ કહેછે; તેમાંનું તેલ પુરૂષે શરીરે લગાડવાથી સ્ત્રિવાને નિત્ય પ્રીતિથી ભોગવેછે, અને સ્ત્રિવાએ તેમાંનું તેલ શરીરે લગાડેથી ગર્ભવાન થાય; તેથી યોનિશૂળ, અંગશૂળ, મસ્તકશૂળ, આંખોને કાઢીળનો રોગ, પાંડુ રોગ, વિષ કે ઝેરનો બાધ, ગૃધ્રસી વાયુ, પેટમાં ડાહલી બાળુએ ફેફસાનો કવળુ રોગ, શરીરશોષ, પરમાનો રોગ, દંડ કે લાકડાની રીતે માણસ જખડાયેલો કે કમાનની રીતે વાંકો વળી ગયેલો, દંડાપતાનક વાયુ, દાહ્યુક્ત વાતરક્ત લોહી ઉકાળાનો, વાતપિત્તનો મ્હોટો શરીરસડો, સ્ત્રિવાને ધુપણીનો રોગ, પેટ ફુગવાનો, રક્તપિત્ત, એટલા રોગો દૂર થાય.

પ્રથમ જંગલમાં જે સુદ્ધ જગ્યાએ શતાવરીના રોપા હોય, તે જગ્યાએ જઈ એાં નારાયણ્યે સ્વાહા, એ મંત્ર મુખેથી બહી નમસ્કાર કરી પોતે ઉત્તરદિશા તરફ મુખ કરી, ખેર લાકડાના ખીલાથી પ્રથમ શતાવરીનો રોપાની આસપાસ ખોડવું, પછી એાં નારાયણ્યે સ્વાહા સર્વ-વ્યાધિનાશિન્યે નમઃ એવી રીતે મંત્ર બહી નમસ્કાર કરીને રોપો ઉખાડવો; ઘેર લાખ્યા પછી તેને ફરીને એાં નારાયણ્યે સ્વાહા કુમારજીવન્યે નમઃ એવી રીતે મંત્ર બહી નમસ્કાર કરી પછી ઓષડના કામે શતાવરી લગાડવી.

કાશીસાદિ તેલ; અરોહિ ઉપર.

કાશીસં લાંગલી કુષ્ઠં શુંઠી કૃષ્ણા ચ સૈંધવં ॥ મનઃશિલાશ્વ-
મારં ચ વિહંગં ચિત્રકો વૃષઃ ॥ ૭૧૬ ॥ દંતીકોશાતકીબીજં હેમા-

ઘ્વા હરિતાલકઃ ॥ કલ્કૈઃ કર્ષમિતૈરૈતૈસ્તૈલપ્રસ્થં વિપાચયેત્ ॥૭૧૭॥
 મુધાર્કપયસી દદ્યાત્ પૃથક્ દ્વિપલસંમિતે ॥ ચતુર્ગુણં ગવાં મૂત્રં દત્વા
 સમ્યક્ પ્રસાધયેત્ ॥ ૭૧૮ ॥ કથિતં ચરનાદેન તૈલમર્શોવિનાશનં ॥
 ક્ષારવત્પાતયત્યેતદર્શીસ્યામ્યગતો મૃશં ॥ ૭૧૯ ॥ વલીર્ન દૂષયત્યેત-
 ત્ક્ષારકર્મકરં સ્મૃતં ॥

હિરાકસી, કળલાવી એટલે કુઈલી, ગજપિપર, કે મજ્જિઠ; કાઠ, મુંઠ,
 પિપર, સિંધાલૂણુ, મનશીળ, કણુહર, વાવડિંગ, ચિત્રક, અડુળસો, દાં-
 તીમૂળ, કડવા પંડોળના ખીજ, ચોક, હરતાળ; એ પંદર ઓપડો એક
 એક તોલોની ચટણી કરી, તેમાં તલનું તેલ ૬૪ તોલા; ચોધારા થુવરનું
 દૂધ, અને આકડાનું દૂધ બેહુ આઠ આઠ તોલા; તથા ગાયનું મૂત્ર
 ૨૫૬ તોલા નાંખીને ઉકાળવું; પાણી સર્વે બળતા ફક્ત તેલનો પાક બાકી
 રહેવાથી ગાળી લેવું; એ તેલવિશે ખરનાદં ક્રમીએ કહેલું છે. એ તેલ-
 માંથી હર્શના મસાવોને લેપ કરેથી, ગુદની અંદરની ત્રણ વળી કાને ઇલા
 ન થતાં, મસાવો ગળી પડી હર્શનો મુળવ્યાધ રોગ દૂર થાય.

પિંડ તેલ; વાતરક્તો ઉપર.

મંજિષ્ઠા-સારિવા-સર્જયષ્ઠી-સિક્કથૈઃ પલોન્મિતૈઃ ॥ ૭૨૦ ॥ પિંડા-
 ર્ણ્યં સાધયેતૈલમૈરંડં વાતરક્તનુત્ ॥

મજ્જા, ઉપલસરી, રાળ, નેડીમધ, મિણુ; એ પાંચ ઓપડો ચાર
 ચાર તોલાની ચટણી કરી; એરંડયુ તેલ ૮૦ તોલા; પાણી ૩૨૦ તોલા;
 અને ઉપલી ચટણી નેળવીને ઉકાળવું, પાણી બળતા તેલ ફક્ત બાકી
 રહે તેના પાક ખરાખર થવાથી ગાળી લેવું; તેને પિંડ તેલ કહેછે. તે-
 માંનું તેલ માણસના શરીરે લેપ કરવાથી વાતરક્તનો રોગ દૂર થાય.—

પિંડાર્ણ્યં સાધયેતૈલમર્ચંગાદ્વાતરક્તનુત્ ॥

એથી રીતે પાઠ છે માટે એરંડયા તેલને બદલે તલનું તેલ ઉપલી
 રીતે વાપરવું હોએ તોપણ ફાયદો થાય.

અર્ક તેલ; ખરજ ઇત્યાદિક પ્રેક્ષા ઉપર.

અર્કપત્રરસે પક્કં હરિદ્રાકલ્કસંયુતં ॥ ૭૨૧ ॥ નાશયેત્સાર્ષપં તૈલં
 પામાં કચ્છું વિચર્ષિકાં ॥

હલદની ચટણી કરીને તેના વજનથી ચોગણું શરસ્યુ તેલ, અને તેથી ચોગણા વજનને આકડાના પાંત્રાનો રસ, તે બેહુમાં હલદની ચટણી નાંખીને હલકા અમિથી ઉકાળવું, પાણી બળતા ક્રૂત તેલનો પાક બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું; તેમાંનું તેલ ખરજ, ફોલા, વિચરિકા રોગવાલાએ મરદન કરેથી શરીર નિરરોગી થાય.

મરિચાદિ તેલ; કુષ્ઠાદિકો ઉપર.

મરિચં હરિતાલં ચ ત્રિવૃતં રક્તચંદનં ॥ ૭૨૨ ॥ મુસ્તં મનઃ-
શિલા માંસી દ્વે નિશે દેવદારુ ચ ॥ વિશાલા કરવીરં ચ કુષ્ઠમ્મરકપ-
યસ્તથા ॥ ૭૨૩ ॥ તથૈવ ગોમયરસઃ કુર્યાત્કર્ષમિતાન્ પ્રથક્ ॥ વિ-
ષં ચાર્ષપલં દેયં પ્રસ્થં ચ કટુતૈલકં ॥ ૭૨૪ ॥ ગોમૂત્રદ્વિગુણં દદ્યાત્
જલં ચ દ્વિગુણં ભવેત્ ॥ મરિચાદ્યમિદં તૈલં સિધ્ધમકુષ્ઠહરં પરં ॥
॥ ૭૨૫ ॥ જયેત્કુષ્ઠાનિ સર્વાણિ પુંડરીકં વિચર્ચિકાં ॥ પામાં શિવ-
ત્રાણિ રક્તં ચ કઢૂં કચ્છૂં પ્રણાશયેત્ ॥ ૭૨૬ ॥

મરી, હરતાળ, નિસોત્તર, લાલરતાંજલી, નાગરમોથ, મનશીળ, જ-
ટામાંસી, હલદ, દારૂહલદ, દેવદાર, કાંવડળ મૂળ, કનેહરના મૂળ, ફોલા,
આકડાનું દૂધ, ગાયનું છાણ; એ પંદર ઓપડો એક એક તોલો; અને શુ-
દ્ધ કરેલો વચનાગ એ તોલા, સર્વેની ચટણી કરી; તેમાં શરસ્યુ તેલ ૬૪
તોલા; ગાયનું મૂત્ર ૨૫૬ તોલા; પાણી ૫૧૨ તોલા; સર્વે મેળવીને ઉકા-
ળવું, પાણી સર્વે બળતા તેલનો પાક બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું; તેમાંનું
તેલ શરીરે મરદન કરેથી, સિધ્ધ કુષ્ઠ, પુંડરીક કુષ્ઠ, પગ ફાટીને બીગડા-
પડે છે તે, વિચરિકા રોગ, ખરજ, ચિત્ર કુષ્ઠ, રક્તકુષ્ઠ, ખજવાળ, ફો-
લા, સર્વે પ્રકારે શરીરસડાનો કુષ્ઠરોગ દૂર થાય.

ત્રિકુળા તેલ; વ્રણો ઉપર.

ત્રિફલારિષ્ટભૂનિબં દ્વે નિશે રક્તચંદનમ્ ॥ એતૈઃ સિદ્ધમરુંધીનાં
તૈલમભ્યંજને હિતમ્ ॥ ૭૨૭ ॥

હરડે, બેહડા, આંબળા, કડવા લિંબડાની છાલ, કરચાતું, હલદ, દારૂ-
હલદ, લાલ રતાંજલી; એ આઠ ઓપડોની ચટણી કરી, તેના વજનથી
ચોગણું તેલ; અને તેલથી ચોગણા વજનને પાણી નાંખીને ઉકાળવું;

પાણી બળતા તેલનો પાક બાકી રહેથી ગાળી લેવું; તેમાંનું તેલ જેના શરીરે ધણુક વ્રણ, વિંધ, નાસૂર, ધારા પડેલા હોય તે ઉપર લગાડવું, તેથી વ્રણ રોગ દૂર થાય.

નિંબખીજ તેલ; પલિત રોગો ઉપર.

ભાવયોન્નિબવીજાનિ મુંગરાજરસેન હિ ॥ તથાસનસ્ય તોયેન તત્તૈલં
હંતિ નસ્યતઃ ॥ ૭૨૮ ॥ અકાલપલિતં સઘઃ પુંસાં દુઘ્વાન્નખોજિનાં ॥

કડવા લિંબડાના ફળ મધ્યેના ખીજ કાઢી, તે ઉપર ભાગરાના રસમાં ત્રણ અથવા સાત વખતે ઉપળા ખીજને ભીજવી સુકવવા; પછી બિંબલો અથવા અસાણુની અંતર છાલનો કાઢો કરી, ઉપલા ખીયા ઉપર સાત અથવા ત્રણ પુટ આપવા; પછી તે ખિયાનું તેલ કાઢી; તેમાંનું તેલના ટીપા નાકમાં નાંખવા; તે ઉપર પરેહજી ગાયનું દૂધ અંને ભાત આવો, તેથી કરીને ઘડપણુ વિના સફેદ ખાલ, આવેલા હોય તો તે જલદીથી પાછા કાળા થાય.

ચષ્ઠિ મધુ તેલ; ખાલ લાવનાર.

ચષ્ઠીમધુકક્ષારામ્યાં નવધાત્રીફલૈઃ શૃતં ॥ ૭૨૯ ॥ તૈલં નસ્યકૃતં
કુર્યાત્ કેશાન્ શ્મશ્રૂણિ સર્વશઃ ॥

જેઠીમધ દસ તોલા; સાજીખાર, જવખાર, સંચળ ખાર, બિડખાર; ખાંગડ ખાર; એ પાંચ ખાર બધે તોલા; સર્વેની ચટણી કરી તેમાં તલનું તેલ ૮૦ તોલા; નવા આંમળાનો રસ ૩૨૦ તોલા, પાણી ૩૨૦ તોલા, સર્વે મેળવીને ઉકાળવું, પાણી સર્વે બળતા ફક્ત તેલનો પાક બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું; એ તેલના ટીપા નાકમાં નાખવાથી, જે માણસનો મસ્તક ઉપરના, મૂછનાં, દાઢીના ખાલ, ખરી ગયા હોય તે પાછા આવેછે.

કરંજાદિ તેલ; ઇંદ્રલુપ્ત રોગો ઉપર.

કરંજશ્ચિત્રકો જાતી કરવીરશ્ચ પાચિતં ॥ ૭૩૦ ॥ તૈલમેભિર્દ્રુતં
હન્યાદભ્યંગાદિંદ્રલુપ્તકં ॥

કરંજ ઝાડની છાલ, ચિત્રક, જાઈના પાંત્રા, કણુહેર મૂળ; એ ચાર આપઠોની ચટણી કરવી; તેના વજનથી ચોગાથું તલનું તેલ; તેથી ચોગાથું પાણી; સર્વે મેળવીને ઉકાળવું, પાણી સર્વે બળતા ફક્ત તેલ બાકી રહે-

વાથી ગાળી લેવું; તેમાંનું તેલ ને માણસના મસ્તક ઉપરના, દાઢીના, મૂછના ખાલ ખરી પડી લીસ્સી જગ્યા થઈ હોય, તેને ઇંદ્રલુપ્ત રોગ કહેછે. તે જગ્યા ઉપર, મરદન કરેથી જલદી ખાલ પાછા આવેછે.

નીલિકાદિ તેલ; પલિત અને દારૂણાદિ રોગો ઉપર.

નીલિકા કેતકી-કંદં મુંગરાજઃ કુરંટકઃ ॥૭૩૧॥ તથાર્જુનસ્ય પુષ્પા-
ણિ બીજકાત્કુસુમાન્યપિ ॥ કૃષ્ણાસ્તિલાશ્ચ તગરં સમૂલં કમલં તથા ॥
॥ ૭૩૨ ॥ અયોરજઃ પ્રિયંગુશ્ચ દાડિમત્વક્ગુડૂચિકા ॥ ત્રિફલાપદ્મ-
પંકશ્ચ કલ્કૈરેભિઃ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૭૩૩ ॥ કર્ષમાત્રં પચેત્તૈલં ત્રિફ-
લાકાથસંયુતં ॥ મુંગરાજરસેનૈવ સિદ્ધં કેશસ્થિરીકૃતં ॥૭૩૪ ॥ અ-
કાલપલિતં હંતિ દારુણં ચોપજિવ્હિકાં ॥

અસમાની ડુલ, કેવડાનો કંદ, ભાગરો, કાહરાટો, અર્જુન વૃક્ષના ડુલ, ખિખલો અથવા આસાણા વૃક્ષના ડુલ, કાળાતલ, તગર, કંદમૂળસહિત કમળ, લોહભસ્મ, દાડમની છાલ, વાધાંટીના મૂળ, ગુળવેલ, હરડે, ખેહડા, આંમળા, કમળમૂળની જગ્યાએ તેનો ચિખલ; એ સત્તર ઓષડો એક એક તોલાની ચટણી; તેમાં ૬૮ તોલા તલનું તેલ; ત્રિકુળાનો કાઢો ૨૭૨ તોલા, ભાગરાનો રસ ૨૭૨ તોલા; સર્વેને મેળવી ઉકાળવું, પાણીનો ભાગ સર્વે બળતા તેલનો પાક પાકી રેહવાથી ગાળી લેવું; તેમાંનું તેલ ખાલને લગાડેથી, ખાલ ખરતા અટકે તેની સ્થિરતા થાય, મજબુત થાય, વૃદ્ધ-પાણું વિના ને માણસના ખાલ, સફેદ થતા હોય તે કાળા થાય, મસ્તકમાં ને અતિશે મ્હોટો રોગ થાયછે તે, ઉપજિવ્હિકા રોગ એટલા રોગ દૂર થાય.

ભુંગરાજ તેલ; પલિતાદિ રોગો ઉપર.

મુંગરાજરસેનૈવ લોહકીટં ફલત્રિકં ॥ ૭૩૫ ॥ સારિવાં ચ પચે-
ત્કલ્કૈસ્તૈલં દારુણનાશનં ॥ અકાલપલિતં કંઙ્કમિદ્રલુપ્તં ચ નાશ-
યેત્ ॥ ૭૩૬ ॥

લોહડાનો કાઠ કે મેલ, હરડે, ખેહડા, આંમળા, ઉપલસરી; એ પાંચ ઓષડોની ચટણી ચાર ચાર તોલા; તલનું તેલ ૮૦ તોલા; ભાગરા-નો રસ ૩૨૦ તોલા; સર્વે મેળવીને ઉકાળવું, પાણીનો ભાગ બળતા તેલનો

પાક ખાકી રહેવાથી ગાળી લેવું; તેમાંનું તેલ મસ્તકે મરદન કરેથી અતિશે દારણ રોગ, ખજવાળ દૂર થાય, વૃદ્ધપાણું વિના સફેદ ખાલ થતા હોય તો તે કાળા થાય, મસ્તકના, દાઢીના, મૂછના ખાલ ખરી પડીલીસી જગ્યા થાય, તે ઉપર તેલ ધસેથી ખાલ પાછા આવે.

ઈરિમેદાદિ તેલ; મુખદંતાદિ રોગો ઉપર.

ઈરિમેદત્વચં ક્ષુણ્ણાં પચેત્ શતપલોન્મિતાં ॥ જલદ્રોણેન તત્ક્રાથં
ગૃહીયાત્પાદશેષિતં ॥ ૭૩૭ ॥ તૈલસ્યાદ્ઘાટિકં દત્વા કલકૈઃ કર્ષમિ-
તૈઃ પચેત્ ॥ ઈરિમેદલવંગામ્યાં ગૈરિકાગરુપદ્મકૈઃ ॥ ૭૩૮ ॥ મંજિષ્ઠા-
લોધ્રમધુકૈર્લક્ષાન્યગ્રોધમુસ્તકૈઃ ॥ ત્વક્-જાતીફલ-કર્પૂર-કંકોલ-
સ્વદિરૈસ્તથા ॥ ૭૩૯ ॥ પતંગ-ધાતકીપુષ્પં સૂક્ષ્મૈલાનાગકેસરૈઃ ॥
કટ્ફલેન ચ સંસિદ્ધં તૈલં મુશ્વરુજં જયેત્ ॥ ૭૪૦ ॥ પ્રદુષ્ટમાંસં
ચલિતં શીર્ણદંતં ચ સૌષિરં ॥ શ્યાવદંતં પ્રહર્ષં ચ વિદ્રધિં કૃમિદંતકં
॥ ૭૪૧ ॥ દંતસ્ફુટં ચ દૌર્ગધ્યં જિવ્હાતાલ્વોષ્ટજાં રુજં ॥

કાળા ખેરની છાલ થોડી કુટીને ૪૦૦ તોલા; તેમાં પાણી ૧૦૨૪ તોલા નાખીને ઉકાળવું; પાણી ખળતા ચોઠ હિસ્સે રહેવાથી ગાળી લેવું; તેમાં તલનું તેલ ૧૨૮ તોલા; કાળા ખેરની છાલ, લવંગ, ઘેરૂં, અગર, પદ્મ-કાઠ, મજ્જી, લોધ્ર, જીરીમધ, નાગરમોથ, વડની છાલ, તજ, જાયફળ, ક-પૂર, કંકાળ, સફેદ ખેરની છાલ, પતંગ, ધાયટીના ફુલ, ઝીણી એલચી, નાગકેશર, મોતરિંગણીના ફળ; એ આગણીસ આપડો એક એક તોલો, અને ખોરડીની લાખ તોલો દોઢ, સર્વેની ચટણી મેળવીને ઉકાળવું, પા-ણીનો ભાગ ખળતા તેલનો પાક ખાકી રહેવાથી ગાળી લેવું; તેમાંનું તેલ, મુખ સંબંધી સર્વે પીડા ઉપર, દાંતોના માંસનો સડો, દાંત હલતા હોય, દાંતના પારા ફાટીને દૂખ, દાંતના પારામાં નાસૂર કે પારા, દાંત કાળા થાય, વાયુના મ્હોટા કોપે દાંતેથી શીતળ કે રક્ત, ખરાસની વસ્તુ ન ખવાતી હોય, પ્રહર્ષનામે દાંતના રોગ, દંતવિદ્રધિની ઉઠમી ગાંઠ, દાંત સં-બંધી રક્ત અને કૃમી જીવાતો દુષ્ટ થાય, દાંતના પારાને કાળા વિંધ પાડી પૃથ્વીદિક રસી વહે, દંતસ્ફુટ રોગ, દાંતને દુર્ગંધી, એવી રીતે અનેક દાંતના રોગ, જીભના રોગ, તાણુ રોગ, આઠ રોગ, એ સર્વે રોગ ઉપર ઉપક્રું તેલ મુકવાથી દૂર થાય.

હિંગ્વાદિ તેલ; કર્ણ શૂલોઉપર.

હિંગુ-તુંબરુ-શુંઠીભિઃ કટુ તૈલં વિપાચયેત્ ॥ ૭૪૨ ॥ તસ્ય પૂરણ-
માત્રેણ કર્ણશૂલઃ પ્રણશ્યતિ ॥

હિંગ, ચિરકળ, સુંઠ; એ ત્રણ એપડોની ચટણી ૧૦ તોલા; બકરા-
ના મૂત્રમાં વાટી; તેમાં શરરચું તેલ ૪૦ તોલા; પાણી ૧૬૦ તોલા નાંખી,
સર્વે મેળવીને ઉકાળવું; પાણીનો સર્વે ભાગ બળતા ફક્ત તેલ બાકી રહેવા-
થી ગાળી લેવું; તેમાંથી તેલ કાનમાં નાખેથી શૂળ રોગ દૂર થાય.

બિલ્વાદિ તેલ; અધિરપણા ઉપર.

બાલબિલ્વાનિ ગોમૂત્રે પિપ્પ્લા તૈલં વિપાચેત્ ॥ ૭૪૩ ॥ સાજક્ષીરં
ચ નીરં ચ બાધિર્યે કર્ણપૂરણં ॥

કુમળા બિલકળ ૧૦ તોલા, ગાયના મૂત્રમાં વાટીને; તેમાં તલનું
તેલ ૪૦ તોલા; પાણી ૧૬૦ તોલા; બકરીનું દૂધ ૧૬૦ તોલા નાંખી; સર્વે
મેળવીને ઉકાળવું, પાણીનો સર્વે ભાગ બળતા ફક્ત તેલનો પાક બાકી
રહેવાથી ગાળી લેવું; તેમાંથી તેલ કાનમાં નાંખેથી બેહરાપણું દૂર થાય.

ક્ષાર તેલ; કર્ણસ્રાવાદિકો ઉપર.

બાલમૂલકશુંગાનાં ક્ષારઃ ક્ષારયુગં તથા ॥ ૭૪૪ ॥ લવણાનિ ચ
પંચૈવ હિંગુ-શિયુ-મહૌષધં ॥ દેવદારુ વચાકુઠં શતપુષ્પા રસાંજનં ॥
॥ ૭૪૫ ॥ ગ્રંથિકં ઞદ્રમુસ્તં ચ કલ્કૈઃ કર્ષમિતૈઃ પૃથક્ ॥ તૈલપ્ર-
સ્થં ચ વિપચેત્ કદલીબીજપૂરયોઃ ॥ ૭૪૬ ॥ રસાભ્યાં મધુસૂક્તેન
ચાતુર્ગુણ્યમિતેન ચ ॥ પૂયસ્તાવં કર્ણનાદં શૂલં બધિરતાં કૃમીન્ ॥
॥ ૭૪૭ ॥ અન્યાંશ્ચ કર્ણજાન્ રોગાન્ મુખરોગાંશ્ચ નાશયેત્ ॥ જં-
બીરાણાં ફલરસઃ પ્રસ્થૈકઃ કુડવોન્મિતં ॥ ૭૪૮ ॥ માક્ષિકં તત્ર
દાતવ્યં પલૈકા પિપ્પલી સ્મૃતા ॥ એતદેકીકૃતં સર્વં મૃદ્ધાંદે ચ નિ-
ધાપયેત્ ॥ ૭૪૯ ॥ ધાન્યરાશિસ્થિતં માંસં મધુસૂક્તમુદાહૃતં ॥

કુમળા મૂળાની દાંડલીનો ખાર, સાજખાર, જવખાર, સિંધાલૂણ,
સંચળ, સમુદ્રમીઠું, બિડલૂણ, ખાંગડખાર, હિંગ, શેકરાની છાલ, સુંઠ,
દેવદાર, કૌઠ, ઘોડાવજ, વરિયાલી, રસાંજન, પિપ્પલીમૂળ, નાગરમાથ;

એ સત્તર ઓષડો એક એક તોલાની ચટણી કરી; તેમાં તલનું તેલ ૬૪ તોલા; કેલના ગાભાનો રસ ૨૫૬ તોલા; ખિજોરા ફળનો રસ ૨૫૬ તોલા, મધુસૂક્ત એટલે કાગદી લિંબુનો રસ ૬૪ તોલા, ચોખ્ખુ મધ ૧૬ તોલા, પિપરનું ચૂર્ણ ૪ તોલા; એ ત્રણે વસ્તુને હાંડલામાં ભરી તેના માહ ઉપર, કાડ્યુ ઢાંકીને મટોડીથી કપડછાણ કરી, એક મહીના સુધી તે હાંડલાને અનાજના કોઠારમાં પુરી મુકવું, તેના પાક થવાથી તેને મધુસૂક્ત કહેછે, તે ૨૫૬ તોલા; એ સર્વે વસ્તુ મેળવીને ઉકાળવું, પાણીનો ભાગ સર્વે બળતા તેલ પાકી રહેવાથી ગાળી લેવું; તેમાંથી જે માણસના કાનમાંથી ૫૩ વેહતું હોય, તેના કાનમાં એ તેલ નાંખેથી ૫૩ બંધ થાય, કાનમાં અવાજ, શૂળ, બેહરપાણું, કાનમાં કૃમીના છવડાં, એટલા રોગ થતા દૂર થાય, ઉપરાત અનેક કાનના અને મોહના દૂર થાય.

પાઠાદિ તેલ; પીનસ રોગો ઉપર.

પાઠા દ્વે ચ નિશે મૂર્વા-પિપ્પલી-જાતિપલ્લવૈઃ ॥ ૭૫૦ ॥ દંત્યા ચ તૈલં સંસિદ્ધં નસ્યં સ્યાત્ દુષ્ટપીનસે ॥

પહાડમૂળ, હલદ, દારૂ હલદ, મોરવેલ, પિપર, બઈના પાત્રા, દાંતી મૂળ; એ સાત ઓષડો એક એક તોલો; તલનું તેલ ૨૮ તોલા; પાણી ૧૧૨ તોલા; સર્વે મેળવીને ઉકાળવું; પાણીનો સર્વે ભાગ બળતા તેલનો પાક પાકી રહેવાથી ગાળી લેવું; તેમાંનું તેલ નાકમાં નાંખેથી મ્હોટો ભયંકર નાકનો પીનસ રોગ દૂર થાયછે.

વ્યાધ્રી તેલ; પૂતિપીનસ રોગો ઉપર.

વ્યાધ્રી-દંતી-વચા-શિશુ-તુલસી-વ્યોષસૈંધવૈઃ ॥ ૭૫૧ ॥ કલ્કૈશ્ચ પાચિતં તૈલં પૂતિનાસાગદાપહં ॥

ભાયરિંગણી, દાંતી મૂળ, ઘોડાવજ, શેકટાની છાલ, તુલશીના પાંત્રાં, સુંઠ, મરી, પિપર, સિંધાજૂણ; એ નવ ઓષડો એક એક તોલાની ચટણી કરવી; તેમાં તલનું તેલ ૩૬ તોલા; પાણી ૧૪૪ તોલા મેળવીને ઉકાળવું; સર્વે પાણીનો ભાગ બળતા તેલનો પાક પાકી રહેવાથી ગાળી લેવું. એ તેલમાંથી જે માણસના નાકમાં પીનસ રોગ થઈ ૫૩ વહે, દુર્ગંધી આવે, તેના નાકમાં નાંખવાથી સર્વે પીનસ રોગ દૂર થાય.

કુષ્ઠ તેલ; છિકો ઉપર.

કુષ્ઠં બિલ્વકળાશુંઠીદ્રાક્ષાકલ્કકષાયવત્ ॥ ૭૧૨ ॥ સાધિતં તૈ-
લમાજ્યં વા નસ્યાત્ક્ષવથુનાશનં ॥

કાઠ, કુમળા પિલકળ, પિપર, સુંઠ, દરાખ; એ પાંચ ઓષડો ચાર ચાર તોલા લઈ તેની ચટણી કરી; તેમાં તલનું તેલ ૮૦ તોલા અથવા ધી; પાણી ૩૨૦ તોલા નાંખીને ઉકાળવું, પાણીનો સર્વે ભાગ ખળી, ધી કે તેલનો પાક ખાકી રહેવાથી ગાળી લેવું. અથવા ઉપલા સર્વે ઓષડો થોડા થોડા કુટીને તથા પાણી ઉપલા વજનને નાંખીને ઉકાળવા; પાણી ખળતા ચોઠે હિસ્સે ખાકી રહે એટલે ઉપલા વજન ધી અથવા તેલ નાંખીને કરી ઉકાળવું, પાણીનો ભાગ સર્વે ખળતા તેલ કે ધી ખાકી રહેવાથી ગાળી લેવું. તેમાંનું તેલ અથવા ધી જે માણસને, મસ્તક ખાલી પડી અતિશે છીકા આવેછે, તેના નાકમાં નાંખેથી છીકાનો રોગ દૂર થાય.

ગૃહધૂમાદિ તેલ; નાકમાં થતા હર્ષો જેવા મસાનો
નાસારો ઉપર.

ગૃહધૂમ-કળા-દારુ-ક્ષારનક્તાવ્હસૈંધવૈઃ ॥ ૭૧૩ ॥ સિદ્ધં શિશ્વરિ-
બીજૈશ્ચ તૈલં નાસારીસાં હિતં ॥

ધરના ચુલા ઉપર ધુવાડાની વજત્રેલી મેશ, પિપર, દેવદાર, જવખાર, કરંજની છાલ, સિંધાલુણુ, આઘાડાના ખીજ; એ સાત ઓષડો ચાર ચાર તોલાની ચટણી કરી; તેમાં તલનું તેલ ૧૧૨ તોલા; પાણી ૪૪૮ તોલા નાંખીને ઉકાળવું; પાણીનો ભાગ સર્વે ખળતા ખાકી તેલનો પાક ખાકી રહેવાથી ગાળી લેવું. જે માણસના નાકમાં માંસરૂપી હર્ષના જેવા મસા થાયછે; તેને નાસારી કહેછે. તે રોગીના નાકમાં તેમાંનું તેલ નાંખવાથી મસાનો રોગ દૂર થાય.

વજી તેલ; સર્વે કુષ્ઠ રોગો ઉપર.

વજી ક્ષીરં રવિક્ષીરં દ્રવં ધતૂરચિત્રકં ॥ ૭૧૪ ॥ મહિષીવિદ્મહં
દ્રાવં સર્વાંશં તિલતૈલકં ॥ પચેતૈલાવશેષં ચ ગોમૂત્રેથ ચતુર્ગુણે ॥ ૭૧૫ ॥
તૈલાવશેષં પક્ત્વા ચ તૈલં પ્રસ્થમાત્રકં ॥ ગંધકામિશિલાતાલં વિઙ્-
ગાતિવિષાવિષં ॥ ૭૧૬ ॥ તિક્તકોશાતકીકુષ્ઠં વચામાંસીકટુત્રયં ॥
પીતદારુ ચ યષ્ટચાવ્હં સર્જિકાક્ષારજીરકં ॥ ૭૧૭ ॥ દેવદારુ ચ

કર્ણાંશં ચૂર્ણં તૈલે વિનિશિપેત્ ॥ વજ્રતૈલમિતિ રૂપાતમભ્યંગાત્સર્વકુષ્ઠ-
નુત્ ॥ ૭૧૮ ॥

ચોધારા યુવરનું દૂધ, આંકડાનું દૂધ, ધંતુરાનો રસ, ચિત્રકનો રસ, ભેસના છાણનો રસ; એ પાંચ આપડો સોળ તોલા લેવું; તેમાં ૬૪ તોલા તલનું તેલ, અને ૨૫૬ તોલા ગાયનું મૂત્ર મેળવી; મંદ અગ્નિ ઉપર ઉકાળવું. પાણીનો ભાગ સર્વે બળતા તેલનો પાક પાકી રહેવાથી ગાળી લેવું. તેમાં ગંધક, ચિત્રક, મનસીળ, હરતાલ, વાવડિંગ, અતિવિષ, શુદ્ધ કરેલો વચનાગ, કડવું પંડોલ, કોષ, ઘોડાવજ, જટામાંસી, જોડી મધ, સાળ-આર, સુંઠ, મરી, પિપર, દારૂહલદ, જીરૂ, દેવદાર; એ આગણીસ આપડોનું ચૂર્ણ, વચ્ચગાળ કરીને એક એક તોલો મેળવવું. તેમાંનું તેલ શરીરે મરદન કરેથી સર્વે પ્રકારનો કુષ્ઠ કે સડતો રોગ દૂર થાય.

કર્ણીરાદિ તેલ; લોમશાતનાદિક, ખાલ ખેરવી કાઢવા ઉપર.

કરવીરશિફાદંતીત્રિવૃત્કોશાતકીફલં ॥ રંઆક્ષારોદકે તૈલં પ્રશ-
સ્તં લોમશાતનં ॥ ૭૧૯ ॥

કણુહર મૂળ, દાંતી મૂળ, નિસોતર, શાતકીફળ; એ ચાર આપડો પાંચ પાંચ તોલાની ચટણી કરી, તેમાં તલનું તેલ ૮૦ તોલા; ફેલના પાંચા બાળી તેની રાખમાંથી આર ૨૦ તોલા કાડવો; પાણી ૩૨૦ તોલા; સર્વે વસ્તુ મેળવીને ઉકાળવું; પાણીનો ભાગ સર્વે બળતા તેલનો પાક પાકી રહેવાથી ગાળી લેવું. તેમાંનું તેલ શરીરે જોડલી જગ્યાએ, મર-દન કરેથી, તેડલી જગ્યા ઉપરના ખાલ ખરી પડેછે.

અથ દશમોઽધ્યાય પ્રારંભઃ ।

આસવારિષ્ટાદિકલ્પના.

અથ દશમો અધ્યાય પ્રારંભ.

આસવ અને અરિષ્ટાદિકની વિધિ.

દ્રવેષુ ચિરકાલસ્થં દ્રવ્યં યત્ સંધિતં ભવેત્ ॥ આસવારિષ્ટભેદૈ-
સ્તત્ પ્રોચ્યતે ભેષજોચિતં ॥ ૭૬૦ ॥ યદપકૌષધાંશુભ્યાં સિદ્ધમદ્યં

સ આસવઃ ॥ અરિષ્ટઃ ક્ષાથસિદ્ધઃ સ્યાત્તયોર્માનં પલોન્મિતં ॥૭૬૧॥
 અનુક્તમાનારિષ્ટેષુ દ્રવદ્રોણે તુલાં ગુડં ॥ ક્ષૌદ્રં ક્ષિપેત્ ગુડાદર્ધં પ્રક્ષેપં
 દશમાંશકં ॥ ૭૬૨ ॥ જ્ઞેયઃ શીતરસઃ સિંધુરપક્વમધુરદ્રવૈઃ ॥ સિદ્ધ-
 પક્કરસઃ સિંધુઃ સપક્વમધુરદ્રવૈઃ ॥ ૭૬૩ ॥ પરિપક્વાન્નસંધાનસમુત્પન્નાં
 સુરાં જગુઃ ॥ સુરામંડઃ પ્રસન્ના સ્યાત્તતઃ કાદંબરી ઘના ॥ ૭૬૪ ॥
 તદ્ધોજગલો જ્ઞેયો મેદકોજગલાદ્રવઃ ॥ પક્વોસૌ ત્દહતસારઃ સ્યાત્
 સુરાબીજં ચ કિઞ્વકં ॥ ૭૬૫ ॥ યત્તાલર્જૂરસૈઃ સંધિતા સા હિ
 વારુણી ॥ કંદમૂલફલાદીની સન્નેહલવણાનિ ચ ॥૭૬૬॥ યત્ર દ્રવે-
 ભિષ્ણ્યતે તત્સૂક્તમભિધીયતે ॥ વિનષ્ટમમ્લતાં યાતં મધુ વા મધુરદ્રવઃ
 ॥ ૭૬૭ ॥ વિનષ્ટઃ સંધિતો યસ્તુ તત્ત્વક્રમભિધીયતે ॥ ગુડાંબુના
 સતૈલેન કંદમૂલફલૈસ્તથા ॥ ૭૬૮ ॥ સંધિતં ચામ્લતાં યાતં ગુડં
 સૂક્તં તદુચ્યતે ॥ એવમેવેક્ષુસૂક્તં સ્યાન્મૃદ્ધીકાસંભવં તથા ॥ ૭૬૯ ॥
 તૂષાંબુસંધિતં જ્ઞેયમાર્મૈર્વિદલિતૈર્યવૈઃ ॥ યવૈસ્તુ નિસ્તુષૈઃ પક્કૈઃ સૌવીરં
 સંધિતં ભવેત્ ॥ ૭૭૦ ॥ કુલ્માષધાન્યમંડાદિસંધિતં કાંજિકં વિદુઃ ॥
 સંઢાકી સંધિતા જ્ઞેયા મૂલકૈઃ સર્ષપાદિભિઃ ॥ ૭૭૧ ॥

મટોડી ઇત્યાદિકના વાશાણુમધ્યે, પાણી ઇત્યાદિ હરએક પદાર્થો, ઓ-
 પડો નાંખીને, વાશાણુના મોહને ઢાંકણું ધાકી, તેની આળુખાળુ કાપડથી
 મજબુત બાંધી, તે ઉપર મટોડી અને છાણુનો ઠર ચડાવી, પખવાડીયું
 અથવા મહિના સુધી રાખવું, એટલે અતિશય ઉત્તમ ઓપડોનો રસ થાય;
 તેને આસવ કહેછે. અને તેનો ભેદ અરિષ્ટ છે; તેના બે પ્રકારે જુદા
 ભેદ જાણવા. તેમાં પાણી અને ઓપડોનો ઉકાળો કે પાક ક્રીધાવિના
 ઉપર કહેલી રીતે ઓપડ સિદ્ધ થાયછે; તેને આસવ કહેછે. પાણી અને
 ઓપડોનો કાઢો ઉકાળી તેનો પાક ક્રીધેલો હોય, અથવા ઉપર કહેલી રીતે
 સિદ્ધ કરેછે; તેને અરિષ્ટ કહેછે. તે બેહુ ઓપડોમાંથી મજબુત મોટા
 માણસે દરવખતે પીવાને ૪ તોલાનું વજન જાણવું. ઉપર લખેલા
 હરએક અરિષ્ટ પ્રયોગ, ખનાવવામાં પાણી ઇત્યાદિકનું વજન લખેલું
 ન હોય, તેમાં પાણી ઇત્યાદિ પાતલી વસ્તુ નાંખવી હોયતો ૧૦૨૪ તોલા
 લેવું; તેમાં ગ્રોળ ૪૦૦ તોલા; મધ ૨૦૦ તોલા; તે મધ્યે ઓપડોનું
 મૂર્ણ નાંખવું હોયતો ૪૦ તોલા; એવી રીતે સર્વે ઓપડો જ-

ળવી ઉપલી રીતે અરિષ્ટ સિદ્ધ કરવું. ઉરાક કે દારૂ, તાડીમધનો ભેદ નીચેપ્રમાણે, કાચો સેરડીનો રસ, પ્રથમ મધુર દ્રવ પદાર્થ હોય, તેને યંત્રદ્વારે સિદ્ધ કરેથી મધ કે તાડીનો દારૂ થાયછે. તેના શીત રસને સિંધુ કહેછે. એવાજ અનુરાનો, નાલીયરીનો, તાડનો રસ મધુર દ્રવ પદાર્થને ઉકાલી યંત્રદ્વારે સિદ્ધ થયેલો મધ તાડીનો દારૂ પાડેલો, અને કાચો રસ હોય તો તેને નિરો કે સિંધુ કહેછે. સૂરા સેડવેલા પ્રસન્નાદિક મધ કે દારૂના ભેદ નીચે લખેલા જાણવા. ચોખ્ખા ઇલાદિક અનાજનું ચૂર્ણ અને પાણી, અમ્લિ ઉપર યંત્રદ્વારે ઉકાળતાં તેમાંથી, જે બાફ નિકળે તે દારૂ ઉત્પન્ન થાયછે. તે અનાજ અંબાચેડું કાચુ હોય, તેને સૂરા કે ખાટી કહેછે. અને તે ખાટી કે સૂરા ઉપર જે શીણ આવેછે, તેને પ્રસન્ના કહેછે; તે પ્રસન્ના કે શીણ મધ્યે જે જડો ભાગ હોય, તેને કાદંબરી કહેછે. અને ખાટી કે સુરાની નીચે કાંજ જેવો રગડો કે દ્રવ ભાગ હોય તેને જંગલ કહેછે. તે જંગલોમાં જે નીચેનો અતિ જડો ભાગ હોય તેને મેદક કહેછે. તે મેદક પકાવીને તે મધ્યેના તીલસાર કાઢી; બાકી રહેલો જે ભાગ, તેને સૂરાખીજ અને કિણ્વ કહેછે. તાડનો, અનુરાનો મિઠો રસ, યંત્રદ્વારે અમ્લિ ઉપર ઉકાળેથી, મધ ઉત્પન્ન થાયછે; તેને મધ કે વારણી કહેછે. હરએક અનાજ, કંદમૂળ, ફળાદિક, તેલાદિક સ્નેહ અને સિંધાલૂણ, ઇલાદિ ખાર એ સર્વે વસ્તુ, પાણીમાં નાંખીને અમ્લિ ઉપર ઉકાલી, યંત્રદ્વારે જે મધ કાડેછે, તેને સૂક્ત કહેછે. ઉપલા મીઠા રસ કે પદાર્થ ખગડી ખટાસે થવાથી, તાડી કે સરકો થાયછે. મધ અથવા મધુર દ્રવ, મંદોડીના વારાણમાં નાંખી તેના મોહને કપડછાનની મુદ્રા કરી, એક મહીનો છાપરા ઉપર રાખી સિદ્ધ થએલો જે મધ, તેને ચુક કહેછે. ગોળ, પાણી, તેલ અને કંદમૂળ કે ફળ; તેમાંથી હરેકને વારાણમાં ભરી, તેના મોહને કપડછાનની મુદ્રા કરી, મહીનો છાપરા ઉપર રાખી ખટાસ આવેથી, તેને ગુડસૂક્ત કહેછે. એ પ્રમાણેજ સેરડીના રસનો, દરાખનો સૂક્ત કે સરખો થાયછે; કાચા જવ ભરડીને એક વારાણમાં ભરવા, તેમાં પાણી નાંખી તેના મોહને કપડછાનની મુદ્રા કરી, કેટલાક દિવસ રાખવાથી ખટાસ થાય, તેને તુષાંબુ કહેછે. જવને છડી તેના કુંડો કાઢી પાણીમાં બાફવા, તેમાં ખીજી પાણી નાંખી વારાણના મોહને કપડછાન કરી, કેટલાક દિવસ રાખવું એટલે ખટાસ થાય; તેને સૌવીર

કહેછે. કુદિય અથવા ચોખા ધત્યાદિક અનાજ, અગાજી લખેલી રીતે પાણીમાં ખાશીને તેની કાંજ કરી, તેમાં સુંઠ, રાઈ, જીરું, હિંગ, સિંધાલૂણ, હલદ ધત્યાદિક ઓષડોનું ચૂર્ણ નાંખી, વાશાણનાં મોહને કપડછાન કરી ત્રણ ચાર દિવસ રાખેથી તેમાં ખટાસ આવે, તેને કાંજ કહેછે. મુળાને ઉપરઉપરથી છોલી, તે મધ્યેનો ગર, પાણીમાં નાંખીને હલદ, હિંગ, સરશી કે રાઈ, સિંધાલૂણ, જીરું, સુંઠ, ધત્યાદિકનું ચૂર્ણ, મેળવીને તે વાશાણના મોહને કપડછાનની મુદ્રા કરી, ત્રણ ચાર દિવસ રાખવું, તેથી તેમાં ખટાસ થાય, તેને સંડાકી કહેછે. એવી રીતે આસવ અને અરિષ્ટ પનેછે.

ઉશીરાસવ; રક્તપિત્તાદિકો ઉપર.

ઉશીરં વાલકં પદ્યં કાશ્મરી નીલમુત્પલં ॥ પ્રિયંગુ પદ્મકં લોઘં મં-
જિષ્ઠા ધન્વયાસકઃ ॥ ૭૭૨ ॥ પાઠા કિરાતતિક્તં ચ ન્યગ્રોધોદુંબરં
સઠી ॥ પર્પટં પુંડરીકં ચ પટોલં કાંચનારકં ॥ ૭૭૩ ॥ જંબુશાલ્મલિનિર્યાસં
પ્રત્યેકં પલસંમિતાન્ ॥ ભાગાન્ સુચૂર્ણિતાન્કૃત્વા દ્રાક્ષાયાઃ પલવિંશ-
તિઃ ॥ ૭૭૪ ॥ ઘાતર્કીં ષોડશપલાં જલદ્રોણદ્વયે સિપેત્ ॥ રાર્કરા-
યાસ્તુલાં દત્વા ક્ષૌદ્રસ્યૈકતુલા તથા ॥ ૭૭૫ ॥ માસં ચ સ્થાપયેત્
ખાંડે માંસી મરિચધૂપિતે ॥ ઉશીરાસવઙ્ગત્યેષ રક્તપિત્તનિવારણઃ ॥
॥ ૭૭૬ ॥ પાંડુકુષ્ઠ-પ્રમેહાર્શઃ-કૃમિ-શોષાપહસ્તથા ॥

વાજો, નેત્રવાજો, લાલકમળ, શિવણ, અસમાની કમળ, વાધાંટીના મૂળ અથવા રાળ, પદ્મકાજ, લોધ્ર, મજ્જી, ધમાસો, પહાડમૂળ, કરિયાતુ, કડૂ, વડની છાલ, હંપરાની છાલ, કચોરો, પિત્તપાપડો, સફેદ કમળ, પ-
ટોળ, કાંચન વૃક્ષની છાલ, જંબુની છાલ, સાંવરીનો ગુંદર; એ પાવીસ ઓષડો ચાર ચાર તોલા; દરાખ ૮૦ તોલા; ધાયટીના ફુલ ૬૪ તોલા; એ સર્વેનું ચૂર્ણ કરીને, તેમાં પાણી ૧૦૨૪ તોલા, શાકર અને મધ ચારસો ચારસો તોલા; પ્રથમ એક હાંડલાને જરામાંસી અને મરીની ધુરી આપી, તેમાં ઉપલી સર્વે વસ્તુ ભરીને, તેના મોહને કપડછાનની મુદ્રા કરી, એક મહીના સુધી છાપરા ઉપર રાખવું, પછી તેના મોહ ઉપરની મટાડી કાઢવી, તે ઓષડને ઉશીરાસવ કહેછે; તે આસવ

प्रीधाथी रक्तपित्त, पांडुरोग, परमा, कुष्ठनो शरीरसडो, हर्ष, कृमिरोग
ज्वरातनो, शरीरशोष अटला रोग दूर थाय.

पिप्पल्यासव; क्षयादिको उपर.

पिप्पली मरिचं चव्यं हरिद्रा चित्रको घनः ॥ ७७७ ॥ विडंगं
क्रमुको लोघ्रः पाठा धात्र्येलवालुकं ॥ उशीरं चंदनं कुष्ठं लवंगं तगरं
तथा ॥ ७७८ ॥ मांसी त्वगेलापत्रं च प्रियंगुर्नागकेशरं ॥ एषामर्ध-
पलान् भागान् सूक्ष्मचूर्णीकृतान् शुभान् ॥ ७७९ ॥ जलद्रोणद्वये
क्षिप्वा दद्यात् गुडतुलात्रयं ॥ पलानि दश धातक्या द्राक्षा षष्टिपला
भवेत् ॥ ७८० ॥ एतान्येकत्र संयोज्य मृत् भांडे च विनिक्षिपेत् ॥
ज्ञात्वा गतरसं सर्वं पाययेदभ्यपेक्षया ॥ ७८१ ॥ क्षयं गुल्मोदरं
कार्श्यं ग्रहणीं पांडुतां तथा ॥ अर्शंसि नशयेच्छीघ्रं पिप्पल्याद्यास-
वस्त्वयं ॥ ७८२ ॥

पिपर, मरी, अचक, हलद, मित्रक, नागरमोथ, वावडिंग, सोपारी,
लोघ्र, पहाडभूण, आंमणा, लवाणुकं के अणवालुक, वाणो, सईद सूअड,
डोड, लवंग, तगर, जटाभांसी, तज, अेलखी, तमाणपत्र, वाधांठीना भूण
अथवा राण, नागकेशर; अे तेनीस आषडो अये तोलानुं सूएणी आरीक
करवुं; तेमां पाणी २०४८ तोला; गोण १२०० तोला; धायडीना कुल ४०
तोला; दराअ २४० तोला; अेलुने आरीक कुडीने, उपली सर्वे वस्तुं मं-
टोडीना हांडलामां अरी, तेना मोहने कपडछाननी मुद्रा करी, दोढ म-
छीना सुधी छापरउपर राअवुं; तेथी आषडोना सांर २स थयेलो अ-
णुवो. पछी ते हांडलाना मोह उपरनी मुद्रा काहडीने लाकडानी रवडीथी
बलोहववुं; तेने पिप्पल्यासव कहेछे, रोगीना डोडानी अजिअण प्रमाणे
तेमांने आसव प्रीधाथी; क्षयरोग, पेटना सर्वे रोग, गुल्म पेटना गो-
णानो रोग, शरीर तवायेवुं, संग्रहणी, पांडुरोग, हर्ष भूणव्याध, अटला
सर्वे रोग दूर थाय.

लोहासव; पांडुरोगादिको उपर.

लोहचूर्णं त्रिकटुकं त्रिफलां च यवानिकां ॥ विडंगं मुस्तकं चित्रं
चतुःसंख्यापलं पृथक् ॥ ७८३ ॥ धातकी कुसुमानां तु प्रक्षिपेत्पल-

વિંશતિઃ ॥ ચૂર્ણીકૃત્ય તતઃ કૌદ્રં ચતુઃષષ્ટિપલં સિપેત્ ॥ ૭૮૪ ॥
 દદ્યાત્ ગુડતુલાં તત્ર જલદ્રોણદ્વયં તથા ॥ ઘૃતખાંડે વિનિસિપ્ય નિદ-
 ધ્યાન્માસમાત્રકં ॥ ૭૮૫ ॥ લોહાસવમમું મર્ત્યઃ પિત્તેદાગ્નિકરં પરં ॥
 પાંડુશ્વચથુગુલ્માનિ જઠરાપ્યર્શસારુજં ॥ ૭૮૬ ॥ કુષ્ઠં છીહામયં
 કેઢું કાસં શ્વાસં ખગંદરં ॥ અરોચકં ચ ગ્રહણીં ત્વદોગં ચ વિના-
 શયેત્ ॥ ૭૮૭ ॥

લોહભસ્મ, મુંઢ, મરી, પિપર, હરડે, ખેહડા, આંખળા, અજમા,
 વાવડિંગ, નાગરમાય, ચિત્રક, એ અગિયાર આપડો સોળ સોળ તોલા;
 ધાયટીના કુલ ૮૦ તોલા; એ સર્વેનું ચૂર્ણ, મધ ૨૫૬ તોલા; ગોળ
 ૪૦૦ તોલા; પાણી ૨૦૪૮ તોલા; ધી ભરવાના હાંડલામાં સર્વે વસ્તુ બ-
 રીને, તેનાં મોહને ઢાંકણું ઢાંકી, કપડછાનની મુદ્રા કરી, એક મહીના
 સુધી છાપરા ઉપર રાખવું, પછી તેની મુદ્રા કાડવી; તેને લોહાસવ કહેછે.
 તેમાંનું પીધાથી કોઠાની જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય, પાંડુરોગ, પેટનાં ગોળાનો
 ગુલ્મ રોગ, હર્ષનો મુળવ્યાધ, કુષ્ઠ શરીરસડો, પેટના ફેફસાનો પ્યાહા
 રોગ, ખજવાળ, શ્વાસ, દમ, આકુણ, ખાંસી, ભગંદર, શરીર જખડ-
 વાનો, સંગ્રહણી, ત્વદ્રોગ હેયાનાં; એટલા રોગ દૂર થાય.

નીચે અરિષ્ટની વિધિ લખેલી જાણવી.

કુટજારિષ્ટ; સર્વે પ્રકારના તાવ ઉપર.

તુલાં કુટજમૂલસ્ય મૃદ્વીકાર્ધતુલાં તથા ॥ મધૂકપુષ્પકાશ્મર્યૌ ખાગા-
 ન્ દશપલોન્મિતાન્ ॥ ૭૮૮ ॥ ચતુર્દોળાંખસા પક્ત્વા ક્વાથદ્રોણાવશે-
 ષિતે ॥ ધાતક્યા વિંશતિપલં ગુહસ્ય ચ તુલાં સિપેત્ ॥ ૭૮૯ ॥
 માસમાત્રં સ્થિતો ખાંડે કુટજારિષ્ટસંજિતઃ ॥ જ્વરાન્ પ્રશમયેત્સર્વાન્
 કુર્યાત્તીક્ષ્ણં ધનંજયં ॥ ૭૯૦ ॥

કુડાના મૂળ ૪૦૦ તોલા, દરાખ ૨૦૦ તોલા; મહવડાના કુલ તથા
 શિવણમૂળ ચાલીસ ચાલીસ તોલા; એ સર્વે આપડો થોડા થોડા કુટી, તેમાં
 પાણી ૪૦૮૬ તોલા નાંખીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા ચોઠે હિસ્સે ખાકી
 રહેવાથી ગાળી લેવું; તેમાં ધાયટીના કુલનું ચૂર્ણ ૮૦ તોલા; ગોળ ૪૦૦
 તોલા; મેળવીને મોટાડીના હાંડલામાં સર્વે ભરી, તેના મોહઉપર ઢાંકણું

અંધ કરી, તેને કપડછાંદની મુદ્રા કરીને, એક મહિના સુધી છાપરા-
ઉપર રાખવું. પછી હાંડલાનું મોહ છોડવું; તેને કુટળારિષ્ટ કહેછે. તેમાંનું
પીધાથી સર્વે પ્રકારના જ્વર કે તાવ દૂર થાય, અને રોગીના કાઠાની
અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય.

વિડંગારિષ્ટ; વિદ્રધ્યાદિકો ઉપર.

વિડંગં ગ્રંથિકં રાસ્ત્રાકુટજલકૂફલાનિ ચ ॥ પાઠૈલવાલુકં ધાત્રી-
ભાગાન્ પંચ પલાન્ પ્રથક્ ॥ ૭૯૧ ॥ અષ્ટદ્રોણાંભસા પક્ત્વા કુર્યાદ્
દ્રોણાવશેષિતં ॥ પૂતે શીતે સિપેત્તત્ર સૌદ્રં પલશતત્રયં ॥ ૭૯૨ ॥
ધાતકી વિંશતિપલં ત્રિજાતં દ્વિપલં તથા ॥ પ્રિયંગુકાં ચ નારાણાં સ-
લોધ્રાણાં પલં પલં ॥ ૭૯૩ ॥ વ્યોષસ્ય ચ પલાન્યષ્ટૌ ચૂર્ણીકૃત્ય પ્ર-
દાપયત્ ॥ ઘૃતભાઢે વિનિશ્લિપ્ય માસમેકં વિધારયેત્ ॥ ૭૯૪ ॥ તતઃ
પિબેત્ યથાહં તુ જયેદ્દિદ્રધિમુચ્છિતં ॥ ઉરુસ્તંભાશ્મરીમેહાન્ પ્રત્યષ્ઠી-
લાભગંદરાન્ ॥ ૭૯૫ ॥ ગંડમાલાહનુસ્તંભં વિડંગારિષ્ટસંજિતઃ ॥

વાવડિંગ, પિપલીમૂળ, રાસ્ત્રા, કુડાવૃક્ષની છાલ, ઇંદ્રજવ, પહાડમૂળ,
લવાલુક કે ચેળવાળુક, આંમળા; એ આઠ આપડો વીસ વીસ તોલા,
થોડા થોડા કુટી, તેમાં પાણી ૮૧૬૨ તોલા નાખીને ઉકાળવું, પાણી
ખળતા આઠમે હિસ્સે પાત્રી રહેવાથી ગાળી લેવું. તે ઇંડુ પડેથી તેમાં મધ
૧૨૦૦ તોલા; ધાયટીના કુલ ૮૦ તોલા; તજ એલચી, તમાલપત્ર એ ત્રણ
આપડો મળીને આઠ તોલા, અને વાધાટીના મૂળ કે રાળ, કાંચનાર, લોધ્ર,
એ ત્રણ આપડો ચાર ચાર તોલા; મુંઠ, મરી, પિપર, ત્રણ મળીને ૩૨ તોલા,
સર્વે ચૂર્ણ કરી, ઉપલા કાઠામાં મેળવી ધી ભરવાના હાંડલામાં સર્વે ભરી;
તેના મોહને કપડછાંદની મુદ્રા કરી, એક મહિના સુધી છાપરા ઉપર રા-
ખવું; પછી તેનું મોહ ઉઘાડવું, તેને વિડંગારિષ્ટ કહેછે. તેમાંનું રોગીની શ-
ક્તીપ્રમાણે પીધાથી ઉઠમી ગાંડોનો, નાસૂરનો રોગ, ઉચ્ચસ્તંભ હયાનો રોગ,
પીશાબમાં પડરીનો રોગ, પરમા, પેટમાં ડૂટી નીચે પ્રયજીલા નામે વાયૂનો
રોગ, ભગંદર રોગ, ગંડમાળાનો રોગ, ડાઢીમાં હનુસ્તંભ વાયુ રોગ દૂર થાય.

દેવદાર્વાધરિષ્ટ; પ્રમેહાદિકો ઉપર.

તુલાર્ધં દેવદારુ સ્યાદ્વાસા ચ પલવિંશતિઃ ॥ ૭૯૬ ॥ મંજિષ્ઠેદ્ર-

યવા દંતી તગરં રજનીદ્વયં ॥ રાત્ના કૃમિઘ્નં મુસ્તં ચ શિરીષં સ્વદિ-
 રાર્જુનૌ ॥ ૭૯૭ ॥ ભાગાન્ દશ પલાન્ દદ્યાત્ યવાન્યા વત્સકસ્ય
 ચ ॥ નંદનસ્ય ગુહૂચ્યાશ્ચ રોહિણ્યાશ્ચિત્રકસ્ય ચ ॥ ૭૯૮ ॥ ખા-
 ગાનષ્ટપલનેતાનષ્ટદ્રોણાંખસા પચેત્ ॥ દ્રોણશેષે કષાયે ચ પૂતે શીતે
 પ્રદાપયેત્ ॥ ૭૯૯ ॥ ધાતકયાઃ ષોડશપલં માક્ષિકસ્ય તુલાત્રયં ॥
 વ્યોષસ્ય દ્વિપલં દદ્યાત્ ત્રિજાતં ચ ચતઃપલં ॥ ૮૦૦ ॥ ચતુઃપલં
 પ્રિયંગુશ્ચ દ્વિપલં નાગકેશરં ॥ સર્વાણ્યેતાનિ સંચૂર્ણ્ય ઘૃતખાંડે વિધાર-
 યેત્ ॥ ૮૦૧ ॥ માસાદૂધ્વં પિબેદેનં પ્રમેહં હંતિ દુર્જયં ॥ વાતરોગાન્
 ગ્રહણ્યર્શો મૂત્રકૃચ્છ્રાણિ નાશયેત્ ॥ ૮૦૨ ॥ દેવદાર્વાદિકોરિષ્ટઃ
 કંઙ્કુષ્ઠવિનાશનઃ ॥

દેવદાર ખસો તોલા; અંડુલસો ૮૦ તોલા; મજુઠ, ઇંદ્રજવ, દાંતી-
 મૂળ, તગર, હળદ, દાંડહળદ, રાત્ના, વાવડિંગ, નાગરમોથ, શિરીષ, ખેરની
 છાલ, અર્જુનવૃક્ષની છાલ; એ ખાર એપડો ચાળીસ ચાળીસ તોલા; અજમા,
 કુડાવૃક્ષની છાલ, સફેદ સુખડ, ગુળવેલ, કડૂં, ચિત્રક; એ છ એપડો ખ-
 ત્રીસ ખત્રીસ તોલા; સર્વ એપડો થોડા થોડા કુટ્ટી, તેમાં પાણી ૮૧૯૨
 તોલા નાખીને ઉકાળવું, પાણી ખળતા આઠમે હિસ્સે ખાત્રી રહેવાથી ગાળી
 લેવું; તે ઠંડૂ પડેથી તેમાં ધાયટીના કુલ ૬૪ તોલા; મધ ૧૨૦૦ તોલા;
 મુંઠ, મરી, પિપર ત્રણે મળીને આઠ તોલા; તજ, એલચી, તમાલપત્ર,
 ત્રણે મળીને ૧૬ તોલા; વાઘાટીના મૂળ કે રાળ ૧૬ તોલા; નાગકેશર
 આઠ તોલા; એ સર્વે એપડોનું ચૂર્ણ કરીને ઉપલા મધના કાઠામાં મેળવી;
 ધી ભરવાના હાંડલામાં સર્વે વસ્તુ ભરીને; તેના માહને કપડાંદની
 મુદ્રા કરી, એક મહિના સુધી છાપરા ઉપર રાખવું, પછી તેનું મોહ છોડવું;
 તેને દેવદાર્વાદિરિષ્ટ કહેછે. તેમાંનો રિષ્ટ પીધાથી મહાભયંકર પરમેશ્વર, વાયુ-
 રોગ, હર્ષ, સંત્રહણી, મૂત્રકૃચ્છ્ર, ચળ, ખુજલી, શરીરસડાનો રોગ દૂર થાય.

અદિરારિષ્ટ; કુષ્ઠાદિકો ઉપર.

સ્વદિરસ્ય તુલાર્ધં તુ દેવદારુ ચ તત્સમં ॥ ૮૦૩ ॥ બાકૂચી દ્વાદ-
 શપલા દાર્વી સ્યાત્પલવિંશતિઃ ॥ ત્રિફલા વિંશતિપલાન્યષ્ટ દ્રોણેખસઃ
 પચેત્ ॥ ૮૦૪ ॥ કષાયે દ્રોણશેષે ચ પૂતે શીતે વિનિક્ષિપેત્ ॥ તુલા-

द्वयं माक्षिकस्य तुलैका शर्करा मता ॥ ८०५ ॥ धातव्या विंशति-
पलं कंकोलं नागकेशरं ॥ जातीफलं लवंगैलात्वक्पत्राणि पृथक्
पृथक् ॥ ८०६ ॥ पलोन्मितानि कृष्णाया दद्यात्पलचतुष्टयं ॥ घृत-
भांडे विनिक्षिप्य मासादूर्ध्वं पिबेत्ततः ॥ ८०७ ॥ महाकुष्ठानि इद्रो-
गं पांडुरोगार्बुदं तथा ॥ गुल्मं ग्रंथिकृमीन् श्वासं कासं छीहोदरं
तथा ॥ ८०८ ॥ एष वै खदिरारिष्टः सर्वकुष्ठनिवारणः

अरनी छालर १०० तोला; देवदार २०० तोला, पावश्या ३ योनीकपाला
४८ तोला; दारुहण ८० तोला; हरडे, भेलडा, आमण अ त्रि मणीने
८० तोला, सर्वे ओषडाने कुटी, तेभां पाणी ८१६२ तोला नाप्पीने डका-
णवुं; पाणी अणता आठमे हिरसे पात्री रहेवाथी गाणी लेवुं; ते डंड ५-
उथी तेभां मध ८०० तोला, शाकर ४०० तोला; धायडीना कुल ८० तोला;
कुंठाण, नागकेशर, नयकुण, लवंग, अलसी, तनू, तमालपत्र; अ सात
ओषडा आर आर तोला; पिपर सोण तोला; सर्वेनुं मूर्खु करी तेभां
मेणववुं, पछी धी भरवाना हांडलामां डपली सर्वे वस्तुं भरी तेना मो-
हने कपडछांदनी मुद्रा करी; अक महीना सुधी छापरा डपर राअवुं.
पछी तेनुं मोह छोडवुं; तेने अदिरारिष्ट कहेछे. तेभानुं पीवाथी शरीरे
भेडोटो लयंकर सडा, तट्टेराग, पांडुरोग, पाडानो अर्धुद रोग, गुहम रोग,
ग्रंथिरोग, नृतविकार कर्मना, आस, आक्षु, आंसी, ईक्षानो प्लीहा
क आहा रोग अटला रोगो हर थाय.

अण्णुलारिष्ट; क्षयादिको डपर.

तुलाद्वयं च बबुलयाश्चतुर्द्वीणे जले पचेत् ॥ ८०९ ॥ द्वोणशेषे
रसे शीतैर्गुडस्य त्रितुलां क्षिपेत् ॥ धातकीं षोडशपलां कृष्णां च द्वि-
पलां तथा ॥ ८१० ॥ जातीफलानि कंकोलमैलात्वक् पत्रकेशरं ॥
लवंगं मरिचं चैव पलिकान्युपकल्पयेत् ॥ ८११ ॥ मासं भांडे स्थि-
तस्त्वेष बबुलारिष्टको जयेत् ॥ क्षयं कुष्ठमतीसारं प्रमेहश्वासका-
सनुत् ॥ ८१२ ॥

पावणनी छाल ८०० तोला थोडी थोडी कुटीने; तेभां ४०६६ तो-
ला पाणी नाप्पी डकाणवुं; पाणी अणता आठ हिरसे पात्री रहेवाथी

ગાળી લેવું, તે ૬૩ પડેથી તેમાં ગ્રાળ ૧૨૦૦ તોલા; ધાયટીના કુલ ૬૪ તોલા; પિપર આઠ તોલા; બયફળ, કંકોળ, એલચી, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેશર, લવંગ, મરી; એ આઠ આપડો ચાર ચાર તોલા, સર્વેનું ચૂર્ણ તથા કાઢો હાંડલામાં ભરી, તેના મોહને કપડછાંદની મુદ્રા કરી, એક મહીના સુધી છાપરા ઉપર રાખવું; તેને બબ્બુલારિષ્ટ કહેછે. તેમાંનું પીવાથી ક્ષયરોગ, શરીરસડાનો કુષ્ઠરોગ, અતિસાર, પરમે, ખાંસી, શ્વાસ, આફળુ એટલા રોગ દૂર થાય.

દ્રાક્ષારિષ્ટ; ઉરક્ષતાદિકો ઉપર.

દ્રાક્ષા તુલાર્ધં દ્વિદ્રોણે જલસ્ય વિપચેત્સુધીઃ ॥ પાદરોષે કષાયે ચ પૂતે શીતે વિનિશ્પેત્ ॥ ૮૧૩ ॥ ગુડસ્ય દ્વિતુલાં તત્ર ત્વગેલાપત્રકેશરં ॥ પ્રિયંગુર્મરિચં કૃષ્ણા વિઙ્ગં ચેતિ ચૂર્ણયેત્ ॥ ૮૧૪ ॥ ઇથકપ્લોન્મિતૈર્ભગૈસ્તતો ખાંડે નિધાપયેત્ ॥ સમંતતો ઘાટયિત્વા પિચેત્ જાતરસં તતઃ ॥ ૮૧૫ ॥ ઉરઃક્ષતં ક્ષયં હંતિ કાસશ્વાસગલામયાન્ ॥ દ્રાક્ષારિષ્ટાવ્હયઃ પ્રોક્તો બલકૃન્મલશોધનઃ ॥ ૮૧૬ ॥

દરાખ કુટીને ૨૦૦ તોલા; તેમાં પાણી ૨૦૪૮ તોલા નાખી ઉકાળવું, પાણી બળતા મોઢ હિસ્સે બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું; તેને ૬૩ પાડી તેમાં ગ્રાળ ૮૦૦ તોલા; તજ, એલચી, તમાલપત્ર, નાગકેશર, વાધાંટીના મૂળ અથવા રાળ, મરી, પિપર, વાવડિંગ; એ આઠ આપડો ચાર ચાર તોલાનું ચૂર્ણ મેળવવું; ષઠી હાંડલામાં તે સર્વે ભરી તેનું મોહ કપડછાંદ કરી, મહિનો છાપરા ઉપર રાખવું, તે ષઠી તેનું મોહ છોડીને લાકડાની રવધથી સારી રીતે વહલોવવું; તેને દ્રાક્ષારિષ્ટ કહેછે. તેમાંનું પીવાથી હયાનો ઉરક્ષતરોગ, ક્ષયરોગ, ખાંસી, આફળુ કે શ્વાસ, કંઠરોગ; એટલા રોગ દૂર થાય; શક્તી આવે; વાતાદિક ત્રણે દોષોનું શોધન થાય; મળ-મૂત્ર સાફ થાય.

રોહિતારિષ્ટ; અર્શાદિકો ઉપર.

રોહીતકતુલામેકાં ચતુર્દ્રોણે જલે પચેત્ ॥ પાદરોષે રસે શીતે પૂતે પલશતદ્વયં ॥ ૮૧૭ ॥ દદ્યાત્ ગુડસ્ય ધાતકયાઃ પલષોઢશિકા મતા ॥ પંચકોલં ત્રિજાતં ચ ત્રિફલાં ચ વિનિશ્પેત્ ॥ ૮૧૮ ॥ ચૂર્ણયિત્વા

पलांशेन ततो भांडे निधापयेत् ॥ मासादूर्ध्वं च पिबतां गुदजा यांति
संक्षयं ॥ ८१९ ॥ ग्रहणीपांडुहृद्रोगस्त्रीहंगुल्मोदराणि च ॥ कुष्ठशो-
फारुचिहरो रोहितारिष्टसंज्ञकः ॥ ८२० ॥

रक्तरोहड्यानी छाल अथवा मूण ४०० तोला कुटीने; तेमां पाणी -
४०६६ तोला नाभी उकाणवुं, पाणी अणता थोडे हिस्से पाणी रहेवाथी
गाणी लेवुं, तेने ठंडू पाडी; तेमां गोण ८०० तोला; धायटीना कुल ६४
तोला; पंचकोल ओटले पिपर, पिपली मूण, यवक, चित्रक, सुंठ; त्रिणत-
कमां तज, ओलची, तमालपत्र; त्रिफणामां हरडे, ओहडा, आंमणा; ये
अगिथार ओषडो चार चार तोलानुं सूर्य उपला काढामां मेणवी, हांड-
लामां सर्वे लगी, तेना मोहने कपडछांदनी मुद्रा करी, ओक महीना सुधी
छापरा उपर राखवुं, पछी तेनुं मोह छोडवुं; तेने रोहितारिष्ट कळेछे.
तेमानुं पीधाथी हर्शेना मुणव्याध, आडाने संग्रहणी, पांडुरोग, हृद्रोग
हयानो, पेटमां डाहनी अने नमणी आणुये थता रोग, पेटमां गो-
णानो शुल्म रोग, पेटना सर्वे रोग, लोखी अगाडना रोग, शरीरसडानो
कुष्ठ रोग, सोणो, अपढला के शरीर नमडवानो, ओटला रोगो हर थाय.

दशमूलारिष्ट; क्षय, प्रमेहादिको उपर.

पर्यो बृहत्यौ गोकंटो बिल्वोऽग्निमंथको रलुः ॥ पाटला काश्मरी चे-
ति दशमूलमहोच्यते ॥ ८२१ ॥ दशमूलानि कुर्वीत भागैः पंचपलैः
पृथक् ॥ पंचत्रिंशत्पलं कुर्यात् चित्रकं पौष्करं तथा ॥ ८२२ ॥ कु-
र्यात्त्रिंशत्पलं लोभ्रं गुडूची तत्समा भवेत् ॥ पलैः षोडशभिर्घात्री र-
विस्ख्यैर्दुरालभा ॥ ८२३ ॥ खदिरो बीजसारश्च पथ्याश्चेति पृथक्
पलैः ॥ अष्टभिर्गणिता कुष्ठं मंजिष्ठा देवदारु च ॥ ८२४ ॥ विडंगं
मधुकं भार्गी कपित्थोक्षः पुनर्नवा ॥ चव्यं मांसी प्रियंगुश्च सारिवा
कृष्णजीरकं ॥ ८२५ ॥ त्रिवृता रेणुका रास्ना पिप्पली क्रमुकः
सठी ॥ हरिद्रा शतपुष्पा च पद्मकं नागकेसरं ॥ ८२६ ॥ मुस्तमिंद्र-
यवाः शृंगी जीवकर्षभकौ तथा ॥ मेदा चान्या महामेदा काकोल्यौ
ऋद्धिवृद्धिके ॥ ८२७ ॥ कुर्यात् पृथक् द्विपलिकान् पचेदष्टगुणे
जले ॥ चतुर्थांशशृतं नीत्वा मृदांडे सन्निधापयेत् ॥ ८२८ ॥ चतुःष-

ષ્ટિપલાં દ્રાક્ષાં પચેન્નીરે ચતુર્ગુણે ॥ ત્રિપાદશેષં શીતં ચ પૂર્વકાથે શૃતં
 સિપેત્ ॥ ૮૨૯ ॥ દ્વાત્રિંશત્પલિકં ક્ષૌદ્રં દદ્યાત્ ગુહચતુર્શતં ॥ ત્રિ-
 શત્પલાનિ ધાતક્યાઃ કંકોલં જલચંદનં ॥ ૮૩૦ ॥ જાતીફલં લવંગં
 ચ ત્વગેલાપત્રકેશરં ॥ પિપ્પલી ચેતિ સંચૂર્ણ્ય ભાગૈર્દ્વિપલિકૈઃ પૃથ-
 ક્ ॥ ૮૩૧ ॥ શાળમાત્રા ચ કસ્તૂરી સર્વમેકત્ર નિસિપેત્ ॥ ભૂમૌ
 નિખાતયેદ્ઝાંડં તતો જાતરસં પિબેત્ ॥ ૮૩૨ ॥ કતકસ્ય ફલં સિ-
 પ્ત્વા રસં નિર્મલતાં નયેત્ ॥ ગ્રહણીમરુચિં શ્વાસં કાસં ગુલ્મં ખગંદરં
 ॥ ૮૩૩ ॥ વાતવ્યાધિં ક્ષયં છર્દિં પાંડુરોગં ચ કામલં ॥ કુષ્ઠાન્ય-
 શાંસિ મેહાંશ્ચ મંદાગ્નિમુદરાણિ ચ ॥ ૮૩૪ ॥ શર્કરામશ્મરીં મૂત્ર-
 કૃચ્છ્રં ધાતુક્ષયં જયેત્ ॥ કૃશાનાં પુષ્ટિજનનો વંધ્યાનાં ગર્ભદઃ પરઃ ॥
 ૮૩૫ ॥ અરિષ્ટોદશમૂલાશ્વસ્તેજઃશુક્રવલપ્રદઃ ॥

શાળવાણ, પિંઠવણ, ભોયરિંગણી, ડોરલીમૂળ, ગોખરું, બિલમૂળ, ઐરણી-
 મૂળ, શિવણમૂળ, પાડળમૂળ, ટેંદુમૂળ; એ દસ ઓપડોને દશમૂળ કહેછે. તે
 દરેકે વીસ વીસ તોલા; ચિત્રક ૧૪૦ તોલા, પોખરમૂળ ૧૪૦ તોલા; લો-
 ધ્ર ૧૨૦ તોલા, ગુળવેલ ૧૨૦ તોલા; આંમળા ૬૪ તોલા; ધમાસો ૪૮
 તોલા; ખેરની છાલ, બિખલાની અથવા આંસાણ્યાની છાલ, હરડે ત્રણે
 બત્રીસ બત્રીસ તોલા; બકુશ, મજીઠ, દેવદાર, વાવડિંગ, જેઠી મધ,
 ભારંગછાલ, કંવઠ, મેહડા, પુનર્નવા, ચવક, જટામાંસી, વાધાંટીના મૂળ,
 અથવા રાલ, ઉપળસરી, શહાજીર, નિસોત્તર, રેણુકખીજ, રાસ્ના, પિપર,
 સોપારી, કચોરા, હળદ, વરિયાલી, પદ્મકાશ, નાગકેશર, નાગરમોથ, ઇંદ્ર-
 જવ, કાંકડશિંગી, જવક અને રૂષભકને બદલે વિદારીકંદ બેવડું, મેદા
 અને મહામેદાને બદલે જેઠીમધ બેવડું, કાકોલી અને ક્ષીરકાકોલીને બ-
 દલે આસન બેવડું, ઋદ્ધિ અને વૃદ્ધિને બદલે વારાહીકંદ બેવડું; એ સર્વે
 એકતાલીસ ઓપડો આઠ આઠ તોલા લેવા. પછી સર્વે ઓપડો કુટી
 તેથી આઠધણું પાણી નાખી ઉકાળવું; પાણી બળતા ચોઠ હિસ્સે ખાકી
 રહેવાથી, જુદા હાંડલામાં ગાળી લેવું. દરાખ કુટીને ૨૫૬ તોલા
 જુદા હાંડલામાં નાંખી, તેમાં પાણી ૨૦૪૮ તોલા ભરીને ઉકા-
 ળવું, પાણી બળતા ત્રીજે હિસ્સે ખાકી રહેવાથી ગાળીને આગલા
 કાઠામાં મેળવવું. તેમાં મધ ૧૨૮ તોલા; ગોળ ૧૬૦૦ તોલા; ધાંધીના

કુલ ૧૨૦ તોલા; કંકાળ, વાળો, સફેદ સૂખડ, જાયફળ, લવંગ, તજ, એલચી, તમાલપત્ર, નાગકેશર, પિપર; એ દસ ઓપડો આઠ આઠ તોલા; કસ્તૂરીનું ચૂર્ણ ૦૧ તોલા; એવી રીતે ઉપલા કાઠામાં સર્વે મેળવી, હાંડલામાં ભરી, તેના મોહને કાઠીયું ઢાકી કપડછાંદની મુદ્રા કરી, દોડ મહીના સુધી ભાયમાં દાટવાથી, તેનો સારી રીતે રસ થયેલો જાણવો; તે હાંડલુ જમીનમાંથી કાઢી તેનું મોહ છોડી, નિર્મલાના ખીજનું ચૂર્ણ એ તોલા તેમાં નાખવાથી રસ નિર્મળ થાયછે; તેને દશમૂળારિષ્ટ કહેછે. તેમાંનો વીધાથી સંગ્રહણી, શરીર જખડવાનો અવલણા, શાસ આફળ, ખાંસી, પેટમાં થતો ગુદમ રોગ, ભગંદર, વાયુના સર્વે રોગ, ક્ષય રોગ, ઉલટી, પાંડુ રોગ, આંખોનો કાવિળ રોગ, શરીરસડો, હર્ષ, પરમે, અગ્નિમાંલ; પેટમાં થતા સર્વે રોગ, પિશાખમાં પડીનો રોગ, મૂત્રકૃમ્મ રોગ, ધાતુક્ષય રોગ, એટલા રોગ દૂર થાય. આ અરિષ્ટ દુર્મળ માણસને પુષ્ટિ આપેછે, વાંઝણી સ્ત્રીવો ગર્ભવાન થાય, તેજ, ધાતુ, શરીરને ખળ આપેછે.

અથ એકાદશોઽધ્યાય પ્રારંભઃ

સ્વર્ણાદિકધાતવઃ સત્ત શોધનં ॥

અથ અગિયારમેઃ અધ્યાય પ્રારંભ.

સુવર્ણાદિક સાતે ધાતું શોધવાની વિધિ.

સ્વર્ણ તારં તામ્રમારં નાગવંગૌ ચ તીક્ષ્ણકં ॥ ૮૩૬ ॥ ધાતવઃ સત્ત વિજ્ઞેયાસ્તત્ત્વાંછોધયેદ્બુધઃ ॥ સ્વર્ણતારારતામ્રાણાં પત્રાણ્યમ્રૌ પ્રતાપયેત્ ॥ ૮૩૭ ॥ નિર્ષિચેત્તત્તસાનિ તૈલે તક્રેયકાંજિકે ॥ ગોમૂત્રે ચ કુલિત્થાનાં કષાયે ચ ત્રિધા ત્રિધા ॥ ૮૩૮ ॥ એવં સ્વર્ણાદિ-લોહાનાં વિશુદ્ધિઃ સંપ્રજાયતે ॥ નાગવંગૌ પ્રતસૌ ચ ગલિતૌ તૌ નિષે-ચયેત્ ॥ ૮૩૯ ॥ ત્રિધા ત્રિધા વિશુદ્ધિઃ સ્યાદ્રવિદુગ્ધેન ચ ત્રિધા ॥

સોનું, રૂપું, તાંબુ, જસ્ત કે પિત્તળ; શીંયું, કલઈ લોખંડનું પોલા-દ; તેને સાત ધાતુ કહેછે. તેથી વૃદ્ધપાણું, શરીરમાંનું લોહી ધરી સફેદપાણું,

શરીરે ધસારો લાગવો, નખખાઈનું દુર્બળપણુ; ઇત્યાદિક રોગને એ ધાતુની સારી થયેલી ભસ્મ, નિવારણ કરી શરીરને પુષ્ટ કરેછે; તેથી તેનું નામ સુવર્ણાદિક ધાતુ પ્રસિદ્ધ છે. એ સાતે ધાતુ પર્યતાદિક મધ્યે ઉત્પન્ન થાયછે. તે સાતે ધાતુમાંથી સોનું, રૂપું, તાંબુ, જસ્ત, લોખંડ; પાંચેનું શોધન કરવું હોયતો; તેના પ્રથમ પત્રા કરીને, અગ્નિમાં તપાવીને લાલ થવાથી, પસારણીના કાઢામાં અથવા તેલમાં કે છાસમાં, કાંજીમાં, ગાયના મૂત્રમાં, કુલથીના કાઢામાં નાખીને ઠંડા પાડવા; એવી રીતે ત્રણ ત્રણ વખતે તેનેજ, તપાવીને ઉપલી રીતે હરયેકમાં નાંખી, ઠંડા પાડવા; તેવી રીતે ત્રી-ધાથી ઉપલી પાંચે ધાતુ શોધાય. શીસુ અને કલઈ શોધવી હોય તો, લોખંડના વાસણમાં તેને ભરી, અગ્નિઉપર તપાવીને તેનો ખરાખર રસ કરવો, તેને ઉપરલખેલા તેલ ઇત્યાદિક હરયેકમાં, અથવા આકડાના દૂધમાં નાંખીને ઠંડુ પાડવું, પણ શીસુ કે કલઈ શોધવાની અગાઉ, મ્હોટી વજનદાર ઉપલીમાં તેલ ઇત્યાદિક વરતુ. જેમાં ઠંડુ પાડવું હોય તે ભરવું; અને રસ નાંખતાજ ઉપર મ્હોટી ઘંટીનું પડ મુકવું. કેમકે તે રસ ઉછાલો મારીને, ખનાવનારના શરીર ઉપર ઉછલી પ્રાણ લેછે. તેવી રીતે ત્રણ ત્રણ વખતે ઠંડુ પાડેથી ભસ્મ થાય.

સોનાની ભસ્મ કરવાની રીત.

स्वर्णस्य द्विगुणं सूतमम्लेन सह मर्दयेत् ॥ ૮૪૦ ॥ તદ્ગોલક-
સમં ગંધં નિદધ્યાદધરોત્તરં ॥ ગોલકં ચ તતો રુંધ્યાચ્છરાવે દ્વદસં-
પુટે ॥ ૮૪૧ ॥ ત્રિંશદ્વનોપલૈર્દયાત્ પુટાન્યેવં ચતુર્દશ ॥ નિરુત્થં
જાયતે ખસ્મ ગંધો દેયઃ પુનઃ પુનઃ ॥ ૮૪૨ ॥

સોનાનું ચૂર્ણથી શુદ્ધ કરેલો પાત્રો ખમણાવજને લેવો, ખેડુને લિખુના રસમાં ખલીને ગોળો કરવો, તેના ખરોખર વજનને શોધેલો આં-
મળસારો ગંધક લઈ, તેનું ચૂર્ણ કરીને થોડોક લુગડી સાથે મેળવવો,
અને ખાકીનો રહે તેમાંથી અર્ધો ગંધક, મજબુત મટોડીના કોડીયામાં
પાડરવો, તેની ઉપર ખાકી રહેલો અર્ધો ગંધક પાડરવો, તે ઉપર
મજબુત ખીંગુ કોડીયું ઉલટું ઢાકી; તેને કાપડથી મજબુત ખાંધી
તે ઉપર છાણુ મટોડીનો ઠર ચહડાવી સુકવવું. પછી મટોડીની ભાથમાં
સંચોરસ હાથનો ખાડો ખોદી તેમાં છાણુ અર્ધો ભરવા, તેની વચમાં

ખરોખર સરખું ઉપકું કાઢીયું મુકી, ખાકીના છાણા ઉપર ગોઠવવાં અને સળગાવવા. છાણા સર્વે ખળીને તેની રાખ ઠંડી પડેથી, તેને ખાહર કાહડી ફરી ફરીને ઉપર લખેલી રીતે, સર્વે વિધીથી ચઝાવખતે, છાણાનો સંપુટ અગ્નિ આપવો. તેવી રીતે, કીધાથી શોનાની ભસ્મ સારી થાયછે. તે ફરીને જીવતી ન થાય.

બીજી રીતે.

કાંચને ગાલિતે નાગં ષોડશાંશેન નિસિપેત્ ॥ નૂર્ણયિત્વા તથામ્લેન ઘૃષ્ણા કૃત્વા ચ ગોલકં ॥ ૮૪૩ ॥ ગોલકેન સમં ગંધં દત્વા ચૈવાધ-રોત્તરં ॥ શરાવસંપુટે દત્વા પુટે ત્રિશદ્વનોપલૈઃ ॥ ૮૪૪ ॥ एवं સપ્તપુટેર્હેમ નિરુત્થં ભસ્મ જાયતે ॥

સોનાથી સોલત્રે હિરસે શીસુ મેળવી, મજબુત મુશમાં બેઠુને ભરી, અગ્નિ ઉપર મુશ મુકી તાપ કરવો; બેઠુનો રસ ખગખર થવાથી ગાળી લેવું; તેનું ખારીક ચૂર્ણ કરી, ખલમાં નાંખી ખીન્નેરાદિક લિંબુના રસમાં, એક દિવસ ખલીને તેની લુગડી કરવી. તેના વજને આંમળસારે ગંધકનું ચૂર્ણ લઈ, તેમાંથી ચોઠ હિરસે ઉપલી લુગડીમાં મેળવી ખલવું, ખાકીના ગંધકનો અર્ધો ભાગ, મટોડીના મજબુત કાઢીયામાં પાથરી, તે ઉપર ઉપલી લુગડી મુકવી, તે ઉપર ખાકીનો રહેલો ગંધક પાથરવો, તેની ઉપર મટોડીનું ખીન્નું કાઢયુ, મજબુત ઉલટું ઢાંકી, તેને કપડછાંતની મુદ્રા કરી, ઉપલી રીતે સંપુટ અગ્નિ આપવો. પછી કાઢીયું ખાહર કાહડી ઉપલી રીતે ફરીને સર્વે વિધીથી સાત વખતે સંપુટ અગ્નિ આપવો. તેથી સોનાની ભસ્મ સારી રીતે થાયછે. તે ફરીને જીવતી ન થાય.

ત્રીજી પ્રકાર.

કાંચનારસૈર્ઘૃષ્ણ સમમૂતકગંધયોઃ ॥ ૮૪૫ ॥ કજ્જલ્યા હેમપ-ત્રાણિ લેપયેત્સમમાત્રયા ॥ કાંચનારત્વચઃ કલ્કમૂષાયુર્ગ્મં પ્રકલ્પયે-ત્ ॥ ૮૪૬ ॥ ઘૃત્વા તત્સંપુટે ગોલં મૃન્મૂષાસંપુટે ચ તત્ ॥ નિધાય સંધિરોધં ચ કૃત્વા સંશોષ્ય ગોમયૈઃ ॥ ૮૪૭ ॥ વર્ન્હિ સ્વરતરં કુર્યા-દેવં દદ્યાત્પુટત્રયં ॥ નિરુત્થં જાયતે ભસ્મ સર્વકાર્યેષુ યોજયેત્

॥ ૮૪૮ ॥ કાંચનારપ્રકારેણ લાંગલી હંતિ કાંચર્ન ॥ જ્વાલામુક્ષી
તથા હન્યાત્ તથા હંતિ મનઃશિલા ॥ ૮૪૯ ॥

પારો, આંમળસારો ગંધક સરખે વજને લઈ, તેનું ચૂર્ણ કાંચનવૃ-
ક્ષની છાલના રસમાં, ખેડુને એક દિવસ ખલી કળ્પલી કરી, તેથી ચોગણા
વજને સોનાના પત્રા લઈ તે ઉપર લેપ કરવો. કાંચન વૃક્ષની છાલ ખીજી
વાડીને ચટણી તૈયાર કરવી, તેમાંથી અર્ધી ચટણી એક મજબુત મૂશમાં
પ્રથમ ભરી; તે ઉપર સોનાનાં ઝીણા કટકા કે પત્રા ગોઠવી, પાકીની
ચટણી ઉપર ડખાવી, ખીજી મુશ ઉલટી ઢાકી, તેની સાંધને આજીવ્યા-
જીએ, ફરતી છાણ મટોડીને ઠર ચડાવીને ગોળો કરવો. તે એક મ્હોટા
કાડીયાની વચમાં ઉપલો ગોળો મુકી, તેની ઉપર ખીજી કાડીયું ઉલટું
ઢાકી, તેને કપડછાંદની મુદ્રા કરી સુકવવું. મ્હોટો પ્રખર અગ્નિ
છાણાને સળગાવી તેની વચમાં એ સંપુટ મુકવું, છાણા સર્વે બળીને રાખ
હંડી પડેથી સોનાની ભસ્મ સારી થાયછે. ફરીને તે જીવતી ન થાય. એ
ભસ્મનો સર્વે રોગ ઉપર ઉપયોગ કરવો. તેમજ ઉપલી રીતે કળલાવી
વનસ્પતીમાં થાય, ભાટ બાજુડીમાં થાય, મનશિળમાં પણ ભસ્મ થાયછે.

ચોથો પ્રકાર.

શિલાસિંદૂરયોશ્રૂર્ણ સમયોરર્કદુગ્ધકૈઃ ॥ સપ્તૈવ ભાવના દદ્યાત્
શોષયેચ્ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૮૫૦ ॥ તતસ્તુ ગલિતે હેમ્નિ કલ્કોયં દીય-
તે સમઃ ॥ પુનર્ધમેદતિતરાં યથા કલ્કો વિલીયતે ॥ ૮૫૧ ॥ एवं
વેલાત્રયં દદ્યાત્ કલ્કં હેમ મૃતિર્ભવેત્ ॥

મનશીલ, અને સિંદૂર, સરખે વજને આકડાના દૂધમાં, ખલીને
તડકામાં શુકવવું. એ પ્રમાણે સાત પુટ આપવાં, તેમાંથી સોનાની કરચો
અને તેના વજને મનશીલની ઉપલી ચટણી લઈ, ખેડુને સારી રીતે ખલીને
ગોળો કરવો. પછી એક મુશમાં તે ગોળો મુકી, તેને અગ્નિમાં ગોઠવવી,
અને આસ્તે આસ્તે ધમણથી કુકવું. સોનાનો રસ થવાથી ગાળી લેવો.
ફરીને તે સોનાની કરચો અને તેના વજને ઉપલી ચટણી સાથે ખલીને,
ગોળો કરી ઉપલી રીતે સોનાનો રસ કરવો. ઉપલી રીતે ત્રણથી પાંચ
વખતે કરવાથી ભસ્મ થાયછે.

પાંચમે પ્રકાર.

પારાવતમલૈર્લિપેદયવા કુક્કુટોદ્ગ્રવૈઃ ॥ ૮૫૨ ॥ હેમપત્રાણિ તેષાં
ચ પ્રદદ્યાદધરોત્તરં ॥ ગંધચૂર્ણસમં દત્વા શરાવયુગસંપુટે ॥ ૮૫૩ ॥ પ્ર-
દદ્યાત્કુક્કુટપુટે પંચભિર્ગોમયોત્પલૈઃ ॥ એવં નવપુટં દદ્યાત્ દશમં ચ
મહાપુટં ॥ ૮૫૪ ॥ ત્રિશદ્ધનોપલૈર્દેયં જાયતે હેમભસ્મકં ॥ સુવર્ણ
ચ ભવેત્સ્વાદુ તિત્તં ત્ત્રિગ્ધં હિમં ગુરુ ॥ ૮૫૫ ॥ બુદ્ધિવિદ્યાસ્મૃતિકરં
વિષહારિ રસાયનં ॥

સોનાના પત્રા કરી, તેને ખજુતર અથવા મરધાની હધારનો, સારી
રીતે લેપ કરી, તેના વજને આંખના સારો ગંધકનું ચૂર્ણ કરી, તેમાંથી
મટોડીના કોડીઆમાં અર્ધો નીચે પાંદરી, તે ઉપર સોનાના પત્રા મુકી,
ખાકીના ગંધક અર્ધો ઉપર પાંદરી, તેવુંજ ખીચ્છું કોડીયું ઉલટું ઢાકી, તે ઉપર
કપડછાંદની મુદ્રા કરીને સુકવવું. પછી છાણા ગોઠી તેની વચમાં કો-
ડીયુ મુકી, ખીજ છાણા ઉપર ગોઠીને સંપુટ અગ્નિ આપવો. છાણા
ખળીને રાખ ઠંડી પડેથી કાઢવું. ઉપલી રીતે સર્વેવિધી નવ વખતે,
કુક્કુટપુટ આપવામાં છાણા પાંચ પાંચ ગોઠી, તેની વચમાં સંપુટ મુકીને
સળગાવું; પણ દસમો મહાગજપુટ એક હજાર છાણાનો, અગ્નિ આપ-
વાથી ભસ્મ સારી થાયછે. તે ભસ્મ ગુણે કરીને મધુર, તિક્ત, રિતગ્ધ,
સૂવાલી, શીતળ, ભારેછે; તે આધાથી બુદ્ધિ, વિદ્યા, યાદશક્તિ ધ્યાદિ-
કની વૃદ્ધિકર્તા, એ રસાયણ છે; તેથી વિષખાધા એટલે ઝેરી વસ્તુ કે એપડા
આધાથી, શરરીમાં વ્યાધી થયેલો દૂર કરેછે.

રૂપાની ભસ્મ કરવાનો રીત.

માર્ગેકં તાલકં મર્દ્યં યામમલ્લેન કેનચિત્ ॥ ૮૫૬ ॥ તેન ખાગ-
ત્રયં તારપત્રાણિ પરિલેપયેત્ ॥ ધૃત્વા મૂષાપુટે રુઢ્વા પુટે ત્રિશદ્ધનો-
પલૈઃ ॥ ૮૫૭ ॥ સમુદ્ધૃત્ય પુનસ્તાલં દત્વા રુઢ્વા પુટે પચેત્ ॥ એવં
ચતુર્દશપુટૈસ્તારં ખસ્મ પ્રજાયતે ॥ ૮૫૮ ॥

હરતાલ ચારતોલાનું ચૂર્ણ, લિંબુના રસમાં ચાર કલાક સુધી ખલીને
ચટણી કરી, પછી રૂપાના પત્રા ૧૨ તોલા લઈ, તે ઉપર હરતાલની
ચટણીનો લેપ કરવો. તેને મટોડીના કોડીયામાં મુકીને ખીજી કોડીયુ ઉ-

લટ્ટુ ઢાકવું; તેને કપડછાંદ કરી મટોડીનો ઠર ચડાવવો. જમીનમાં ખાડો ખોદી. તેમાં પંદર છાણા ગોઠવી, તેની વચમાં ઉપલું કાડીયુ મુકવું; તેની ઉપર ખીજ પંદર છાણા ગોઠવી સળગાવવું. સર્વે છાણા ખીજને, રાખ ઠંડી પડેથી કાડીયુ કાઢી લેવું. એવી રીતે ચઊદ વખતે હરતાળનો નવો લેપ રૂપાને કરી, નવા કોડીયામાં ભરી, કપડછાંદ કરી, ઉપલી રીતે છાણાનો ચઊદ વખતે, અગ્નિ આપવાથી ભસ્મ થાયછે.

ખીજો પ્રકાર.

સ્નુહીક્ષીરેણ સંપિષ્ટં માસિકં તેન લેપયેત્ ॥ નાલકસ્ય પ્રમાણેન તારપત્રાણિ ત્રિદિમાન્ ॥ ૮૧૯ ॥ પચેચ્ચતુર્દશપુટૈસ્તારં અસ્મ પ્રજાયતે ॥

સોનામુખી નામે ઉપધાતુ છે, તેના ગાગડા પીળા રંગે હોય છે, તેની લિંબુના રસમાં ચટણી કરવી, રૂપાના પત્રાને ઉપલી ચટણીનો લેપ કરી, મટોડીના કોડયામાં મુકી, તે ઉપર ખીજુ કાડીયુ ઉલટુ ઢાકવું; તેને કપડછાંદ કરી તે ઉપર મટોડીનો ઠર ચડાવવો. ઉપલી રીતે જમીનમાં ખાડો કરીને, ઉપલી રીતે છાણામાં કાડીયુ મુકી, તે ઉપર છાણા ગોઠવવા, છાણા સળગાવી તેની રાખ થવાથી, કાડીયુ કાડી ઉપલી રીતે, ચઊદ પુટ આપેથી રૂપાની ભસ્મ થાય.

તામ્રભસ્મ કરવાની રીત.

સૂક્ષ્માણિ તામ્રપત્રાણિ કૃત્વા સંસ્વેદયેદ્વધઃ ॥ ૮૬૦ ॥ વાસરત્રયમમ્લેન તતઃ સ્વછે વિનિશ્પેત્ ॥ પાદાંશં સૂતકં દત્વા યામમમ્લેન મર્દયેત્ ॥ ૮૬૧ ॥ તત્તત્કલ્પ્ય પત્રાણિ લેપયેદ્વિગુણેન ચ ॥ ગંધકેનામ્લઘૃષ્ટેન તસ્ય કુર્યાચ્ચ ગોલકં ॥ ૮૬૨ ॥ તતઃ પિષ્ટ્વા ચ મીનાક્ષીં ચાગેરીં વા પુનર્નવાં ॥ તત્કલ્પ્યેન બહિર્ગોલં લેપયેદંગુલોન્મિતા ॥ ૮૬૩ ॥ ધૃત્વા તદ્ગોલકં માંડે શરાવેણ ચ રોધયેત્ ॥ વાલુકાભિઃ પ્રપૂર્યાથ વિભૂતિલવણાંબુભિઃ ॥ ૮૬૪ ॥ દત્વા માંડમુલે મુદ્ગાં તતશ્ચુલ્લચાં વિપાચયેત્ ॥ ક્રમતઃકલ્પ્યાગ્નિના સમ્યક્ યાવદામચતુષ્ટયં ॥ ૮૬૫ ॥ સ્વાંગશીતલમુદ્ધૃત્ય મર્દયેત્સુરણદ્રવૈઃ ॥ દિનૈકં ગોલકં કુર્યાદર્ધગંધેન લેપયેત્ ॥ ૮૬૬ ॥ સઘૃતેન તતો મૂષાપુટે ગજપુટે પચે-

ત્ ॥ સ્વાંગશીતં સમુદ્ઘૃત્ય મૃતં તામ્રં શુભં ળવેત્ ॥ ૮૬૭ ॥ વાંતિ
બ્રાંતિ ક્ષમં મૂચ્છાં ન કરોતિ કદાચન ॥

તાંખાના પત્રાને ઝીણા ઝીણા, ચારણી જેવા વિંધ પાડી, તેના વ-
જનથી આઠ ધણા જિંજુના રસમાં પત્રાને ત્રણ દિવસ સુધી રાખીને
બાહર કાડવા, તેને સારી રીતે અગ્નિ આપી પચાવવું, કેમકે અગાઉ ધાતુની
શુદ્ધિમાં તાંબુ શુદ્ધ કરવાને રીત લખેલી છે; પણ તાંખામાં ઝેર, મૂર્છા, વિદાહ,
છર્દિ, ક્ષેદન, ભેદન, સંતાપ, અરુચિ કર્તા એવી રીતે આઠ પ્રકારનું ઝેર
હોયછે. માટે તેનું ઝેર દૂર થવાસાર, જિંજુના રસમાં ભિજવી મુકવાને,
રક્ષોકમાં પદ ટીકાકારે લખેલું છે; પછી તે પત્રાને બાહર કાડી, તેનું ચૂર્ણ
કરી, તેના વજનથી ચોડે હિસ્સે પારો લઈ, બેહુને સાથે જિંજુના નવા રસ-
માં ચાર કલાકસુધી ખળવું. પછી તેના વજનથી ખમણા, આંમળસા-
રો ગંધક, જિંજુના રસમાં ખલીને, સર્વેને મેળવી એક ગોળો બાંધવો.
પછી મીનાક્ષી કે મર્યાક્ષી, અથવા અંખાડાની ભાજી, કે પુનર્નવા એ
ત્રણ મધ્યેથી જે વનસ્પતિ મળી આવે, તે વાડીને તેનો લેપ કે ઠર એક
આગળ જાડો, ઉપલા ગોળાઉપર ચડાવવો, તેને સૂકવી, હાંડલામાં રેતી અર્ધો
ભરી, તેમાં ઉપલો ગોળો એક કાડીયામાં મુકી, તે ઉપર ખીણુ કાડીયુ ઉલટું
ઢાકવું, તે ઉપર ખીજ રેતી ગળાસુધી ભરીને, તે હાંડલાના માંહેને કપડછાંદ
કરી, તે ઉપર રાખોડી, સમુદ્રનું મીઠું, પાણીમાં કાલવીને, તેનો ઠર ચડા-
વવો. પછી ચુલા ઉપર હાંડલુ મુકીને, પ્રથમ હલકો અગ્નિ ચાર કલાક
સુધી કરવો, પછી મધ્ય અગ્નિનો તાપ ચાર કલાક કરવો, તે પછી
જેરથી અગ્નિનો તાપ ચાર કલાક સુધી કરવો, પછી તે ચુલામાંથી
અગ્નિ સર્વે કાડી નાખી હાંડલું ઠંડુ પડેથી, તેમાંનો ગોળો બાહર કાડી,
સૂરણના રસમાં એક દિવસ સુધી, ખલીને પાછો ગોળો બાંધવો, તેના વ-
જનથી અર્ધો આંમળસારો ગંધક, અને ધીસાથે ખલીને તેનો ઠર, ઉપલી
લુગડી ઉપર ચડાવવો, પછી મટોડીના કાડીયામાં ગોળો મુકી. તે ઉપર ખી-
ણું કાડીયું, ઉલટું ઢાંકીને બાંધી, તે ઉપર કપડછાંદ મટોડીનો ઠર ચડાવી,
છાણાનો ગજપુટ, એટલે સવા હાથ સંચારસ, ખાડો જમીનમાં ખોદી,
તેમાં એક હજાર અર્ધા છાણા ગોઠવી, તેની વચમાં ઉપરું કાડીયુ મુકી, ખા-
ડીના અર્ધા છાણા ઉપર મુકવા; તે છાણા સળગીને રાખ થઈ, ઠંડુ

પડેથી તેમાંની ભસ્મ સારી થયેલી જાણવી. તેમાંની ભસ્મ સારી રીતે અનુપાનસાથે, જુજ ખાધાથી કાયદો કરેછે. ઉલટી, ભાંતિ, ગ્લાનિ, મૂર્છા ઇત્યાદિ રોગ કદીપણ ન થાય.

પિત્તળની ભસ્મ કરવાની રીત.

અર્કક્ષીરેણ સંપિષ્ઠો ગંધકસ્તેન લેપયેત્ ॥ ૮૬૮ ॥ સમેનારસ્ય પત્રાણિ શુદ્ધાન્યમ્લદ્રવૈર્મુહુઃ ॥ તતો મૂષાપુટે ધૃત્વા પુટેદ્રજપુટેન ચ ॥ ૮૬૯ ॥ એવં પુટદ્વયેનૈવ ભસ્મારંભવતિ ધ્રુવં ॥ આરવત્ કાંસ્યમપ્યેવં ભસ્મતાં યાતિ નિશ્ચિતં ॥ ૮૭૦ ॥ અર્કક્ષીરં વટક્ષીરં ક્ષીરં નિર્ગુન્ડિકા તથા ॥ તામ્રરીતિધ્વાનિવધે સમગંધકયોગતઃ ॥ ૮૭૧ ॥

પિત્તળના પત્રા લાલ તૃપાવીને, કિંજુના રસમાં નાંખી ઠંડા પાડવા, એવી રીતે ત્રણથી સાત વખતે તૃપાવીને ઠંડા પાડવા. પછી તેના વજન ખરોખર આંખજાસારો ગંધક, આકડાના દૂધમાં ખલીને મેદો કરવો. તેનો ઠર ઉપલા પત્રાને ચડાવી, એક મુશમાં પત્રા ભરી, તે ઉપર ખીજ મુશ ઉલટી ઢાકી, તેને મજબુત ખાંધી, તે ઉપર કપડછાંદ મટાડીને ઠર ચડાવી, છાણાનો ગજપુટ અગ્નિ આપવો. એવી રીતે નવો લેપ કરી બે વખતે છાણાનો, ગજપુટ અગ્નિ આપવાથી ભસ્મ નિષ્કે થાય. એજ પ્રમાણે જસ્તની અને કાંશાની ભસ્મ પણ થાયછે.

ખીજ રીતે.—તાંબુ, પિત્તળ, કાંસુ, જસ્ત, હરયેકની ભસ્મ કરવી હોયતો, પ્રથમ તેના પત્રા કરી, તેના વજન ખરોખર આંખજાસારો ગંધક લઈ, આકડાના દૂધમાં, અથવા વડના દૂધમાં કે ગાયના દૂધમાં, અથવા નઘોડના પાંત્રાના રસમાં ગંધકને ખલીને, પત્રાને ઠર ચડાવી; છાણાનો ગજપુટ અગ્નિ આપવો; એવી રીતે બે ગજપુટ અગ્નિ આપવાથી ભસ્મ થાયછે.

શિસાની ભસ્મ કરવાની રીત.

તાંબૂલીરસસંપિષ્ઠશિસાલેપાત્પુનઃ પુનઃ ॥ દ્વાત્રિશદ્ધિઃ પુટૈર્નાગો નિરુત્થો યાતિ ભસ્મતાં ॥ ૮૭૨ ॥

નાગરવેલી પાનના રસમાં, મનશીળ ખલીને ચટણી કરવી, તેના ખરોખર વજને શિસાના પત્રા કરી, તેને મનશીળનો ઠર ચડાવવો, પછી

તેને મટોડીના કાડીયામાં મુકી, ખીચુ કાડીયુ ઉલટું ઢાકવું; તેને ખાંધી ક-પડછાંદ કરી, અગાઉ લખેલી રીતે છાણાનો ગળપુટ અગ્નિ આપવો. એવી રીતે ૩૨ વખતે ગળપુટ અગ્નિ આપવાથી ભસ્મ થાવછે; તે જીવતી ન થાય.

ખીજ રીતે.

અશ્વત્થ-ચિંચાત્વક્-ચૂર્ણ ચતુર્થાશેન નિશ્પિપેત્ ॥ મૃત્પાત્રે દ્રાવિતે નાગે લોહદર્વ્યા પ્રચાલયેત્ ॥ ૮૭૩ ॥ યામૈકેન ભેદ્રસ્મ તત્તુલ્યાં ચ મનઃશિલાં ॥ કાંજિકેન દ્વયં પિષ્ટ્વા પચેત્ દૃઢપુટેન ચ ॥ ૮૭૪ ॥ સ્વાંગશીતં પુનઃ પિષ્ટ્વા શિલયા કાંજિકેન ચ ॥ પુનઃ પુટેત્ શરાવા-ભ્યામેવં ષષ્ટિપુટૈર્મૃતિઃ ॥ ૮૭૫ ॥

ચુલામાં અગ્નિ કરી, તે ઉપર મટોડીનું ઠીકરું મુકી, તેમાં શિસુ નાખી ગર્ભ કરેથી રસ થાય; પછી તેના વજનથી ચોઠ હિરસે, પિપલાની અને આંમલીની છાલનું ચૂર્ણ કરી, ઉકળેલા રસમાં થોડું થોડું છાટવું, અને લોખંડની કડછીથી ઘુટવું. એ પ્રમાણે ચાર કલાક ઘુટવાથી ભસ્મ થાય; તે ભસ્મને સરખે વજન મનશીલ અને પ્રસારણીની કાંજીમાં ચાર કલાક ખલીને લુગદી ખાંધી, પછી મટોડીના કાડીયામાં લુગદી મુકી અને ખીચુ કાડીયુ ઉલટું ઢાકવું, તેને ખાંધી કપડછાંદની મુદ્રા કરી; અગાઉ લખેલી રીતે છાણાનો ગળપુટ અગ્નિ આપવો. ઉપલી રીતે વારંવાર સર્વે ક્રિયા કરીને સાઠ વખતે છાણાનો ગળપુટ અગ્નિ આપવો.

કલઘની ભસ્મ કરવાની રીત.

મૃત્પાત્રે દ્રાવિતે વંગે ચિંચાશ્વત્થત્વપારજઃ ॥ સિંધ્વા તેન ચતુર્થાશમયોદર્વ્યા પ્રચાલયેત્ ॥ ૮૭૬ ॥ તતો દ્વિયામમાત્રેણ વંગજસ્મ પ્રજાયતે ॥ અથ જસ્મસમં તાલાં સિંધ્વામ્લેન પ્રમર્દયેત્ ॥ ૮૭૭ ॥ તતો ગજપુટે પક્ત્વા પુનરમ્લેન મર્દયેત્ ॥ તાલેન દશમાશેન યામમેકં તતઃ પુટેત્ ॥ ૮૭૮ ॥ એવં દશપુટૈઃ પક્ત્વો વંગસ્તુ મ્રિયતે ધ્રુવં ॥

ચુલામાં તાપ કરી તે ઉપર મટોડીનું ઠીકરું મુકી, તેમાં કલઘ નાખી તપાવેથી તેનો રસ થાય. તેથી ચોઠ હિરસે પિપલાની અને આંમલીની છાલનું ચૂર્ણ કરી, તે રસમાં થોડી થોડી છાત્રીને લોખંડની કડછીથી,

આઠ કલાક સુધી ધુટવુ એટલે તેની ભસ્મ થાય. તે ભસ્મના સરખે વાજને હરતાળ નાંખી, બેહુને લિંબુના રસમાં ચાર કલાક ખલીને ગાળો ખાંધવો. તે ગાળાને એક કાઠીયામાં મુકી ખીજી ઉલટું ઢાકી, તેને ખાંધી કપડછાંદ કરીને સુકવવું. જમીનમાં ખાડો ખોદી છાણાનો ગળપુટ અગ્નિ આપવો. રાખ ઠંડી પડેથી ઓપડ બાહર કાઢી; તે ભસ્મથી દસમે હિસે હરતાલ મેળવી, બેહુને લિંબુના રસમાં ચાર કલાક સુધી ખલવું. પછી મટોડીના નવા કાઠીયામાં ભરી, ઉપલી રીતે સર્વે વિધીથી દસ વખતે ગળપુટ અગ્નિ આપેથી, કલઘની ભસ્મ નિષ્કે થાયછે. તેને વંગભસ્મ કહેછે.

લોહ ભસ્મ કરવાની રીત.

શુદ્ધ લોહમવં ચૂર્ણ પાતાલગરુડીરસૈઃ ॥ ૮૭૯ ॥ મર્દયિત્વા પુટે-
દ્વન્દ્વૌ દદ્યાદેવં પુટત્રયં ॥ પુટત્રયં કુમાર્યાશ્ચ કુઠારચ્છિન્નકારસૈઃ
॥ ૮૮૦ ॥ પુટષટ્કં તતો દદ્યાદેવં તીક્ષ્ણમૃતિર્ભવેત્ ॥

પોલાદ કે તિખ્ખા લોહને તપાવીને અગાઉ લખેલા ઓપડના પાણીમાં કુખાવી ઠંડુ પાડવું, તેવી રીતે તપાવી તપાવીને શુદ્ધ કરવું. પછી તેના ચૂર્ણને વાસન વેલના રસમાં અથવા કુવારના રસમાં, ખલીને કાઠીયામાં ભરી ખીજી કાઠીયું ઉલટું ઢાકી, તેને કપડછાંદની મુદ્રા કરી, છાણાનો ગળપુટ અગ્નિ, ત્રણ વખતે સર્વે વિધીથી આપવો. અને પછી રાત્રી તુલસીના રસમાં છ અને જંબુના પાંત્રાના રસમાં છ પુટ આપવા. એવી રીતે બારે વખતે છાણાનો ગળપુટ અગ્નિ આપવાથી પોલાદની ભસ્મ સારી થાયછે.

ખીજો પ્રકાર.

સિપેચ્છ દ્વાદશાંશેન દરદં તીક્ષ્ણચૂર્ણતઃ ॥ ૮૮૧ ॥ મર્દયેત્ કન્ય-
કાદ્રાવૈર્યામયુગ્મં તતઃ પુટેત્ ॥ एवं सप्तपुटैर्मृत्युं लोहचूर्णमवाप्नुयात्
॥ ૮૮૨ ॥ રસૈઃ કુઠારચ્છિન્નાયાઃ પાતાલગરુડીરસૈઃ ॥ સ્તન્યેન
ચાર્કદુગ્ધેન તીક્ષ્ણસ્યૈવં મૃતિર્ભવેત્ ॥ ૮૮૩ ॥

તિખ્ખાનું ચૂર્ણ કરી અથવા તેનો કીટના વજનથી, બારમે હિસે હિંગળો લઈ, બેહુને કુવારના રસમાં છ કલાક સુધી ખળ કરવો, પછી કાઠીયામાં ભરી તે ઉપર ખીજી કાઠીયું ઉલટું ઢાકી; તેને ખાંધી કપડછાં-

દની મુદ્રા કરવી. પછી છાણુનો ગજપુટ અગ્નિ આપવો. ઉપલી રીતે સાત વખતે ગજપુટ અગ્નિ સર્વે વિધીથી આપેતો, લોહભસ્મ સારી થાયછે. અગર ખીલ રીતે લોહભસ્મ કરવી હોય તો, રાત્રી તુલસીનાં રસમાં, વાસનવેલના રસમાં, સ્ત્રીના દૂધમાં, આકડાના દૂધમાં, તિષ્ણાનું ચૂર્ણ દરેકની સાથે અકેક દિવસ ખલીને, દરેકમાં સાત સાત વખતે ગજપુટ અગ્નિ આપવાથી તિષ્ણાની ભસ્મ થાયછે.

ત્રીજો પ્રકાર.

સૂતકદ્વિગુણં ગંધં દત્વા કુર્યાચ્ચ કજ્જલી ॥ દ્વયોઃ સમં લોહ-
ચૂર્ણં મદયેત્કન્યકાદ્રવૈઃ ॥૮૮૪॥ યામયુગ્મં તતઃ પિંડં કૃત્વા તામ્રસ્ય
પાત્રકે ॥ ઘર્મે ધૃત્વા ઋતૂકસ્ય પત્રૈરાચ્છાદયેદ્બુધઃ ॥ ૮૮૫ ॥ યા-
માર્ધેનોષ્ણતાં મૂયાત્ ધાન્યરાશૌ ન્યસેત્તતઃ ॥ દત્ત્વોપરિ શરાવં તુ
ત્રિદિનાંતે સમુદ્ધરેત્ ॥ ૮૮૬ ॥ પિષ્ટ્વા ચ ગાલયેદ્દસ્ટ્રાદેવં વારિતરં
ભવેત્ ॥ એવં સર્વાણિ લોહાણિ સ્વર્ણાદીન્યપિ ગાલયેત્ ॥ ૮૮૭ ॥
શિલાગંધાર્કદુગ્ધાક્તાઃ સ્વર્ણાદ્યાઃ સર્વધાતવઃ ॥ મિચ્યંતે દ્વાદશપૃષ્ઠૈઃ
સત્યં ગુરુવચો યથા ॥ ૮૮૮ ॥

પારો નેટલા વજને હોય, તેથી ખમણા વજને આંખણસારો ગંધક લેવો, તે બેહુને ખલીને કજ્જળી કરવી; પછી તે કજ્જળીના વજને તિષ્ણા લોહડાનું ચૂર્ણ લેવું; તે સર્વેને કુવારના રસમાં આઠ કલાક ખલીને તેના ગોળો કરવો; પછી તાંપાના વાશણુમાં તે ગોળો મુકી, તેઉપર સુરતી અંરડયાના પાંત્રા બે ત્રણ ઢાકી, ચાર કલાક સુધી તડકામાં મુકવું. જરા ગોળો ગર્મ થવાથી, તેને મટોડીના ઢોડીયામાં મુકી ખીણું ઉલટું ઢાકવું; તેને પાંધી કપડાંદ કરી, અન્નાજ ભરેલા ભંડારમાં ત્રણ દિવસ સુધી પુરી મુકવું, પછી ચોઠ દિવસે ખહાર કાઢેથી ચૂર્ણ થાય તેને વસ્ત્રગાળ કરી, તેમાંથી ચપટી ભરી પાણીમાં નાખવી, તે તરવાથી ભસ્મ સારી થયેલી જાણવી. અપ્રમાણે સર્વે ધાતુની પરિક્ષા કરવાને ભસ્મને વસ્ત્રગાળ કરી, તેમાંથી ચપટી ભરી પાણીમાં નાખેથી, સર્વે તરે તોજ તે ભસ્મ સારી થયેલી જાણવી. ખીલ રીતે સર્વે ધાતુની ભસ્મ કરવાની રીત—મનશીળ, ગંધક બેહુને આકડાના દૂધમાં ખલીને

ગાળો ખાંધવો. હરએક ધાતુમાંથી જોની ભસ્મ કરવી હોય, તે ઉપર ઉપલો લેપ કરવો, પછી છાણાનો ગુજપુટ અગ્નિ પાર વખતે આપવાથી ભસ્મ સારી થાયછે. તેવિશે દૃષ્ટાંત—જેમ ગુડના વચનો સત્ય હોય તેમ, એવી રીતે ખનાવેથી સર્વે ધાતુની ભસ્મ નિચે થાયછે.

સાતે ઉપધાતુની શુદ્ધિ કરવાની રીત.

માશિકં તુત્યકાઘ્રૌ ચ નીલાંજનશિલાલકાઃ ॥ રસકશ્ચેતિ વિજ્ઞે-
યા એતે સપ્તોપધાતવઃ ॥ ૮૮૯ ॥

સોનામુખી, મોરચુકું, અમ્બખ, સૂરમો, મનશીળ, હરતાળ, કળખા-
પરી; એ સાતે ઉપધાતુનું શોધન અને મારણવિધિ નીચે લખેલીછે.

સોનામુખીનું શોધન અને મારણ.

માશિકસ્ય ત્રયો ભાગા ઝાગૈકં સૈધવસ્ય ચ ॥ માતુલિંગદ્રવૈર્વાથ
જંબીરોત્થદ્રવૈઃ પચેત્ ॥ ૮૯૦ ॥ ચાલયેછોહજે પાત્રે યાવત્પાત્રં મુલો-
હિતં ॥ ભવેત્તતસ્તુ સંશુદ્ધિં સ્વર્ણમાશિકમૃચ્છતિ ॥ ૮૯૧ ॥ કુલિ-
ત્થસ્ય કષાયેણ ઘૃષ્ટા તૈલેન વા પુટેત્ ॥ તક્રેણ વાથ ગોમૂત્રે ઝ્રિયતે
સ્વર્ણમાશિકં ॥ ૮૯૨ ॥

સોનામુખી નામે સોનરી ગાંગડા થાયછે, તે ત્રણ ભાગ, સિંધાલૂણ
એક ભાગ, બેહુનું ચૂર્ણ કરીને લોખંડની કઢઈમાં નાખી, ચુલા ઉપર મુ-
ક્રીને તાપ કરવો, પછી ખીજોરાફળનો રસ અથવા જખીરાનો રસ,
તેમાં નાખીને લોહડાની કઢઈ લાલ થાય ત્યાંસુધી ધુટવું. પછી તે કઢઈને
નીચે ઉતારી ઠંડી પડેથી, સોનામુખી બહાર કાઢી લેવી; એ પ્રમાણે શો-
ધન કીધા પછી, સોનામુખીને કુલકીના કાઢામાં, તલના તેલમાં, છાસમાં,
ગાયના મૂત્રમાં, એ ચારમાંથી હરએકમાં ચાર કલાક ખલીને, મીઠાડીના
કોડીયામાં ભરી, ખીજુકોડીયુ ઉલટું ઢાકી, તે ઉપર કપડાંદની મુદ્રા કરવી.
પછી છાણાનો ગજપુટ અગ્નિ આપવો, તેથી સોનામુખીની ભસ્મ થાયછે.

રૌપ્ય માશિકાનું શોધન અને મારણ.

કર્કોટિમેષશૃંગ્યુત્યૈર્દ્રવૈર્જંબીરજૈર્દિનં ॥ માવયેદાતપે તીવ્રે વિમલા
શુદ્ધયતિ ધ્રુવં ॥ ૮૯૩ ॥

રૌધ્ય માક્ષિકાનામે, રૂપા જ્વા ગાંગડા થાયછે, તેનું ચૂર્ણ કરીને કર-
ટવલી, મેઘશૃંગી, અને જંખીર એ ત્રણેના રસમાં એક એક દિવસ ખલીને,
તડકામાં તપાવવું અથવા મંદ અગ્નિ ઉપર તપાવી, શુક્ર ક્રીધાથી રૌધ્યમા-
ક્ષિકા શુદ્ધ થાયછે; પછી તેને છાણાનો ગળપુટ અગ્નિ આપવો.

મોરથુડાનું રોધન અને મારણ.

વિષ્ટયા મર્દયેત્તુથં માર્જારકકપોતયોઃ ॥ દશાંશં ટંકણં દત્વા
પચેન્મૃતુપુટે તતઃ ॥ ૮૯૪ ॥ પુટં દદ્મઃ પુટં ક્ષૌદ્રૈર્દેયં તુત્યવિશુદ્ધયે ॥

ખીલાડી અને કપોત પક્ષી મેહુની અધાર મોરથુડાના વજને લેવી;
અને મોરથુડાના દસમે હિસ્સે ટંકણુખાર લઈ સર્વેને એકઠું મળવી, ચાર
કલાકસુધી ખસવું, પછી મટોડીના કોડીયામાં ભરી, ખીજી ઉલટું ઢાક-
વું. તેને ખાંધી કપડછાંદની મુદ્રા કરી, છાણાનો કુકુટપુટ હલકો અગ્નિ
આપવો. પછી તે ઠંડું પડેથી ખહાર કાઢી, ફરીને ચાર કલાક દહીમાં
ખલીને, ઉપલી રીતે અગ્નિ આપવો; પછી મધમાં ખલીને ત્રીજી વેલા-
એ ઉપલીરીતે અગ્નિ આપવાથી શુદ્ધ થાયછે.

અપ્રખનું રોધન અને મારણ.

કૃષ્ણામ્રકં ધૂમેદ્વન્હૌ તતઃ ક્ષીરે વિનિક્ષિપેત્ ॥ ૮૯૫ ॥ મિત્ર-
પત્રં તુ તત્કૃત્વા તંદુલીયામ્લયોદ્રિવૈઃ ॥ આવયેદષ્ટયામં તદેવં શુઘ્ય-
તિ ચામ્રકં ॥ ૮૯૬ ॥ કૃત્વા ધાન્યામ્રકં તત્તુ શોષયિત્વાથ મર્દયે-
ત્ ॥ અર્કેક્ષીરૈર્દિનં સ્વછે ચક્રાકારં ચ કારયેત્ ॥ ૮૯૭ ॥ વેષ્ટયે-
ર્દકપત્રૈશ્ચ સમ્યક્ ગજપુટે પચેત્ ॥ પુનર્મર્ચ્યે પુનઃ પાચ્યં સપ્તવારં
પ્રયત્નતઃ ॥ ૮૯૮ ॥ તતો વટજટાકાયૈસ્તદ્વદ્વેયં પુટત્રયં ॥ મ્રિયતે
નાત્ર સંદેહઃ સર્વરોગેષુ યોજયેત્ ॥ ૮૯૯ ॥ મૃતં ત્વમ્નં હરેન્મૃત્યું
જરાપલિતનાશનં ॥ અનુપાનૈશ્ચ સંયુક્તં તત્તદ્રોગહરં પરં ॥ ૯૦૦ ॥

કાળો અપ્રખ લાવી કાલશાના મંદ અગ્નિ ઉપર રોકીને તપાવવો,
લાલ થવાથી તેને દુધમાં નાખી ઠંડો પાડવો; તેના જુદા જુદા
પડ છુટા પાડવા; પછી તાંડળખની ભાજીના રસમાં એક દિવસ, અને
લિંબુના રસમાં, એક દિવસ ભીજવી મુકવાથી શુદ્ધ થાય. તેને ધાન્યામ્રક
કરવો હોયતો તેને ઝીણા અતિશે ખારીક કાતરવો, પછી તેના વજનથી

ચોઠ હિસ્સે ભાતનો તુસ કે છાલા તેમાં મેળવવા, બેહુને કામલી કે ઢાંચલીના કટકામાં પોટલી ખાંધીને, કંઠરોટમાં મુકી તેઉપર પાણીની ધાર ખારીક નાખી, જ્યાંસુધી અમ્મખ પોટલીમાંથી સર્વે ગલી બચ, ત્યાંસુધી ચોલતા રહેવું. પોટલીમાંથી અમ્મખ ખલાસ થવા પછી, ખીજ વાસનમાં ઉપર ઉપરનું પાણી નિતારી લેવું, પછી તે વાશાણમાં પાણી નિતરેથી, તરતુ પાણી ત્રીજ વાશાણમાં નિતારી લેવું. તે નિતરેલું પાણી નાખી દેવું. અને તેમાં નીચે રહેલો અમ્મખનો રગડો હોય, તેને તડકામાં સુકવેથી, જે ચૂર્ણ ખાકી રહે તેને ધાન્યાબ્ધક કહેછે. તે ધાન્યાબ્ધક લઈને પછી આકડાના દૂધમાં, એક દિવસ ખલીને ગોળો ખાંધવો, પછી તેને ચક્રની રીતે ગોળાકાર કરવો, તેની આજુબાજુ ફરતા આકડાના પાંત્રા વીટાલી, તેને મટોડીના કોડીયામાં મુકવું, ખીજુ કોડીયું ઉલટું ઢાકી, છાણાનો ગજપુટ અગ્નિ આપવો. એ પ્રમાણે સાત વખતે આકડાના દૂધમાં એકેક દિવસ ખલીને સાતે વખતે ગજપુટ અગ્નિ આપવો, પછી વડની જટાના કાઢામાં ત્રણ વખતે એકેક દિવસ ખલીને ત્રણે વખતે ગજપુટ અગ્નિ આપવો. એ પ્રમાણે દસ વખતે ગજપુટ અગ્નિ આપવાથી અમ્મખની ભસ્મ સારી થાયછે. તેથી સંપૂર્ણ રોગ દૂર થાયછે. અને મરણ કે ઘડપણની ધારતી દૂર થાય. સફેદ પાલ ઘડપણવિના આવેલા પાછા કાળા થાય. અનુપાનો બદલીબદલીને વારંવાર આધાથી અતિશે ફાયદો થાયછે.

ખીજો પ્રકાર.

શુદ્ધં ધાન્યાબ્ધકં મુસ્તં શુંઠીષટ્માગયોજિતં ॥ મર્દયેત્કાંજિકેનૈવ
દિનં ચિત્રકજૈરસૈઃ ॥ ૯૦૧ ॥ તતો ગજપુટં દદ્યાત્તસ્માદુદૃત્ય મર્દયે-
ત્ ॥ ત્રિફલાવારિણા તદ્વત્ પુટેદેવં પુટૈસ્ત્રિભિઃ ॥ ૯૦૨ ॥ બલા-
ગોમૂત્રમુસલીતુલસીસુરણદ્રવૈઃ ॥ મર્દિતં પુટિતં વન્હૌ ત્રિત્રિવેલં
વ્રજેન્મૃતિ ॥ ૯૦૩ ॥

ધાન્યાબ્ધક કરવાની રીત, અગાઉ કહેલીછે તે પ્રમાણે કરીને, તેના છઠ્ઠે હિસ્સે નાગરમોથ અને સુંઠનું ચૂર્ણ મેળવી, કાંજમાં એક દિવસ અને એક દિવસ ચિત્રકના રસમાં ખલીને, તેને મટોડીના કોડીયામાં ભરી, ખીજુ ઉલટું ઢાકી, તેને કપડાંદની મુદ્રા કરી, છાણાનો ગજપુટ અગ્નિ આ-

પવો. ઠંડૂ પડેથી બહાર કાઢી તેને ત્રિકુળાના કાઢામાં, આપ્તો દિવસ ખલીને રાતના છાણાને ગળપુટ અગ્નિ આપવો. એવી રીતે ત્રણ દિવસ સુધી લાગટ ખલીને રાત્રે ગળપુટ અગ્નિ આપવા. પછી ચિકણામૂળના રસમાં કે તેના કાઢામાં, મુસળીના કાઢામાં, ગાયના મૂત્રમાં, તુળશીના પાત્રાના રસમાં, સુરણકંદના રસમાં, એ દરેકના રસમાં ઉપલી રીતે ખલીને ત્રણ ત્રણ ગળપુટ અગ્નિ આપવાથી ભસ્મ સારી થાયછે.

સૂર્યો, ગેર, હિરાકસી, ટંકણખાર, કોડી, શંખ, તુરટી, બો-
દારશિંગાદિકોનું શોધન.

નીલાંજનં ચૂર્ણયિત્વા જંબીરદ્રવભાવિતં ॥ દિનૈકમાતપે શુદ્ધં ભવે-
ત્કાર્યેષુ યોજયેત્ ॥ ૯૦૪ ॥ રાવં ગૈરિકાસીસં ટંકણાનિ વરાટિ-
કા ॥ શંખતો રીચકં કુષ્ઠં શુદ્ધિમાયાતિ નિશ્ચિતં ॥ ૯૦૫ ॥

સુરમાનું ચૂર્ણ બંખીરોના રસમાં એક દિવસ ખલીને, એક દિવસ તડકામાં તપાવેથી શુદ્ધ થાયછે. એ સુરમાની શુદ્ધી પ્રમાણે ગેર ઇલાદિ ઉપર લખેલી સાતે વસ્તુની શુદ્ધિ થાયછે.

મનશીલનું શોધન.

પતેત્ર્યહમજામૂત્રૈર્દોલાયંત્રે મનઃશિલાં ॥ ભાવયેત્સપ્તધા પિતૈરજાયાઃ
શુદ્ધિમૃચ્છતિ ॥ ૯૦૬ ॥

અગાઉ કાઢા વિશે વિગતવારે લખેલા પદાર્થો છે, તેમ દરેક વેળાએ ને ને એપડો શોધવા હોય, તે થોડા થોડા કુટીને તેની પોટલી ખાંધવી, પછી મટોડીનું મ્હોટું હાંડકું કે ગોળો લઈ, તેમાં ઉપલી પોટલી કાઢામાં પકાય, તેમ વચોવચ ડીગાતી ખાંધવી. તેને દોલાયંત્ર કહેછે. તે યંત્રમાં મનશીલને ઉપલી રીતે પકરીના મૂત્રમાં ત્રણ દિવસ પકાવવું, પછી બહાર કાઢી તેને પકરાના પિત્તમાં ખલીને સુકવવું. એવી રીતે ઉપલા મનશીલને પકરાના પિત્તના સાત પુટ આપવાથી શુદ્ધ થાયછે.

હુરતાળનું શોધન.

તાલકં કણશઃ કૃત્વા તચ્ચૂર્ણં કાંજિકે સિપેત્ ॥ દોલાયંત્રેણ
યામૈકં તતઃ કૂષ્માંડજૈર્દ્રવૈઃ ॥ ૯૦૭ ॥ તિલતૈલે પચેદ્યામં યામં ચ
ત્રિફલાજલૈઃ ॥ એવં યંત્રે ચતુર્યામં પાચ્યં શુદ્ધયતિ તાલકં ॥ ૯૦૮ ॥

હરતાલને કુટી. તેની પોટલી ખાંધીને દોલાયત્રમાં ટાંગવી, પછી અગાઉ કહેલી કાંજમાં પ્રથમ ચાર કલાક પકાવવી, તેમજ બૂરા કોહલાના રસમાં, તલના તેલમાં, ત્રિકુળાના કાઢામાં એવી રીતે દરયેકમાં ચાર કલાક પકાવેથી હરતાળ શુદ્ધ થાયછે.

કળખાપરીનું શોધન.

નૃમૂત્રે વાથ ગોમૂત્રે સપ્તાહં રસકં ક્ષિપેત્ ॥ દોલાયત્રેણ શુદ્ધઃ
સ્યાત્તતઃ કાર્યેષુ યોજયેત્ ॥ ૯૦૯ ॥

કળખાપરીની પોટલી ખાંધી દોલાયત્રમાં ટાંગીને, માણસના મૂત્રમાં સાત દિવસ, ગાયના મૂત્રમાં સાત દિવસ, એવી રીતે ચૃદ દિવસ સુધી ભીજવું રાખવાથી શુદ્ધ થાય.

સર્વેધાતુનું સત્વ કાઢવાની રીત.

લાક્ષામીનપયચ્છાગં ટંકણં મૃગશૃંગકં ॥ પિણ્યાકં સર્ષપાઃ શિશુ
ગુંજોર્નાગુડસૈંધવાઃ ॥ ૯૧૦ ॥ યવસ્તિક્તા ઘૃતં ક્ષૌદ્રં યથાલાભં વિ-
ચૂર્ણયેત્ ॥ અભિર્વિમિશ્રિતાઃ સર્વે ધાતવો ગાઢવન્હિના ॥ ૯૧૧ ॥
મૂષાધ્માતાઃ પ્રજાયંતે મુક્તસત્વા ન સંશયઃ

લાખ, ન્હાના માર્ચલા, દૂધ, બકરાનું માંસ, હરયેક ધાતુનું સત્વ કાહડવું હોય તેના વજનથી એક હિસ્સે ટંકણુપાર લેવાને રૂપીયોનું મત છે; હરણુનું શિંગડું, તલની ખોલ, શિરસ કે સરશી, શેકટાના બીજ, અગ્રોટી, મેડા જનાવરના ખાલ, ગોળ, સિંધાલૂણ, જવ, કડું, ધી, મધ; એ સત્તર એકપડો મારે મેહનત કરી તેમાંથી જોટલા મળે તેટલા લેવા; અથપ, શિસું, તાંબુ -ઈત્યાદિક જે ધાતુનો સત્વ કાઢવો હોય, તે અને તેના વજનથી આઠમે હિસ્સે એકેક એકપડ લઈ, સર્વેનું ચૂર્ણ મેળવીને, એક મુશમાં તે સર્વે ભરી, કાળશાના અગ્નિમાં તેને મુકી ઢંભણથી કુકવું, તે મુશ લાલ થવાથી, હરયેક ધાતુમાંથી સત્વ નિકળેછે.

હિરાનું શોધન અને મારણ.

કુલિત્થકોદ્રવક્કાથૈર્દોલાયત્રે વિપાચયેત્ ॥ ૯૧૨ ॥ વ્યાઘ્રીકંદ-
ગતં વજ્રં ત્રિદિનાચ્છુદ્ધિમૃચ્છતિ ॥ તપ્તં તપ્તં તુ તદ્વજ્રં સ્વરમૂત્રે વિષે-
ચયેત્ ॥ ૯૧૩ ॥ પુનસ્તાપ્યં પુનઃ સેચ્યમેવંકુર્યાન્નિસપ્તધા ॥ મત્કુ-

ઘૈસ્તાલકં પિષ્ઠા યાવદ્ભવતિ ગોલકં ॥ ૯૧૪ ॥ તદ્ગોલે નિહિતં વજ્રં તદ્ગોલં વન્હિના ધમેત્ ॥ સેચયેદશ્વમૂત્રેણ તદ્ગોલે ચ ક્ષિપેત્પુનઃ ॥ ૯૧૫ ॥ રુધ્વાધ્માતં પુનઃ સેચ્યમેવં કુર્યાન્ન સપ્તધા ॥ એવંચ મ્ત્રિયતે વજ્રં ચૂર્ણં સર્વત્ર યોજયેત્ ॥ ૯૧૬ ॥

આશ્રીકંદ કે ગુહરીકંદ વાઘી, તેના ગોલાની વચમાં હિરા ભરી, તેની કાપડમાં પોટલી ખાંધી, દોલાયંત્રમાં ડીગાતી રાખી, કુલથીના કાઢામાં ત્રણ દિવસ, અંને કોદ્રાના કાઢામાં ત્રણ દિવસ પકાવેથી હિરા શુદ્ધ થાય, પછી તે હિરા અગ્નિમાં તપાવી લાલ થવાથી, ઘડેડાના મૂત્રમાં ખોલીને ઠંડુ પાડવું. ફરી તપાવીને ઉપલી રીતે મૂત્રમાં ખાળવું. તેવી રીતે એકવીસ વેળા કરવું, ઢેકણા અથવા માકણ જવાત મધ્યે હરતાલ વાઘી, તેના ગોળામાં હિરા ભરીને એક મુશમાં ગોળો મુકીને કાળશાની ભઠ્ઠીમાં રાખી ધમણથી કુકવું, લાલ થવાથી તેના ઉપર ઘોડાનું મૂત્ર થોડુંક છીપી ઠંડુ પાડવું. પછી તે હિરાને બાહર કાઢી, ફરીને ઢેકણમાં હરતાલ વાઘી, તેના ગોળામાં હિરા મુકી, પ્રથમ પ્રમાણે લાલ કરી, તે ઉપર ઘોડાનું મૂત્ર છીપીને ઠંડુ પાડવું; એ પ્રમાણે સાત વખતે કરેથી હિરાની ભસ્મ થાય. તેમાંથી સંપૂર્ણ રોગોઉપર વાપરવું.

બીજી રીતે.

હિંગુસૈંધવસંયુક્તે ક્વાથે કૌલિત્થજે ક્ષિપેત્ ॥ તપ્તં તપ્તં પુનર્વજ્રં મૂયાચૂર્ણં ત્રિસપ્તધા ॥ ૯૧૭ ॥

હિંગ, સિંધાલૂણ, કુળથી; એ ત્રણેનો કાઢો કરવો. હિરાને અગ્નિમાં તપાવી, લાલ થવાથી ઉપલાં કાઢામાં કુખાવી ઠંડુ પાડવું. તેવી રીતે એકવીસ વખતે કરેથી હિરાની ભસ્મ થાયછે.

ત્રીજી રીત.

મંડૂકં કાંસ્યજે પાત્રે નિગૃહ્ય સ્થાપયેત્સુધીઃ ॥ સ મીતો મૂત્રયે-
ત્તત્ર તન્મૂત્રે વજ્રમાવપેત્ ॥ ૯૧૮ ॥ તપ્તં તપ્તં ચ બહુધા વજ્રસ્યૈવં
મૃતિર્ભવેત્ ॥

દેડકા જવતા પકડી, કાંશાના વાશણમાં ઢાકી મુકવા; તેને ધાસ્તી લાગેથી, તેમાં તે મૂત્રે એટલે તેને છોડી દેવા. હિરા તપાવીને લાલ થયેથી,

દેડકાના મૂત્રમાં બોળી ઠંડા કરવા. એવી રીતે ધણીક વખતે ક્રીધાથી તે હિરાની ભસ્મ થાયછે.

વૈક્રાંતાદિકોનું શોધન અને મારણ.

વૈક્રાંતં વજ્રવત્ શોઘ્યં નીલં વા લોહિતં તથા ॥ ૯૧૯ ॥ હયમૂત્રે તુ તત્સેચ્યં તપ્તં તપ્તં દ્વિસપ્તધા ॥ તતસ્તુ મેષશૃંગ્યાસ્તુ પંચાંગે ગોલકે ક્ષિપેત્ ॥ ૯૨૦ ॥ પુટેન્મૂષાપુટે રુઘ્વા કુર્યાદેવં ચ સપ્તધા ॥ વૈક્રાંતં અસ્મતાં યાતિ વજ્રસ્થાને નિયોજયેત્ ॥ ૯૨૧ ॥

વૈક્રાંતામણિ એટલે તરમરી નામે હિરા, શનિચર નામે અસમાની રંગના, લોહીત માણિક, ઈત્યાદિક રંગના હિરાનું શોધન કરવું હોય તો, પ્રથમ ઉપલા હિરાની રીતે કરવું, પછી તેને ચઉદ વખતે તપાવીને લાલ થયેથી દરએક વખતે 'ઘોડાના મૂત્રમાં ડુપાવી ઠંડુ પાડવું, પછી-મેઢશૃંગીનું ઝાડ થાયછે, તેના મૂળ, છાલ, પાંત્રા, ફળ, મ્હોર, એ પાંચેને પંચાગ કહેછે, તે પંચાગ લાવી કુટ્ટીને તેના ગોળો કરવો; તેમાં ઉપલા વૈક્રાંત ભરીને મટોડીના એક કાડીયામાં, ગોળો મુકી ખીજી ઉલટુ ઢાકવું, તેને પાંધી કપડછાંદની મુદ્રા કરવી. તેને અગાગી લખેલી રીતે છાણા-નો ગળપુટ અગ્નિ આપવો, ઉપલી રીતે પંચાગની ચટણીના ગોળામાં, વૈક્રાંત દરએક વખતે મુકીને નવા કાડીયામાં ભરી, સાત વખતે ગળપુટ અગ્નિ આપવાથી ભસ્મ થાયછે.

સંપૂર્ણ રત્નોનું શોધન અને મારણ.

સ્વેદ્યેદ્દોલિકાયંત્રે જયંત્યાઃ સ્વરસેન ચ ॥ મણિમુક્તાપ્રવાલાનાં યામૈકં શોધનં ઝવેત્ ॥ ૯૨૨ ॥ કુમાર્યાસ્તંદુલીયેન સ્તન્યેન ચ નિ-ષેચયેત્ ॥ પ્રત્યેકં સપ્તવેલં ચ તપ્ત તપ્તાનિ કૃત્ત્વશઃ ॥ ૯૨૩ ॥ મૌક્તિકાનિ પ્રવાલાનિ તથા રત્નાન્યરોષતઃ ॥ ક્ષણાદ્વિવિધવર્ણાનિ મિચ્ચિયંતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૯૨૪ ॥ ઉક્તમાક્ષિકવન્મુક્તાઃ પ્રવાલાનિ ચ મારયેત્ ॥ વજ્રવત્ સર્વરત્નાનિ શોધયેન્મારયેત્તથા ॥ ૯૨૫ ॥

રત્ન, સૂર્યકાંત, માણિક, પુષ્પરાગ, અસમાની રંગના, ધણું કરીને સર્વે મણી પાંચે રંગના, તેમાં ખાતી, પરવાળા, ઈત્યાદિક મધ્યેથી હરયેકને દોલાયંત્રમાં પોટલી પાંધી, જાઈના રસમાં ચાર કલાક પકાવેથી, તેનું

શોધન થાયછે. પછી તેનું મારણ કરવું હોયતો, મણી કે અનેક પ્રકારના રત્નોમાંથી હરએકને તપાવી લાલ થવાથી, કુવારના રસમાં ઠંડુ પાડવું. પછી તાંડળબના રસમાં પછી સ્ત્રીના થાનના દૂધમાં ઠંડુ પાડવું. તેવી રીતે સાત સાત વખતે ક્રીધાથી ધડીકમાં સર્વે રત્નોની ભસ્મ થાયછે. ખીજી રીતે મારવું હોય તો, અગાઉ સોનાચુખીનું મારણ લખેલું છે, તે પ્રમાણે અથવા હિરાનું મારણ લખેલું છે; તે પ્રમાણે સંપૂર્ણ રત્નોનું શોધન અને મારણ થાયછે.

શિલાજીતનું શોધન.

हेमाद्याः सूर्यसंतापाद्द्रवंति गिरिधातवः ॥ जत्वामं मृदु मृत्तनामं तद्भवेच्च शिलाजतु ॥ ९२६ ॥ शिलाजतु समानीय गीष्मतप्तशिला-
च्युतं ॥ गोदुग्धैस्त्रिफलाक्वाथैर्भृंगद्रवैश्च मर्दयेत् ॥ ९२७ ॥ आतपे दिनमेकैकं तच्छुष्कं शुद्धतां व्रजेत् ॥

ગ્રીષ્મઋતુમાં તાપ ધણે પડેછે, અને પર્વતો ઉપર પથ્થરની મ્હોટી મ્હોટી શિળા કે લાદીવોમાં સુવર્ણાદિક ધાતુ હોયછે; તે તડકાથી અતિશે તપીને તેને પસીના કે પાઝર આવેછે, તેમાંથી સુવર્ણાદિક ધા-
તૂના વર્ણુ ગુદર કે લાખ, સુવાળી મ્હોટી જેવો રસ ગળીને હઠાણમાં એકઠો થાય; તેને શિલાજીત કહેછે. તે ઉત્તમ પ્રકારની હોયતો કળાસે છતાં વજને ભારી, સુવાલી, રેતીવિનાની અને ગાયના મૂત્ર જેવી ખુસ-
બોની હોયછે. તેવી શિલાજીતને ગાયના દૂધમાં એક દિવસ, ત્રિકાના કાઠામાં એક દિવસ, ભાંગરાના રસમાં એક દિવસ, ખલીને દર વખતે તડકે મુકી તપાવીને શુકવેથી શુદ્ધ થાયછે.

શિલાજીત ખનાવવાની રીત.

मुख्यां शिलाजतुशिलां सूक्ष्मखंडप्रकल्पितां ॥ ९२८ ॥ निक्षि-
प्यात्युष्णपानीये यामैकं स्थापयेत्सुधीः ॥ मर्दयित्वा ततो नीरं गृण्ही-
याद्वस्त्रगालितं ॥ ९२९ ॥ स्थापयित्वा च मृत्पात्रे धारयेदातपे
बुधः ॥ उपरिस्थं धनं यत्स्यात् तत्क्षिपेदन्यपात्रके ॥ ९३० ॥ धा-
रयेदातपे धीमानुपरिस्थं धनं नयेत् ॥ एवं पुनः पुनर्नीत्वा द्विमासा-
भ्यां शिलाजतु ॥ ९३१ ॥ भूयात्कार्यक्षमं वन्हौ क्षिप्तं लिगोपमं

અવેત્ ॥ નિર્ધૂમં ચ તતઃ શુદ્ધં સર્વકર્મસુ યોજયેત્ ॥ ૯૩૨ ॥ અધ-
સ્થિતં ચ યચ્છેષં તસ્મિન્નીરં વિનિક્ષિપેત્ ॥ વિમર્શ ધારયેત્ ધર્મે પૂર્વ-
વત્ ચૈવ તન્નયેત્ ॥ ૯૩૩ ॥

ઉપર ભપ્પેલા પહાડી પથ્થરમાંથી શિળાછત થાયછે, તેવો સારો
પથ્થર લાવીને, તેના ન્હાના ન્હાના કટકા કરવા, અતિશે ગર્ભ કે કડકડતું
પાણી કરી, તેમાં ઉપલા સર્વેને ચાર કલાક સુધી ભીળતા નાખવા; પછી
પથ્થરના કટકા કાઢીને, ખાકીનો મેડો પાણી સાથે ઝીણું વાઢી, ઉપલા
પાણીમાં મેળવીને એક પરાતમાં વસ્ત્રગાળ કરવું; પછી તેને તડકામાં
તપાવેથી જાડા શીણુ થયે, તે પાણી ઉપર ઉપરથી શીણુ સાથે ખીજી પરા-
તમાં કાઢી લઈ, તેમાં ખીજું પાણી નાંખવું, અને તેનેપણુ તડકામાં
મુકવું, તે ઉપર શીણુ ચડેથી, તે શીણુ ત્રીજી પરાતમાં કાઢી લેવું, અને
ખીજી પાણી નાંખી તડકામાં મુકવું. એ પ્રમાણે એક પછી એક ખીજી
પરાતોમાં કાઢતા જવું, સેવટે શીણુ થડતા બંધ પડેથી, પહેલી પરાતમાં
રહેલો નીચેનો રગડો હોય, તેને ઝીણું વાઢી પાણી ગાળી લઈ, તડકામાં
પરાત મુકવી, તે ઉપર શીણુ આવેથી ખીજી પરાતમાં ઉપર ઉપરથી શીણુ કાઢી
લેવા; અને ખીજી પાણી નાખીને તડકામાં પરાત મુકવી. એ પ્રમાણે
બે મહિના સુધી, એકમાંથી ખીજામાં અનુક્રમે, ઉપર ભપ્પેલી રીતે કીધાથી,
શિળાછત સારો થાયછે. તેની પરિક્ષા કરવી હોય તો, તેમાંનો જરાક
ભાગ અગ્નિ ઉપર મુકવાથી, પિંડી કે ગોળાકાર થાય, અને ધુવાડારહિત
બળે તો તે શુદ્ધ શિળાછત બાણુવો. પછી તે ઓપડના ઉપયોગમાં વાપરવો.

મંદૂર કરવાની રીત.

અક્ષાંગારૈર્ધમેત્કિટ્ઠં લોહજં તત્ ગવાં જલૈઃ ॥ સેચયેત્તત્તતં તત્
સપ્તવારં પુનઃ પુનઃ ॥ ૯૩૪ ॥ ચૂર્ણયિત્વા તતઃ ક્વાથૈર્દિગુણૈસ્ત્રિ-
ફલાભવૈઃ ॥ આલોઙ્ય ધર્જયેદ્દન્હૌ મંદૂરં જાયતે વરં ॥ ૯૩૫ ॥

એહડા ઝાડ કે તેના ભાકડાના કાળશા સળગાવી, તેમાં ધણા વર-
સનું કઠાર્ધ ગયેલું તિખ્ખું લોહડું, તપાવીને લાલ થયેથી ગાયના મૂ-
ત્રમાં બોળીને ઠંડુ પાડવું. ફરીને ઉપલી રીતે તપાવીને ઠંડુ પાડવું
તેવીરીતે સાત વખતે કરવું. તેનું ચૂર્ણ કરી ખલીને ઝીણા મેદો કરી,

તેનાથી બેવડા વજનને ત્રિકુળાના કાઠામાં ડાહી એક હાંડલામાં ભરી; તેના મોઢ ઉપર કાડીધું ઢાકી, તેને કપડછાંદ કરી, તેને અગાઉ લપેલી રીતે છાણુનો ગળપુટ અગ્નિ આપવો. તે છાણુ ખળીને રાખ ઠંડી પડેથી હાંડકું બાહર કાઢી, તેમાંથી શુદ્ધ થયેલો મંદુર કાઢી લેવો; તે ઉત્તમ બાણુવો.

ઝાડનો ખાર કાઢવાની રીત.

ક્ષારવૃક્ષસ્ય કાષ્ઠાનિ શુષ્કાન્યગ્રૌ પ્રદીપयेत् ॥ નીત્વા તદ્ગ્રસ્મ મૃત્પાત્રે સિત્ત્વા નીરે ચતુર્ગુણે ॥ ૯૩૬ ॥ વિમર્દ્ય ધારયેદ્રાત્રૌ પ્રાતરૂર્ધ્વજલં નयेत् ॥ તન્નીરં ક્વાથયેદ્દન્હૌ યાવત્સર્વં વિશુષ્યતિ ॥ ૯૩૭ ॥ તતઃ પાત્રાત્સમુહ્નિરૂય ક્ષારો ગ્રાહ્યઃ સિતપ્રભઃ ॥ ચૂર્ણાન્નઃ પ્રતિસાર્યઃ સ્યાત્ પેયઃ સ્યાત્ ક્વાથવત્ સ્થિતઃ ॥ ૯૩૮ ॥ इति क्षारद्वयं धीमान् युक्तकार्येषु योजयेत् ॥

જે ઝાડોમાં ખાર હોયછે, તે ઝાડોમાં આધાડો, આંમળી, પળસ, થુવર, ચિત્રક, રિંગણી ઇત્યાદિક બાણુવા; તે ઝાડના લાકડા લાવી સુકવીને બાળવા. તેની રાખ મંદોડીના હાંડલામાં ભરી, તેના વજનથી ચોગણા પાણીમાં ડાહી, આખી રાત તેમજ બીજાતું રાખવું, ખીજે દિવસે નિતરતુ પાણી હાંડલામાંથી લોપડની કઢધમાં કાહડી લઈ, તેને ચુલાઉપર મુકી મંદ અગ્નિથી સર્વે પાણી બાળવું, એટલે તેની આગુબાણુએ સફેદ ખાર અને ચૂર્ણ વળગેલો હોય, તે કાહડી લેવો. એ ખારનો ઉપયોગ શ્વાસાદિક રોગ ઉપર કરવો. હાંડલામાં નીચે જે રગડો રહેલો હોય, તેને પેય અથવા પ્રતિસાર્ય કહેછે. તેને મંદ અગ્નિથી ભૂંજવાથી, તેનો ઉપયોગ પેટના મંદાગ્નિરોગ કે ગોળાના ગુભાદિક રોગ ઉપર કરવો. એ પ્રમાણે ખારમાંથી એક સફેદ ચૂર્ણ અને ખીજે રગડો એવી રીતે બે અવસ્થા થાયછે.

અથ દ્વાદશોઽધ્યાય પ્રારંભઃ

અથ રસ વ ઉપરસ શોધન.

અથ પારદોઽધ્યાય પ્રારંભ.

રસાયણ અને ઉપરસ શોધન અને મારણ વિધિ.
નવગ્રહોના નામો છે તેજ નામો નવે ધાતુના જાણવા
તેમાં સૂર્ય એટલે પારો.

પારદઃ સર્વરોગાણાં જેતા પુષ્ટિકરઃ સ્મૃતઃ ॥ ૯૩૯ ॥ મુજ્જેન
સાધિતઃ કુર્યાત્ સંસિદ્ધિં દેહલોહયોઃ ॥ રસેદ્રઃ પારદઃ સૂતો હરજઃ
સૂતકો રસઃ ॥ ૯૪૦ ॥ મુકંદશ્ચેતિ નામાનિ જ્ઞેયાનિ રસકર્મસુ ॥
તામ્રતારારનાગાશ્ચ હેમવંગૌ ચ તીક્ષ્ણકં ॥ ૯૪૧ ॥ કાંસ્યકં વૃત્ત-
લોહં ચ ધાતવો નવ યે સ્મૃતાઃ ॥ સૂર્યાદીનાં ગ્રહાણાં તે કથિતા ના-
મભિઃ ક્રમાત્ ॥ ૯૪૨ ॥

સર્વે રોગોને જીતનારો અને શરીર પુષ્ટકર્તા પારો મુખ્ય છે. તે
પારો મુસ પુરૂષે સાધ્યો હોયતો; દહની અને લોહડાની સિદ્ધિ કરેછે.
એટલે દહનું વૃદ્ધાપણું, અને લોહડું, સુવર્ણાદિ ધાતુવેને સંસ્કાર કરીથી
ઉપયોગી થઈ પડેછે. તેના નામો રસેદ્ર, પારદ, સૂત, હરજ, સૂતક, રસ,
મુકુંદ; એ સાત નામે રસ, હરયેક કર્મોની જગ્યાએ આવે તો પારો
સમજવો. અને તામ્ર, રૂપ, પિતળ, શિસુ, સોનું, કહલઈ, કાંસુ, પોલાદ,
કાંતિ લોહ; એવી રીતે નવ ધાતુના નામોમાં સૂર્યાદિ નવગ્રહોમાં; જેમ
સૂર્ય તે તાંબુ; ચંદ્ર તે રૂપ; મંગળ તે પિતળ; શિસુ તે ખુદ; સોનુ
તે ગુરૂ; કહલઈ તે શુક્ર; લોહડું તે શનિ; કાંસુ તે રાહુ. વર્તુળ લોહ
તે કેતુ; એ પ્રમાણે નવ ધાતુના નામ નવે ગ્રહોના અનુક્રમેથી જાણવા.

પારાનું શોધન.

રાજીરસોનમૂષાયાં રસં ક્ષિપ્ત્વા વિવંધયેત્ ॥ વસ્ત્રેણ દોલિકાયંત્રે
સ્વેદયેત્કાંજિકૈશ્વયહં ॥ ૯૪૩ ॥ દિનૈકં મર્દયેત્સૂતં કુમારીસંભવૈર્દ્ર-
વૈઃ ॥ તથા ચિત્રકજૈઃ ક્વાથૈર્મર્દયેદેકવાસરં ॥ ૯૪૪ ॥ કાકમા-

ચીરસૈસ્તદ્વત્ દિનમેકં ચ મર્દયેત્ ॥ ત્રિફલાયાસ્તતઃ ક્વાથૈ રસો મર્દ્યઃ
પ્રયત્નતઃ ॥ ૯૪૬ ॥ તતસ્તેભ્યઃ ઇથક્ કુર્યાત્ સૂતં પ્રક્ષાલ્ય કાંજિ-
કૈઃ ॥ તતઃ ક્ષિપ્ત્વા રસં સ્વલ્લે રસાદર્ધં ચ સૈધવં ॥ ૯૪૬ ॥ મર્દયે-
ન્નિબુકરસૈર્દિનમેકમનારતં ॥ તતો રાજીરસોનશ્ચ મુખ્યશ્ચ નવસાગરઃ
॥ ૯૪૭ ॥ એતૈ રસસમૈસ્તદ્વત્ સૂતે મર્દ્યસ્તુષાંબુના ॥ તતઃ સંશોષ્ય
ચક્રાશ્નં કૃત્વા લિપ્ત્વા ચ હિંગુના ॥ ૯૪૮ ॥ દ્વિસ્થાલીસંપુટે ધૃત્વા
પૂરયેછ્લવણેન ચ ॥ અધઃ સ્થાલી તતો મુદ્રાં દદ્યાત્ દ્વદતરાં બુધઃ ॥
॥ ૯૪૯ ॥ વિશોષ્યાગ્નિં વિધાયાધો નિષિષ્વેદંબુનોપરિ ॥ તતસ્તુ
કુર્યાત્તીવ્રાગ્નિં તદધઃ પ્રહરત્રયં ॥ ૯૫૦ ॥ એવં નિપત્ય યાત્યૂર્ધ્વં રસો
દોષવિવર્જિતઃ ॥ અથોર્ધ્વપિઠરીમધ્યે લગ્નો ગ્રાહ્યો રસોત્તમઃ ॥ ૯૫૧ ॥

રાઈ અને લશણ બેહુને વાઠી તેનો ગોળો પાંધવો, તેની વચ્ચમાં પારો
ભરીને કેલના પાંત્રાથી વિટાલવું, તેની ઉપર ચારે પાણુએથી, કપડાનો દડો
પાંધીને દોલાયંત્રમાં, અગાઉ લખેલી રીતે પાંધીને કાંજીમાં, ત્રણ રાત્ર અને
દિવસ સુધી પકાવવું, પછી તેમાંથી પારો કાઢીને કુવારના રસમાં એક દિવસ
સુધી ખલવો, પછી તેવીજ રીતે ચિત્રકના રસમાં, કાંગોણીના રસમાં,
ત્રિકલાના કાઠામાં અકેક દિવસ ખલવું. પછી તેને કાંજીમાં ધોવો, પછી
પાણીમાં અને તે પછી છાસમાં, અકેક પછી એકમાં ધોઈને, આપડોના
રસમાંથી જુદો પાડી, ફરીને લિંબુના રસમાં એક દિવસ ખલવો, પછી
પારાથી અર્ધો સિંધાલૂણુ મેળવીને એક દિવસ ખલવું; પછી રાઈ અને
લશણુ તથા નવસાગર, એ ત્રણેનું વજન પારાની પચેપચ લઈ, ચોખ્ખાનો
કુંડો કાઢી, તેમાં સર્વે એકકું ખલીને શુક્ર થવાથી, તેના ગોળાને ચકરતી
રીતે ખનાવી તેને ફરતો હિંગનો લેપ કરી, તે ગોળાને હાંડલામાં મુકી,
તેની ઉપર સમુદ્રમીકું ભરી, હાંડલાના મોહઉપર ખીજું હાંડલુ ઉલટું
ઢાકી, તેનું મોહ મજબુત પાંધી કપડછાંદ કરી શુકવવું. પછી તે હાંડલુ
ચુલા ઉપર મુકી અગ્નિ કરવો, હાંડલું તપેથી પારો ગલી પડે, માટે ઉપ-
લા હાંડલાને, પાણીમાં કપડાની પીછીને ભીજવી, ઉપલા હાંડલા ઉપર
પાણી ધીપતા રહેવું, તેને ગર્ભ થવા કે શુકાવા ન દેવું. એવી રીતે ચુ-
લાનો જલદ પચ્ચર અગ્નિ પાર કલાક સુધી કરવો, પછી સારી રીતે

હંડું પડેથી, હાંડલાને આસ્તે આસ્તે છોડી, તેમાં આજીબાજીએ પારો વલગી રહેલો હોય, તે પારો શુદ્ધ અને દોષરહિત થયેલો જાણવો.

ગંધકનું શોધન.

લોહપાત્રે વિનિશ્લિપ્ય ઘૃતમગ્નૌ પ્રતાપયેત્ ॥ તપ્તે ઘૃતે તત્સમાનં ક્ષિપેત્ ગંધકજં રજઃ ॥ ૯૧૨ ॥ વિદ્ભૂતં ગંધકં જ્ઞાત્વા દુગ્ધમધ્યે વિનિશ્લિપેત્ ॥ એવં ગંધકશુદ્ધિઃ સ્યાત્ સર્વકાર્યેષુ યોજયેત્ ॥ ૯૧૩ ॥

લોહડાની કહડધમાં ધી સારી રીતે તપાવી, તેના ખરોખર વજનને આંખજસારા ગંધકનું ચૂર્ણ ધીમાં નાખવું. તે ગંધક તલાઈ ધીસાથે મળે એટલે તે ધી દૂધમાં નાખવું, એટલે ગંધક બંધાઈ જશે તે ગંધક શુદ્ધ થયેલો જુદા કાહડી લેવો, તે સર્વે કામે ઉપયોગ પડેછે.

હિંગલામાંથી પારો કાઢવાની રીત.

નિંબૂરસૈનિંબપત્રરસૈર્વાયામમાત્રકં ॥ પિષ્ટ્વા દરદમૂર્ધ્વં ચ પાતયેત્સૂ-તયુક્તિવત્ ॥ ૯૧૪ ॥ તતઃ શુદ્ધરસં તસ્માન્નીત્વા કાર્યેષુ યોજયેત્ ॥

લિંબુના અથવા તેના પાંત્રાના રસમાં કે કડવા લિંબડાના પાંત્રાના રસમાં, ચાર કલાક સુધી હિંગળાને ખલી ડમરૂંચમાં મુકી, પારાની શુદ્ધી કરવાને અગાઉ જ્વન લખેતું છે, તે પ્રમાણે ચુલા ઉપર મુકી સર્વે ક્રીયા કરીને તાપ કરેથી, પારો ઉપલા હાંડલામાં જઈ એકઠો થાયછે; તે શુદ્ધ જાણવો. તેને સંપૂર્ણ કામોમાં વાપરવો. તેને પારિભદ્રરસ કહેછે.

હિંગળાનું શોધન.

મેષીક્ષીરેણ દરદમ્લવર્ગેશ્ચ ખાવિતં ॥ ૯૧૫ ॥ સપ્તવારં પ્રયત્ને-ન શુદ્ધિમાયાતિ નિશ્ચિતં ॥

હિંગલો, મેઢીના દૂધમાં એક દિવસ ખલીને શુકવવું. ફરીને તેમજ ખલીને સાતપુટ તથા ખીજેરાદિક લિંબુના રસમાં ઉપલી રીતે સાતપુટો આપવા. એવી રીતે ચઉદપુટ આપેથી અથવા લાખના કાઢામાં ખલીને સાતપુટ આપેથી હિંગળો નિશ્ચે શુદ્ધ થાયછે.

શુદ્ધ થયેલા પારાને ખુખ કરવાનો પ્રકાર.

કાલકૂટો વત્સનાખઃ શૃંગકશ્ચ પ્રદીપનઃ ॥ ૯૧૬ ॥ હાલાહલો

બ્રહ્મપુત્રો હારિદ્રઃ સત્કુકસ્તથા ॥ સૌરાષ્ટ્રિકઙ્ગિતિ પ્રોક્તા વિષભેદા
અમી નવ ॥૯૧૭॥ અર્કસેહુંહધતૂરલાંગલીકરવીરકં ॥ ગુંજાહિફેના-
વિત્યેતાઃ સપ્તોપવિષજાતયઃ ॥૯૧૮॥ એતૈર્વિમર્દિતઃ સૂતઃ છિન્નપક્ષઃ
પ્રજાયતે ॥ મુલં ચ જાયતે તસ્ય ધૌતુંશ્ચ ગ્રસતે ક્ષણાત્ ॥ ૯૧૯ ॥

કાળકૂટ, વત્સનાભ, શૃંગક, પ્રદીપન, હળાહળ, અક્ષપુત્ર, હારિદ્ર, સકટક, સૌરાષ્ટ્રિક; એ નવ જાણુસો મહાવિષો છે; તેના ખુલાસો પાછલ છે. અને આકડો, થુવર, ધંતુરો, કળલાત્રી, કણિહર, ચણાટી, અશીણુ; એ સાત જાણુસો ઉપવિષ છે. એવી રીતે સોળ જાતના વિષ કે એરી વસ્તુ જાણુવી. પારો અને તેના વજનથી, શોળમે હિસ્સે ઉપર લખેલી પહેલી એરી વસ્તુ મેળવી, સાત દિવસ ખલીને, પારો શુદ્ધ કરવો. પછી ખીજી ઉપલા વજને, સાત દિવસ ખલીને પારો શુદ્ધ કરવો. પછી ત્રીજી સાથે. એવી રીતે અઢેક વસ્તુ સાથે સાત સાત દિવસ ખલીને પારાને શુદ્ધ કરવો. પણ ઉપર લખેલી સોળે વસ્તુ ન મળે તો, જોડલી મળી આવે તેટલી સાથે ઉપલી રીતે ખલવું. ઉપલી વસ્તુવો સાથે પારાને, ખલવાથી પારો ઉડી જતો નથી, અને તેને મુખ કુટીને સ્વર્ણાદિ ધાતુને ખાયછે. ઉપલા કાળકૂટાદિ મહાવિષોની પરિક્ષા કરવાને લક્ષણો; આ ગ્રંથમાં ટીકાકાર કહેછે કે કાળકૂટ; વિષ રંગે સફેદ હોય, તે ઉપર અતિરો લાલ ટપકા હોય, ચિખલ જેવું સુવાણુ હોય, તે વિષ દેવ અને દૈત્યની લડાઈમાં ખલિ નામે જો દૈત્ય હોતો, તેના લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું છે; તે વિષનું ઝાડ પિંપળાના જેવું થાય તેના તે ચીકછે. અને તે ઝાડ અહિછત્ર, મળય, કાંકણુ, શૃંગવેરના પર્વતોમાં ધણું કરીને થાયછે. વત્સનાભ; વિષોના ઝાડને નધોડ જેવા પાંત્રા છતાં તેના વચનાગ જેવો આકાર હોય, અને તેની સાંભે ઝાડ કે વેલો, ધાસ વધે નહી, અને તે વિષ દ્રોણાગિરી પર્વતોમાં ધણું કરીને થાયછે. શૃંગક; વિષ ગાયના શિંગડા જેવું ઝાડ છતાં, તેને બેજ ડાળા હોય, તેના પાંત્રા કે આદરખના જેવા હોય; તે નદીને કીનારે જ્યાં ચિખલ હોય, ત્યાં ધણું કરીને થાયછે. ગાયના શિંગડા ખાંધવાથી તેનું દૂધ ઝેર જેવું થાયછે. પ્રદીપન; વિષ ઝળઝળતા અખિના અંગારા જેવું ઝાડ હોય, તેના દેખાવ લોહીના વર્ણે છતા, અતિરો દાહ કરનાર હોય, અને તેના પાંત્રા ખજૂરીના જેવા હોય, તેના વાસ લેનારને

આખા શરીરે બળતર થાય, અને તે તુર્ત મર્ણુ પામે, તે વિષ ધણું કરીને સમુદ્રકીનારે થાયછે. હાળાહળ; વિષનું ઝાડને તાડના ઝાવળા જેવા પાંત્રા છતાં અસમાની રંગે હોય, તેના ફળ અને કંદ ગાયના આચણુ જેવા થવા છતાં સફેદ રંગે હોય, તેની આળુખાળુએ કાઠ પણુ ઝાડ થતુ નથી; તેના વાસ લીધાથી માણસ તત્કાળ મરેછે. અલ્હપુત્ર; વિષનું ઝાડ અલ્હપુત્રીનામે નદીને કીનારે ધણું કરીને થાયછે, અને તેના પાંત્રા પળસ જેવા થાય; તેના ફળ પળસના ખીજ જેવા થવા છતાં, કંદ મ્હોટા અને તેનું પરાક્રમ મ્હોટું થાય; તે વિષ રોગ દૂર કરવાને અને રસાયન વિશે સમર્થ છે. હારિદ્ર, વિષ; હલદના પેતરમાંજ ઉત્પન્ન થાય, તેનું ઝાડ અને પાંત્રા અને ગાંઠ હલદ જેવીજ હોય, તે વિષ રસાયણા વિશે સમર્થ છે. સકતુક; વિષ જવના આકારે થવા છતાં અંદરથી સફેદ હોય, અને તે લાલ પર્થતોતી જગ્યાએ ધણું કરીને થાય. સૌરાષ્ટ્રિક; વિષ સોરઠ દેશમાં ઉત્પન્ન થાય, તેના કંદ કાચખાના માંથા જેવા થવા છતાં મ્હોટો હોય; તે કૃષ્ણાગર જેવા રંગે છતાં, તેના પાંત્રા ફાળસાના ઝાડ જેવા હોય, તેનું પરાક્રમ મ્હોટું હોયછે.

ખીજો પ્રકાર.

અથવા ત્રિકટુકારી રાજી લવણપંચકં ॥ રસોનો નવસારશ્ચ શિ-
મુશ્વેકત્રચૂર્ણિતૈઃ ॥ ૯૬૦ ॥ સમાંશૈઃ પારદોદૈતૈર્જંબીરેણ દ્રવેણ વા ॥
નિનુતોયૈઃ કાંજિકૈર્વા સોળ્ણસ્થલે વિમર્દયેત્ ॥ ૯૬૧ ॥ અહોરાત્ર-
ત્રયેણ સ્યાત્ રસે ધાતુચરં મુખં ॥ અથવા ત્રિદુલીકીટૈરસો મર્દ્યસ્ત્રિવા-
સરં ॥ ૯૬૨ ॥ લવણામ્લૈર્મુખં તસ્ય જાયતે ધાતુઘસ્મરં ॥

સુંઠ, મરી, પિપર, જવખાર, સાળખાર, રાઈ, સિંધાનૂણ, સંચળ, ખીડખાર, સમુદ્રમીઠું, ખાંગડખાર, લશણ, નવસાગર, શેકટાતી છાલ; એ ચઉદ ઓષડોનું સરખે વજન ચૂર્ણ કરી, તેના વજનને પાસે લઈ, સર્વેને તપ્ત ખલ એટલે જમીનમાં એક ભટ્ટી કરી, તેમાં બકરીની લાંડી કે તુસ ભરી સલગાવવો, તેના માહઉપર ખલ મુકી તપેથી ઉપરુ ઓષડ જખીરના અથવા લિંબુના રસમાં કે કાંજીમાં ત્રણ રાત્ર અને દિવસ સુંધી ખલવું. તેથી કરીને સુવર્ણાદિક ધાતુ ભક્ષણ કરવાવિશે, પારાને ચાંચ કુટે છે અથવા લિકાટૈના રસમાં સર્વે વિધીથી, પારાને ત્રણ રાત્ર અને દિ-

વસ, ખલીને તેમજ લિંબુના રસમાં, અને સિંધાલૂણમાં ઉપલી રીતે ખલવું; તેથી પારાને મુખ કુટેછે.

કચ્છપચંત્રેથી ગંધકનું જારણ.

મૃત્કુંડે નિશિપેત્રીરં તન્મધ્યે ચ શરાવકં ॥ ૯૬૩ ॥ મહત્કુંડં
પિધાનામં મધ્યે મેઘલયા યુતં ॥ લિપ્ત્વા ચ મેઘલામધ્યં ચૂર્ણનાત્ર
રસં સિપેત્ર ॥ ૯૬૪ ॥ રસસ્યોપરિગંધસ્ય રજો દદ્યાત્સમાશકં ॥
દત્ત્વોપરિ શરાવં ચ ઇસ્મમુદ્રાં પ્રદાપયેત્ ॥ ૯૬૫ ॥ તસ્યોપરિ પુટં
દદ્યાત્ ચતુર્ભિર્ગોમયોપલૈઃ ॥ એવં પુનઃ પુનર્ગંધં પદ્મુણં જારયેદ્બુધઃ ॥
॥ ૯૬૬ ॥ ગંધે જીર્ણે ભવેત્સૂતસ્તીક્ષ્ણાગ્નિઃ સર્વકર્મકૃત્ ॥

મટોડીના કુંડામાં થોડુંક પાણી નાંખીને ભીજવવું, તેની ધારઉ-
પર એક આંગળ મટોડીનો ઠર કરવો; તેવુજ ખીણુ કુંડું લઈ, તેમાં ચુનો
ચોપડીને શુકવવું; તે ચુનાવાલા કુંડામાં પારો નાખીને તેના ખરોખર
વજને, આંમળસારા ગંધકનું ચૂર્ણ, પારાની ઉપર પાડવું, તે પછી
પાણીથી ભીજવેલી કુંડી ઉલટી ઢાકવી; સિંધાલૂણ અને રાખ પાણી
સાથે મેળવીને, ઉપલી બેડુ કુંડીની સાંધને છાંંધવી, તેની આરે ખાણુએ
છાણા ગોઠવી, સળગાવીને અગ્નિ આપવો. ઉપર લખેલી સર્વે વિધીથી, છ
વખતે અગ્નિ આપવાથી, પારાનું જારણ થાય; એટલે પારાઉપર ગંધ-
કાદિક પદાર્થ પાડીને, અગ્નિના સંપર્ગથી પચાવી, પારાને સ્વાધીન કર-
વાનો પ્રયોગ થાય. પછી તે પારો દૈવીપ્યમાન અગ્નિ જેવો થઈ, સર્વે
કાર્યો સિદ્ધ કરેછે.

પારાની ભસ્મ કરવાની રીત.

ધૂમસારં રસં તોરીં ગંધકં નવસાગરં ॥ ૯૬૭ ॥ યામૈકં મર્દયેદ-
મ્લૈર્ઘાગિં કૃત્વા સમં સમં ॥ કાચકુપ્યાં વિનિશિપ્ય તાં ચ મૃદ્વસ્ત્રમુ-
દ્રયા ॥ ૯૬૮ ॥ વિલિપ્ય પરિતો વક્ત્રે મુદ્રાં દત્વા ચ શોષયેત્ ॥
અધઃ સચ્છિદ્રપિઠરીં મધ્યે કૂર્પાં નિવેશયેત્ ॥ ૯૬૯ ॥ પિઠરીવાલુ-
કાપૂર્ણૈર્મૃત્વા ચ કુપિકાગલં ॥ નિવેશ્ય ચુલ્લયાં તદધઃ કુર્યાદ્વન્હિ શનૈઃ
શનૈઃ ॥ ૯૭૦ ॥ તસ્માદપ્યધિકં કિંચિત્ પાવકં જ્વાલયેત્ ક્રમાત્ ॥
એવં દ્વાદશભિર્યામૈર્મિશ્રયતે સૂતકોત્તમઃ ॥ ૯૭૧ ॥ સ્ફોટયેત્ સ્વાંગ-

શીતં ચ ऊर्ध्वगं गंधकं त्यजेत् ॥ अधःस्थं मृतसूतं च सर्वकर्मसु योज-
येत् ॥ ૧૭૨ ॥

ઘેરોસા, પારો, તુરટી, ગંધક, નવસાગર; એ પાંચ વસ્તુ સરખે વજન લઈ, લિપ્તના રસમાં ત્રણ કલાક સુધી ખલીને, વાલુકા યંત્ર નામે કાંચની ખાટલીમાં ભરી, તેના મોહને ડાટો મારી બંધ કરવું, અને તેને કાપડછાંદ કરી સુકવવું; મટોડીનાં મટોટાં હાંડલાના, તલીયામાં સોયો ભય, તેટલો વિંધ પાડવો, તે હાંડલામાં ઉપલી ખાટલી મુકી, તેના ગળાસુધી રેતી ભરવી, પણ તે ખાટલીનો નાળવો ખુલ્લો રાખવો, પછી તે હાંડલાને ચુલાઉપર ચડાવી, નીચેથી હલકો અગ્નિ પ્રથમ કરવો; પછી આસ્તે આસ્તે વધારતા, ૩૬ કલાક સુધી અગ્નિ આપવો. તે સારી રીતે ઠંડુ પડેથી ખાટલીને બહાર કાઢી, તજવીજથી ફોડીને, તેનાં મોહને ગંધક વળગેલો હોય, તે નાખી દેવો. અને નીચે પારાની ભસ્મ રહેલી હોય, તે લઈ સર્વે કામે વાપરવી.

ખીજી રીત.

अपामार्गस्य बीजानां मूषायुग्मं प्रकल्पयेत् ॥ तत्संपुटे न्यसेत्सूतं
मलयदुग्धमिश्रितं ॥ ૧૭૩ ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूतानि विडंगमिरिमेदकः॥
एतच्चूर्णमधोर्ध्वं च दत्त्वा मुद्रां प्रदापयेत् ॥ ૧૭૪ ॥ तं गोलं संधये-
त्सम्यक् मृन्मूषासंपुटे सुधीः ॥ मुद्रां दत्त्वा शोषयित्वा ततो गजपुटे
पचेत् ॥ ૧૭૫ ॥ एवमेकपुटेनैव जायते भस्मसूतक ॥

અધાડાના ખીજને ઝીણા વાટીને તેની ખે મૂરો કરવી. દ્રોણપુ-
ખીના ફુલ, વાવડીંગ, ખેરની છાલ; એ ત્રણેનું ચૂર્ણ કરીને ઉપલી એક
મુશામાં અર્ધું ભરવું; તેપર પારો મુકવો, તેની ઉપર કાળા ઉંખરાનો ચી-
ક પાડવો, તેઉપર ઉપલું ખાંકી રહેલું અર્ધું ચૂર્ણ ભરવું. પછી ખીજ
મૂશ હલદી ઢાકી, તેની આજીબાજીની સાંધો સારી રીતે ખાંધી, તે ઉપર
છાણ મટોડીનો ઠર ચડાવી ગાળો કરવો. તે ગાળો મટોડીના એક
કાડીયામાં મુકી આજીબાજી રેતી ભરી, ખીજી કાડીયુ હલકું ઢાકી, તેને
કપડછાંદ કરી સુકવીને, છાણાનો ગજપુટ અગ્નિ, એક વખતે આપેથી,
પારાની ભસ્મ થાયછે.

ત્રીજી રીત.

કાકોદુંબરિકાદુગ્ધૈ રસં કિંચિદ્ધિમર્દયેત્ ॥ ૯૭૬ ॥ તદ્દુગ્ધ-
વૃષ્ટિર્હિંગોશ્ચ મૂષાયુગ્મં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ક્ષિપ્ત્વા તત્સંપુટે સૂતં તત્ર મુદ્ધાં
પ્રદાપયેત્ ॥ ૯૭૭ ॥ ધૃત્વા તં ગોલકં પ્રાજ્ઞો મૃન્મૂષાસંપુટેઽધિકે ॥
પચેન્મૃદુપુટેનૈવ સૂતકો યાતિ ભસ્મતાં ॥ ૯૭૮ ॥

કાળા હંપરાના ચીકમાં પારાને ખળવો; પછી કાળા હંપરાના ચી-
કમાં હિંગ વાટીને, તેની બે મૂશ કઠ્ઠી, તેમાંથી એક મૂશમાં ઉપલો પારો
મુકી, તેના ઉપર ઉપલી ખીજ મૂશ ઉલટી ઢાકવી; તેની આગુખાગુની
સાંધને છાણમંટોડીના ઠર ચડાવી, એક ગાળો કરવો. પછી તે ગાળો
મંટોડીના એક કાડીયામાં મુકી, ખીજુ કાડીયુ ઉલટુ ઢાકવું. તેને છાણ-
મંટોડીની મુદ્રા કરી, લઘુગજપુટ અગ્નિ છાણાનો આપવો. તેથી પારાની
ભસ્મ થાયછે.

ચોઠી રીત.

નાગવહ્નીરસૈર્વૃષ્ટઃ કર્કોટીકંદગર્જિતઃ ॥ મૃન્મૂષાસંપુટે પક્ષ્મા સૂતો
યાસ્યેવ ભસ્મતાં ॥ ૯૭૯ ॥

નાગરવેલી પાનના રસમાં પારાને ખળવો; પછી કરટ વેલના
કંદમૂળની બે મૂશ કરી, એકમાં પારો ભરી, તેની આગુખાગુએ, ઉપ-
લા કંદમૂળનું ચૂર્ણ દબાવી, ખીજ મૂશ ઉલટી ઢાકી, તેની સાંધને કપડ-
છાંદ કરીને ગાળો કરવો. તે ગાળો મંટોડીના એક કાડીયામાં મુકી
ખીજુ ઉલટુ ઢાકવું, તેને છાણમંટોડીના ઠર ચડાવવો. પછી છાણ
સળગાવી હલકો અગ્નિ આપવાથી પારાની ભસ્મ થાયછે.

જવરાંકુશ રસ; વાતપિત્તાદિકો ઉપર.

ચંડિતં હરિણં શૃંગં જ્વાલામુખ્યારસૈઃ સમં ॥ રુધ્વા માંહે પચે-
ન્નુલ્યાં યામયુગ્મં તતો નયેત્ ॥ ૯૮૦ ॥ અષ્ટાંશં ત્રિકદું દયાક્ષિ-
ન્કમાત્રં ચ ભક્ષયેત્ ॥ નાગવલ્યા રસૈઃ સાર્દ્ધં વાતપિત્તજ્વરાપહં ॥
॥ ૯૮૧ ॥ અયં જ્વરાંકુશો નામ રસઃ સર્વજ્વરાપહઃ ॥

હરણના શિંગડાના ઝીણા ઝીણા કરકા, એક હાંડલામાં મુકી, તેમાં
જવાળામુખી કે ભાટ જંબુડીના રસ ભરી, તેના મોહઉપર ખીજુ હાંડલુ

ઉલટું ઢાકવું, તેની આગ્રુખાગ્રુની સાંધને કપડછાંદ કરી, ચુલાઉપર મુકી છ કલાક સુધી, છાણાનો અગ્નિ આપવો. પછી થંકું પડેથી, તેમાંના કટકાંની ભસ્મ થાય; તેથી આઠમે હિસ્સે સુંઠ, મરી, અને પિપરનું ચૂર્ણ મેળવીને રાખવું; તેને જવરાંકુશ કહેછે. તેમાંથી ૦૧ તોલો, નાગરવેલી પાનના રસમાં મેળવીને પીધાથી, સર્વે પ્રકારના તાવ દૂર થાય; પણ ઘાતુ કરીને વાસુ અને પિત્તનો રોગ કે તાવ દૂર થાયછે.

જવરાંરિ રસ; દારૂણ કે રાખત વિષમ જવર ઉપર.

પારદં રસકં તાલં તુત્યં ટંકણગંધકં ॥ ૯૮૨ ॥ સર્વમેતત્સમં શુદ્ધં કારવલ્યારસૈર્દિનં ॥ મર્દયેછેપયેત્તેન તામ્રપાત્રોદરં મિષકૂ ॥ ૯૮૩ ॥ અંગુલ્યાર્દ્રપ્રમાણેન તતો રુધ્વા ચ તન્મુખં ॥ પચેત્તં વાલુકાયંત્રે સિસ્વા ધાન્યાનિ તન્મુખે ॥ ૯૮૪ ॥ યદા સ્ફુટંતિ ધાન્યાનિ તદા સિદ્ધં વિનિર્દિશેત્ ॥ તતો નયેત્સ્વાંગશીતં તામ્રપાત્રોદરાદ્મિષકૂ ॥ ૯૮૫ ॥ રસં જ્વરાંરિનામાનં વિચૂર્ણ્ય મરિચૈઃ સમં ॥ માષૈકં પર્ણલંડેન બ્રક્ષયેન્નાશયેજ્જવરં ॥ ૯૮૬ ॥ ત્રિદિનૈર્વિષમં તીવ્રમેકદ્વિત્રિચતુર્થકં ॥

પારો, કળખાપરી, હરતાળ, મોરથુકું, ટંકણખાર, ગંધક; એ છ ઓપડો, અગાઉ લખેલી રીતે શોધીને સરખે વજન લેવા. તેને કારલાના પાત્રાના રસમાં એક દિવસ ખલી, તાંબાના દાખડામાં તેનો એક આંગળ જાડો લેપ કરવો. પછી તેનું ઢાકણું મજબુત ઢાકી, તેને વાણકાયંત્રમાં, એટલે અગાઉ પારાની ભસ્મ માટે, લખેલા થંત્રમાં દાખડો મુકીને, તેના મોહઉપર છાલાસાયેના ચોખા કે ભાત થોડો ભરવો, પછી તેને ચુલાઉપર મુકી નીચેથી તાવ કરવો, જે વખતે ભાત જૂનાઈ ધાણી થાય, એટલે ઓપડ તૈયાર થયેલું જાણવું. અગ્નિ સારી રીતે ઠંડો ખડીને દાખડામાંથી ઓપડ કાઢી લેવું; તેને જવરાંરિ રસ કહેછે. તેના ખરેખર વજન મરીનું ચૂર્ણ મેળવી રાખવું. તેમાંનું ત્રણ વાલ સુધી, નાગરવેલી પાનમાં ખાધાથી, એકાદિક જવર તે આખી રાતમાં એક વખતે તાવ આવેછે તે, દ્વાદશિક આખી રાતમાં બે વખતે આવેછે તે, એકાંતરો, ચોથો તાવ, અને વિષમ જવર નેમ વિનાનો, અતિશે ભયંકર તાવ હોવાથી દૂર થાય.

શીતજ્વરશરિ રસ.

તાલકં તુત્યકં તામ્રં રસં ગંધં મનઃશિલાં ॥ ૯૮૭ ॥ કર્ષં કર્ષ
પ્રયોક્તવ્યં મર્દયેત્ ત્રિફલાંબુઙ્ગિઃ ॥ ગોલં ન્યસેત્સંપુટકે પુટં દદ્યાત્ પ્ર-
યત્નતઃ ॥ ૯૮૮ ॥ તતો નીત્વાર્કદુગ્ધેન વજ્જીદુગ્ધેન સત્તધા ॥
ક્રાથેન દંત્યાઃ શ્યમ્ભાયા ખાવયેત્સત્તધા પુનઃ ॥ ૯૮૯ ॥ માષમાત્રં
રસં દિવ્યં પંચાશન્મરિચૈર્યુતં ॥ ગુહગદ્યાણકં ચૈવ તુલસીદલયુગ્મકં ॥
॥ ૯૯૦ ॥ મક્ષયેન્નિદિનં ઞક્તચા શીતારિં દુર્લભં પરં ॥ પથ્યં દુ-
ગ્ધૌદનં દેયં વિષમં શીતપૂર્વકં ॥ ૯૯૧ ॥ દાહપૂર્વે હરત્યાશુ તૃતી-
યકચતુર્થકૌ ॥ દ્વચાહિકં સતતં ચૈવ વૈવર્ણ્યં ચ વિનશ્યતિ ॥ ૯૯૨ ॥

હરતાલ, મોરથુકું, તામ્રભસ્મ, પારો, ગંધક, મનશીલ; એ છ
આપડો અકક તોલો, હરડા, ખેહડા, આમળાના કાઢા સાથે ખ-
લીને ગોળો ખાંધી, મંટોડીના એક કાડીયામાં મુકી, ખીન્ગુ કાડીયું ઉ-
લટુ ઢાકી, તેને કાપડથી ખાંધી, છાણમંટોડીને ઠર ચડાવીને, છાણને
ગળપુટ અગ્નિ આપવો. ઠંડૂ પડેથી ખાહર કાડી, તેને આકડાના દૂધ-
માં ખલીને, સાત વખતે પુટ આપવાં; તેવીજ રીતે ચોધારા થુવરના
ચીકમાં, દાંતીમુળના કાઢામાં, નિસોતરના કાઢામાં, ઉપલા સર્વેમાંથી
દરેકમાં સાત સાત પુટો આપી, તેની ગોળી ત્રણ ત્રણ વાલના વજને
ખાંધવી. તાહડીયા તાવવાલાને પચાસ દાણા મરી, અર્ધો તોલો ગોળ,
તુળશીના એ પાત્રાં સાથે ઉપલી એક ગોળી મેળવી, ભાવે કરીને ખા-
વી. એટલે ત્રીજો દિવસે તાવ દૂર થાય. તેઉપર ફક્ત દૂધ ભાત આવો.
તેથી તાહડીયો તાવ કે શીતપૂર્વક વિષમ જ્વર, દાહપૂર્વક જ્વર, તૃતીયક
જ્વર, એકાંતરો, ચોઠીયો તાવ, આખી રાત્રમાં એ વખતે તાવ આવે તે,
દૂધાહિક જ્વર, હમેશા ભરેલો તાવ રહે તે, અને અમતકારી તાવ એ
સર્વે તાવ દૂર થાયછે.

જ્વરશ્રી ગુટિકા.

જાગૈકઃ સ્યાદ્રસાચ્છુદ્ધાદેલીયઃ પિપ્પલી શિવા ॥ આકારકરમો-
મ્બઃ કટુતૈલેન શોધિતઃ ॥ ૯૯૩ ॥ ફલાનિ ચૈદ્રવારુણ્યાશ્રતુર્મા-
ગમિતા અમી ॥ એકત્ર મર્દયેત્ ચૂર્ણમિદ્રવારુણિકારસૈઃ ॥ ૯૯૪ ॥

માષોન્મિતાં ગુટીં કૃત્વા દદ્યાત્સર્વજ્વરે બુધઃ ॥ છિન્ના રસાનુપાનેન
જ્વરઘ્ની ગુટિકા મતા ॥ ૯૯૧ ॥

શુદ્ધ કરેલો પારો એક ભાગ; એલ્યાબોલ, પિપર, હરડે, અકલ-
ગરો, શરસ્યા તેલમાં શોધેલો ગંધક, ઇંદ્રાવણીના ફળ; એ ૭ એપડો
આર આર ભાગ લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી; પારો અને ગંધકને પ્રથમ ખલી,
તેમાં ઉપલુ ચૂર્ણ અને ઇંદ્રાવણી ફળના રસમાં એક દિવસ ખલીને,
તેની ગોળી ત્રણ ત્રણ વાલના વજન કરવી. તેમાંની એક ગોળી ગુળ-
વેલના રસમાં, મેળવીને આધારી સર્વે પ્રકારના તાવ દૂર થાય.

લોકનાથ રસ; ક્ષયાદિક ઉપર.

શુદ્ધો બુભુક્ષિતઃ સૂતો ભાગદ્વયમિતો ભવેત્ ॥ તથા ગંધસ્ય ભાગૌ
દ્વૌ કુર્યાત્કજ્જલિકાં તયોઃ ॥ ૯૯૬ ॥ સૂતાન્નતુર્ગુણેષ્વેવ કપર્દેષુ
વિનિશિપેત્ ॥ ભાગૈકં ટંકણં દત્વા ગોક્ષીરેણ વિમર્દયેત્ ॥ ૯૯૭ ॥
તથા શંખસ્ય ધંડાનાં ભાગાનઘૌ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ક્ષિપેત્સર્વં પુટસ્પાંતશ્ચ-
ર્ણલિપ્તશરાવયોઃ ॥ ૯૯૮ ॥ ગર્તે હસ્તોન્મિતે ધૃત્વા પચેદ્રજપુટેન
ચ ॥ સ્વાંગશીતં સમુદ્ઘૃત્ય પિષ્ટ્વા તત્સર્વમેકતઃ ॥ ૯૯૯ ॥ ષટ્ગૂંજા-
સંમિતં ચૂર્ણમેકોનત્રિશદૂષણૈઃ ॥ ધૃતેન વાતજે દદ્યાત્ નવનીતેન પિ-
ત્તજે ॥ ૧૦૦૦ ॥ ક્ષૌદ્રેણ શ્લેષ્મજે દદ્યાદતીસારે ક્ષયે તથા ॥ અ-
રુચૌ ગ્રહણીરોગે કાર્શ્યે મંદાનલે તથા ॥ ૧ ॥ કાસે શ્વાસેષુ ગુલ્મેષુ
લોકનાથો રસો હિતઃ ॥ તસ્યોપરિ ધૃતાન્નં ચ ભુંજીત કવલત્રયં ॥
॥ ૨ ॥ મંચે ક્ષણૈકમુત્તાનઃ શયીતાનુપધાનકે ॥ અનમ્લમન્નં સધૃતં
ભુંજીત મધુરં દધિ ॥ ૩ ॥ પ્રાયેણ જાંગલં માંસં પ્રદેયં ધૃતપાચિતં ॥
સદુગ્ધમક્તં દદ્યાન્ન જાતેઽગ્રૌ સાંધ્યભોજને ॥ ૪ ॥ સધૃતાન્ મુદ્રવટ-
કાન્ વ્યંજનેષ્વેવ ચારયેત્ ॥ તિલામલકકલ્કેન સ્નાપયેત્સર્પિષાથવા
॥ ૫ ॥ અભ્યંજયેત્સર્પિષા ચ સ્નાનં કોષ્ણોદકેન ચ ॥ ક્વચિત્તૈલં ન
ગૃણ્હીયાત્ ન બિલ્વં કારવેલ્લકં ॥ ૬ ॥ વૃંતાકં શાફરીં ચિંચાં ત્ય-
જેત્ વ્યાયામમૈથુનં ॥ મઘં સંધાનકં હિંગુશુંઠીમાષાન્ મસૂરકાન્ ॥
॥ ૭ ॥ કૂખ્માંડં રાજિકાં કોર્પં કાંજિકં ચૈવ વર્જયેત્ ॥ ત્યજેદયુ-
ક્તનિદ્રાં ચ કાંસ્યપાત્રે ચ ભોજનં ॥ ૮ ॥ કકારાદિયુતં સર્વં ત્યજેત્

શાકફલાદિકં ॥ પથ્યોયં લોકનાથસ્તુ શુભનક્ષત્રવાસરે ॥૯॥ પૂર્ણા-
તિથૌ શુક્લપક્ષે જ્ઞાતે ચંદ્રબલે તથા ॥ પૂજયિત્વા લોકનાથં કુમારીં
ભોજયેત્તતઃ ॥ ૧૦ ॥ દાનં દદ્યાદ્વિષટિકામધ્યે ગ્રાહ્યો રસોત્તમઃ ॥
રસાત્સંજાયતે તાપસ્તદા શર્કરયા યુતં ॥ ૧૧ ॥ સત્ત્વં ગુડૂચ્યા ગૃ-
ણહૈયાત્ વંશરોચનયા યુતં ॥ સ્વર્જૂરં દાઢિમં દ્રાક્ષામિશ્વખંડાનિ ચા-
રયેત્ ॥ ૧૨ ॥ અરુચૌ નિસ્તુષ્પં ધાન્યં ધૃતમૃષ્ટં સશર્કરં ॥ દદ્યાત્તથા
જ્વરે ધાન્યં ગુડૂચીક્રાથસંયુતં ॥ ૧૩ ॥ ઉશરિવાસકક્રાથે દદ્યાત્સ-
મધુશર્કરં ॥ રક્તપિત્તે કફે શ્વાસે કાસે ચ સ્વરસંક્ષયે ॥ ૧૪ ॥
અગ્નિબ્રષ્ટં જયાચૂર્ણં મધુના નિશિ દીયતે ॥ નિદ્રાનાશેઽતિ સારે ચ
ગ્રહણ્યાં મંદપાવકે ॥ ૧૫ ॥ સૌવર્ચલાભયાઠ્ઠણાચૂર્ણમુષ્ણજલૈઃ પિ-
બેત્ ॥ શૂલે જીર્ણે તથા ઠ્ઠણા મધુયુક્તાઞ્જ્વરે હિતા ॥ ૧૬ ॥ ઝી-
હોદરે વાતયુક્તે છર્દ્યાં ચૈવ ગુદાંકુરે ॥ નાસિકાશ્લુતરક્તેષુ રસં દાઢિ-
મપુષ્પજં ॥ ૧૭ ॥ દૂર્વાયાઃ સ્વરસં નસ્યે દદ્યાચ્છર્કરયા યુતં ॥ કો-
લમજ્જાકણાબર્હિપક્ષભસ્મ સશર્કરાં ॥ ૧૮ ॥ મધુના લેહ્યેચ્છર્દિ-
હિક્ષાકોપસ્ય શાંતયે ॥ વિધિરેષઃ પ્રયોજ્યસ્તુ સર્વસ્મિન્પોટલીરસે ॥
॥ ૧૯ ॥ મૃગાંકે હેમગર્ભે ચ મૌક્તિકાશ્ચ પેરેષુ ચ ॥ ઇત્યયં લોકના-
થોક્તો રસઃ સર્વરુજો જયેત્ ॥ ૨૦ ॥

ગંધકાદિકાના ભરણે, સુવર્ણાદિ ધાતુ ભક્ષીને યોગ્ય થયેલો, ને
પાત્રે તેને પ્રબુક્ષિત કહેછે. તેવા પાત્રે એ ભાગ, શુદ્ધ કરેલો ગંધક એ
ભાગ, એ બેહુને એકઠા ખલીને કળ્લલી કરવી, પાત્રથી યોગણા વળને
કાડીવોમાં, ઉપલી કળ્લલી ભરી. પછી ટંકણુપાર એક ભાગ, ગાયના
દૂધમાં ખલીને, ઉપલી કાડીવોના મોઢા છાંદવાં. પછી શંખના કટકા
આઠ ભાગ, ગાયના દૂધમાં વાટીને શુદ્ધ કરવા, તેમાંથી થોડાકને ઉપલી
કાડીયોને લેપ કરવો. મટાડીના એ કાડીયામાં ચુનો લીધો, તેમાંથી એક-
માં ઉપલા શંખની ચટણી અર્ધી પાઠરી, તેઉપર કાડીવો ગોઠવી, તેઉપર
પાકા રહેલી શંખની ચટણી ભરીને, ખીચું કાડીયું ઉલટું ઢાકવું. તેને
કપડાંદની મુદ્રા કરવી; પછી તેને અગાઉ લખેલી રીતે છાણાનો ગળપુટ
અગ્નિ આપવો. પછી ઠંડુ પડેથી બાહર કાડી સર્વેને એકઠી ખલીને
રાખવી; તેને લોકનાથ રસ કહેછે. તેમાંથી આગણત્રીસ મરીના ચૂર્ણ-

સાથે, ત્રણ વાલસુધી ઉપલી માત્રા મેળવીને, વાયુ રોગ હોવાથી ધીમાં આપવું. પિત્તરોગવાળાને માખણસાથે આપવું. કફરોગ હોવાથી મધ-સાથે આપવું. નિદ્રાનાસ્તી, અતિસાર, ક્ષય, અવઢણુ કે શરીર જખડાય, સંગ્રહણી, શરીર તવાય, બૂખ ખેસી જાય, અગ્નિમાંઘ, ખાંસી, ધાસ, ગુદમ, એટલા રોગ દૂર થવાને, ઉપલી માત્રા ગર્ભ પાણીસાથે આપવી. ઉપલા સર્વે રોગ માટે, એ લોકનાથ રસ ધણીજ ઉપયોગી છે. એ માત્રા ખાધા પછી તૂર્ત તેઉપર ધીસાથે, ખાફેલા ચોખા ત્રણ તોલા ખાવા, પછી ખીછાના ઉપર તક્રીયો, ન લેતા ચત્તા અર્ધો કલાક સુવું. ખટાસ ઇત્યાદિ વસ્તુ ન ખાવી, પરેહજ રાખવી, ખોરાકમાં ધી, શાકર, ગોળ, દૂધ, મીઠું દહી, હરણુનું માંશ ધીમાં તલેલું ધાણું કરીને ખાવું. શાહાં જને વખતે સારી બૂખ લાગેથી દૂધ ભાત, મગની દાળના વડા, ધીમાં તળેલા ખાવા, શરીરે તલ અને શુકા આંમળાની ચટની, ધીમા મેળવીને શરીરે મરદન કરી, હુકાયલા પાણીથી સ્નાન કરવું. ઉપજી આપડ ખાધા પછી કેટલાક દિવસ સુધી; તેલ, બિલકળ. કારેલા, મરચા, વેગણ, ઝીણી માંચ્છલી, આંમલી, મેહનત, સ્ત્રીનો સંગ, દારૂ, તાડી, હિંગ, મુંઠ, અડદ, મસુર, કોહલુ, ગુરસો, કાંજી ઇત્યાદિક વસ્તુની પરેહજ કરવી. દિવસે નિદ્રા ન કરવી; કાંશાની ઠાલીમાં ખાવું નહીં, જે ભાજી કે ફલ ઇત્યાદિક પદાર્થને, કકાર કે કાંટા હોય તેટલી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. એ માત્રા ખાવાને શુભનક્ષત્ર, સારો દિવસ, પાચેમ, દસેમ, પુનેમ, સારો વાર, અજવાલ્યુ, પોતાને ચંદ્રબળ જોઈ, લોકનાથ રસની પ્રથમ પુળ કરવી. પછી કુવા-રીકાને ભોજન કરાવી, તેને સુનાનું દાન આપવું. પછી લોકનાથ રસ ખાવાને આરંભવું. ખાધાપછી એ કલાકે શરીરે જો બળત્તર થવાથી, ગુ-ળવેલનો સત્વ, ખડી શાકર અને વંશજોચન ત્રણે એકઠા મેળવીને ખાવું. તેથી સંતાપ દૂર થાય. ખજુર, દાડમ, દરાખ, સેરડી, મધુર પદાર્થ ખાવા; ધાણા કુટી તેના કુંડો કહાડી નાખી ધીમાં તેને તળવા, તેમાં શાકર મેળવી ઉપલી, માત્રાસાથે ખાધાથી; શરીર ધૂળરો, જખડાતુ, અંખાતુ દૂર થાય. ધાણા ગુળવેલના કાઠાસાથે, માત્રા ખાધાથી તાવ દૂર થાય. વોળો, અ-ડુળસાનો કાઠો કરી; તેમાં મધ અને શાકર તથા ઉપલી માત્રા, મેળવીને આપવાથી લોહી ઉકાળો, રક્તપિત્ત અને કફ, સ્વાસ, કાસ, સ્વરભંગ દૂર થાય. ભાંગ રોકીને તેના ચૂર્ણમાં, ઉપલી માત્રા અને મધ મેળવીને રાત્રે

આપવું, તેથી નિદ્રા ન આવતી હોય તે આવે, અગ્નિ પ્રદીપ થઈ બૂખ ભાગે, અતિસાર, સંઘ્રહણીનો રોગ દૂર થાય. સંઘળખાર, હરડે, પિપર, એ ત્રણ આપડોનું ચૂર્ણમાં, ઉપલી માત્રા મેળવી ગર્ભ પાણીસાથે આપવાથી, અજીર્ણ શૂળ, પેદનો રોગ દૂર થાય. મધ અને પિપરસાથે માત્રા આધાથી સર્વે જ્વર દૂર થાય. દાડમફળના રસમાં માત્રા મેળવીને, આધાથી ફેફસાનો કવણ રોગ; વાતરક્રંત, ઉલટી, હર્ષ, નાકમાર્ગે લોહી પડે; તેટલા રોગ દૂર થાય. દૂર્વાના રસમાં શાકર અને ઉપલી માત્રા મેળવીને, શૂંધવાથી નાકમાંથી લોહી પડતું બંધ થાય. ખોરના ઠળીયાની મીઠા, પિપર, ખોરના બીજની ભસ્મ, મધ, ઉપલી માત્રા સાથે મેળવીને આધાથી, ઉલટી, હેડકી દૂર થાય. એપ્રમાણે જોટલા પોટલી રસ છે, તેમાં મૃગાંક, હેમગર્ભ, મૌક્તિકાખ્યા, રસાયન કરવાની રીત એકસરખી જાણવી. ઉપલો લોકનાથ રસ સંપૂર્ણ રોગને દૂર કરેછે.

લઘુ લોકનાથ રસ; ક્ષયાદિક ઉપર.

વરાટખસ્મ મંડૂરં ચૂર્ણયિત્વા ઘૃતે પચેત્ ॥ તત્સમં મરિચં ચૂર્ણં
નાગવલ્ચ્યા વિભાવિતં ॥ ૨૧ ॥ તત્ચૂર્ણં મધુના લેહ્યમથવા નવનીતકૈઃ ॥
માષમાત્રં ક્ષયં હંતિ યામે યામે ચ મક્ષિતં ॥ ૨૨ ॥ લોકનાથરસો
હોષ મંડલાદ્રાજયક્ષમનુત્ ॥

કાડીની ભસ્મ, અને મંડૂર અડક ભાગ, મરી બે ભાગ; ત્રણેને ધીસાથે એક દિવસ ખલી, તેમાં ધીને જોરવવું. પછી નાગરવેલી પાનના રસમાં ખલીને, ત્રણ ત્રણ વાલના વજને ગોળી બાંધવી; તેને લઘુ લોકનાથરસ કહેછે. તેમાંથી મધમાં કે માખણસાથે અડક ગોળી ચાર ચાર કલાકે આધાથી, ક્ષયરોગ દૂર થાયછે.

મૃગાંક પોટલી રસ; ક્ષયાદિક ઉપર.

ભૂર્જવત્તનુપત્રાણિ હેમ્નઃ સૂક્ષ્માણિ કારયેત્ ॥ ૨૩ ॥ તુલ્યાનિ તા-
નિ સૂતેન સ્વછે સિલ્વા વિમર્દયેત્ ॥ કાંચનારરસેનૈવ જ્વાલામુખ્યા-
રસેન વા ॥ ૨૪ ॥ લાંગલ્યા વા રસૈસ્તાવદ્યાવદ્ભવતિ પિષ્ટકઃ ॥
તતો હેમ્નશ્વતુર્યાશં ટંકણં તત્ર નિક્ષિપેત્ ॥ ૨૫ ॥ પિષ્ટમૌક્તિકચૂર્ણં
ચ હેમ દ્વિગુણમાવપેત્ ॥ તેષુ સર્વસમં ગંધં સિલ્વા ચૈકત્ર મર્દયેત્ ॥

॥ ૨૬ ॥ તેષાં કૃત્વા તતો ગોલં વાસોભિઃ પરિવેષ્ટયેત્ ॥ પશ્ચા-
ન્મૃદા વેષ્ટયિત્વા શોષયિત્વા ચ ધારયેત્ ॥ ૨૭ ॥ શરાવસંપુટસ્યાંતે
તત્ર મુદ્રાં પ્રદાપયેત્ ॥ લવણાપૂરિતે ઝાંઢે ધારયેત્તં ચ સંપુટં ॥ ૨૮ ॥
મુદ્રાં દત્વા શોષયિત્વા બહુભિર્ગોમયૈઃ પુટેત્ ॥ તતઃ શીતે સમાદૃત્ય
ગંધં સૂતસમં ક્ષિપેત્ ॥ ૨૯ ॥ વૃષ્ટ્વા ચ પૂર્વવત્ સ્વછે પુટેદ્રજપુટેન
ચ ॥ સ્વાંગશીતં તતો નીત્વા ગુંજાયુગ્મં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૦ ॥ અષ્ટ-
ભિર્મરિચૈર્યુક્તો કૃષ્ણત્રયયુતોથવા ॥ વિલોક્ય દેયો દોષાદીનેકૈકા
રસરક્તિકા ॥ ૩૧ ॥ સર્પિષા મધુના વાપિ દદ્યાદ્દોષાદ્યપેક્ષયા ॥
લોકનાથસમં પથ્યં કુર્યાત્સ્વસ્થમનાઃ શુચિઃ ॥ ૩૨ ॥ શ્લેષ્માર્ણ
ગ્રહ્ણીં કાસં શ્વાસં ક્ષયમરોચકં ॥ મૃગાંકોયં રસો હન્યાત્ કૃશત્વં
બલહાનિતાં ॥ ૩૩ ॥

ભોજનપત્ર જેવા સોનાના પત્રા પાતળા કરી, તેના વજનને શુદ્ધ ક-
રેલો પારો લેવો, એહુને કંચનવૃક્ષ અથવા ભાટળંખુડી, કે કળલાવી ઝા-
ડના પાંત્રાના રસમાં, સારી રીતે મેદો થાય ત્યાંસુધી ખલવું. પછી સો-
નાથી ચોઠ હિસ્સે, ટંકણખાર કુલવીને તથા સોનાથી બમણા વજન,
મોતી કે તેની છીપનું ચૂર્ણ લેવું. સર્વેના વજનને અંધક મેળવીને, એક
દિવસ ખલવું. તેના ગોળો બાંધી તેપર કાપડ વીટાળી, તેઉપર મટોડી-
ના લેપ કરીને સુકવવું, પછી મટોડીના કાડીયામાં ગોળો સુકી, ખીજી
કાડીયુ ઢલટું ઢાકવું. તેને કપડછાંદ કરી મટોડીના, હાંડલામાં સમુદ્રનું
મીઠું અર્ધું ભરી, તેમાં ઉપર કાડયુ ગોઠવી, તેઉપર બાકીનું મીઠું તેના
ગળાસુધી ભરી, તેના મોઢ ઉપર ન્હાનું હાંડયું ઢલટું ઢાકી, તેની સાંધને
કપડછાંદ કરી, તેને છાણાનો ગજપુટ અંજિ વિશેષ આપવો.
કંક પડેથી પારાની બરોબર ગંધક, અને સર્વે અગાઉ પ્રમાણે વસ્તુ
લઈ, ઉપલી રીતે સર્વે વિધીથી ગજપુટ અંજિ આપવો; તેને મૃગાંક પો-
ટલી રસ કહેછે. તેમાંથી એ અણાઠીના વજન સુધી, વાકુના કાપ ઉપર
આઠ મરી, અને ત્રણ પિપરના ચૂર્ણમાં, રોગીની શક્તિ પ્રમાણે આપવું.
રોગીને પિત્ત, કફકોપ હોય તો, ઉપલી માત્રાને ધી અથવા મધ્યસ્થે
આપવું. ઝારો પિશાબ કરી નાહી ઘોઈ, અંતઃકરણ સ્વચ્છ થઈ તે ઉપર,
લોકનાથ રસની રીતે સર્વે પરેહજી કરવી, તેવી પરેહજી રાખેથી એ રસા-

પણથી; કંકરોગ, સંઘ્રહણી, ખાંસી, આફળ, દમ, ક્ષયરોગ, શરીર જખ-
ડાવાનો, શરીર તવાય કે કૃષ્ણતા, બળહીણ એટલા રોગ દૂર થાય.

હેમગર્ભ પોટલી રસ; કંક ક્ષયાદિક ઉપર.

સૂતાત્પાદપ્રમાણેન હેમ્નઃ પિષ્ટં પ્રકલ્પયેત્ ॥ તયોઃ સ્યાદ્વિગુણો
ગંધો મર્દયેત્કાંચનારિણા ॥ ૩૪ ॥ કૃત્વા ગોલં ક્ષિપેત્ મૂષાસંપુટે
મુદ્રયેત્તતઃ ॥ પચેદ્બ્રુધરયંત્રેણ વાસરત્રિતયં બુધઃ ॥ ૩૫ ॥ તત ઉદ્ઘ-
ત્ય તત્સર્વં દદ્યાદ્રંધં ચ તત્સમં ॥ મર્દયેચ્ચાર્દ્રકરસૈશ્ચિત્રકસ્વરસેન ચ ॥
॥ ૩૬ ॥ સ્થૂલપીતવરાટાંશ્ચ પૂરયેત્તેન યુક્તિઃ ॥ એતસ્માદૌષધાત્કુ-
ર્યાદિષ્ટમાંશેન ટંકણં ॥ ૩૭ ॥ ટંકણાર્ધં વિષં દત્વા પિષ્ટ્વા સીહંડદુ-
ગ્ધકૈઃ ॥ મુદ્રયેત્તેન કલ્પેન વરાટાનાં મુખાનિ ચ ॥ ૩૮ ॥ મૌડે
ચૂર્ણપ્રલિપ્તેય ધૃત્વા મુદ્રાં પ્રદાપયેત્ ॥ ગર્તે હસ્તોન્મિતે ધૃત્વા પુટેદ્ર-
જપુટેન ચ ॥ ૩૯ ॥ સ્વાંગશીતં રસં જ્ઞાત્વા પ્રદદ્યાલ્લોકનાથવત્ ॥ પથ્યં
મૃગાંકવજ્જેયં ત્રિદિનં લવણં ત્યજેત્ ॥ ૪૦ ॥ યદા છર્દિર્ભવેત્તસ્ય
દદ્યાચ્છિન્નાશૃતં તદા ॥ મધુયુક્તં તથા શ્લેષ્મકોપે દદ્યાહુદાર્દ્રકં ॥
॥ ૪૧ ॥ વિરેકે ઈર્જિતા ઇંગા પ્રદેયા દધિસંયુતા ॥ જયેત્કાસં ક્ષયં
શ્વાસં ગ્રહણીમરુચિં તથા ॥ ૪૨ ॥ અગ્નિ ચ કુરુતે દીપ્તં કફવાતં
નિયચ્છતિ ॥ હેમગર્ભઃ પરો જ્ઞેયો રસઃ પોટલિકામિધઃ ॥ ૪૩ ॥

શુદ્ધ કરેલો પાર. એક ભાગ, તેથી ચોઠ હિસ્સે સોનાનું ચૂર્ણ,
એ બેહુથી ખમણા વજને આમળસારો ગંધક, ત્રણેને કંચન વૃક્ષના ર-
સમાં ખલીને ગોળો કરવો, તેને મટોડીના એક કાડીયામાં મુકી, બીજી
ઉલટું ઢાકી કપડાંછાંદ કરીને, જમીનમાં સમયોરસ ખાડો ખોદી, તેમાં
ઝીણા ઝીણા છાણાના કટકા ભરી, તેની વચ્ચે ઉપર કાડકુ ગોઠવી, ખા-
ડી છાણાના કટકાનો ઢગ જમીનથી એક વેઠ ઉંચો કરવો, તેને ત્રણ
દિવસ સુધી અગ્નિ આપવો, તેને બ્રુધરયંત્ર કહેછે. પછી ઠંડુ પડેથી આપ-
ડને બહાર કઢાડી, તેનો વજને ગંધક મેળવી, બેહુને આદાના રસમાં
ખલ કરવો. પછી ચિત્રકના રસમાં ખળીને તેનું વજન કરવું. મ્હોટી
કાડી પાળા રંગની લઈ તેની અંદર, તજવીજ ઉપરું સર્વે આપડ ભરવું,
ઉપલા વજનથી આઠમે હિસ્સે ટંકણુપાર, અને સોળમે હિસ્સે વચનાગ
લઈ, બેહુને ચોધારા ડુવરના દુધમાં ખળીને, ઉપલી કાડીના મોહઉપર

ભાડો ઠર ચહડાવવો. પછી હાંડલાના તળીએ ચુનો ચોપડી, તેમાં કા-
ડીયો ભરી, હાંડલાના મોહઉપર ખીજી નહાનું હાંડલું ઉલટું ઢાકી, તેની
સાંધને કપડછાંદ કરી, છાણાનો ગજપુટ અગ્નિ આપવો. ઠંડુ પરથી
બાહર કાઢાડવું; તેને હેમગર્ભ ચોટલી રસ કહેછે. તે હેમગર્ભ; લોક-
નાથ રસની રીતે આવું. તેઉપર પરેહલ કરવાને અગાજી મૃગાંક રસા-
યણમાં, લખેલી રીતે કરવું; અથવા તેથી વધારે પરેહલ, ત્રણ દિવસ-
માં નિમક કે ખરાસ વિનાનું આવું. પછી તે ઓપડથી ઉલટી આવવા
લાગી તો, ગુળવેલનો ઉકાળો કરી, તેમાં મધ નાખી વીધાથી ઉલટી
દૂર થાય. અગર કફનો કોપ થવાથી, આદાના રસમાં ગ્રાળ મેળવીને
આપવું, તેથી કફ દૂર થશે. ઝાડા કે ઢાળ થવા લાગે તો, ભાંગને
જરાક સેકી દહી સાથે મેળવી ચાટવું, તેથી ઝાડો બંધ થાય. તે હેમ-
ગર્ભ ચોટલી રસથી ખાંસી, ક્ષય, શ્વાસ, આંશુ, સંગ્રહણી, અવઢણ,
શરીર જખડવાનો, તથા કફ વાયુના કોપે જટલા રોગ થયેલા હોય, તે-
ટલા રોગ દૂર થાય. કાઠાની અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય.

ખીજી રીત.

રસસ્ય ભાગાશ્ચત્વારસ્તાવંતઃ કનકસ્ય ચ ॥ તયોશ્ચ પિષ્ટિકાં કૃ-
ત્વા ગંધો દ્વાદશભાગિકઃ ॥ ૪૪ ॥ કુર્યાત્કજ્જલિકાં તેષાં મુક્તાભા-
ગાશ્ચ ષોડશ ॥ ચતુર્વિંશચ શંખસ્ય આગૈકં ટંકણસ્ય ચ ॥ ૪૫ ॥
એકત્ર મર્દયેત્સર્વં પક્વનિચૂકજૈ રસૈઃ ॥ કૃત્વા તેષાં તતો ગોલં મૂષાસં-
પુટકે ન્યસેત્ ॥ ૪૬ ॥ મુદ્રાં દત્વા તતો હસ્તમાત્રે ગતે ચ ગોમયૈઃ ॥
પુટેદ્રજપુટેનૈવ સ્વાંગશીતં સમુદ્ધરેત્ ॥ ૪૭ ॥ પિષ્ટ્વા ગુંજાચતુર્માનં
દદ્યાદ્રવ્યાગ્યસંયુતં ॥ એકોનત્રિશદુન્માનમરિચૈઃ સહદીયતે ॥ ૪૮ ॥
રાજતે મૃન્મયે પાત્રે કાચજે વાવલેહયેત્ ॥ લોકનાથસમં પથ્યં
કુર્યાત્પ્રયતમાનસઃ ॥ ૪૯ ॥ કાસે શ્વાસે ક્ષયે વાતે કફે ગ્રહણિ-
કાગદે ॥ અતિસારે પ્રયોક્તવ્યા પોટલી હેમગર્ભિકા ॥ ૫૦ ॥

પારો ચાર ભાગ, સોનાનું ચૂર્ણ ચાર ભાગ, બેહુને ઝીણા લોટ
થાય ત્યાંસુધી ખલવું; પછી પારાથી ચાર ધણા વજન ગંધક લધને, તે-
માં મેળવી ત્રણેનૈસાથે ખળીને, ઝીણી કઞ્જળી કરવી. પછી પારાથી સોળ
ધણા વજન મોતી કે તેની છીપ; ચોવીસ ધણા વજન શંખ, પારાના વજન

ટંકણુખાર; સર્વે મેળવીને પાકલા લિંબુના રસમાં, ખલીને ગોળો ખાંધવો. મેંઠાડીના એક કાડીયામાં, ગોળોખુકી ખીજી ઉલટું ઢાકી, તેને કપડછાંદ કરી, છાણાનો ગળપુટ અગ્નિ, અગાગી લખ્યા પ્રમાણે આપવો. ઇંડુ પડેથી એપડ બહાર કહાડી ખલીને રાખવું; તેને હેમગર્ભ પોટલી રસ કહેછે. તેમાંથી ચાર ચણાઠીના વળને, એગણુત્રીસ મરીના ચૂર્ણમાં, રૂપાના કે મેંઠાડી અથવા કાચના ધ્યાલામાં, ગાયના ધીસાથે મેળવીને મળખુત માણસને આપવું. અને અંતઃકરણ સ્થીર રાખી, લોકનાથ રસની રીતે પરેહલ કરવાથી; આસ, આકણુ, ખાંસી, ક્ષયરોગ, વાયુનો રોગ, કફરોગ, સંગ્રહણી, અતિસાર એટલા રોગ દૂર થાય.

મહાજ્વરાંકુશ, વિષમજ્વરો ઉપર.

શુદ્ધસૂતો વિષં ગંધઃ પ્રત્યેકં શાણસંમિતાઃ ॥ ધૂર્તવીજં ત્રિશાણં
સ્યાત્સર્વેભ્યો દ્વિગુણા ભવેત્ ॥ ૧૧ ॥ હેમાઢ્ઠા કારયેદેષાં સૂક્ષ્મ-
ચૂર્ણં પ્રયત્નતઃ ॥ દેયં જંબીરમજ્જામિશ્રૂર્ણં ગુંજાદ્વયોન્મિતં ॥ ૧૨ ॥
આર્દ્રકસ્વરસૈર્વાપિ જ્વરં હંતિ ત્રિદોષજં ॥ એકાહિકં દ્વયાહિકં વા
ત્ર્યાહિકં વા ચતુર્થકં ॥ ૧૩ ॥ વિષમં ચ જ્વરં હન્યાદ્વિસ્વાતોયં
જ્વરાંકુશઃ ॥

શોધેલો પારો ૦૧ તોલો, શોધેલો વચનાગ ૦૧ તોલો, શોધેલો
ગંધક ૦૧ તોલો, ધંતુરાના ખીજ ૩૧૧૧ તોલો; સર્વેના વળનથી ખમણા
એક, કે પિસોલ્યાના મૂળ, અથવા કાંટા ધંતુરાના મૂળ મેળવી, સર્વેનું ચૂર્ણ
કરવું. તેમાંથી એ ચણાઠીના વળને, જંખીરાના અથવા આદાના રસમાં,
મેળવીને ચાટવું. તેથી ત્રણ દોષનો કે સન્નિપાત જ્વર દૂર થાય; દરરોજ
આવતો તાવ કે, દિવસે અને રાત્રે એ વખતે આવતો, એકાંતરો, ચોડીયો,
જ્વરાંકુશ, વિષમજ્વર, ઈલાદિક જ્વરો દૂર થાય. એ એપડ જ્વર દૂર
કરવાને પ્રખ્યાત છે.

આનંદભૈરવ રસ; અતિસારાદિક ઉપર.

દરદં વત્સનામ્નં ચ મરિચં ટંકણાં ॥ ૧૪ ॥ ચૂર્ણયેત્ સમભાગેન
રસો હ્યાનંદભૈરવઃ ॥ ગુંજૈકં વા દ્વિગુંજં વા વલં જ્ઞાત્વા પ્રયોજયેત્ ॥
૧૫ ॥ મધુના લેહયેચ્છાનુકુટજસ્ય ફલં ત્વચં ॥ ચૂર્ણિતં કર્ષમાત્રં

તુ ત્રિદોષોત્થાતિસારનુત્ ॥ ૧૬ ॥ દધ્યન્નં દાપયેત્ પથ્યં ગઠ્યાજ્યં
તક્રમેવ ચ ॥ પિપાસાયાં જલં શીતં વિજયા ચ હિતા નિશિ ॥ ૧૭ ॥

શોષલો હિંગળો, વચનાગ, મરી, ટંકણુખાર, પીપર; એ પાંચ
ઓષડો સરખે વજન મેળવી, ખલીને ઝીણુ ચૂર્ણ કરવું; તેને આનંદ-
ભૈરવ કહેછે. તેમાંથી રોગીની શક્તિખળ જોઈ, એકથી બે ચણાડીના વજન
લઈ, તેમાં ઇંદ્રજવ અને કુડાની છાલ બેહુ મળી, એક તોલાના ચૂર્ણસાથે
અથવા મધમાં મેળવીને ચાટવાથી, ત્રણે દોષ કે સન્નિપાતનો, થયેલો અ-
તિસાર દૂર થાય; તે ઉપર પરહેજ રાખવી, ફક્ત ગાયના દૂધનું તાણુ દહી,
ધી કે છાસ અને ભાત ખાવો. તૃષા લાગેથી ઠંડુ પાણી પાવું. રાત્રે થોડીક
ભાંગને સેકી વાડીને, પાણીમાં ડોહી બીધાથી રોગીને ફાયદો થાય.

લઘુસૂચિકાભરણ રસ; સન્નિપાતાદિક ઉપર.

વિષં પલમિતં સૂતઃ શાણિકં ચૂર્ણયેદ્દ્વયં ॥ તચ્ચૂર્ણં સંપુટે ક્ષિપ્ત્વા
ક્રાચલિપ્તશરાવયોઃ ॥ ૧૮ ॥ મુદ્રાં દત્વા ચ સંશોષ્ય તતશ્ચુલ્યાં
નિવેશયેત્ ॥ વન્દિ શનૈઃ શનૈઃ કુર્યાત્ પ્રહરદ્વયસંખ્યયા ॥ ૧૯ ॥
તતઽઘ્ઘાટયેન્મુદ્રામુપરિસ્થાં શરાવકાત્ ॥ સંલગ્નો યો ભવેત્સૂતસ્તં
ગૃણ્હીયાત્ શનૈઃ શનૈઃ ॥ ૬૦ ॥ વાયુસ્પર્શો યથા ન સ્યાત્તથા કુ-
પ્યાં નિવેશયેત્ ॥ યાવત્સૂચ્યામુખે લગ્નં કૂપ્યાગ્નિર્યાતિ ભેષજં ॥ ૬૧ ॥
તાવન્માત્રો રસો દેયો મૂર્છિતે સન્નિપાતિનિ ॥ ક્ષુરેણ પ્રક્ષિપેત્ મૂર્ધ્નિ
તત્રાંગુલ્યા ચ મક્ષયેત્ ॥ ૬૨ ॥ રક્તભેષજસંપર્કાત્ મૂર્છિતોપિ હિ જી-
વતિ ॥ તથૈવ સર્પદંષ્ટ્રસ્તુ મૃતાવસ્થોપિ જીવતિ ॥ ૬૩ ॥ યદા તાપો
ભવેત્તસ્ય મધુરં તત્ર દીયતે ॥

શોષલો વચનાગ ૪ તોલા, પારો ૦૧ તોલો; બેહુને ખલીને ચૂર્ણ કરવું.
પછી ખાંગડખાર ભીજવીને મટોડીના બે ખ્યાલામાં ચોપડવો; તેમાંથી
એક ખ્યાલામાં ઉપરું ચૂર્ણ ભરી ખીણુ ઉલટું ઢાકવું; તેને ખાંધી કપડછાંદ
કરી શુક્રવીને, ચુલા ઉપર અથવા કાંચના વાલુકાચત્રમાં, મુકીને હ-
લકો હલકો અગ્નિ છ કલાક સુધી આપવો. ઠંડુ પડેથી તે છોડી
પવન ન લાગતા, આસતેથી ખ્યાલામાં વલગેલો પારો હોય, તે તજવીજ
કહાડી મજબુત, ખુચની ખાટલીમાં ભરી રાખવો. પછી તે ખાટલીને

સોઠ જોડલો વિંધ પાડી, જે વખતે જોઈએ તે વખતે, તે વિંધમાંથી ગળે તેમ બહાર કઢાડી, જે માણસને સન્નિપાત થઈને મતિભ્રમ કે બેશુદ્ધ થાય, અથવા માણસને સર્પનો દંપ થવાથી, ઝેર ચઢી બેશુદ્ધ મરણુતોલ થાય. તેના મસ્તકે હળમત કરાવી, તેના ટાળવા ઉપર, ઉપલો રસ સારી રીતે જેમ લોહીસાથે મળીજાય, તેવી રીતે મરદન કરેથી, તે માણસ શુદ્ધીમાં આવે; અને સર્પનું ઝેર ઉતરી જીવે. ઉપલા ઉપાયથી શરીરે અતિશે દાહ કે બળતર થવાથી, તેને ગુલકંદ, દાડમ, દરાખ ઇત્યાદિક મધુર પદાર્થ ખાવાને આપવા.

જળચૂડામણિરસ; સન્નિપાતાદિક ઉપર.

અસ્મસૂતસમં ગંધં ગંધાત્પાદં મનઃશિલા ॥ ૬૪ ॥ માક્ષિકં પિપ્પલી વ્યોષં પ્રત્યેકં શિલયાસમં ॥ ચૂર્ણયેત્ ભાવયેત્ પિતૈર્મત્સમાયૂરસંભવૈઃ ॥ ૬૫ ॥ સપ્તધા ભાવયેચ્છુષ્કં દેયં ગુંજાદ્વયે હિતં ॥ શાલપર્ણીરસશ્ચાનુ પંચકોલશૃતેન વા ॥ ૬૬ ॥ જલચૂડો રસો નામ સન્નિપાતં નિયચ્છતિ ॥ જલયોગશ્ચ કર્તવ્યસ્તેન વીર્યં ભવેદ્રસે ॥ ૬૭ ॥

પારાની ભસ્મ અને ગંધક એકે ભાગ, ગંધકથી ચોઠ હિસ્સે મનશીળ; સોનામુખી ઉપધાતુની ભસ્મ, સુંઠ, મરી ત્રણે; મનશીલના વજને, તથા પિપર ખમણી લેવી. સર્વેનું ચૂર્ણ ખલમાં નાખી, માચ્છલાના પિત્તમાં, ઉપલા ચૂર્ણને સાતપુટ આપવા. એટલે તેમાં દરેક વખતે બીજવી ખલ કર્તા કર્તા સૂકવવું. પછી મોરના પિત્તમાં સાતપુટ આપવા; તેને જળચૂડામણિ રસ કહેછે. તેમાંથી એક કે બે ચણાડીના વજને, મુસળીના રસમાં, અથવા પંચકોળ એટલે પિપર, અવક, સુંઠ, પિપળીમૂળ, ત્રિવ્રકના ઉકાળામાં મેળવીને આપવું. રોગીને ઠંડુ પાણી પાવું. તેની આંખને અને છાતીએ ઠંડુ પાણી લગાડવું, અને રોગીની પાસે ઠંડા પાણી ભરેલા વાશણી મુકવા, તેથી રસાયણને વીર્ય આવી સન્નિપાત દૂર થાય.

પંચવક રસ; સન્નિપાતો ઉપર.

શુદ્ધસૂતં વિષં ગંધં મરિચં ટંકણં કણા ॥ મર્દયેદ્ધૂર્તજદ્રાવૈર્દિનમેકં તુ શોષયેત્ ॥ ૬૮ ॥ પંચવક્રો રસો નામ દ્વિગુંજઃ સન્નિપાતહા ॥ અર્કમૂલકપાયં તુ સત્ર્યૂષમનુપાયયેત્ ॥ ૬૯ ॥ યુક્તં દધ્યોદનં પથ્યં

જલયોગં ચ કારયેત્ ॥ રસેનાનેન શામ્યંતિ સક્ષૌદ્રેણ કફાદયઃ ॥
 ॥ ૭૦ ॥ મધ્વાદ્રકરસં ચાનુ પિબેદગ્નિવિઘ્નદ્યયે ॥ યથેષ્ટં ઘૃતમાંસા-
 શી શક્તી ભવતિ પાવકઃ ॥ ૭૧ ॥

શોષેલો પારો, વચનાગ, ગંધક, મરી, ટંકણુખાર કુલવીને, પિપર;
 છ ઓપડો સરખે વજને લઈ, તેને ધંતુરાના પાંત્રાકે તેના ફળના રસમાં
 એક દિવસ ખલવું. પછી અકેક વાલના વજને ગોળી ખાંધી મુકવવી;
 તેને પંચવત્ક રસ કહેછે. તેમાંથી એક ગોળી, આકડા મૂળના કાઠામાં,
 મુંઠ, મરી, પિપરનું ચૂર્ણ મેળવીને બીડું. તે ઉપર પરેહજીમાં દહીભાત
 ખાવો; અને રોગીની પાસે આજીઆજીએ ઠંડા પાણીના, વાશણો ભરી
 રાખવા, તેથી સન્નિપાત દૂર થાય. એ રસાયન મધમાં ચાટવાથી, કફાદિક
 રોગ દૂર થાય. આદાના રસ સાથે રસાયન અને મધ મેળવીને, ચાટવાથી
 જઠરાગ્નિના બળની વૃદ્ધી થાય; તે ઉપર ધી અને માંસનો ખોરાક અતિશે
 આધ્યાથી, તેને પચાવી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાયછે.

ઉન્મત્ત રસ; સન્નિપાતાદિક ઉપર.

રસગંધકતુલ્યાંશં ઘતૂરફલજૈ રસૈઃ ॥ મર્દ્દયેદ્દિનમેકંશ્ચ તત્તુલ્યં
 ત્રિકટું ક્ષિપેત્ ॥ ૭૨ ॥ ઉન્મત્તારુચ્યો રસો નામ નસ્યે સ્યાત્સન્નિ-
 પાતજિત્ ॥

શોષેલો પારો, અને ગંધક અકેક ભાગ; બેહુના વજને મુંઠ, મરી,
 પિપર, મેળવીને; ધંતુરા ફળના રસમાં, એક દિવસ ખલી, શુકવી તેની
 તપખીર કરવી; તેને ઉન્મત્ત રસ કહેછે. તેમાંથી સન્નિપાત થયેલા રોગીના
 નાકમાં, પાણી સાથે કાલવીને ભરી, અને એક વાલ મુધી વજને ખવા-
 ડવી; તેથી સન્નિપાત દૂર થાયછે.

અંજન રસ; સન્નિપાતાદિકો ઉપર.

નિસ્ત્વક્જૈપાલવીજં ચ દશાનિષ્કં વિચૂર્ણયેત્ ॥ ૭૩ ॥ મરિચં
 પિપ્પલીમૂતં પ્રતિનિષ્કં વિમિશ્રયેત્ ॥ આવ્યો જંબીરજૈર્દ્રાવૈઃ સપ્તાહં
 સમ્યત્નતઃ ॥ ૭૪ ॥ રસોયમંજને દત્તઃ સન્નિપાતં વિનાશયેત્ ॥

જોખાના ખીજની છાલ કહાડીને તોલા રા; મરી, પિપર, પારો
 ત્રણે ૦ ૦ તોલો. સર્વેને જંખીરાના રસમાં સાત દિવસ, ખલીને ગોળી

ખાંધવી. તેમાંથી ગોળી ગાયના મૂત્રમાં, કે પાણીમાં ધસીને, આંખમાં અં-
જન કરેથી સન્નિપાત દૂર થાય.

નારાચરસ; શૂળાદિક ઉપર.

સૂતં ટંકળકં તુલ્યં મરિચં સૂતતુલ્યકં ॥ ૭૬ ॥ ગંધકઃ પિપ્પલી
શુંઠી દ્વૌ દ્વૌ ખાગૌ વિચૂર્ણયેત્ ॥ સર્વતુલ્યં ક્ષિપેદ્દંતીબીજં નિસ્તુષિતં
મિષકૃ ॥ ૭૬ ॥ દ્વિગુંજં રેચનં સિદ્ધં નારાચોયં મહારસઃ ॥ આધ્માનં
શૂલવિષ્ટંમમુદાવર્તં ચ નાશયેત્ ॥ ૭૭ ॥

શોધેલો પારો, ડુલવેલો ટંકણખાર, મરી; ત્રણે સરખે વજન; ગં-
ધક, પીપર, સુંઠ, ત્રણે પારાથી ખમણા ખમણા વજન; સર્વનાં વજન
શોધેલા નેપાળાના ખીજ, મેળવી ખલીને, તેની તપખીર કે ગોળી
ચણાટીના વજન ખાંધવી; તેને નારાચરસ કહેછે. તેમાંથી ઢાળ થવા માટે
એક કે બે ગોળી, ગર્ભ પાણીમાં કે તુલસીના રસમાં, અથવા મધ કે આદાના
રસ ઇલાદિકમાં આપવી, તેથી ઢાળ થાય; પેટની ડુગાશી, શૂળ, મળમૂત્રના
અટકાવ કે બંધકાષ્ટ; વાયુની ઉર્ધ્વગતી, ઉપર ચડતો વાયુ એટલા રોગ
દૂર થાય.

ઇચ્છાભેદી રસ; શૂળાદિકો ઉપર.

દરદં ટંકળં શુંઠી પિપ્પલીચેતિ કાર્ષિકાઃ ॥ હેમાન્હા પલમાત્રા
સ્યાત્ દંતીબીજં ચ તત્સમં ॥ ૭૮ ॥ વિચૂર્ણયેકત્ર સર્વાણિ ગોદુગ્ધે-
નૈવ પાયયેત્ ॥ ત્રિગુંજં રેચનં દદ્યાત્ વિષ્ટંઆધ્માનરોગિષુ ॥ ૭૯ ॥

હિંગળો, ટંકણખાર ડુલવીને, સુંઠ, પિપર; એ ચાર આપડો અકેક
તોલો, એક અને શુદ્ધ કરેલા નેપાળાના ખીજ, ચાર ચાર તોલા; સર્વે
ખલીને તપખીર કરવી; તેને ભેદી રસ કહેછે. તેમાંથી ઢાળ થવા માટે
ગાયના દૂધમાં, ત્રણ ચણાટીના વજન સુધી આપવું. તેથી ઢાળ થઈ,
મળમૂત્ર છૂટે બંધકાષ્ટ ખૂલે, પેટ ડુગવાનો રોગ દૂર થાય.

રાજમૃગાંક રસ; ક્ષયરોગાદિ ઉપર.

અસ્મ સૂતત્રયો ખાગા ખાગૈકં હૈમ મસ્મકં ॥ મૃતાન્નસ્ય ચ ખા-
ગૈકં શિલાગંધકતાલકં ॥ ૮૦ ॥ પ્રતિભાગદ્વયં શુદ્ધમેકીકૃત્ય વિ-

ચૂર્ણયેત્ ॥ વરાટાન્ પૂરયેત્તેન છાગીક્ષીરેણ ટંકણં ॥ ૮૧ ॥ પિષ્ટ્વા
તેન મુલં રુઘ્વા મૃદ્ધાઢે તન્નિરોધયેત્ ॥ શુષ્કં ગજપુટે પક્ત્વા ચૂર્ણ-
યેત્ સ્વાંગશીતલં ॥ ૮૨ ॥ રસો રાજમૃગાંકોયં ચતુર્ગુજઃ ક્ષયાપહઃ ॥
દશપિપ્પલિકાક્ષૌદ્રૈરેકોનત્રિશદૂષણૈઃ ॥ ૮૩ ॥

પારાની ભસ્મ ત્રણ ભાગ; સોનાની અને અન્નપની ભસ્મ અઢેક
ભાગ; મનશીલ, હરતાલ, ગંધક ત્રણ શુદ્ધ કરેલા ખખે ભાગ; સર્વે ખલીને
તપખીર કરી, તેને મોહોઠી કોડીવાની અંદર ભરી; પછી ટંકણખાર
ખકરીના દૂધમાં ખલીને, તેના બડો ઠર કોડીવાના મોહને કરી શુકવડું.
એક હાંડલામાં સર્વે કોડીવા ભરી, ખીચુ ન્હાનુ હાંડકું ઉલટું ઢાકી, તેની
સાંધને કપડછાંદની મુદ્રા કરી શુકવડું. પછી છાણાનો ગળપુટ અખિ
અગાઉ લખેલી રીતે આપવો: ઠંડ પડેથી કોડીવા કાહડી ખલીને, તેનું ચૂર્ણ
ખાટલીમાં ભરી રાખવું; તેને રાજમૃગાંક કહેછે. તેમાંથી ખખે વાલના વજન
સુધી, આખા દિવસમાં એકથી ચાર વખતે, દસ દસ પિપર, વોગણત્રિસ
વોગણત્રિસ મરીના ચૂર્ણમાં, મધ મેળવીને આપવાથી ક્ષયરોગ દૂર થાય.

સ્વયમગ્નિરસ ક્ષયાદિકો ઉપર.

શુદ્ધં સૂતં દ્વિધા ગંધં કુર્યાત્ સ્વલ્પેન કઞ્જલ્લી ॥ તયોઃ સમં તી-
ક્ષ્ણચૂર્ણં મર્દયેત્કન્યકાદ્રાવૈઃ ॥ ૮૪ ॥ દ્વિયામાતે ઠતં ગોલં તામ્ર-
પાત્રે વિનિક્ષિપેત્ ॥ આચ્છાદ્યૈરંડપત્રૈસ્તુ યમાર્ધેત્યુષ્ણતાં વ્રજેત્ ॥ ૮૫ ॥
ધાન્યરાશૌ ન્યસેત્પશ્ચાદહોરાત્રાત્સમુદ્ધરેત્ ॥ સંચૂર્ણ્ય ગાલયેદ્વસ્ત્રે સ-
ત્યં વારિતરં મવેત્ ॥ ૮૬ ॥ માવયેત્કન્યકાદ્રાવૈઃ સપ્તધા ભુંગજૈસ્ત-
થા ॥ કાકમાચીકુરંટોત્થદ્રવૈર્મુઝ્યાઃ પુનર્નવૈઃ ॥ ૮૭ ॥ સહ દેવ્યા-
મૃતાનીલ્યાનિર્ગુઝ્યાશ્ચિત્રજૈસ્તથા ॥ સપ્તધાતુપૃથક્દ્રાવૈર્માવ્યં શોષ્યં
તથાતપે ॥ ૮૮ ॥ સિદ્ધયોગો હ્યયં ય્યાતઃ સિદ્ધાનાં ચ મુલાગતઃ ॥
અનુભૂતો મયા સત્યં સર્વં રોગગણાપહઃ ॥ ૮૯ ॥ સ્વર્ણાદીન્મારયે-
દેવં ચૂર્ણીકૃત્ય તુ લોહવત્ ॥ ત્રિફલામધુસંયુક્તઃ સર્વરોગેષુ યોજયેત્
॥ ૯૦ ॥ ત્રિકટુત્રિફલૈલાભિર્જાતીફલલવંગકૈઃ ॥ નવખાગોન્મિતૈરેતૈઃ
સમઃ પૂર્વરસો ભવેત્ ॥ ૯૧ ॥ સંચૂર્ણ્ય લોહયેત્ક્ષૌદ્રૈર્મદ્યં નિષ્કદ્યં
દ્યયં ॥ સ્વયમગ્નિરસો નામ્ના ક્ષયકાસનિકંઠનઃ ॥ ૯૨ ॥

શુદ્ધ કરેલો પારો એક ભાગ, ગંધક એ ભાગ, ખેડુને ખલીને ક-
જ્જલી કરવી. તેના વજનને તિખખા લોહડાનું ચૂર્ણ મેળવીને, કુવારના
રસમાં ૬ કલાક સુધી ખલીને ગોળો પાંધવો, પછી તેને તાંપાના વા-
શણમાં મુકીને, તેઉપર સુરતી એરંડાના પાંત્રા ઢાકી, ચાર કલાક સુધી
તડકામાં રાખવું; તેથી તે ગોળો ધણી ગર્ભ થાય. તેને અનાજ ભરેલા
કોઠારમાં ત્રણ દિવસ દબાવી મુકવાથી તેની ભસ્મ થાયછે. તેને ખલી વ-
જ્જગાળ કરીને, તેમાંથી પાણી ઉપર થોડીક નાખેથી નિઝે તરેછે, તેમાં
સંશય રહેતો નથી; પછી તે ભસ્મને ખલમાં નાખી, નીચે લખેલી વનસ્પ-
તીના પુટો આપવા. કુવારના રસમાં ખલીને તડકે તપાવીને શુદ્ધવી, ફરી-
ફરીને તેના રસમાં સાત સાત પુટો આપવા. તેમજ ભાંગરાના રસમાં,
કાંગોળીના રસમાં, કાહોરાટાના રસમાં, મુંડીના, પુનર્નવાના, સહદેવીના,
ગુળવેલના, નિળીના, નઘોડના, ચિત્રકના, હરેકના સાત સાત પુટો અ-
કક પછી એકમાં આપવા; તેથી રસાયણ સિદ્ધ થાય. તેને સ્વયમંજિ
રસ કહેછે. એ રસ પ્રખ્યાત છે. મહાન્ મહાન્ સિદ્ધ પુરૂષોવાએ લખેલું
છે, માટે ગ્રંથકર્તાએ તેનો અનુભવ મેળવેલો છે. કે ત્રિકાળાનું ચૂર્ણ અ-
ને મધમાં ઉપશું રસાયન, અર્ધા તોલા સુધી ખાવાથી સર્વે રોગ દૂર થાય.
મુંઠ, મરી, પિપર, હરડે, ખેહડા, આંમળા, એલચી, જયફળ, લવંગ; એ નવ
આપડો સરખે વજનનું ચૂર્ણ કરી, તેમાં ઉપશું રસાયન અર્ધા તોલા
સુધી, મધમાં મેળવીને ચાટવાથી ક્ષયરોગ, ખાંસીનો કાસરોગ દૂર થાય;
અને રસાયણાની, સ્વર્ણાદિક ધાતુની, તથા લોહભસ્મની રીતે પ્રથમ
ચૂર્ણ કરીને તેની ભસ્મ કરેથી પણ થાયછે.

સૂર્યાવર્ત રસ; શ્વાસાદિક ઉપર.

સૂતાર્ધો ગંધકો મર્દ્યો યમૈકં કન્યકાદ્રવૈઃ ॥ દ્વયોસ્તુલ્યં તામ્રપત્રં
પૂર્વકલ્કેન લેપયેત્ ॥ ૯૩ ॥ દિનૈકં સ્થાલિકાયત્રે પક્ત્વા ચાદાય
ચૂર્ણયેત્ ॥ સૂર્યાવર્તો રસો હોષ દ્વિગુંજઃ શ્વાસજિદ્ધવેત્ ॥ ૯૪ ॥

શુદ્ધ પારો એક ભાગ, ગંધક અર્ધો ભાગ, ખેડુને કુવારના રસમાં,
ત્રણ કલાક સુધી ખલીને ચટણી કરવી, તેના વજનને તાંપાના પત્રા આ-
લણીનેવા લઈ, તેઉપર ઉપલી ચટણીનો લેપ કરવો; તે પત્રાને મટોડીના

હાંડલામાં ભરી, તેના મોહઉપર ખીજું નહાતું હાંડકું ઉલટું ઢાકવું; તેની સાંધને કપડું ખાંધી, છાણમંટોડીનો લેપ કરવો; પછી તેને ચુલાઉપર મુકી, એક દિવસ અગ્નિ આપવો; તેને સ્થાલીકાયત્ર કહેછે. તે ઠંડ પડેથી પત્તા કહાડી ખલીને ઝીણી તપખીર કરવી; તેને સૂર્યાવર્ત રસ કહેછે. તેમાંથી એક વાલના વળન સુધી; રોગીએ ખાધાથી, આફળુ, દમ, ધાસના રોગ દૂર થાય.

સ્વચ્છંદ ભૈરવ રસ; વાતરોગા ઉપર.

શુદ્ધસૂતં મૃતં લોહં તાપ્યં ગંધકતાલકં ॥ પથ્યાગ્નિમંથનિર્મુહીચ્યુ-
ષણં ટંકણં વિષં ॥ ૯૫ ॥ તુલ્યાંશં મર્દયેત્ સ્વચ્છે દિનં નિર્મુહિકા-
દ્રવૈઃ ॥ મુંડીદ્રાવૈર્દિનૈકં તુ દ્વિગુંજં વટકીકૃતં ॥ ૯૬ ॥ મક્ષયેદ્વાત-
રોગાર્તો નામ્ના સ્વચ્છંદભૈરવં ॥ રાસ્ત્રામૃતાદેવદારુશુંઠીવાતારિજં શૃતં ॥
૯૭ ॥ સગુગ્ગુલું પિબેત્ કોષ્ણમનુપાનં સુસ્વાવહં ॥

શુદ્ધ પારો, લોહભસ્મ, સ્વર્ણમાક્ષિક ભસ્મ, ગંધક, હરતાળ, હ-
રડે, ચેરણુ, નઘોડ, સુંઠ, મરી, પિપર, ટંકણુખાર કુલવીને, શુદ્ધ કરેલો
વચનાગ; એ તેર ઓષડો સરખે વળને લેવા, તેને નઘોડના રસમાં, અને
મુંડીના રસમાં અડકે દિવસ ખલીને અડકે વાલના વળને તેની ગોળીવો
ખાંધવી; તેને સ્વચ્છંદ ભૈરવ રસ કહેછે. તેમાંથી ગોળી અને રાસના, ગુ-
ળવેલ, દેવદાર, સુંઠ, એરંડમૂળ, પાંચેનો ઉકાળો કરી તેમાં શુદ્ધ કરેલો
ગુગ્ગળ મેળવી, ઉક્ ભરેલું પીધાથી વાયુનો રોગ દૂર થાય.

હંસપોટલી રસ; સંગ્રહણી ઉપર.

દગ્ધાન્ કપર્દિકાન્ પિષ્ટ્વા ચ્યુષણં ટંકણં વિષં ॥ ૯૮ ॥ ગંધકં
શુદ્ધસૂતં ચ તુલ્યં જંબીરજૈર્દ્રવૈઃ ॥ મર્દયેદક્ષયેન્માષં મરિચાજ્યં લિહે-
દનુ ॥ ૯૯ ॥ નિહંતિ ગ્રહણીરોગં પથ્યં તત્કૌદનં હિતં ॥

કોડીની ભસ્મ, સુંઠ, પિપર, મરી, ટંકણુખાર કુલવીને, શુદ્ધ કરેલો
વચનાગ, ગંધક, પારો; એ આઠ ઓષડોને જંબીરના રસમાં ખલીને,
ત્રણ ત્રણ વાલને વળને ગોળીવો ખાંધવી; તેને હંસપોટલી રસ કહેછે.
તેમાંથી એક ગોળી, મરીનું ચૂર્ણ અને ધી સાથે મેળવીને ચટાડવું, તે
ઉપર પહરેજીમાં, ઢાસને ભાત ખવાડવાથી સંગ્રહણી દૂર થાય.

ત્રિવિક્રમરસ; અરમરી રોગોડિપર.

મૃતં તામ્રમજાશીરૈઃ પાચ્યં તુલ્યૈર્ગતદ્રવં ॥ ૧૧૦૦ ॥ તત્ તામ્રં
શુદ્ધસૂતં ચ ગંધકં ચ સમં સમં ॥ નિર્મુડીસ્વરસૈર્મદ્યં દિનં તદ્ગોલકં
કૃતં ॥ ૧ ॥ યામૈકં વાલુકાયંત્રે પાચ્યં યોજ્યં દ્વિગુંજકં ॥ બીજપૂ-
રસ્ય મૂલં તુ સજલં ચાનુપાયયેત્ ॥ ૨ ॥ રસસ્ટ્રિવિક્રમો નામ્ના મા-
સૈકેનાશ્મરીપ્રણુત્ ॥

તાંપાની ભસ્મને વજને બકરીનું દુધ લઈ, તેમાં ભસ્મ નાખી ઉ-
કાળીને માવો કરવો. તાંપાને વજને શુદ્ધ કરેલો પારો, અને તેટલોજ
ગંધક ભેવો, ત્રણેને નઘોડના રસમાં એક દિવસ ખલીને ગોળો બાંધવો;
પારાની ભસ્મ કરવાની રીતમાં, વાલુકાયંત્ર લખેલું છે તેવી રીતે, તેમાં ઉપજી
સર્વે મુકીને, ત્રણ કલાક સુધી અગ્નિ આપવો. ઠંડુ પડેથી ઓપડ કહાડી
લેવું; તેને ત્રિવિક્રમ રસ કહેછે. તેમાંથી એક વાલના વજન સુધી, ખી-
જોરા મૂળના રસમાં કે, તેના ઉકાળામાં મેળવીને પીવું. તેથી એક મહીને
અરમરી રોગ દૂર થાય.

મહાતાળેશ્વર રસ. કુષ્ઠાદિકો ઉપર.

તાલં તાપ્યં શિલાસૂતં શુદ્ધં સૈધવટંકણં ॥ સમાંશં ચૂર્ણયેત્સહો
સૂતાદ્વિગુણગંધકં ॥ ૩ ॥ ગંધતુલ્યં મૃતં તામ્રં જંબીરૈર્દિનપંચકં ॥ મર્દ્યં
ષટ્કભિઃ પુટૈઃ પાચ્યં મૂધરે સંપુટોદરે ॥ ૪ ॥ પુટે પુટે દ્રવૈર્મર્દ્યં સર્વમેતચ્ચ
ષટ્પલં ॥ દ્વિપલં મારિતં તામ્રં લોહમસ્મ ચતુઃપલં ॥ ૫ ॥
જંબીરામ્લેન તત્સર્વં દિનં મર્દ્યં પુટેછઘુ ॥ ત્રિશદંશવિપં ચાસ્ય ક્ષિપ્ત્વા
સર્વં વિચૂર્ણયેત્ ॥ ૬ ॥ માહિષાજ્યેન સંમિશ્રં નિષ્કાર્દં મક્ષયેત્સદા ॥
મધ્વાજ્યૈર્બાકુચીચૂર્ણં કર્ષમાત્રં લિહેદનુ ॥ ૭ ॥ સર્વકુષ્ઠાનિ હંત્યાશુ
મહાતાલેશ્વરો રસઃ ॥

હરતાળ, સોનામુખીની ભસ્મ, મનશીલ, શુદ્ધ કરેલો પારો, સિંધા-
બૂણ, ટંકણુઆર કુલવીને, એ છ ઓપડો સરખે વજને લેવું. પારાના વજન-
નથી બમણો ગંધક, અને ગંધકના વજને તાંપાની ભસ્મ; સર્વેને જંબીરા-
ના રસમાં, પાંચ દિવસ સુધી ખલીને ગોળો બાંધવો. તેને એ કાડીયાની

વચમાં મુક્રી, તે ઉપર છાણુમટોડીની મુદ્રા કરીને, અગાઉ હેમપોટલી રસમાં લખેલા, બૃધરયંત્રમાં કાડીયાનું સંપુટ મુક્રી, છાણુનો ગળ-પુટ અગ્નિ આપવો. ઠંડુ પડેથી ઓષડ બહાર કહાડી, ફરીને જંખીરાના રસમાં પાંચ દિવસ સુધી, ખલીને ઉપલી સર્વે વિધીથી, છ વખતે અગ્નિ આપેથી ભસ્મ થાયછે. તેમાંથી ભસ્મ ૨૪ તોલા; તાંબાની ભસ્મ ૮ તોલા; લોહભસ્મ ૧૬ તોલા; એ ત્રણે ભસ્મ એકઠીકરી, જંખીરાના રસમાં, એક દિવસ સુધી ખલીને ગોળો કરવો, તેને મટોડીના બે કાડીયાની વચમાં મુક્રી, તેને કપડાથી પાંધી, છાણુમટોડીનો ઠર ચડાવી, છાણુનો હલકો અગ્નિ આપવો. ઠંડુ પડેથી બહાર કાડી, તેનાં વજનથી ત્રિસમ ભાગે, શુદ્ધ કરેલો વચનાગનું ચૂર્ણ મેળવવું; તેને મહાતાળેશ્વર રસ કહેછે. તેમાંથી પાંચ વાલના વજનસુધી, ભેસના ધી, સાથે મેળવીને ચાટવું, તે ઉપર તૂર્ત ખી અને મધમાં ચીની કપાલા તોલો એક ખલીને ચટાડવું. તેથી કરીને સંપૂર્ણ કુષ્ઠ રોગ, શરીરસડો જલદીથી દૂર થાય.

કુષ્ઠ; કુઠાર રસ.

અસ્મસૂતસમો ગંધો મૃતાયસ્તામ્રગુગુલૂ ॥ ૮ ॥ ત્રિફલા ચ મહા-
નિવશ્ચિત્રકશ્ચ શિલાજતુ ॥ इत्येतच्चूर्णितं कुर्यात् प्रत्येकं शाणषो-
डश ॥ ૯ ॥ चतुःषष्टिकरंजस्य बीजचूर्णं प्रकल्पयेत् ॥ चतुःषष्टि
मृतं चाभ्रमध्वाज्याभ्यां विलोडयेत् ॥ ૧૦ ॥ स्निग्धभांडे धृतं खा-
देद्विनिष्कं सर्वकुष्ठनुत् ॥ रसः कुष्ठकुठारोयं गलत्कुष्ठनिवारणः ॥ ૧૧ ॥

પારાની ભસ્મ, ગંધક, લોહભસ્મ, તામ્ર ભસ્મ, ગુગળ, હરડે, બે-
હડા, આંખળા, બકાણુ નિંખ, ચિત્રક; શિળાજીત; એ અગિયાર ઓષડો
ચાર ચાર તોલા, કરંજખીજ અને આબ્રખ ભસ્મ, સોળ સોળ તોલા,
સર્વેનું ચૂર્ણ કરીને ધી ભરવાના માંટલામાં, સર્વે મેળવીને ભરવું; તેને કુષ્ઠ-
કુઠારરસ કહેછે. એ રસ અર્ધો તોલો અનુપાન સાથે ખાધાથી શરીરસ-
ડાનો સર્વે કુષ્ઠ અને ગલત્કુષ્ઠનો શરીરસડાનો ગળતો રોગ દૂર થાય.

ઉદ્યાદિત્ય રસ; કુઠારિકો ઉપર.

शुद्धं सूतं द्विधा गंधं मद्यं कन्याद्वैर्दिनं ॥ तद्गोलं पिठरांमध्ये ताम्र-
पात्रेण रोधयेत् ॥ ૧૨ ॥ सूतकाद्विगुणेनैव शुद्धेनावोमुखेन च ॥ पार्श्वे

મસ્મ નિધાયાથ પાત્રોર્ધ્વ ગોમયં જલં ॥ ૧૩ ॥ કિંચિત્ કિંચિત્
પ્રદાતવ્યં તુલ્યાં યામદ્વયં પચેત્ ॥ ચંડામ્નિના તદુદ્ઘૃત્ય સ્વાંગશીતં
વિચૂર્ણયેત્ ॥ ૧૪ ॥ કકોદુંબરિકાવન્નિહ ત્રિફળં રાજવૃક્ષકં ॥ વિ-
હંગં બાકુચીત્રીજં ક્વાથયેત્તેન ભાવયેત્ ॥ ૧૫ ॥ દિનૈકમુદયાદિત્યો
રસો દેયો દ્વિગુંજકઃ ॥ વિચર્ચિકાં દદ્રુકુષ્ઠં વાતરક્તં ચ નાશયેત્ ॥
॥ ૧૬ ॥ અનુપાનં ચ કર્તવ્યં બાકૂચીફલચૂર્ણકં ॥ સ્વદિરસ્ય કષા-
યેણ સમેન પરિપાચિતં ॥ ૧૭ ॥ ત્રિશાળં તદ્રવાં ક્ષીરૈઃ ક્વાથૈર્વા
ત્રિફલૈઃ પિબેત્ ॥ ત્રિદિનાંતે ભવેત્ સ્ફોટઃ સપ્તાહાદ્વા કિલાસકે ॥
॥ ૧૮ ॥ નીલીગુંજાશ્ચ કાશીસં ધતૂરં હંસપાદિકં ॥ સૂર્યભક્તાં ચ
ચાંગેરૈં પિષ્ટા મૂલાનિ લેપયેત્ ॥ ૧૯ ॥ સ્ફોટસ્થાનપ્રશાંત્યર્થ
સત્તરાત્રં પુનઃ પુનઃ ॥ શ્વેતકુષ્ઠાનિ હંત્યાશુ સાધ્યાસાધ્યં ન સંશયઃ ॥
॥ ૨૦ ॥ અપરશ્વિત્રલેપોપિ કથ્યતેત્ર ભિષગ્વરૈઃ ॥ ગુંજાફલાત્રિચૂર્ણં ચ
પ્રલેપઃ શ્વેતકુષ્ઠનુત્ ॥ ૨૧ ॥ શિલાપામાર્ગમસ્માપિ લિપ્તશ્વિત્રં વિ-
નાશયેત્ ॥

શુદ્ધ કરેલો પારો એક ભાગ, ગંધક એ ભાગ, બેહુને કુવારનાં રસ-
માં એક દિવસ, ખલીને ગાળો કરી એક હાંડલામાં મુકવો; પારાથી ખ-
મણા વજન શોધેલી તાંબાની વાડકા કરી, ઉપલા ગાળા ઉપર ઉલટી
ઢાકવી, તેની સાંધને છાણાની રાખેથી ઘાટીને, તે ઉપર છાણપાણી કાલ-
વીને બાજો લેપ કરવો. પછી હાંડલાને ચુલાઉપર મુકી, નીચેથી જલદ અ-
ગ્નિ છ કલાક સુધી કરવો. ઠંડુ પડેથી કાળો ઉંખરો, ચિત્રક, હરડે, બે-
હડા, આંમળા, ગરમાળાનો ગર, વાવડીંગ, ચીની કપાલા; એ આઠ એ-
કડો દરેકનો એક, પછી એકનો જુદો જુદો કાઢો કરી દરેકમાં, ઉપલુ ર-
સાયણુ આઠક દિવસ ખલીને શુદ્ધ પાડવું; તેને ઉઘ્યાદિય રસ કહેછે.
તેમાંથી એક વાલ સુધી; અદિરસાર કે પીળામગનો કાઢો કરી, તેમાં
ચિત્રીકપાલાનું ચૂણુ પોણા તોલો, તથા ઉપલુ રસાયણુ મેળવીને પીવું;
અથવા ગાયનું દુધ કે ત્રિફળાના કાઢામાં, ઉપલું રસાયણુ મેળવીને પીવું;
તથા વિચર્ચીકા રોગ એટલે પગને ફાટો પડી ભિંગડા પડેછે તે, દરાજ,
કુષ્ઠ કે શરીરસડો, વાતરક્તનો ગળતો રોગ દૂર થાય. સફેત કાડના રોગી
એ, ઉપલું રસાયણુ આધાથી, સાતમે દિવસે તેના શરીરે કાડલા ઉત્પન્ન થવા

પછી, તેડપર નીળપુખી, ચણાડી, હિરાકશી, ધંતુરો, હંસપાદી, સૂર્યફળ, ચુકા; એ સાત ઓપડોના મૂળ સરખે વજનને, ઝીણા વાટીને ફાડલા ઉપર, સાત દિવસ સુધી દરરોજ લેપ કરવો, તેથી ફાડલા અને સફેદ કાહોડ સાધ્ય કે અસાધ્ય હોય તો, તે પણ દૂર થાય. તેમાં સંશય ન જાણવો.

ખીલ રીતે લેપ; ચણાડી, ચિત્રક, ખેહુનું સરખે વજનને ચૂર્ણ, પાણીમાં કાલથી, શરીરે લેપ કરેથી દૂર થાય. અથવા મનશીલ અને અધાડની રાખ પાનીમાં ખલીને શરીરે લેપ કરેથી સફેદ કાહોડ દૂર થાય.

સર્વેશ્વર રસ; કુઠાદિક રાગીરસડા ઉપર.

શુદ્ધ સૂતં ચતુર્ગંધં પલં ચામં વિચૂર્ણयेत् ॥ ૨૨ ॥ મૃતતામ્રામ્ર-
લોહાનાં દરદં ચ પલં પલં ॥ સુવર્ણં રજતં ચૈવ પ્રત્યેકં દશાનિષ્કકં
॥ ૨૩ ॥ માપૈકં મૃતવજ્રં ચ તાલસત્ત્વં પલદ્વયં ॥ જંબીરોન્મત્તવા-
સામ્નિઃ સ્તુહાર્કવિષમુષ્ટિભિઃ ॥ ૨૪ ॥ મઘ્યં હયારિજૈર્દ્રાવૈઃ પ્રત્યેકેન દિ-
નં દિનં ॥ એવં સપ્તદિનં મઘ્યં તદ્દોલં વસ્ત્રવેષ્ટિતં ॥ ૨૫ ॥ બાલુકા-
ચંત્રગં સ્વેદ્યં ત્રિદિનં લઘુવન્હિના ॥ આદાય ચૂર્ણयेત્ શ્લેષ્મણં પલૈકં
યોજયેદ્વિષં ॥ ૨૬ ॥ દ્વિપલં પિપ્પલીચૂર્ણં મિશ્રં સર્વેશ્વરો રસઃ ॥
દ્વિગુંજો લિહ્યતે કૌદ્રૈઃ સપ્તમંડલકુષ્ઠનુત્ ॥ ૨૭ ॥ બાકૂચી દેવકા-
ષ્ઠં ચ કર્ષમાત્રં સુચૂર્ણयेત્ ॥ લિહેદેરંડતૈલાક્તમનુપાનસુસ્વાહં ॥ ૨૮ ॥

શોષેલો પાણી સોલ તોલા; ગંધક ચાર તોલા, ખેહુને ત્રણ કલાક ખલવું; પછી તાંપાની ભસ્મ, અપ્પખની ભસ્મ, લોહભસ્મ અને હિંગળો ચાર ચાર તોલા; સોનાની ભસ્મ, રૂપાની ભસ્મ, હડી હડી તોલા; હિરાની ભસ્મ, ત્રણ વાલ; હરતાલનો સત્ત્વ આઠ તોલા; ઉપલા સર્વે ઓપડો મેળવીને, જંખીરાના રસમાં, એક દિવસ સુધી ખલવું; તેમજ ધંતુરાના રસમાં, અડધજાના રસમાં, ચોધારા ડુંવરના દૂધમાં, આકડાના દૂધમાં, ઝેરકચોરા અથવા બકાણુ લિંબડાના રસમાં, કન્હેરમૂળના રસમાં, ઉપલા સર્વેમાં એક પછી એકમાં, એકેક દિવસ ખલવું. ઉપલી રીતે સાત દિવસ સુધી, ખલ કરીને તેનો ગોળો કરવો. તેની ઉપર કાપડ વિઠા-
ળીને દડો કરી, તેને વાલુકાચંત્રમાં રાખી, ચુલાપર ચઢાવી; ત્રણ દિવસ સુધી હલકો અગ્નિ આપવો. ઠંડુ પડેથી રસાયણ બહાર કાઢાડી, તેમાં શોષેલા વચનાગુનું ચૂર્ણ ચાર તોલા; પિપરનું ચૂર્ણ આઠ તોલા; મેળ-

વધું. તેને સર્વેધર રસ કહેછે. તેમાંથી એક વાલ સુધી મધમાં ચઢાડી, તે ઉપર તુર્ત ચીની કપાલા, અને દેવદારનું ચૂર્ણ એક તોલો; એરંડયા તેલમાં મેળવીને ચઢાડવું. તેથી કરીને સુપ્તિકુષ્ઠ એટલે શરીર શૂન્ય, ખહેર કે છોલેથી સમભય નહી તે અથવા દહરાજ, કે મંડળ કુદ દૂર થાય.

સુવર્ણક્ષીરી રસ; સુપ્તિકુષ્ઠ ઉપર.

હેમાવ્હાં પંચપલિકાં ક્ષિપ્ત્વા તક્રઘટે પચેત્ ॥ તક્રે જીર્ણે સમાદ્ધ-
ત્ય પુનઃ ક્ષીરઘટે પચેત્ ॥ ૨૯ ॥ ક્ષીરે જીર્ણે સમુદ્ધૃત્ય ક્ષાલયિત્વા
વિશેષતઃ ॥ તચ્ચૂર્ણં પંચપલિકં મરિચાણાં પલદ્વયં ॥ ૩૦ ॥ પલૈકં
મૂર્છિતં સૂતં એકીકૃત્ય તુ ભક્ષયેત્ ॥ નિષ્કૈકં સુપ્તિકુષ્ઠાર્તઃ સ્વર્ણક્ષી-
રીરસો હ્યયં ॥ ૩૧ ॥

એક હાંડલામાં છાસ ભરી, તેમાં ચોક કે પિસાણાના મુળ ૨૦ તોલા નાખીને ઉકાળવું; છાસ ખળેથી કરીને દૂધમાં ઉકાળવું. દૂધ ખળેથી મુળને ઘોઈ શુક્રવીને ૨૦ તોલા ચૂર્ણ કરવું. તેમાં મરીનું ચૂર્ણ આઠ તોલા, પારાની ભસ્મ ચાર તોલા, મેળવેથી; તેને સ્વર્ણક્ષીરી રસ કહેછે. તેમાંથી ૦૧ તોલા સુધી અનુપાતમાં આધાથી દહરાજ કે સુપ્તિકુષ્ઠ દૂર થાય.

અમેહ બદ્ધરસ; પરમાઉપર.

અસ્મસૂતં મૃતં કાંતં મુંડઅસ્મ શિલાજતુ ॥ શુદ્ધં તાપ્યં શિલાં વ્યોષ્ઠં
ત્રિફલાં કોલબીજકં ॥ ૩૨ ॥ કપિત્થં રજનીચૂર્ણં મૃંગરાજેન ખાવ-
યેત્ ॥ વિશદ્ધારં વિશોષ્યાથ મધુયુક્તં લિહેત્સદા ॥ ૩૩ ॥ નિષ્ક-
માત્રં હરેન્મેહાન્ મેહબદ્ધરસો મહાન્ ॥ મહાનિબસ્ય બીજાનિ પિષ્ટ્વા
ષટ્સંમિતાનિ ચ ॥ ૩૪ ॥ પલતંદુલતોયેન ઘૃતનિષ્કદ્વયેન ચ ॥
એકીકૃત્ય પિબેચ્છાનુ હંતિ મેહં ચિરંતનં ॥ ૩૫ ॥

શોષેલા પારાની ભસ્મ, કાંતિલોહની ભસ્મ, લોહભસ્મ, શિળાજીત, સ્વર્ણમાક્ષિકા, મનશીળ, સુંઠ, મરી, પિપર, હરડે, ખેહડા, આંમળા, અંકોળ ખીજ, કંવરીના ફળ, હળદ; એ પંદર આષડો સરખે વજને લઈ, તેમાંની ભસ્મો જુદી રાખી, પાકીનાનું ચૂર્ણ કરીને ભસ્મો સાથે મેળવી; તેને ભાંગરાના રસમાં ખલીને શુક્રવધું, તેવી રીતે ભાંગરાની ૨૦ ભાવના આપવી; તેને મેહબદ્ધ રસ કહેછે. તેમાંથી ૦૧ તોલા સુધી મધમાં ચઢા-

ડેથી, મહાન કે અતિશે દુઃખદાયક મ્હોટો પરમે થયેલો દૂર થાય. અગર બકાણુ લિખડાના બીજ છતી ચઢણી, અને ચોખાનું ઘોવણુ ૪ તોલા, ધી તોલો ૦૧ તથા ઉપલી માત્રા ૦૧ તોલો; સર્વે મેળવીને બીવાથી લાંબા દિવસનો થયેલો, દુઃખદાયક પરમે દૂર થાય.

વનિહરસ; જલોદશદિકઉપર.

ચતુઃસૂતસ્ય ગંધાષ્ટી રજની ત્રિફલા શિવા ॥ પ્રત્યેકં ચ દ્વિભાગં સ્યાત્ ત્રિવૃજ્જૈપાલચિત્રકં ॥ ૩૬ ॥ પ્રત્યેકં ચ ત્રિભાગં સ્યાત્ ત્ર્યુષણં દંતિજીરકં ॥ પ્રત્યેકમષ્ટભાગં સ્યાત્ એકીકૃત્ય વિચૂર્ણયેત્ ॥ ૩૭ ॥ જયંતીસ્તુકૂપયોઃશૃંગવન્હિવાતારિતૈલકૈઃ ॥ પ્રત્યેકેન ક્રમાદ્ભાવ્યં સપ્તવારં પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૩૮ ॥ મહાવન્હિરસો નામ નિષ્કમુષ્ણજલૈઃ પિબેત્ ॥ વિરેચનં ભવેત્તેન તક્રમકં સસૈધવં ॥ ૩૯ ॥ દિનાંતે દાપયેત્પથ્યં વર્જયેત્ શીતલં જલં ॥ સર્વોદરહરઃ પ્રોક્તો મૂઢવાતહરઃ પરઃ ॥ ૪૦ ॥

પારો ચાર ભાગ; ગંધક આઠ ભાગ, હળદ, હરડે, બેહડા, આંમળા, સુરવારી હરડે; એ પાંચ એપડો બધે ભાગ; નિસોત્તર, શોધેલો જીપાળ, ચિત્રક; ત્રણે એપડો ત્રણ ત્રણ ભાગ; સુંઠ, મરી, પિપર, દાંતીમૂળ, જીર, એ પાંચ એપડો આઠ આઠ ભાગ; સર્વે એપડોનું ચૂર્ણ કરી ન્હાની એરણીના રસમાં બલીને શુકવવુ; તેવી રીતે એરણીના સાત પુટ આપવા. તેમજ સાત પુટ ભાંગરાના રસમાં, સાત પુટ ચિત્રકના રસમાં, સાત પુટ એરંડયા તેલમાં; આપીને ૦૧ - ૦૧ તોલાની ગોળી બાંધવી. તેમાંથી એક ગોળી ગર્ભ પાણી સાથે, આધારી ઢાળ થાય છે. તે માણસને ઢાળ થવા પછી શાંઝના ભાત અને છાસ ખાવાને આપવી. નિમખને બદલે સિંધાજૂણુ વાપરવું, પાણી બીવાને ગર્ભ આપવું; એ રસાયણને મહાવન્હિ રસ કહેછે. તેથી સંપૂર્ણ ઉદર કે સર્વે પેટના રોગ દૂર થાય; અને પેટનો મૂઢ વાયુનો રોગ પણ દૂર થાય.

વિધાધર રસ; ગુહમાદિકોઉપર.

ગંધકં તાલકં તાપ્યં મૃતતામ્રં મનઃશિલાં ॥ શુદ્ધં સૂતં ચ તુલ્યાંશં મર્દયેદ્ભાવયેદ્દિનં ॥ ૪૧ ॥ પિપ્પલ્યાસ્તુ કષાયેળ વર્જીક્ષીરેળ

ખાવયેત્ ॥ નિષ્કાર્થં અક્ષયેત્ ક્ષૌદ્રૈર્ગુલ્મછીહાદિકં જયેત્ ॥ ૪૨ ॥
રસો વિદ્યાધરો નામ ગોમૂત્રં ચ પિબેદનુ ॥

ગંધક, હરતાળ, સ્વર્ણમાક્ષિક ભસ્મ, તામ્ર ભસ્મ, મનશીલ, શુદ્ધ કરેલો પારે; એ છ ઓપડો સરખે વજન લઈ, પિપરના કાઢામાં, ઓધારા કુવરનાં દૂધમાં, એકેક દિવસ ખલવું; તેને વિદ્યાધર રસ કહેછે. તેમાંથી પાંચ વાલ સુધી મધમાં ચાટવું, તે ઉપર તૂર્ત ગાયનું મૂત્ર પીવું, તેથી ગુલ્મ, ખલીહાદિક પેટના સર્વે રોગ દૂર થાય.

ત્રિનેત્ર રસ; પંક્તિશૂળાદિકોઉપર.

ટંકણં હરિણં શૃંગં સ્વર્ણં શુલ્બં મૃતં રસં ॥ ૪૩ ॥ દિનૈકમાર્દ્ર-
કદ્રાવૈર્મદ્યૈ રુધ્વા પુટે પચેત્ ॥ ત્રિનેત્રાશ્વરસસ્યૈકં માર્ષં મધ્વાજ્યકૈ-
ર્લિહેત્ ॥ ૪૪ ॥ સૈંધવં જીરકં હિંગુ મધ્વાજ્યામ્યાં લિહેદનુ ॥ પં-
ક્તિશૂલહરઃ ક્ષ્યાતો માસમાત્રાન્ન સંશયઃ ॥ ૪૫ ॥

ટંકણખાર, હરણના શિંગડા, સુવર્ણ ભસ્મ, તામ્ર ભસ્મ, પારાની ભસ્મ; એ પાંચ ઓપડો આદાના રસમાં, એક દિવસ ખલીને, મેટાડીના ખે કાડીયાની વચમાં ભરી, કપડાંદ આગાઉ લખેલી રીતે કરી, ગળ-પુટ આગ્નિ આપવો; ઠંક પડેથી બહાર કઢાડવું; તેને ત્રિનેત્ર રસ કહેછે. તેમાંથી ત્રણ વાલ સુધી મધ અને ધીમાં મેળવી ચાટવું; અને તે ઉપર તુર્ત સિંધાણુ, ૯૩, સેકેલી હિંગ; ત્રણેનું ચૂર્ણ ધી અને મધમાં મેળવીને ચાટવું. તેથી પંક્તિશૂળ કે પરિણામ શૂળ, વાયુરોગમાં લખેલા સર્વે રોગ એક મહિનાથી દૂર થાય.

ગજકેસરી રસ; શૂળાદિકોઉપર.

શુદ્ધં સૂતં દ્વિધા ગંધં યામૈકં મર્દયેત્ દઢં ॥ દ્વયોસ્તુલ્યં શુદ્ધ-
તામ્રસંપુટે તન્નિરોધયેત્ ॥ ૪૬ ॥ ઝર્ધ્વોધો લવણં દત્ત્વા મૃદ્ધાંઢે
ધારયેદ્ગિષ્ણ્ ॥ તતો ગજપુટે પક્ત્વા સ્વાંગશીતં સમુદ્ધરેત્ ॥ ૪૭ ॥
સંપુટં ચૂર્ણયેત્સૂક્ષ્મં પૂર્ણખંડે દ્વિગુંજકં ॥ અક્ષયેત્સર્વશૂલાર્તો હિંગુ
શુંઠી સંજીરકં ॥ ૪૮ ॥ વચા મરિચજં ચૂર્ણં કર્ષમુણજલૈઃ પિબેત્ ॥
અસાધ્યં નાશયેત્ શૂલં રસોયં ગજકેસરી ॥ ૪૯ ॥

શોધેલો પાણી એક ભાગ; ગંધક એ ભાગ; ખેડુને ત્રણ કલાક ખલીને કળજલી કરવી; તેના વજનને તાંબાનું પતરું, શુદ્ધ કરીને તેના દાખડો કરવો; તેમાં ઉપલી કળજલી ભરી, તેનું ઢાંકણું ઢાકવું. એક હાંડલામાં સમુદ્રનું મીઠું અર્ધું ભરી, તેમાં ઉપલો દાખડો મુકવો; પછી ખીજી મીઠું ભરી, તે હાંડલાનાં મોઢ ઉપર, ખીજી નહાનું હાંડડું ઉલટું ઢાંકી; તેની સાંધને કપડછાંદ કરીને, ભાયમાં ખાડો ખોદી અર્ધાં છાણા ભાયમાં ભરી, ઉપલું હાંડડું તેમાં મુકવું; ખાડીનાં છાણા ઉપર ગોઠવવા, તેના ભાયથી ઉંચો ટેકરો કરવો; તેને ગજપુટ અગ્નિ આપવો. ડુંડ પડેથી દાખડો બહાર કહાડી, તેને ઝીણું ખલીને ચૂર્ણ કરવું; તેને ગજકેસરી રસ કહેછે. તેમાંથી એક વાલના વજન સુધી, જે માણસને સર્વે પ્રકારના શૂળ રોગ હોય; તેને નાગરવેલી પાનમાં ખવાડી; તેઉપર તુર્ત સેકેલી હિંગ, સુંક, જીરૂ, ઘોડાવજ, મરી; એ પાંચ આધડોનું ચૂર્ણ એક તોલો ગર્મ પાણીમાં ડોહીને પાવું. તેથી અસાધ્ય શૂળ રોગ દૂર થાય.

અગ્નિ તુંડાવટી રસ; મંદાગ્નિ ઇત્યાદિકોઉપર.

શુદ્ધસૂતં વિષં ગંધમજમોદાફલત્રયં ॥ સ્વર્જિક્ષારં ચવક્ષારં વન્હિસૈધ-
વજીરકં ॥ ૬૦ ॥ સૌવર્ચલવિઙ્ગાનિ સામુદ્રં ત્ર્યૂષણં સમં ॥ વિષ-
મુષ્ટિં સર્વતુલ્યાં જંબીરામ્લેન મર્દયેત્ ॥ ૬૧ ॥ મરિચાખાં વર્ટીં ક્ષા-
દેત્ સર્વાજીર્ણપ્રશાંતયે ॥

શોધેલો પાણી, વચનાગ, ગંધક, અજમો, હરડો, ખેડડા, આંમળા, સાજખાર, જવખાર, ચિત્રક, સિંધાલૂણ, જીરૂ, સંચળખાર, વાવડીંગ, સમુદ્રમીઠું, સુંક, મરી, પિપર; એ અઢાર આધડો સરખે વજન લેવા; સર્વેના વજનને પકાણું લિંખડાના ખીજ મેળવી; જંખીરાના રસમાં, સારી રીતે ખલીને, મરી જેટલી ગોળી બાંધવી; તેમાંથી અઢેક ગોળી આધાથી સર્વે પ્રકારનું અજીર્ણથી થતા રોગ દૂર થાય.

અજીર્ણ કંટક રસ.

શુદ્ધસૂતં વિષં ગંધં સમં સર્વં વિચૂર્ણયેત્ ॥ મરિચં સર્વતુલ્યાંશં કં-
ટકાર્યાઃ ફલદ્રવૈઃ ॥ ૬૨ ॥ મર્દયેત્ ભાવયેત્ સર્વમેકવિંશતિવારકં ॥

વટીગુંજાત્રયં સ્વદેત્ સર્વાજીર્ણપ્રશાંતયે ॥ ૧૩ ॥ અજીર્ણકંટકશ્રાયં
રસો હંતિ વિષૂચિકાં ॥

શોધેલો પારો, વચનાગ, ગંધક; એ ત્રણ ઓષડો સરખે વજને; સર્વેના વજને મરી; અને ઉપર સર્વે રિંગણી ફળના રસમાં સારી રીતે ખલીને શુકવવું. તેથી રીતે એકવીસ પુટો આપી, ત્રણ ત્રણ ચણોટીના વજને ગોળી ખાંધવી; તેને અજીર્ણકંટક રસ કહેછે. તેમાંથી અકેક ગોળી ખાધાના, સર્વે અજીર્ણના અને મારચીના રોગ દૂર થાય.

મંથાનું ભૈરવ રસ; ક્ષયકાસાદિકોઉપર.

મૃતં સૂતં મૃતં તામ્રં હિંગુપુષ્કરમૂલકં ॥ ૧૪ ॥ સૈંધવં ગંધકં
તાલં કટુર્કીં ચૂર્ણસ્ત્સમં ॥ પુનર્નવાદેવદાલીનિર્ગુડીતંદુલીયકૈઃ ॥ ૧૫ ॥
તિક્તકોશાતકીદ્રાવૈર્દિનૈકં મર્દયેત્ દઢં ॥ માષમાત્રં લિહેત્ કૌદ્રૈ
રસં મંથાંબુઐરવં ॥ ૧૬ ॥ કફરોગપ્રશાંત્યર્થં નિબક્કાથં પિબેદનુ ॥

પારાની ભસ્મ, તાંબાની ભસ્મ, હિંગ, પોખરમૂળ, સિંધાલૂણ, ગંધક, હરતાળ, કટુ; એ આઠ ઓષડો સરખે વજને લેવાં, તેમાંથી ભસ્મે જુદી રાખી, ખાકીના ઓષડોનું ચૂર્ણ કરીને પછી ભસ્મેસાથે ખલીને; તેને પુનર્નવાના રસમાં, દેવડંગરીમાં, નધોડમાં, તાંડલજળ અથવા દિવાળા કે જેના કુલ પીળા થાયછે; તે આરેના રસમાં એક પછી એકમાં અકેક દિવસ ખલીને ગોળી ખાંધવી; તેને મંથાનું ભૈરવ રસ કહેછે. તેમાંથી ત્રણ વાલ સુધી, મધમાં મેળવીને ચાટવું; તે ઉપર તુર્ત કડવા લિંબડાની છાલનો કાઢો કરી પીવો, તેથી કફ રોગ, ખાંસી, ક્ષયરોગ દૂર થાય.

વાયુનો; વાતનાશન રસ.

સૂતહાટકવજ્રાણિ તામ્રં લોહં ચ માક્ષિકં ॥ ૧૭ ॥ તાલં નીલાં-
જનં તુત્થમહિફેનં સમાંશકં ॥ પંચાનાં લવણાનાં ચ આગમેકં વિમ-
ર્દયેત્ ॥ ૧૮ ॥ વજ્રીક્ષીરૈર્દિનૈકં તુ રુઘ્વાધો બૂધરે પચેત્ ॥ માષૈક-
માર્દ્રિકદ્રાવૈર્લેહ્યેદ્વાતનાશનં ॥ ૧૯ ॥ પિપ્પલીમૂલજઞ્ઞાથસકૃષ્ણમનુ-
પાયયેત્ ॥ સર્વાન્વાતવિકારાંસ્તુ નિહંત્યાક્ષેપકાદિકાન્ ॥ ૬૦ ॥

શોધેલા પારાની ભસ્મ, સુવર્ણ ભસ્મ, હિરાની ભસ્મ, તામ્રભસ્મ,

લોહભસ્મ, સ્વર્ણમાક્ષિક ભસ્મ, હરતાળ ભસ્મ, શોષેલો સૂર્યો, મોર-
થુઠાની ભસ્મ, અશ્રીણુ; એ દસ ઓપડો અકેક તોલો; સિંધાલૂણુ, બિડખાર,
ખાંગડખાર, સમુદ્રમીઠું; એ પાંચે ખાર મળીને એકજ તોલો; સર્વેને
ચોધારા હુવરના દુધમાં, એક દિવસ ખલીને ગોળો બાંધવો. પછી તેને
બે કાડીયાની વચમાં મુકી, કપડછાંદ કરી, અગાઉ લખેલા બૂધર
ચંત્રમાં ગોઠવી અગ્નિ આપવો; તે ઠંડુ પડેથી ઓપડ કહાડી લેવું;
તેને વાતનાશન રસ કહેછે. તેમાંથી ત્રણ વાલ સુધી, આદાના રસમાં
મેળવી ચાટીને, તે ઉપર તુર્ત પિંપળીમૂળનો કાઠામાં, પિપરનું ચૂર્ણ નાંખીને
બાવું. તેથી સર્વે વાયુના કે સંયૂર્ણ આક્ષેપકાદિક વાયુના રોગ દૂર થાયછે.

કનક સુંદર રસ; સન્નિપાતાદિકોઉપર.

કનકસ્યાષ્ટ શાળાઃ સ્યુઃ સૂતો દ્વાદશભિર્મતઃ ॥ ગંધોપિ દ્વાદશ
પ્રોક્તસ્તામ્રં શાળદ્વયોન્મિતં ॥ ૬૧ ॥ અબ્રકસ્ય ચતુઃશાળં માક્ષિકં
ચ દ્વિશાળિકં ॥ વંગો દ્વિશાળઃ સૌવીરં ત્રિશાળં લોહમષ્ટકં ॥ ૬૨ ॥
વિષં ત્રિશાળકં કુર્યાત્ લાંગલી પલસંમિતા ॥ મર્દયેદ્દિનમેકં ચ રસૈ-
રમ્લફલોદ્ગવૈઃ ॥ ૬૩ ॥ દદ્યાન્મૃદુપુટે વન્હૌ તતઃ સૂક્ષ્મં વિચૂર્ણ-
યેત્ ॥ માષમાત્રો રસો દેયઃ સન્નિપાતે સુદારુણે ॥ ૬૪ ॥ આર્દ્રક-
સ્વરસેનૈવ રસોનસ્ય રસેન વા ॥ કિલાસં સર્વકુષ્ટાનિ વિસર્પં ચ
ભગંદરં ॥ ૬૫ ॥ જ્વરં ગરમર્જીર્ણં ચ જયેદ્રોગહરો રસઃ ॥

ધંતુરાના ખીજ બે તોલા; પારો અને ગંધક ત્રણ ત્રણ તોલા;
તાંખાની ભસ્મ અર્ધો તોલો; અપ્રખ ભસ્મ એક તોલો; સ્વર્ણમાક્ષિક
ભસ્મ અને કલઈની ભસ્મ અર્ધો અર્ધો તોલો; શોષેલો સૂર્યો ૦૥૥
તોલો; લોહભસ્મ બે તોલા; શોષેલો વચનાગ ૦૥૥ તોલો; કળલાવીના
મૂળ ચાર તોલા; સર્વેનું ચૂર્ણ એક દિવસ, લિંબુના રસમાં ખલીને, મેંદા-
ડીના બે કાડીયાની વચમાં મુકી, તેને કપડછાંદ કરી છાણાનો હલકો
અગ્નિ આપવો; ઠંડુ પડેથી બહાર કહાડી ઝીણું ખલીને રાખવું; તેને
કનકસુંદરરસ કહેછે. તેમાંથી ત્રણ વાલ સુધી આદાના કે લસણનાં રસમાં,
મેળવી ચાટવાથી ભયંકર સન્નિપાત થયેલો હોય તે અને સફેદ કાંડ, સર્વે
કાંડ તથા શરીરસડા, દહરાજ, વિસર્પ, ભગંદર, જ્વર, વિષદોષ, અછર્ણના
સર્વે રોગો દૂર થાય.

સન્નિપાત ભૈરવ રસ.

રસો ગંધસ્ત્રિત્રિકર્ષો કુર્યાત્કજ્જલિકાં દ્વયોઃ ॥ ૬૬ ॥ તારા-
 મ્રતામ્રવંગાહિસારાશ્ચૈકૈકાર્ષિકાઃ ॥ શિયુજ્વાલામુર્તીશુંઠીચિલ્વેભ્ય-
 સ્તંદુલીયકાન્ ॥ ૬૭ ॥ પ્રત્યેકં સ્વરસૈઃ કુર્યાત્ યામૈકૈકં વિમર્દયેત્ ॥
 કૃત્વા ગોલં કૃતં વસ્ત્રૈર્લવણાપૂરિતે ન્યસેત્ ॥ ૬૮ ॥ કાચખાંડે તતઃ
 સ્થાલ્યાં કાચકૂર્પીં વિવેશયેત્ ॥ વાલુકાભિઃ પ્રપૂર્યાથ વન્હિર્યામદ્વયં
 ભવેત્ ॥ ૬૯ ॥ તત ઉદ્ધૃત્ય તં ગોલં ચૂર્ણયિત્વા વિમિશ્રયેત્ ॥ પ્ર-
 વાલચૂર્ણકર્ષેણ શાળમાત્રવિષેણ ચ ॥ ૭૦ ॥ કૃષ્ણસર્પસ્થગરલૈ-
 દિવસં ભાવયેત્તથા ॥ તગરં મુસલી માંસી હેમાઘ્વા વેતસઃ કળા ॥
 ॥ ૭૧ ॥ નીલિની પત્રકં ચૈલા ચિત્રકશ્ચ કુઠેરકઃ ॥ શતપુષ્પા દેવ-
 દાલી ધતૂરાગસ્ત્યમુંડિકા ॥ ૭૨ ॥ મધૂકજાતિમદનરસૈરેષાં વિમ-
 ર્દયેત્ ॥ પ્રત્યેકમેકવેલં ચ તતઃ સંશોષ્ય ધારયેત્ ॥ ૭૩ ॥ બીજ-
 પૂરાર્દ્રિકદ્રવૈર્મરિચૈઃ ષોડશોન્મિતૈઃ ॥ રસો દ્વિગુંજાપ્રમિતઃ સન્નિપાત-
 સ્ય દીયતે ॥ ૭૪ ॥ પ્રસિદ્ધોયં રસો નામ્ના સન્નિપાતસ્ય ભૈરવઃ ॥

શુદ્ધ પાણે અને ગંધક ત્રણ ત્રણ તોલા; ખેડુને ખલીને કળાલી
 કરતી; રૂપાની ભરમ, અમ્રપ્પ ભરમ, તામ્ર ભરમ, યંગ ભરમ,
 સિશાની નાગ ભરમ, લોહ ભરમ; એ છ ભરમે અડક તોલો; સર્પને
 મેળવી શેકટાના રસમાં, ભાટ જંબુડીના રસમાં, સુંકના કાઢામાં, બિલ-
 ફળના રસમાં, તાંડલળના રસમાં, અડક પછી એકમાં ત્રણ ત્રણ
 કલાક ખલીને શૂકવવું. પછી તેના ગ્રાજો ખાંધી, તે ઉપર કાપડ
 વિંટાલી દડો કરવો, તેને ચિનીના ખ્યાલામાં મુકી, તેઉપર ખીજે ખ્યાલો
 ઉલટો ઢાંકવો; તેને ખાંધી કપડછાંદ કરી, એક હાંડલામાં મીઠું અર્ધું ભરી,
 તેમાં ઉપલો ખ્યાલો મુકી તે ઉપર ખીજી મીઠું ભરી, તે હાંડલાના મોહ
 ઉપર, મંટોડીનું કાડીયુ ઉલટું ઢાંકી, તેની આજી પાજીની સાંધને, છાણુ-
 મંટોડીથી લીધી, તેને છ કલાક સુધી મંદ અગ્નિ આપવો; તે ઠંડુ પડેથી
 ગ્રાજો બહાર કહાડી ખલીને, તેમાં પરવાલાનું ચૂર્ણ એક તોલો, શોષલો
 વચનાગ ૦૧ તોલો, કાળા સર્પની લાળ કે ગરળમાં એક દિવસ ખલી;
 તેને કાંચ્યંત્રની ખાટલીમાં ભરી, તેના મોહને કપડછાંદ મંટોડીના
 ઘાટો ખેસાડી, અગાઉ લખેલી રીતે વાણકાયંત્રમાં રાખી, છ કલાક

સુધી મંદ અગ્નિ આપવો. ઠંડુ પડેથી તે ઉપર તગરનો, મુસલીનો, જાડા-
માંસીનો, ચોકનો, પરળ એટલે લોખંડના રંગે ઝાડ; વહેતા પાણીની
નજીક થાય, તેના દિટયા લાલ અને લાંબા પાંત્રા હોયછે તેનો; પિપરનો,
નીળપુષ્પીનો, તમાળપત્રનો, એલચીનો, ચિત્રકનો, રાની તુળસીનો,
વરિયાલીનો, દેવડંગરીનો, ધંતુરાનો, અગથિયાનો, મુંડીનો, મહવડાનો,
જાંઘનો, મેનફળનો; ઉપલા ઝોગણીસ, ઝોષડાનો એક પછી એકના અંગ
રસમાં અકક દિવસ ખલીને શુક્રવતું. તેની રીતે ઝોગણીસ જુદા જુદા પુટો
આપવા. જે ઝોષડાનો અંગરસ ન થાય, તેનો ઊકાળો કરી તેમાં ખલવું.
પછી તેની ગોળી અકક વાલની ખાંધવી; તેને સન્નિપાત ભૈરવ રસ કહેછે.
તેમાંથી એક ગોળી સુધી, ખીજોરાના મૂળ કે પાંત્રાનો રસ અને આદાના
રસમાં, સોલ મરીનું ચૂર્ણ મેળવી ચાટવાથી, ભયંકર સન્નિપાત દૂર થાય.

ગ્રહણી કપાટ રસ; અતિસારાદિકોઉપર.

તારમૌક્તિકહેમાતિસારકૈશ્રૈકભાગિકઃ ॥ ૭૬ ॥ દ્વિભાગો ગંધકઃ
સૂતસ્ત્રિભાગો મર્દયેદિમાન્ ॥ કપિત્થસ્વરસૈર્ગાદં મૃગશૃંગે તતઃ સિ-
પેત્ ॥ ૭૬ ॥ પુટેન્મધ્યે પુટેનૈવ તત્ ઉદ્દૃત્ય મર્દયેત્ ॥ બલારસૈઃ
સસ્રવેલમપામાર્ગરસૈસ્ત્રિધા ॥ ૭૭ ॥ લોધ્રપ્રતિવિષામુસ્તઘાતર્કીદ્રવ્યવા-
મૃતાઃ ॥ પ્રત્યેકમેષાં સ્વરસૈર્ભાવના સ્પાન્નિધા ત્રિધા ॥ ૭૮ ॥ માષ-
માત્રો રસો દેયો મધુનામરિચૈસ્તથા ॥ હન્યાત્સર્વાનતીસારાન્ ગ્રહ-
ર્ણી સર્વજામપિ ॥ ૭૯ ॥ કપાટો ગ્રહણીરોગે રસોયં વન્હિદીપનઃ ॥

રૂપાની ભસ્મ, મોતીની ભસ્મ, સોનાની ભસ્મ, લોહ ભસ્મ; ચારે
ભસ્મ, અકકેક તોલો; ગંધક બે તોલા; શોષેલો પાણે ત્રણ તોલા; સર્વેને
કંવઠ ફળના રસમાં ખલીને, હરણના શિંગડામાં દાખીને ભરવું;
તેના મોહને કપડછાંદ કરી, છાણાનો મધ્યમ અગ્નિ આપવો, ઠંડુ પડેથી
ઝોષડ કહાડી, તેને ચિકણામૂળના રસમાં ખલીને, તેના સાત પુટો
આપવા. પછી અધાડાના, લોધ્રના, અતિવિષના, નાગરમોથના, ધાયટી
કુલના, મંદ્રજવના, ગુળવેલના; એવી રીતે અકકેક પછી અકકેકના અંગ
રસમાં ત્રણ ત્રણ પુટો આપવા. ઉપલા જે ઝોષડાનો અંગરસ ન
નિકળે, તેનો કાઢો કરીને પુટો આપવા; તેની ત્રણ વાલના વજન સુધી
ગોળી ખાંધવી; તેને ગ્રહણીકપાટ રસ કહેછે. તેમાંથી અકકેક ગોળી સાથે

મરીનું ચૂર્ણ અને મધ મેળવીને ચઢાડવું. તેથી સર્વે અતિસાર રોગ દૂર થાય. અને કાઠાની અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય.

વજ્ર કપાટ રસ; સંગ્રહણી રોગઉપર.

મૃતસૂતાશ્રકં ગંધં યવક્ષારં સટંકર્ણ ॥ ૮૦ ॥ અગ્નિમંથં વચાં કુ-
ર્યાત્ સૂતતુલ્યાનિમાન્ સુધીઃ ॥ તતો જયંતીજંઘીરઘ્નંગદ્રાવૈર્વિમદંયેત્ ॥
॥ ૮૧ ॥ ત્રિવાસરં તતો ગોલં કૃત્વા સંશોષ્ય ધારયેત્ ॥ લોહપાત્રે
શરાવં ચ દત્ત્વોપરિ વિમુદ્ધેત્ ॥ ૮૨ ॥ અધો વર્નિહ શનૈઃ કુર્યાત્
યામાર્દ્ધં તત ઉદ્ધરેત્ ॥ રસતુલ્યાં પ્રતિવિષાં દદ્યાન્મોચરસં તથા ॥
॥ ૮૩ ॥ કપિત્થવિજયાદ્રાવૈર્માવયેત્સપ્તથા ભિષક્ ॥ ધાતર્કીદ્રયવા
મુસ્તા લોઘ્રં ચિલ્વં ગુદૂચિકા ॥ ૮૪ ॥ એતદ્રસૈર્માવયિત્વા વેલૈકૈકં
ચ શોષયેત્ ॥ રસં વજ્રકપાટાદ્યં શાળૈકં મધુના લિહેત્ ॥ ૮૫ ॥
વર્નિહ શુંઠીં વિઙં ચિલ્વં લવણં ચૂર્ણયેત્સમં ॥ પિબેદુષ્ણાંબુના ચાનુસર્વ-
જાં ગ્રહણીં જયેત્ ॥ ૮૬ ॥

પારાની ભસ્મ, આષ્ઠ્ય ભસ્મ, ગંધક, જવખાર, ટંકણખાર, એરણુ-
છાલ, ઘોડાવજ; એ સાત ઓષડો સરખે વજને; ચેરણીના રસમાં, જંખી-
રાના રસમાં, ભાંગરાના રસમાં, અકેક પછી અકેક દિવસ ખલીને શુક્રીને,
તેના ગોળો લોહડાની ક્લડઈમાં મુકી, તે ઉપર મંદોડીનું કાઠીયું ઉલટું
ઢાકી; તેની સાંધને છાણુમંદોડીના ઠર કરી, તેને હલકા અગ્નિ ત્રણ
કલાક સુધી આપવો. ઇંડુ પડેથી ઓષડ અને તેના વજને અતિવિષ, અને
મોચરસનું ચૂર્ણ, ત્રણિને કાઠજળના રસમાં, ભાંગનાં રસમાં સર્વેના સાત
સાત પુટો આપવા. પછી ધાયટી ફલ, ઇંદ્રજવ, નાગરમોય, લોઘ્ર, બિલ-
ફળ, ગુળવેલ; એટલા ઓષડોના જુદા જુદા રસમાં અકેક પુટ આપી;
શુક્રીને ૦ ૦ તોલાની ગોળી ખાંધવી; તેને ગ્રહણી વજ્રકપાટ રસ કહેછે.
તેમાંથી ગોળી જેને સંગ્રહણી હોય, તેને મધમાં ચઢાડી, તે ઉપર તુર્ત
ચિત્રક, સુંઠ, ખિડખાર, કુમળા ખીલફળ, સિંધાબુણ; એ પાંચ ઓષડોનું
ચૂર્ણ કરી, ગર્મ પાણીમાં આપવું. તેથી સર્વે પ્રકારે ઝાડાની સંગ્રહણી દૂર થાય.

મદન કામદેવ રસ, વાજકરણોઉપર.

તારં વજ્રં સુવર્ણં ચ તામ્રં સૂતકગંધકં ॥ લોહં ક્રમવિવૃદ્ધાનિ
કુર્યાદિતાંનિ માત્રયા ॥ ૮૭ ॥ વિમર્દ્ય કન્યકાદ્રાવૈર્ન્યસેત્કાચમયે

ઘટે ॥ વિમુહ્ય પિઠરીમધ્યે ધારયેત્સૈધવાદૃતે ॥ ૮૮ ॥ પિઠરીં મુદ્રયે-
ત્સમ્યક્ તતશ્ચુલ્યાં નિવેશયેત્ ॥ વન્હિ શનૈઃ શનૈઃ કુર્યાદ્દિનૈકં તત
ઉદ્ધરેત્ ॥ ૮૯ ॥ સ્વાંગશીતં ચ સંચૂર્ણ્ય ભાવયેદર્કદુઘ્ધકૈઃ અશ્વ-
ગંધા ચ કાકોલી વાનરી મુસલી કુરા ॥ ૯૦ ॥ ત્રિત્રિવેલં રસૈરેષાં
શતાવર્યાશ્ચ ભાવયેત્ ॥ પદ્મકંદકસેરૂણાં રસૈઃ કાશસ્ય ભાવયેત્ ॥
॥ ૯૧ ॥ કસ્તૂરી વ્યોષકપૂરકંકોલૈલ્લલવંગકં ॥ પૂર્વચૂર્ણાદષ્ટમાં
શમેતચૂર્ણં વિમિશ્રયેત્ ॥ ૯૨ ॥ સર્વૈઃ સમાં શર્કરાં ચ દલાશાણો-
ન્મિતં પિબેત્ ॥ ગોદુઘ્ધદ્વિપલેનૈવ મધુરાહારસેવકઃ ॥ ૯૩ ॥ અસ્ય
પ્રભાવાત્સૌંદર્યં સલભેન્નાત્ર સંશયઃ ॥ તરુણી રમયેદ્વઘ્નીઃ શુક્રહા-
નિર્ન જાયતે ॥ ૯૪ ॥

૩ પાની ભસ્મ એક ભાગ; હિરાની ભસ્મ બે ભાગ; સુવર્ણ ભસ્મ ત્રણ
ભાગ; તામ્ર ભસ્મ ચાર ભાગ; શોઘેલો પારો પાંચ ભાગ; ગંધક છ ભાગ;
લોહ ભસ્મ સાત ભાગ; એ સર્વે ઓપડો કુવારના રસમાં ખલીને, કાં-
ચંચંત્રની ખાટલીમાં ભરી, તેને કપડછાંદ કરી, તેના મોહને મંટોડીનો
ડોટો દઈ શુકવવું. પછી તેને આકડાના દૂધમાં ત્રણ પુટો આપવા. આસન,
કાંકાલીને પદ્મે આસન, કવચખીજ, મુસલી, તાલીમખાના, શતાવરી,
કમળકાંકડી, કચોરો, કસઈકે કસાડ; અકેક પછી અકેક નવ ઓપ-
ડાના રસમાં, અથવા જોનો રસ ન નિકલે તેના કાઢો કરી, તે દરેકના,
ત્રણ ત્રણ પુટો આપવા. પછી તેને હાંડલામાં મુકી, તેના ગળા સુધી સિંધાલૂણ
ભરી, હાંડલાના મોહ ઉપર મંટોડીનું કાડીયુ ઉલટું ઢાકી, તેની સાંધને
છાણુમંટોડીનો ઠર કરી, તેને ચુલા ઉપર મુકી, હલકો હલકો અગ્નિ એક
દિવસ સુધી કરવો. પછી તે ઠંડુ પડેથી ઓપડ બહાર કહાડી ખલવું;
એટલે સિદ્ધ થયેલું બાણુવું. તેમાં કસ્તૂરી, સુંક, મરી, પિપર, કપૂર,
કંકાળ, એલચી, લવંગ; એ આઠ ઓપડોનું ચૂર્ણ ઉપલા રસાયણના વજન-
નથી, આઠમે હિસ્સે મેળવવું. તેમાંથી બ તોલો, અને ખડીશાકર બ
તોલો, ગાયનું દૂધ ૮ તોલામાં મેળવીને પીવું, તેથી શરીર બાણુ સુંદર,
બળવાન, તેજસ્વી થાય. પછી તે પુરૂષે સ્ત્રીના સંગ કરેથી તેની ધાતુનો
ક્ષય ન થાય. તે રસાયણ ઉપર પરેહજીમાં ખાટું ઇલાદિ તેજ ન ખાવું;
દૂધ, ધી, શાકર, મધ, ઇલાદિક મધુર પદાર્થ ખાવા.

કંદર્પ સુંદર રસ; વાજકર્ણોઉપર.

સૂતો વજ્રમહિર્મુક્તા તારં હેમ સિતામ્રકં ॥ રસૈઃ કર્ષીશકાનેતાન્
મર્દયેદિરમેદજૈઃ ॥ ૯૫ ॥ પ્રવાલચૂર્ણં ગંધશ્ચ દ્વિદ્વિકર્ષો વિમિશ્રયેત્ ॥
તતોશ્વગંધાસ્વરસૈર્વિમર્દ્ય મૃગશૃંગકે ॥ ૯૬ ॥ સિદ્ધા મૃદુપુટે પક્ત્વા
ભાવયેદ્દાતકીરસૈઃ ॥ કાકોલી મધુકં માંસી બલાત્રયવિસેગુદં ॥
॥ ૯૭ ॥ દ્રાક્ષા પિપ્પલિટ્વંદાકં વરીપર્ણીચતુષ્ઠયં ॥ પરૂષકં કસેરુ-
શ્ચ મધુકં વાનરી તથા ॥ ૯૮ ॥ ભાવયિત્વા રસૈરેષાં શોષયિત્વા
વિચૂર્ણયેત્ ॥ એલા ત્વકૂપત્રકં વંશી લવંગાગરુકેશરં ॥ ૯૯ ॥ મુસ્તં
મૃગમદઃ કૃષ્ણા જલં ચંદ્રશ્ચ મિશ્રયેત્ ॥ એતચ્ચૂર્ણેઃ શાળમિતૈ રસં કં-
દર્પસુંદરં ॥ ૧૨૦૦ ॥ સ્વાદેત્ શાળમિતં રાત્રૌ સિતા ધાત્રી વિદા-
રિકા ॥ એતેષાં કર્ષચૂર્ણેન સર્પિઃ કર્ષેળં સંયુતં ॥ ૧ ॥ તસ્યાસ્તુ
દ્વિપલે ક્ષીરં પિબેત્ સુસ્થિતમાનસઃ ॥ રમણી રમયેદ્વહ્નીઃ શુક્રહા-
નિર્ન જાયતે ॥ ૨ ॥

પારાની ભરમ, હિરાની ભરમ, સિશાની નાગ ભરમ, મોતીની ભરમ,
રૂપાની ભરમ, સોનાની ભરમ, સફેદ અમ્બખની ભરમ; એ સાત ભરમો
અંકેક તોલો; ખેરની છાલના રસમાં ખલવું. તેમાં પરવાલા અને ગંધક
ખેલુનું ચૂર્ણ ખખે તોલા ખેળવી, આસનના રસમાં એક દિવસ સર્વેને
ખલી; હરણુના શિંગડામાં ભરી, તેના મોહને કપડછાંદ કરી, છાણુનો
હલકો અમિ છ કલાક આપવો. પછી ઠંડુ પડેથી ખહાર કહાડી ખલીને;
તેને ધાયટીના ફુલમાં, આસનમાં, જોડી મધમાં, જટામાંસીમાં, ચિકણા
મૂળમાં, લેંચીને કાઢી ભાંડગે કે કુતરી કહેછે તેમાં, ચકરભિંડીમાં, કમળના
ડીઠમાં, હિંગણખેટમાં, દ્રાક્ષ, પિપર, પાદાંગૂળ, શતાવરી, રાત્રી ગાંજે કે
શાળવાણુ, રાત્રી ભાળ કે પિઠવાણુ, રાત્રી મગ, રાત્રી અડદ, ફળસા ફળમાં,
કચોરો, મહવડા, કવચખીજ; એકવીસ ઓષડોમાં અંકેક પછી દર એકના
રસમાં; ઉપલા રસાયનને ત્રણ ત્રણ કલાક સુધી, ખલીને એકવીસ પુટો
આપી, શુક્રવીને તેનું ચૂર્ણ કરવું; તેને કંદર્પ સુંદર રસ કહેછે. એલચી,
તજ, તમાલપત્ર, વંશલોચન, લવંગ, અગર, કેશર, નાગરમોચ, કસ્તુરી,
વાળો, પિપર, કપૂર; એ ખાર ઓષડોનું ચૂર્ણ કરીને, તેમાંથી દરયેક વ-
ખતે તોલા ૦૧ વજનને અને ઉપરુ રસાયન ૦૧ તોલો, ધી, આંમળા,

વિદારી કંદ, ખડીશાકર, ચારે પદાર્થ અકક તોલો, સર્વે મેળવીને રાત્રે ચટાડવું. તે ઉપર તૂર્ત આઠ તોલા ગાયનું દૂધ પાવું. તે પછી સ્ત્રીવાના સંગથી પુરૂષની ધાતુનો ક્ષય ન થાય.

લોહ રસાયન; ક્ષયાદિકોઉપર.

શુદ્ધ રસેદ્રં ભાગેકં દ્વિભાગં શુદ્ધગંધકં ॥ ક્ષિપેત્ કઞ્જલિકં કુ-
ર્યાત્ તત્ર તીક્ષ્ણમર્બં રજઃ ॥ ૩ ॥ ક્ષિપ્ત્વા કઞ્જલિકા તુલ્યં પ્રહરીકં
વિમર્દયેત્ ॥ તત્ર કન્યાદ્રવૈઃ સ્વલ્વૈસ્ત્રિદિનં પરિમર્દયેત્ ॥ ૪ ॥ તતઃ સં-
જાયતે તસ્ય સોષ્ણો ધૂમોદ્રમો મહાન્ ॥ અત્યંતં પિંડિતં કૃત્વા તામ્ર-
પાત્રે નિધાય ચ ॥ ૫ ॥ મધ્યે ધાન્યકુમૂલસ્ય ત્રિદિનં ધારયેદ્બુધઃ ॥
ઉદ્ઘૃત્ય તસ્માત્ સ્વલ્વે ચ ક્ષિપ્ત્વા ઘર્મે નિધાય ચ ॥ ૬ ॥ રસૈઃ કુ-
ઠારચ્છિન્નાયાસ્ત્રિવેલં પરિભાવયેત્ ॥ સંશોષ્ય ઘર્મે ક્વાથૈશ્ચ ભાવયેન્નિ-
કુટોસ્ત્રિધા ॥ ૭ ॥ વાસામૃતાચિત્રકનારસૈર્ભાવ્યં ક્રમાત્રિધા ॥ લો-
હપાત્રે તતઃ ક્ષિપ્ત્વા ભાવયેન્નિફલાજલૈઃ ॥ ૮ ॥ નિર્ગુંડીદાહિમત્વાગ્મિ-
ર્વિસમૃંગકુરંટકૈઃ ॥ પલાશકદલીદ્રાવૈર્વિર્બાજકસ્ય શૃતેન વા ॥ ૯ ॥ ની-
લીકાલંબુષાદ્રાવૈર્બુબ્બૂલફલિકારસૈઃ ॥ ત્રિત્રિવેલં યથાલાભં ભાવયેદે-
ભિરૌષધૈઃ ॥ ૧૦ ॥ તતઃ પ્રાતર્લિહેત્ ક્ષૌદ્રધૃતાભ્યાં કોલમાત્રકં ॥
પલમાત્રં વરાક્રાથં પિવેદસ્યાનુપાનકં ॥ ૧૧ ॥ માસત્રયં શીલિતં
સ્યાદ્દલીપલિતનાશનં ॥ મંદાગ્નિશ્વાસકાસૌ ચ પાંડુતાં કફમારુતૌ ॥
॥ ૧૨ ॥ પિપ્પલીમધુસંયુક્તં હન્યાદેતન્ન સંશયઃ ॥ વાતાસ્ત્વં મૂત્રદો-
ષાંશ્ચ ગ્રહર્ણીં તોયજાં રુજં ॥ ૧૩ ॥ અંડઢદ્ધિં જયેદેનચ્છિન્નાસત્વ-
મધુક્રુતં ॥ બલવર્ણકરં વૃષ્યમાયુષ્યં પરમં સ્મૃતં ॥ ૧૪ ॥ કૂષ્માંડં
તિલતૈલં ચ માષાન્નં રાજિકાં તથા ॥ મદ્યમગ્લરસં ચૈવ ત્યજેત્ લો-
હસ્ય સેવકઃ ॥ ૧૫ ॥

શોધેલો પારો એક ભાગ; શોધેલો ગંધક બે ભાગ; બેહુને ખીન્ને
કળ્લલી કરવી. તેના વળને લોહકું શોધીને ચૂર્ણ લેવું. ત્રણેને ત્રણ ત્રણ
કલાક ખીન્ને ઝીણી કળ્લલી કરવી. તે સર્વેને કુવારના રસમાં ત્રણ
દિવસ સુધી, ખલેથી ગર્ભ ગર્ભ છોટા ધૂવાડા નિકળશે, તે વખતે તેના રાખ
ગાળો ખાંધી; તેને તાંબાના દાખડામાં મુકી, તેનું મોહ બંધ કરી, છાસ-

સહિત ભાત કે ચોખાના બંડારમાં, ત્રણ દિવસ સુધી દાખડો દખાવી મુકવો. ચોઠે દિવસે ગોળો બહાર કહાડી, ખસમાં મુકી તેને તડકો આપવો. પછી રાત્રી ગુળસીનો રસ નવો નવો કહાડી; તેમાં ત્રણ ત્રણ કલાક ખલીને તડકે શુકવડું; તેવી રીતે ત્રણ પુટો આપવા. પછી સુંઠ, મરી, પિપરનો જી-દો જીદો કાઢો કરી, એક પછી એકના ત્રણ ત્રણ પુટો ઉપલી રીતે આપવા; પછી અડુળસાનો, ગુળવેલનો, ચિત્રકના રસમાં, ઉપલી રીતે ત્રણ ત્રણ પુટો આપી; લોખંડની કહડધમાં ઉપડુ રસાયન ભરવું. હરડો, બે-હડા, આંમળા, નધોડ, દાડમની છાલ, કમળનાં કીટયા, ભાંગરો, પીળો કાહરાટો, પળસ, કેળનો ગાભો; પિપ્પલો કે આસાણો, નિળપુષ્પી, મુંડી, ખાવંજની શિંગનો રસ; એવી રીતે ચઉદ ઓષડમાંથી જેટલા મળી આવે, તેટલાનો અકેક પછી એક રસમાં, ઉપલી રીતે ત્રણ ત્રણ પુટો આપવા. પછી તેમાંથી અર્ધા તોલા સુધી, અને મધ તથા ધીમાં મેળવી પ્રાતઃકાળે ખાવું. તેઉપર તૂર્ત ત્રિકૂળાનો કાઢો ૪ તોલા સુધી પીવો; તેવી રીતે ત્રણ મહીના સુધી ખાવાથી, અને તેથી શરીર ઘોવાથી, કરચલી ભાંગી, સફેદ ખાલ થયેલા કાળા થાય. અને મધ, પિપરસાથે ઉપડુ રસાયણ આધાથી; કોરાની અખિ મંદ, આસ, આફળ, દમ, ખાંસી, પાંડુરોગ, કફ, વાયુ, એટલા રોગ દૂર થાય. તથા ગુળવેલના સત્વસાથે મધમાં ઉપડું, રસા-યણ મેળવીને ચાટવાથી, વાતરકત અને મૂત્રદોષ, પાણી પીધાથી થતી સંઘ્ર-હણીરોગ, અંડવૃદ્ધિ એટલા રોગ દૂર થાય. ઉપડું રસાયણ આધાથી, બ-ળવાન, કાંતિવાન, સ્ત્રીગમન, આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાયછે. એ રસાયણઉપર કહોડુ, તલનું તેલ, અડદ, રાઈ, દારૂ, ખટાસ ઇત્યાદિક પદાર્થની પરેહજ કે તે વર્જ કરવા.

અનુક્તસંગ્રહશ્લોકા:

જેપાલાની શુદ્ધિ.

જૈપાલં રહિતં ત્વગંકુરરસજ્ઞાભિર્મલે માહિષે નિશિષં ત્ર્યહમુષ્ણતો-
યવિમ્બલં સ્વલ્લે સ્વાસોર્દિતં ॥૧૬॥ લિપ્તં નૂતનસ્વર્પરેષુ વિગતસ્ત્વેહં રજઃ
સન્નિખં ॥ નિંબૂકાંબુ વિભાવિતં ચ બહુશો શુદ્ધં ગુણાઢ્યં ભવેત્ ॥૧૭॥

જેપાળાના ખીજ ઉપરની ચામડી, અંકુર કે કાંટા, અને તે મધ્યેની જીભથો, ઠલ્યા કહાડી નાખી, ગાકીના ગરને કાપડમાં પોટલી બાંધી, ત્રણ

દિવસ ભેશના છાણમાં પુરી મુકવું. પછી ચોઠ દિવસે તે પોટલીને બહાર કહાડી, તેમાંના ગરને ગર્ભ પાણીથી સારી રીતે ધોઈ, સારા મજબુત કાપડમાં પોટલી બાંધીને ખલવું, ઝીણુ થવાથી, તેમાંથી કહાડી નવા ઠીકરા, કે તાવડીઉપર તેના બહો લેપ કરી તડકે શુકવવું. પછી તેને ખરવડી લઈ; લિંબુના રસમાં ખલીને, ચાર પુટા આપવા. તેથી અતિશે ફાયદાકારક થાયછે.

વચનાગ શુદ્ધી.

વિષં તુ खंडशः कृत्वा वस्त्रखंडेन बंधयेत् ॥ गोमूत्रमध्ये निक्षिप्य स्थापयेदातपे त्र्यहं ॥ ૧૮ ॥ गोमूत्रं तु प्रदातव्यं नूतनं प्रत्यहं बुधैः ॥ त्र्यहेतीति तदुद्धृत्य शोषयेन्मृदु पेषयेत् ॥ ૧૯ ॥ शुध्यत्येवं विषं नूनं योग्यं भवति चार्तिजित् ॥

વચનાગના કટકા કરી, તેની કાપડમાં પોટલી બાંધવી; તે પોટલી ખુડે તેડવું, ગાયનું મૂત્ર ભરેલા હાંડલામાં, પોટલી હુખાવીને તડકે મુકવું. તેમાંનું દરરોજ જૂનું મૂત્ર કહાડી નાખી, નવું ત્રણ દિવસ સુધી ભરવું; ચોઠ દિવસે બહાર કહાડી શુકવીને ચૂર્ણ કરવું; એટલે શુદ્ધ થાય. તે રોગ દૂર કરવા વિષે યોગ્ય કે ફાયદા કર્તા થાય.

બીજી રીત.

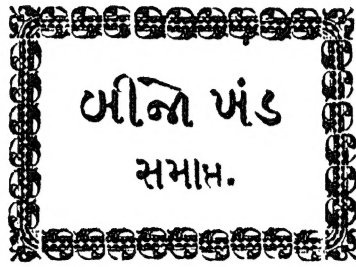
खंडीकृत्य विषं वस्त्रपरिवर्द्धं तु दोलया ॥ ૨૦ ॥ अजापयसि संस्विन्नं यामतः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ अजादुग्धाभावतस्तु गव्यक्षीरेण शोधयेत् ॥ ૨૧ ॥

વચનાગ એક તોલાના કટકા કરી, કાપડમાં પોટલી બાંધી; દોળા-વંત્રમાં, બકરીનું અથવા ગાયનું દૂધ ૪૦ તોલા નાખી, હલકા અખિથી ત્રણ કલાક પકાવવું; એટલે શુદ્ધ થાય.

इति श्रीदामोदरसूनुशार्ङ्गधरेण विरचितायां संहितायां

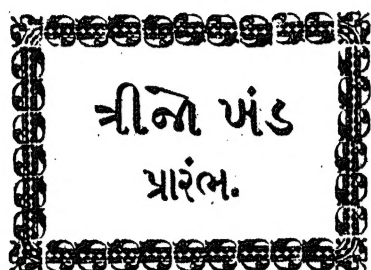
चिकित्सास्थाने मध्यमखंडे रसकल्पना नाम द्वाद-

शोऽध्यायः ॥ ૧૨ ॥ द्वितीय खंड समाप्त.

બીજો ખંડ

સમાપ્ત.

ત્રીજો પાંડ

પ્રારંભ.

